Paul Dobrescu

Un deceniu cât un secol

Secolul lumii emergente

comunicare.ro

Un deceniu cât un secol

Secolul lumii emergente

Redactor: Dan Flonta
Tehnoredactor: Olga Machin

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2014.

Reproducerea integrală sau parțială a textului din această carte, prin orice mijloace, electronice sau mecanice, inclusiv fotocopiere, este permisă numai cu acordul scris al Editurii Comunicare.ro sau al autorului.

SNSPA, Facultatea de Comunicare şi Relații Publice
Str. Povernei 6, București
Tel./fax: 021 313 58 95
E-mail: difuzare@comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DOBRESCU, PAUL
Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente / Dobrescu Paul; pref.: Paul Dobrescu. – București: Comunicare.ro, 2014
Bibliogr.
Index
ISBN 978-973-711-480-8

I. Dobrescu, Paul (pref.)

339.13.012.42(100)

Paul Dobrescu

UN DECENIU CÂT UN SECOL

Secolul lumii emergente

comunicare.ro

De acelaşi autor:

Tehnocrație şi putere politică, 1983; *Computere şi trandafiri sau Paradoxurile progresului*, 1988; *Iliescu contra Iliescu. Analiză din interior a campaniei din 1996*, 1997; *Mass-media şi societatea*, 2001; *Mass-media. Puterea fără contraputere*, 2002; *Geopolitica*, 2003 (2010); *Istoria comunicării*, 2007; *Globalisation and Policies of Development*, 2007; *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, 2010; *Lumea cu două viteze. Puterile emergente şi țările dezvoltate*, 2013.

Ediții îngrijite:

Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției*, 1995; Henry Kissinger, *Despre China*, 2012; Guy Verhofstadt, *Ieşirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, 2012; Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezeşte-te, Europa! Manifest pentru o Europă postnațională*, 2013; Robert D. Kaplan, *Răzbunarea geografiei*, 2013.

Soției mele, care, prin înțelegere și sprijin,
este un adevărat coautor al tuturor scrierilor mele

CUPRINS

Epoca lumii emergente / 11

PARTEA I – O lume se ridică, alta coboară / 21

Capitolul I. Criza este criza lumii dezvoltate / 23
1. De ce nu vine primăvara? / 23
2. SUA au câştigat războiul, dar au pierdut bătălia / 26
3. America „ideologică" a supus America pragmatică / 30

Capitolul II. Neoliberalismul: ridicarea şi declinul Americii / 33

Capitolul III. Stat – dezvoltare, o relație antinomică / 43

Capitolul IV. Financializarea: numele care defineşte epoca în care trăim / 53
1. Explozia creditului / 56
2. Detronarea domeniului industrial / 59
3. Atitudinea față de industrie – tot atât de serioasă ca şi cea față de o boală de inimă / 63
4. Tentative de străpungere a încercuirii neoliberale / 67
5. Stat-bănci: o relație trădată de câte ori a fost nevoie / 73
6. Ridicarea complexului financiaro-politic / 77
7. „Bancheri, bancheri, bancheri" / 83

Capitolul V. Inegalitatea – o rachetă care va cădea pe locul de unde a fost lansată / 89
1. „De ce suntem mândri că suntem americani..." / 89
2. „Avem case goale şi oameni fără case" / 92
3. Către un „Waterloo al liberalismului"… / 96
4. Populismul: un posibil substitut pentru democrație / 100
5. Clasa de mijloc se „mută" în Asia / 102

Capitolul VI. „Războiul Rece" al modelelor de dezvoltare / 107
1. Nevoia unui GPS în domeniul dezvoltării / 107
2. Confruntarea dintre „capitalisme" / 109
3. Care va fi fiind adresa piețelor financiare? / 112
4. Reabilitarea formulei de început a capitalismului / 115

Capitolul VII. Elita americană, sedusă de responsabilitatea privilegiului / 119

Capitolul VIII. Capitalismul s-a adâncit în capitalism / 127

PARTEA A II-A – Cele patru „naşteri" ale Europei / 137

Capitolul I. Europa, schiță de portret / 139
1. Succesiunea unor „Europe diferite" / 139
2. Criza s-a declanşat la noi, dar s-a instalat la voi! / 144

3. Europa, noul Eden al piețelor financiare / 148
4. „Orarul diferit" al refacerii / 151
5. „Ori ne modernizăm noi, ori ne modernizează piețele de capital" / 154
6. „Furnicile germane" hrănesc nu doar „greierii europeni", ci și propriile bănci / 156

Capitolul II. O Uniune Europeană „made in Germany" / 161
1. *Shift*-ul de putere de la Bruxelles la Berlin / 161
1.1. Puterea Germaniei vine și din contrastul cu slăbiciunile altora / 164
1.2. Consensul de la Berlin / 167
1.3. A reprezentat „mai multă Europă" contraponderea la „mai multă Germanie"? / 172
1.4. „Imperiul accidental" german / 177
1.5. Interese hegemonice etichetate drept interes național / 181
2. Criza ne-a ajutat să cunoaștem mai bine Germania / 185
2.1. Export de experiență sau de austeritate? / 186
2.2. Helenizarea discursului privitor la criză / 190
2.3. Ce primează: banii sau modelul european? / 194
2.4. Europa nu poate, Germania nu vrea! / 201
2.5. Exorbitantul dublu privilegiu / 204
2.6. Lipsa de reforme sau reformele deja făcute? / 207
2.7. Recviem pentru solidaritate / 211
2.8. Nu vă depărtați de industrie, că veți rătăci... / 216
2.9. „Fără experimente" / 221

Capitolul III. Euro, noua marcă europeană / 225
1. Euro, țap ispășitor al bolilor Europei / 225
2. Euro și polul european de putere / 227
3. Moneda incompletă / 230
4. Învingătorul ia totul / 235
5. Pilonul fracturat al Uniunii bancare / 240
6. O moștenire incomodă / 244

Capitolul IV. Periferia: boala care poate ucide Uniunea / 249
1. Periferie globală, periferie europeană / 249
2. „Mai multe viteze" erodează Uniunea / 253
3. Grecia – uzina de produs datorii / 256
4. „Economia este pe jumătate psihologie" / 262
5. Eurooptimismul se află în declin peste tot în Uniune / 267
6. Europa este cucerită de euroscepticism / 270
7. Divizarea sferei publice europene / 275

Capitolul V. Nu doar de un Plan Marshall are nevoie Europa, ci de un *New Deal*! / 279

Reașezarea lumii din deceniul al treilea / 285

Bibliografie / 293
Index / 303
Abstract / 309
Résumé / 313

Lumea se poate cuceri cu calul, dar nu se poate conduce de pe cal.

Vechi proverb chinezesc

EPOCA LUMII EMERGENTE

Punctul de plecare al acestei lucrări este descoperirea ideii, surprinzătoare după opinia noastră, că Uniunea Europeană are o *periferie financiară*. Prima nedumerire: noi crezuserăm până atunci că ideea de Uniune o exclude pe cea de *periferie*. Nedumerirea a crescut atunci când am descoperit că Italia face parte din această periferie. Italia, țară fondatoare a Pieței Comune, a patra economie a Europei. Dacă este așa, atunci când a devenit Italia „periferie", înainte sau după aderarea la zona euro? Este limpede că după! Astfel, am descoperit un al doilea paradox: nu numai că Uniunea tolerează periferia, conviețuiește cu ea, dar Uniunea chiar *produce* periferie, generează și întreține periferia. Ceea ce, pentru noi, este nu doar surprinzător, este de neînțeles. În orice caz, intră în contradicție cu principiile de bază ale Uniunii, care trebuie să favorizeze dezvoltarea, solidaritatea, coeziunea etc.

Ca orice persoană care locuiește într-o anumită parte a Europei, nu ne-am putut înfrâna întrebarea: dacă Italia este periferie, atunci România sau țările din sud-estul Europei ce reprezintă? Tot periferie sau chiar „periferia periferiei"? Este foarte important să formulăm întrebarea – și să o facem cu toată gravitatea – pentru a ști unde ne aflăm, cum am putea fi priviți de către europenii din periferia financiară, de către europenii din *core*-ul Uniunii. Aspiram, până mai ieri, să intrăm în zona euro. Perspectiva devine din ce în ce mai îndepărtată și, din câte ne dăm seama, judecând după ceea ce se întâmplă în această arie, nu știm dacă ar fi bine să intrăm curând, presupunând că forurile europene ar fi de acord. Dacă Italia nu face față standardelor din această zonă, noi cum o să facem?

Este foarte important să formulăm întrebarea de mai înainte și pentru a vedea cum evoluează Europa. Pentru că și Uniunea are un dinamism al său.

Apare limpede, de pildă, că zona euro devine din ce în ce mai mult „adevărata” Uniune Europeană. Aşa cum devine tot mai clar că, de fapt, avem de-a face cu două „Uniuni”: zona euro, cea care concentrează mai toată energia Uniunii, şi ţările care nu fac parte din această zonă; unele pentru că nu pot, altele pentru că nu vor şi, în sfârşit, câteva care nu s-au hotărât încă. Dar Uniunea cunoaşte şi multe alte prefaceri pe care ar trebui să le înţelegem şi să ni le reprezentăm cu o anumită limpezime.

Relaţia cu periferia, criza euro, amplificarea decalajelor în interiorul Uniunii, chiar la vârful acesteia, sunt toate faţete, „etaje” ale unei crize structurale care a cuprins Europa. Ele nu pot fi despărţite. O criză o influenţează pe cealaltă, rezolvarea uneia se sprijină pe redresarea celeilalte. Vom dedica fiecărei asemenea crize un capitol, pentru a putea să înţelegem mai bine ceea ce se întâmplă astăzi în Uniunea Europeană. Suprapunerea acestor crize a creat o situaţie mult mai complexă. Nu putem privi lucrurile ca şi când am spune: „fiecare criză cu etajul ei”. Uniunea Europeană este o construcţie unitară şi există o circulaţie intensă între etaje. Altminteri, crizele se întrepătrund şi conduc la această criză căreia, parcă, nu i se mai dă de capăt. La un moment dat, chiar aşa am vrut să intitulăm volumul: *Crizele suprapuse ale Europei.*

Pe măsură ce înaintam în analiza temei, ne-am dat seama că nu vom putea nici înţelege, nici explica aşa cum se cuvine criza europeană, dacă nu vom prezenta mai întâi *criza lumii dezvoltate*. Şi nu doar din motivul evident că Europa este o parte foarte importantă a acestei lumi, un simbol al său... Am realizat însă că atât criza petrecută în SUA, cât şi cea din Europa au trăsături comune. Ambele crize sunt de natură financiară şi ele au apărut pe fondul unei tendinţe din ce în ce mai pronunţate de financializare a vieţii economice. În miezul acestei crize se află criza bancară. Aici lucrurile parcă sunt trase la indigo. Sunt diferenţe care nu trebuie să deruteze: în America forma sub care a ieşit la suprafaţă criza a fost *bubble*-ul imobiliar, iar în Europa – criza „datoriilor suverane”. Liniuţa de unire dintre ele este *criza bancară*, elementul constant şi, de fapt, cauza adevărată a crizei. De altfel, momentul „oficial” al declanşării crizei este socotit falimentul unei mari bănci, Lehman Brothers, intervenit în septembrie 2008. Întrucât America este America, „ochii” opiniei publice au fost aţintiţi spre acel spaţiu. Un eveniment nu mai puţin spectaculos s-a întâmplat în Marea Britanie. Până în 2008,

Royal Bank of Scotland a fost nu cea mai mare bancă a Angliei, ci cea mai mare bancă din lume. *Asset*-urile sale se ridicau la 3,5 trilioane de dolari, adică 150% valoarea PIB-ului britanic[1]. Şi ea a fost confruntată cu mari probleme financiare. A intervenit statul cu o sumă de 45,5 miliarde de lire, deci aproape 70 de miliarde de dolari, pentru ca banca să poată fi salvată. Ceea ce înseamnă că fiecare britanic a contribuit cu suma de 740 de lire (aproximativ 1000 dolari). Cum subliniază şi publicația citată, „sectorul bancar britanic a trecut peste noapte din domeniul privat în proprietatea statului”[2].

Un alt argument esențial în sprijinul tezei de mai sus este faptul că acum se discută deschis despre perioada post-criză, despre durata perioadei de refacere, despre redresare şi chiar despre avânt. În acest tablou, în sfârşit încurajator, apare o tuşă palidă, şi ea se referă la Europa. Potrivit diverselor analize ale instituțiilor de profil, anul acesta va marca redresarea puternică a SUA. Principala explicație? SUA au dat mare atenție recapitalizării băncilor, eliminării activelor toxice etc. Europa va consemna şi anul acesta o creştere negativă. Motivul principal: criza bancară din Europa încă nu este depăşită.

Prin urmare, volumul conține două secțiuni principale. În prima parte, se discută criza lumii dezvoltate, procese şi tendințe, cum ar fi financializarea, diminuarea clasei de mijloc, decăderea rolului elitelor, toate conducând la întrebarea centrală: mai putem vorbi despre societatea capitalistă, în sensul în care o înțelegeam până de curând? Nu cumva transformările sunt atât de profunde încât ne aflăm în fața unei schimbări de identitate a societății capitaliste? Secțiunea a doua este consacrată Europei şi crizei europene. Firește că în această parte folosim aparatul conceptual dezvoltat în prima parte a lucrării.

Suntem datori cititorului cu o explicație legată de titlul volumului. O civilizație intră în declin întotdeauna din motive interne. Când a început declinul lumii dezvoltate? Paradoxal, când a obținut o mare victorie, cea din Războiul Rece. Deceniul cu care s-a sfârşit secolul trecut a fost un gen de celebrare prelungită a izbânzii. Ca orice eveniment spectaculos, el a „acoperit” cumva alte procese silențioase, dar durabile. Primul este trecerea Chinei şi a Rusiei la capitalism. Deci a două țări de mărimi continentale,

[1] Sir Mervyn King, „Leaving the Old Lady”, *The Economist*, June 15, 2013.
[2] *Idem*.

ambele cu trecut istoric şi imperial, ambele purtând în suflet un gen de umilință – asociată în cazul Chinei cu evenimentele din secolul al XIX-lea, iar în cel al Rusiei cu pierderea Războiului Rece –, ambele având mize mărturisite şi mai ales nemărturisite. După Tiananmen, China a traversat o situație dificilă. O perioadă de răceală internațională, dacă nu chiar de izolare. Semnalul revenirii a fost dat de turneul lui Deng Xiaoping în sudul țării şi de formula lansată cu acest prilej: *Este fabulos să te îmbogăţeşti!* Ceea ce însemna: capitalism. Astfel, China a reluat încet, încet creşterea. La rândul ei, după o perioadă critică, mai ales sub aspect financiar, Rusia a început să-şi revină. Îmbrăcată cu noi veşminte, dar având aceleaşi bogății, cu aceeaşi poziție geografică întinsă pe două continente, Rusia nu se schimbă în datele ei fundamentale. Ea poate fi „puterea săracă" a lumii, dar niciodată o putere puțin importantă. Pentru această țară, pierderea teritorială a fost mare. Dar, dacă este să punem în paranteză acest lucru, nu se ştie dacă Rusia nu s-a descătuşat. În orice caz, obişnuința de a judeca Rusia cu măsura comună a dat şi de această dată greş. Oricum, ea se înscrie în grupul țărilor care „urcă". Indiscutabil!

Cel de-al doilea proces silențios, dar de durată, este ridicarea lumii emergente în ansamblu. Pe lângă țările BRIC, o serie de state au cunoscut un dinamism care le-a impus: Indonezia, Arabia Saudită, Africa de Sud, Mexicul, Turcia etc. Deci *lumea emergentă în sens larg*. Evaluările organismelor de specialitate ne spun că economia germană este una dintre cele mai dinamice şi performante din lume. Un studiu inițiat de către OECD, cu privire la evoluția până în 2060 a 42 de țări ale lumii, pune în lumină un fapt semnificativ pentru tema lucrării noastre: în medie, economia germană urmează să crească în următorii 40 de ani cu aproximativ 1 procent anual, ceea ce reprezintă cea mai modestă creştere din rândul celor 42 de țări care au făcut obiectul studiului. Firește, se va spune că, fiind o țară dezvoltată, Germania nu mai poate consemna ritmuri înalte de creştere. Pe noi ne interesează aici impactul: diferența dintre Germania şi aceste țări se va micşora, iar ponderea lumii emergente în ansamblul economiei globale va creşte constant şi obligatoriu.

Revenind, nu dorim să subestimăm acest uriaş eveniment istoric, încheierea Războiului Rece. Dorim doar să atragem atenția că el a marcat sfârşitul unui proces îndelungat şi a bătut un nou gong istoric pentru startul

care urma să fie dat. Da, ultimul deceniu al secolului trecut a fost unul de pregătire, iar ultimii săi ani chiar de pregătire febrilă pentru acest nou start. Aşa încât, atunci când a început, deceniul pe care l-am încheiat de curând a fost de-a dreptul trepidant.

Primul deceniu al acestui secol a debutat ca un deceniu nebun, cu ritmuri de înaintare care au făcut din el o perioadă fără egal în istorie. O perioadă care a schimbat lumea în foarte puțini ani. Am putea menționa ritmurile „alergătorilor individuali". În 2007, de pildă, ritmul de creştere al Chinei a fost de 14,2%, al Indiei de 10,1%, al Rusiei de 8,5%, al Braziliei de 6,1%[1]. Alergătorul principal şi cel care a câştigat laurii competiției a fost reprezentat de țările reunite îndeobşte sub acronimul BRIC. La începutul deceniului, ponderea pe care o deținea PIB-ul țărilor emergente în PIB-ul global era de 38%. Astăzi, această pondere este de 50%[2] (calculat la paritatea puterii de cumpărare). Şi ea va creşte, grăbind apariția unei noi realități politice: *epoca lumii emergente*. Noi ne-am obişnuit cu BRIC, cu progresul altor state, cu ideea de lume emergentă, de ridicare a Asiei etc. Dar nu ne-am dat seama ce impact poate avea *ritmul combinat cu mărimea*. Cât de important a fost faptul că plutonul țărilor emergente a fost condus de cea mai populată țară a lumii şi a inclus țări mari, de mărimi continentale şi cu acumulări istorice în ceea ce priveşte *leadership*-ul, fie el la nivel regional sau global.

În ultimii ani ai deceniului a venit criza – un alt moment de selecție a acumulărilor realizate între timp. Ce a reprezentat criza? Un adevărat examen a tot ceea ce se petrecuse între timp. Ca o adevărată Curte Supremă a procesului de dezvoltare, criza a „judecat" evoluțiile consemnate pe parcursul deceniului şi chiar în perioada mai largă de după Războiul Rece. Culmea, criza a dat notă de trecere tot țărilor cuprinse sub acronimul BRIC, țărilor emergente în general. Care au fost afectate de criză, dar mult mai puțin. După 2009, ele şi-au reluat creşterea. Ce a sancționat criza? În primul rând, *excesul*: câştigul în exces, vecin cu extravaganța, speculația în exces, am spune şi aroganța în exces (ideea că anumite poziții, odată atinse, nu mai pot fi pierdute). Cu siguranță, şi inegalitatea în exces (societatea americană, de pildă, fiind „ruptă în două", dar nu în două părți egale, ci într-un

[1] „When Giants Slow Down", *The Economist*, July 27, 2013.
[2] „The Great Deceleration", *The Economist*, July 27, 2013.

grup restrâns de privilegiați și „restul” societății, cei 99%, dacă ar fi să reținem sloganul principal al protestelor de pe Wall Street).

Ce anume a mai respins criza din evoluția țărilor dezvoltate? Multe lucruri. Poate cel mai important dintre ele a fost lipsa de grijă a societăților dezvoltate față de propriul viitor. Pe care o regăsim în datoriile acumulate, într-un declin, frecvent semnalat, al nivelului general de educație, în starea infrastructurii, în procentul redus al investițiilor, în declinul demografic etc. Aici nu este vorba numai de faptul că societatea dezvoltată nu a mai transferat urmaşilor premisele trainice şi verificate ale dezvoltării, ci că ea a început *să se împrumute* de la urmaşi, să trăiască pe seama muncii acestora, a efortului pe care vor fi nevoiți să-l facă pentru a plăti datoriile contractate de înaintaşi. Cu siguranță, acest lucru nu a putut conveni istoriei şi bunului simț, acelui fel echilibrat de a judeca pe care istoria însăşi l-a acreditat de-a lungul timpului. Aici s-a ivit marea slăbiciune a societății dezvoltate. Ea nu a mai avut privirea îndreptată spre ziua de mâine. Nu era normal ca istoria să aibă o replică față de societatea care nu mai privea chiar la evoluția istorică?

Anul acesta, ritmul de creştere a țărilor emergente va scădea. Pentru prima oară, după mulți ani. China se va stabiliza la un ritm de aproximativ 7,5%, India la 5% etc. Ritmul mediu al statelor emergente va fi de 5% – un ritm ce pare mic în comparație cu anii anteriori. Dar va continua să fie *dublu* față de ritmul țărilor dezvoltate. Ceea ce înseamnă că el va contribui la consolidarea raportului deja instituit. Lumea emergentă va continua să aibă o importanță din ce în ce mai mare. Nu doar pentru că ritmul ei de înaintare este mai mare. Împreună, China şi India dețin 40 de procente din populația lumii. Iar țările care vin în rândul doi, Mexic, Indonezia, Turcia, prezintă şi ele atuuri indiscutabile din acest punct de vedere. Pe de altă parte, nu putem subestima faptul că ele au acumulat o experiență a creşterii, sunt depozitarele unor strategii confirmate de către criză, deci care au şanse să dea roade în continuare. Îndeobşte, se accentuează atuul demografic al acestor țări. Corect, pentru că el a permis ca aceste puteri să devină „competitori globali”. Dar se subestimează sau chiar se trece cu vederea faptul că evoluția lor a fost ghidată de o strategie. O strategie care nu a făcut altceva decât să revină la modelul de început al capitalismului, care presupunea îmbinarea strânsă a statului cu piața. Observați, aceste țări se dezvoltă

într-un fel de *oglindă* cu statele dezvoltate: acestea din urmă se confruntă cu probleme demografice, iar cele emergente dețin un atu demografic; în general, țările dezvoltate au recurs la o diminuare a rolului statului, pe când cele emergente au accentuat într-un fel sau altul acest rol; țările dezvoltate sunt confruntate cu problema resurselor, cele emergente sunt îndeobşte bogate în resurse ori au transformat problema aprovizionării cu resurse într-o componentă a politicii externe (cazul Chinei). Într-un cuvânt, statele emergente sunt *mai bine echipate* pentru perioada care vine, au un *potențial de evoluție* remarcabil. Sunt posesoare ale unor atuuri care nu se modifică de la un an la altul sau chiar de la un deceniu la altul; de aceea, spunem că tendințele prefigurate în acest domeniu sunt menite să dureze.

Deceniul pe care l-am încheiat de curând nu trebuie judecat doar prin mulțimea transformărilor care au avut loc în interiorul său. El şi prefacerile care l-au impus au inaugurat *tendințe pe termen lung*. Numai cu trecerea anilor ne vom da seama că am fost contemporani cu transformări pe care nu le-am perceput la întreaga lor dimensiune; cu prefaceri care au inaugurat noi evoluții, au instituit noi echilibre. Transformările (evoluțiile) de lungă durată se sprijină pe acumulări treptate. Acumulările sunt adevăratele vehicule prin care îşi face drum istoria. Sesizăm greu tendința, pentru că nu dăm atenție vehiculului cu care călătoreşte, *acumularea treptată şi silențioasă*. În literatura de profil se discută dacă secolul XXI va fi tot unul american sau unul chinez, ori poate asiatic. Noi considerăm că va fi *secolul lumii emergente*. Firește, Asia este un simbol al acestei lumi. Rămâne de văzut dacă simbolul va acoperi şi va vorbi în numele lumii care se naşte sau va fi doar partea ei cea mai dinamică, acceptată ca atare.

Iată câteva evaluări făcute de către OECD care sprijină cele afirmate mai sus. Potrivit acestui organism, „China va depăşi PIB-ul zonei euro (calculat pe baza puterii de cumpărare) spre sfârşitul lui 2013 şi pe cel al SUA peste câțiva ani [potrivit multor estimări, în 2016 – n.n.] şi va deveni astfel cea mai mare economie a lumii. Potrivit estimărilor actuale, India va depăşi zona euro în jurul anului 2032, iar productivitatea în creştere şi populația relativ tânără vor aduce mari avantaje pentru țări ca Indonezia sau Brazilia”[1]. De menționat că nu este vorba doar despre „ascensiunea”, „ridicarea”

[1] „Looking to 2060: A Global Vision of Long-Term Growth”, OECD Economics Department Policy Notes, No. 15, November 2012.

Chinei sau a celorlalți actori, ci de o diminuare, o reponderare a „actorilor tradiționali". Facem această mențiune pentru că suntem tentați adesea să proiectăm totul asupra „noilor veniți" şi asupra atuurilor acestora. Fără să privim deschis un adevăr fundamental: un declin este un declin şi el nu poate fi explicat în afara *factorilor interni* care l-au prilejuit.

Același organism proiectează evoluția Chinei în raport cu principalii doi actori ai lumii dezvoltate: SUA şi Uniunea Europeană (reprezentată în acest caz prin zona euro): „Dacă în 2011, China şi zona euro dețineau, fiecare, câte 17 procente în PIB-ul mondial, în 2030 China va face un salt la 27,9 procente, iar zona euro va coborî la 11,7 procente. Este un declin mai accentuat decât cel estimat în cazul SUA, a căror pondere va scădea de la 22,7 procente la 17,8 procente". Instructivă este şi evoluția în perspectiva mai îndepărtată: „Contribuția Chinei la PIB se va modifica puțin până în 2060, în timp ce ponderea zonei euro va scădea şi mai mult, ajungând la 8,8 procente, scădere din nou mai pronunțată decât în cazul SUA"[1].

Avem de-a face cu evenimente şi tendințe comparabile cu ceea ce a însemnat căderea Zidului Berlinului sau prăbuşirea imperiului sovietic; dacă nu cumva mai bogate în semnificații. După opinia noastră, mai bogate. Ele vor contribui la reaşezarea geopolitică a lumii într-o manieră pe care este greu să ne-o reprezentăm în întregime acum. Este, dacă vreți, şi cea mai semnificativă *reaşezare geopolitică* din perioada post-criză. Nu produsă de către criză: ea a fost prefigurată în deceniul la care ne referim, accelerată de către seismul economic al ultimilor ani şi va fi consolidată de evoluțiile mai puțin trepidante, dar constante, ale perioadei care urmează.

Echilibrul planetei este fundamental influențat de către echilibrul existent pe continentul euroasiatic, pe masa compactă de pământ care deține cam 2/3 din suprafața lumii. Şi unde se află 70% din materiile prime ale globului, unde trăiește 2/3 din populația sa, unde există un PIB care se ridică la peste 60% din PIB-ul mondial. Echilibrul pe această masă compactă de pământ este esențial pentru echilibrul planetei. De aici au plecat marile conflicte ale secolului trecut. Ceea ce se prefigurează acum este un *mare şi durabil dezechilibru* pe continentul euroasiatic. În 2030 – ne spune Angus Maddison –, Asia va deține 53% din PIB-ul mondial, iar Vestul – deci Europa, America şi alte state dezvoltate

[1] *Idem*.

– doar 33%[1]. Dacă vom scoate din ecuație ponderea Americii, care se va situa în 2030 undeva la 18%, ne vom da seama de magnitudinea dezechilibrului. Peninsula reprezentată de Europa va cunoaşte un proces de marginalizare, va deveni din ce în ce mai puțin semnificativă. Suntem la începutul unui *nou şi mare joc geopolitic*, în care problema fundamentală a lumii vestice este cea a *relevanței* sale geopolitice.

Cel puțin două consecințe decurg din această situație. Se impune grăbirea Pactului comercial transatlantic. Acesta constituie o problemă economică foarte importantă. Este suficient să amintim că, împreună, SUA şi Uniunea Europeană dețin aproape jumătate din PIB-ul global. Avem de-a face cu un proces economic purtător de *semnificații geopolitice*. Se asociază două puteri de prim ordin ale lumii dezvoltate, deci cele mai importante, pentru a menține modelul liberal la o anumită cotă globală. Scopul unificator nu este atât economic, cât mai ales politic şi geopolitic. Este nevoie ca ordinea politică liberală să îşi păstreze o anumită proeminență. Dacă nu-şi mai poate conserva masivitatea, anvergura globală, atunci măcar să păstreze proeminența, să dea impresia că este conducătoare, că ocupă poziția dominantă. În acest context, menținerea încrederii şi promovarea unei atitudini active sunt fundamentale: „SUA şi UE au nevoie de un proiect care să le reamintească de capacitatea lor comună de a modela evenimentele”[2].

Noua realitate geopolitică a lumii şi a masei compacte de pământ euro-asiatice developează într-un fel particular avantajele poziției geografice a Rusiei. Prin poziția sa naturală, care leagă şi se întinde pe cele două continente, Rusia are două posibilități de combinație geopolitică, atât cu Europa, cât şi cu Asia, aflată într-o evoluție atât de impetuoasă. Un comentator afirma că dacă Petru cel Mare ar trăi astăzi ar muta capitala la Vladivostok. Cu alte cuvinte, ar înclina balanța spre Asia, spre Pacific, acolo unde se va scrie cea mai mare parte a istoriei secolului XXI. Un avertisment implicit pentru Europa.

În cele ce urmează, am căutat să conectăm analiza cu aceste prefaceri majore, puțin observate şi puțin comentate. Dacă nu respiră şi nu asimilează mişcarea de ansamblu, analiza focalizată pe anumite țări, regiuni sau

[1] Angus Maddison, *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press, 2007, p. 314.
[2] Philip Stephens, „Transatlantic Free Trade Promises a Bigger Prize”, *Financial Times*, February 15, 2013.

continente are puține șanse să se apropie de adevăr. Cum sublinia și profesorul londonez Donald Sassoon, „într-o eră a globalizării, analizele politice și istorice au nevoie să fie și ele globalizate”[1]. Mai ales când este vorba despre evoluția Uniunii Europene – obiectul real al lucrării de față –, perspectiva globală devine un gen de precondiție. Fără respectarea acestei condiții elementare, există riscul nu doar să diminuăm valoarea opiniilor și a gândurilor exprimate, ci chiar să lipsim analiza de busola ei geopolitică. Ceea ce, evident, amputează, dacă nu chiar anulează valoarea demersului.

[1] Donald Sassoon, „Foreword”, in Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013, p. XVI.

PARTEA I

O LUME SE RIDICĂ, ALTA COBOARĂ

CAPITOLUL I
CRIZA ESTE CRIZA LUMII DEZVOLTATE

1. De ce nu vine primăvara?

În martie 2009, într-o apariție televizată, Ben Bernanke declara că „primăvara este după colț". Declarația venea din partea unuia dintre cei mai puternici oameni ai Americii, puternic în toate timpurile, dar cu deosebire în timp de criză, din partea preşedintelui Rezervelor Federale. America era încordată, dacă nu chiar la limita unei stări de panică. Lehman Brothers dăduse faliment cu şase luni în urmă. Alte şi alte firme mai mici sau mai mari îşi închiseseră porțile. Şomajul creştea brusc, nesiguranța cuprindea pe mai fiecare cetățean. Ochii erau ațintiți spre Rezervele Federale. Cum precizează şi Krugman, mai era un motiv pentru care afirmația s-a răspândit aşa de repede, pe lângă faptul că dădea o speranță milioanelor de oameni care aveau atâta nevoie de aşa ceva. Ea era asemănătoare cu replica unui personaj dintr-un film celebru: *Being There* (1979). Întrebat în legătura cu politica economică a momentului, grădinarul, personajul care trecea drept un înțelept, răspunde în termeni metaforici: „Câtă vreme rădăcinile nu sunt afectate, totul este bine şi va fi bine în grădină… În primăvară, toate vor răsări"[1]. Întrebarea şi problema noastră este: sunt rădăcinile afectate? Dacă nu, de ce nu vine, sau de ce întârzie atât de mult „primăvara"?

Ne aflăm la aproape şase ani de la izbucnirea crizei şi situația este aşa cum a fost ea descrisă de către Keynes în anii 1930: „o activitate subnormală cronică, întinsă pe o perioadă îndelungată, fără să se manifeste o

[1] Paul Krugman, *End This Depression Now*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2012, p. 3.

tendință pregnantă spre redresare, dar nici spre o prăbușire totală”[1]. O putem numi simplu recesiune, cum face şi gânditorul american, ori *slow recovery*, o creştere puțin semnificativă, de 1-2 procente, situația nu se schimbă prea mult. Cuvintele nu pot acoperi o realitate care devine din ce în ce mai evidentă şi mai îngrijorătoare: societatea dezvoltată stagnează, nu-şi găseşte făgaşul, cunoaşte un declin relativ care nu mai poate fi negat. Joseph Stiglitz vorbeşte despre societatea americană ca despre „o formă de capitalism din ce în ce mai disfuncțională”; „vor trece ani – nu mai devreme de 2018 – până ca economia să revină la folosirea integrală a forței de muncă”[2]. Charles A. Kupchan avertizează şi el: „Democrațiile occidentale nu au altă alegere decât să se angajeze într-o planificare economică strategică la o scară fără precedent. Pentru a readuce competitivitatea economică, vor fi necesare investiții dirijate de stat în locuri de muncă, infrastructură, educație şi cercetare”[3]. Într-adevăr, nu sunt multe alegeri şi, pe deasupra, există şi o imensă presiune de timp. Fixată chiar în titlul lucrării lui Krugman: *End This Depression Now*[4].

Problema este: avem de-a face cu o administrare defectuoasă a sistemului, cu politici neperformante, sau suntem confruntați cu o problemă de model? Preocuparea noastră este să răspundem la întrebarea: nu cumva capitalismul a evoluat atât de mult, s-a transformat atât de rapid, încât vorbim despre o realitate care nu mai există? Ori, în alți termeni, nu cumva societățile dezvoltate, aşa cum arată ele în momentul de față, s-au îndepărtat atât de mult de modelul clasic al capitalismului, încât putem vorbi de două realități diferite? Aceasta este şi ipoteza fundamentală cu care pornim la drum. Întârzierea refacerii de pe urma crizei se explică şi prin această prismă: prescripția de tratament are în vedere un „bolnav” care nu mai există. Sau care are puține lucruri în comun cu ceea ce reprezintă astăzi societatea capitalistă.

---

[1] John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, New York, Harvest/Harcourt, 1964 (1936), p. 249.
[2] Joseph E. Stiglitz, *The Price of Inequality*, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2012, p. 1.
[3] Charles A. Kupchan, „The Democratic Malaise, Globalization and the Threat to the West”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.
[4] Paul Krugman, *op. cit.*

Dacă stăm bine şi ne gândim, deasupra Europei se întâlnesc două mari crize, ambele de model. Ca parte a lumii dezvoltate şi ca simbol al său, Europa este confruntată cu criza pe care o traversează ţările dezvoltate. Din acest punct de vedere, avem de-a face cu o similitudine izbitoare a crizei, aşa cum se manifestă ea în SUA şi Europa. Dar aici, în Europa, avem de-a face şi cu o altă criză, criza modelului european de dezvoltare, aşa cum a fost el conceput prin înfiinţarea Uniunii. Deci Europa este nevoită să facă faţă, concomitent, la două tipuri de criză, ambele relaţionate cu *modelul de dezvoltare*. Crizele de o asemenea factură sunt mult mai dificile, pentru că presupun revenirea la fundamente, eventuala regândire sau măcar adaptare a acestora. De aceea sunt atât de dificile; de aceea trebuie să manifestăm şi o anumită înţelegere faţă de Europa şi de multitudinea de probleme cu care se confruntă.

Vom consacra prima parte a lucrării de faţă problematicii complicate a crizei lumii dezvoltate; cea care, în opinia noastră, formează „primul etaj" a ceea ce numim *crize suprapuse ale Europei*. Este esenţial să examinăm ceea ce se întâmplă pe continentul nostru în lumina a ceea ce se petrece în lumea dezvoltată. S-a spus că suntem contemporani cu o „criză globală". Afirmaţia, repetată în diferite feluri, s-a încetăţenit. O examinare mai atentă a lucrurilor va releva un adevăr uşor de demonstrat: avem de-a face nu cu o criză globală, ci cu o criză a lumii dezvoltate. Altminteri, nu putem explica faptul că în aceşti ani de „criză globală" anumite ţări s-au dezvoltat în ritmuri impresionante. Nu este vorba numai de China, ci şi de India, de Brazilia, de Rusia (toate cuprinse în acronimul BRIC), dar şi de Africa de Sud, de Turcia, de Mexic etc. Literatura de specialitate acceptă faptul că suntem contemporanii unui adevărat *shift* economic şi geopolitic dinspre Vest spre Est, dinspre lumea dezvoltată preponderent spre Asia. Cum am putea explica acest *shift* – repetăm, acceptat de către toată lumea – dacă lumea întreagă ar fi cuprinsă de criză? De ce să fie alimentat acest transfer de putere economică şi politică în condiţiile în care lumea se confruntă, în egală măsură, cu aceeaşi criză? În realitate, va trebui să convenim că lumea dezvoltată este cea confruntată cu criza contemporană. Lumea dezvoltată a avut în aceşti aproape cinci ani ritmuri negative sau modeste de creştere economică. Lumea dezvoltată a fost cuprinsă de criza financiară care s-a declanşat în SUA şi s-a răspândit apoi pe tot globul. Ţările emergente au fost mult mai puţin afectate de această criză. Ele au trecut cu

bine acest moment dificil şi după un an au început să consemneze aceleaşi ritmuri impresionante de creştere.

2. SUA au câştigat războiul, dar au pierdut bătălia

Vorbim mereu de criză. Uităm însă că şi criza este provocată de ceva, că în amontele ei se află o mulțime de decizii, opțiuni, erori, amânări, care, nedescifrate la timp, neîntâmpinate cu un răspuns cât de cât adecvat, declanşează tăvălugul. Cerem scuze cititorului pentru scurta incursiune în perioada premergătoare crizei, de fapt în anii care au urmat Războiului Rece. O facem pentru a încerca un răspuns la o întrebare care stă pe multe buze.

Întrebarea pe care o avem în vedere este următoarea: cum de s-a putut întâmpla? Din punctul de vedere al puterii deținute de către hegemon, nu cunoaştem o perioadă în istorie care să prezinte similitudini cu cea care a urmat Războiului Rece. SUA exercitau o dominație netă şi de nimeni contestată: în termeni de extensie (puterea americană nu avea un rival real pe niciun meridian al globului), de instrumente de exercitare (dominația era netă în toate planurile – economic, militar, cultural), dacă vreți, şi de prestigiu (puterea americană exercitând, în acel moment, o adevărată fascinație, hrănită de combinația atractivă dintre performanța economică şi dezvoltarea democratică şi culturală). Să deții toate instrumentele puterii – într-o manieră atât de clară şi detaşată –, iar în mai puțin de 20 de ani să fii confruntat cu o criză care poate pune sub semnul întrebării însuşi statutul de hegemon global deținut de SUA este o problemă care nu poate să nu intrige, să nu preocupe, să nu stimuleze diverse răspunsuri şi interpretări.

Un prim tronson de explicații are în vedere complexul de trăiri psihologice ale învingătorului, care, de data aceasta, nu era învingător doar într-o confruntare, ci învingător în toate marile conflicte ale secolului XX. O formulă lansată de Ankie Hoogvelt sintetizează sugestiv situația de la sfârşitul celei de-a doua conflagrații mondiale şi cea de la sfârşitul Războiului Rece: „au existat învingători care au pierdut totul, cu excepția victoriei, după cum au existat învinşi care, în cele din urmă, au câştigat totul, cu excepția

victoriei”[1]. Țările care au pierdut cel de-al Doilea Război Mondial (Germania şi Japonia) au câştigat bătălia economică din deceniile care au urmat, iar la sfârşitul Războiului Rece ocupau locurile doi şi trei în ierarhia economică a lumii. Anglia a câştigat războiul, dar a pierdut imperiul şi a devenit o putere obişnuită. La fel şi Franța. Există o singură excepție: SUA. Numai SUA au câştigat victoria în cel de-al Doilea Război Mondial şi au câştigat-o şi pe cea din Războiul Rece. Mai există o particularitate importantă. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Marea Britanie, de pildă, era epuizată de efortul făcut în timpul conflictului. Dezagregarea imperiului venea ca un fapt firesc. Poziția SUA la încheierea Războiului Rece era cu totul diferită. Au urmat 97 de luni de creştere economică permanentă.

Nu ne putem explica în niciun fel ceea ce s-a putut întâmpla, dacă nu integrăm în ecuație aroganța pe care o prilejuieşte un asemenea triumf. În impunătoarea lucrare *Empires in the World History*, Jane Burbank şi Frederick Cooper subliniază semnificativ: „Trecutul imperiilor ilustrează cât de costisitoare este aroganța puterii – fie ea a unui mare conducător, a unei civilizații sau a unui popor”[2].

De data aceasta, aroganța s-a împletit cu încrederea fără limite în viziunea neoliberală şi a generat nu doar idolatrizarea modelului american, ci şi tentativa de a-l impune oricând şi oriunde, considerându-l un soi de *mantra a dezvoltării*. Dezbaterea asupra dezvoltării – atât de complicată în toate timpurile – a fost înlocuită pur şi simplu de o formulă (putem să o numim şi dogmă). Există în acest sens o mărturie foarte instructivă făcută de Edward Luce. Preşedintele Clinton a format un grup alcătuit din Alan Greenspan, Larry Summers, Robert Rubin şi Jeffrey Garten, care călătoreau prin lume, spunându-le tuturor ce trebuie făcut. De fapt, înmânau copii gratuite ale manualului standard elaborat pe baza Consensului de la Washington. Mărturiseşte, cu un sentiment de jenă nedisimulat, Jeffrey Garten: „Oriunde ne duceam, spuneam acelaşi lucru. Mesajul era întotdeauna acelaşi: noi am lămurit lucrurile, aşa că voi, chinezi, brazilieni ori germani, nu trebuie să reinventați roata. America e modelul de urmat. Tot

[1] Ankie Hoogvelt, *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*, Palgrave, London, 2001.
[2] Jane Burbank, Frederick Cooper, *Empires in the World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010, p. 459.

ce trebuie să faceți este să semănați mai mult cu noi... Mi-e realmente jenă când mă gândesc cât de aroganți eram”[1].

Mai importantă decât atitudinea propriu-zisă este ce anume a putut-o hrăni: un sentiment acut că evoluția parcă ar fi atins un punct de maxim şi se va putea opri, cel puțin pentru o perioadă de vreme, spre a marca victoria în Războiul Rece; ideea că totul va lua forma unui model unic, standard – înfricoşătoare prin simplismul ei. Era evident că o asemenea înțelegere nu urma să servească nimănui, dar mai ales nu avea cum să servească celor care au conceput-o şi acum o distribuiau pe diferite canale. Părea că istoria nu mai solicita eforturi pentru a-şi continua evoluția, eforturi din partea tuturor, dar mai ales din partea națiunii aflate, în mod detaşat, în vârful ierarhiei mondiale. Dintr-o asemenea înțelegere nu puteau deriva decât atitudini bizare, contraperformante, în primul rând pentru singura superputere a lumii în acel moment. Istoria tolerează multe; dar are o reacție neîmpăcată când este vorba despre aroganța nemăsurată ori de orgoliul extrem care cred că pot chiar opri în loc evoluția. Încet, încet împinge asemenea atitudini în zona necruțătoare a ridicolului. Oare cum ne apar aceste atitudini de acum 20 de ani în momentul de față, când SUA sunt asaltate de tot felul de probleme şi, potrivit unor evaluări de specialitate, pot pierde în câțiva ani chiar poziția de lider economic al lumii?

De multe ori spunem: s-a pierdut o bătălie, dar nu şi războiul! V-ați gândit ce înseamnă să câştigi războiul – în cazul de față războaiele – şi să pierzi bătălia? Nu găsim altă metaforă mai potrivită pentru a fixa situația în care se află SUA. Cu mențiunea că nu avem de-a face cu o simplă bătălie, ci cu bătălia finală, cea care ar fi trebuit să pună în valoare, să fructifice rezultatele confruntărilor anterioare, deja câştigate. După o încordare de peste 40 de ani, a intervenit o relaxare prematură, înainte de a culege roadele. Înainte de a organiza lucrurile în lumina valorilor, intereselor, opțiunilor învingătorului. Învingătorul decide întotdeauna! Şi decide pornind, în primul rând, de la propriile sale interese. Problema este că, de data aceasta, ceea ce a urmat nu a servit nici interesele învingătorului, nici interesele lumii în ansamblu (întotdeauna există un tip de corelație între ceea ce vrea învingătorul şi ceea ce pot ceilalți). Succesul unei păci, al unui aranjament internațional stă în această combinație. De ce nu s-a ajuns aici? Ce s-a putut întâmpla?

---

[1] Edward Luce, *Time to Start Thinking: America in the Age of Descent*, Little, Brown, 2012, p. 258.

O superputere nu se prăbuşeşte doar pentru că suferă de prea multă aroganță. Trebuie să intervină instrumentele de putere, politici, opțiuni, declinul putând fi declanşat doar de întâlnirea acestora şi a multor altor factori favorizanți. Înainte de a trece într-un asemenea registru, solicităm cititorului îngăduința de a mai insista asupra unui lucru, care se situează la granița dintre trăirile psihologice şi ceea ce am putea numi politici economice propriu-zise.

Oare va fi existat un Tratat de pace care să consfințească încheierea Războiului Rece? Doar am avut de-a face cu o mare încleştare – e adevărat, nu cu arme şi armuri, dar o mare încleştare –, soldată în cele din urmă cu învinşi şi învingători. Istoria ne învață că orice asemenea încleştare se încheie cu un Tratat care consemnează încheierea conflictului şi condițiile de instaurare a păcii. Numai că, de data aceasta, pacea nu a fost o pace ca toate păcile, în care învinşii ştiu că au de plătit şi cât au de plătit. Nici învingătorii nu au pretins daune, sau nu au făcut-o în mod explicit. De aceea, nici nu a fost nevoie de un Tratat în sensul clasic al termenului (în orice caz, noi nu ştim de existența lui). Şi totuşi, ceea ce a urmat nu poate fi înțeles în afara acestui „Tratat", care, poate, a luat forma unui document, sau a fost numai purtat cu stăruință în mințile câtorva lideri ai taberei învingătoare. Deci, ce au avut în gând învingătorii? Putem face doar o serie de presupuneri. Pornind de la ceea ce a urmat, încercăm să reconstituim, aproximativ, ceea ce au dorit învingătorii.

Judecând într-o asemenea perspectivă, putem spune că învingătorii şi-au propus o *liberalizare „cât mai completă" a lumii*; nu era vorba despre o supunere față de o putere – să spunem SUA –, ci față de o doctrină, doctrina neoliberală. Cum însă aceasta din urmă era predominantă în America, se poate spune că, de fapt, interesele servite erau cele americane. Susan Strange remarca, în legătură cu globalizarea, un fapt semnificativ: „globalizarea nu este decât o formulă de politețe care ascunde adevărul: de fapt, avem de-a face cu un proces de americanizare"[1]. Deci, ceea ce au dorit învingătorii a fost ca lumea să îmbrățişeze doctrina neoliberală, aşa cum apare ea în ceea ce s-a numit Consensul de la Washington. Miezul ei era doctrina liberului schimb.

[1] Peter J. Katzenstein (ed.), *Anglo-America and Its Discontents: Civilizational Identities Beyond West and East*, Routledge, p. 222.

3. America „ideologică" a supus America pragmatică

Despre Consensul de la Washington[1] au apărut zeci de volume şi analize. Pentru situația de față, ne vom mulțumi să insistăm asupra miezului său economic, asupra comportamentului pe care îl recomanda țărilor lumii. Dacă acum situația se prezintă altfel, la începutul anilor '90 el reprezenta o adevărată seducție şi a generat o reală fervoare în multe țări ale lumii. Cum am putea explica toate acestea? „Puterea de atracție a Consensului venea dintr-un scenariu simplu: globalizarea avea să ajute națiunile în curs de dezvoltare să scape de sărăcie. În loc să promoveze strategiile mixte, pragmatice, pe care le folosiseră China şi alte țări pentru propria dezvoltare, adepții acestui scenariu accentuau importanța deschiderii către economia globală"[2].

Potrivit aceluiaşi autor american, Dani Rodrik, momentul de apogeu al acestei adevărate mişcări a fost consemnat în 1995, când Jeffrey Sachs împreună cu Andrew Warner – ambii, în acel moment, profesori la Harvard – au publicat un articol în care susțineau ideea că dezvoltarea unei țări este asociată *univoc* cu gradul său de deschidere față de fluxurile comerciale şi financiare internaționale. Ceea ce poate fi sintetizat în formula: *deschideți-vă granițele şi vă veți dezvolta!* Principalul aliniament critic promovat de Dani Rodrik cu privire la Consensul de la Washington este tocmai acesta: anume că leagă dezvoltarea doar de ridicarea barierelor vamale, de liberalizarea schimburilor şi nu pune un accent special pe ceea ce autorul numeşte „constrângerile interne ale dezvoltării" – nivelul de educație, gradul de sănătate al populației, nivelul datoriilor, nivelul de dezvoltare al infrastructurii, stabilitatea politică[3]. Or, aceasta este şi partea cea mai dificilă a procesului de dezvoltare. Întotdeauna, dezvoltarea este fructul unui efort propriu care valorifică un context favorabil. Marea eroare a orientării cuprinse în Consensul de la Washington este că

[1] Termenul ca atare a fost lansat în 1989 de către John Williamson şi se referea la măsurile ce ar fi trebuit aplicate de țările din America Latină care optaseră pentru reformă şi modernizare. Inițial, el recomanda zece tipuri de reforme, cu un accent special pe dereglementare, liberalizare financiară şi comercială etc. Cum remarca şi Dani Rodrik, încărcătura doctrinară a formulei a fost dobândită mai târziu, când „Consensul de la Washington" s-a transformat într-o abordare mai doctrinară, într-o mantra a ultraliberaliştilor (Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, 2011, p. 164).

[2] Dani Rodrik, *op. cit.*, pp. 164-165.

[3] *Ibidem*, p. 171.

desprinde creşterea economică de pregătirea internă a dezvoltării. Chiar invită la un tip de pasivitate, învăluită într-un gen de aromă ideologică: puteți să nu vă zbateți, globalizarea lucrează pentru voi!

Este semnificativ că Sachs, după ce face câteva călătorii în Africa, revine asupra propriilor puncte de vedere şi accentuează nevoia unor pregătiri interne, a unor eforturi proprii pentru calificarea forței de muncă, îmbunătățirea infrastructurii etc. Fără îndoială însă, cea mai puternică replică a venit din partea diverselor regiuni ale lumii care au îmbrățişat alte modele de dezvoltare. Asia a optat pentru aşa-numitul „export-oriented model", deci pentru pregătirea din vreme, potrivit unui plan minuțios, a unor industrii performante, care să fie competitive pe piețele lumii. Brazilia, Mexicul şi Turcia au îmbrățişat un alt model. Strategia „import-substituting industrialization" a folosit piața internă pentru stimularea creşterii şi a avut în vedere impunerea unor restricții vamale care să permită dezvoltarea propriilor industrii, valorificarea propriilor atuuri economice[1].

Astăzi, ne aflăm într-o situație paradoxală. Consensul de la Washington întruneşte o adeziune redusă, care se restrânge şi mai mult. Țările importante, țările care au făcut progrese vizibile, nu au urmat o asemenea rețetă. Avem de-a face nu numai cu un „brand şifonat", ci cu unul aflat în plin proces de decredibilizare, sub presiunea a doi factori, unul mai important decât altul: rezultatele „dezamăgitoare" pe care le-a generat acolo unde a fost aplicat şi succesele celorlalte țări, care au îmbrățişat din start alte variante de dezvoltare.

Atunci, ce a urmărit America? Nu se poate nesocoti faptul că liberalizarea cât mai amplă a lumii făcea din țările dezvoltate – în primul rând din SUA – principalii câştigători. Cu alte cuvinte, de ce ar mai fi fost nevoie de o pace care să vorbească despre „daune" şi obligații (precise şi măsurabile)? Deşi nu era nicăieri precizat, câştigul învingătorului era foarte consistent. Şi venea pe cale „naturală"; am fi tentați să spunem chiar „civilizată". Fără tratate şi înțelegeri. Ci doar în virtutea acceptării unei viziuni: comerțul liber, ca motor al dezvoltării. Ce putea fi mai modern, chiar mai atractiv?

Nu se poate nesocoti faptul că procesul de liberalizare a presupus un mare câştig – pentru învingător – prin însuşi faptul diminuării barierelor vamale. Delocalizarea (devenită posibilă datorită aceluiaşi proces de diminuare a barierelor vamale), deci transferul unor importante capacități de

[1] *Ibidem*, pp. 168-170.

producție în țările în curs de dezvoltare, acolo unde prețul forței de muncă era redus, a prilejuit şi ea mari câştiguri. Liberalizarea a implicat mari privatizări, care, îndeobște, au avut loc la prețuri reduse. Împrumuturile acordate de către FMI au impus drept condiție privatizarea unor importante active.

Dacă ar fi să ne referim la experiența românească în aceşti 23 de ani, putem spune că reformele promovate au condus la o vizibilă diminuare a potențialului de dezvoltare a țării. La începutul anilor ’90, România nu avea datorii, avea o forță de muncă pregătită şi active atât în domeniul industrial şi energetic, cât şi în cel agricol, care o recomandau pentru un flux consistent de investiții străine. Astăzi, aceste atuuri s-au diminuat, mai ales în urma unui proces de dezindustrializare care apare din ce în ce mai vizibil, al acumulării unor importante datorii, al inexistenței unei viziuni privind evoluția țării. Privatizările au fost adesea prilejuri de transfer al unor active din proprietatea statului în cea privată, după care activele respective au fost într-un fel sau altul desființate. Poate cel mai grăitor lucru privind starea reală a țării este faptul că, în momentul de față, România nu deține o importantă bancă proprie. În condițiile în care a optat pentru capitalism. Un capitalism fără capital...

Revenim la întrebarea de început: cum s-a putut întâmpla ca SUA să ajungă în două decenii într-o situație critică, bulversată de efectele crizei, cu un model de dezvoltare pus serios sub semnul întrebării în ultimii ani, cu un prestigiu internațional indiscutabil diminuat? Nu putem explica în niciun fel ceea ce s-a întâmplat dacă nu reținem faptul că America a intrat în această perioadă cu o serie de opțiuni consolidate, atât de consolidate încât ele pot fi considerate *la limita opțiunilor ideologice*. În contextul victoriei, în condițiile în care SUA erau „the sole remaining superpower”, asemenea atitudini, poate chiar credințe, s-au developat într-un mod dezlănțuit. Astfel, America parcă nu a mai fost America. Şi nici superputerea care putea să facă atât de multe lucruri şi de la care se aşteptau atât de multe lucruri. America „ideologică” a supus America pragmatică. Asupra unora dintre aceste achiziții anterioare crizei dorim să insistăm acum.

CAPITOLUL II
NEOLIBERALISMUL: RIDICAREA ŞI DECLINUL AMERICII

Nu vom putea înțelege tot ceea ce s-a întâmplat în SUA, ca şi în întreaga lume, fără a face unele precizări referitoare la ideologia dominantă a ultimilor 35 de ani în lumea dezvoltată, anume la neoliberalism. Îmbrățişat deschis de către Marea Britanie şi SUA – odată cu venirea la puterea a lui Margaret Thatcher (1979) şi, respectiv, Ronald Reagan (1980) –, neoliberalismul a devenit orientarea dominantă în lumea anglo-saxonă; în virtutea faptului că SUA erau puterea detaşată a lumii capitaliste, neoliberalismul a exercitat un impact considerabil asupra societății contemporane în ansamblu. Chiar izbucnirea crizei în SUA a avut loc pe fondul unui avansat proces de dereglementare, al schimbării raporturilor dintre stat şi piață (în sensul preeminenței pieței), dintre sistemul financiaro-bancar şi cel economic (în sensul preeminenței celui dintâi), dintre producție şi consum (în sensul preeminenței consumului), toate puncte forte ale doctrinei neoliberale.

După opinia lui Michael Meacher, doctrina neoliberală a generat un nou tip de capitalism, *capitalismul neoliberal*, cel pe care îl trăiesc acum țările dezvoltate: „Caracteristicile esențiale ale acestui sistem sunt liberalizarea pieţelor, aşa încât acestea să funcționeze nestingherite, dereglementarea în zona financiaro-bancară, reducerea rolului statului la sarcinile minimale de securitate şi apărare a țării, privatizarea tuturor industriilor şi serviciilor şi învestirea sectorului privat cu un rol fundamental în zona economico-financiară”[1].

[1] Michael Meacher, *The State We Need: Keys to the Renaissance of Britain*, BiteBack Publishing, 2013, p. 83.

În momentul de față, neoliberalismul traversează o situație paradoxală. Iată două aprecieri care vin să confirme acest lucru. Aşa cum remarca Joseph Stiglitz, „15 septembrie 2008, data când Lehman Brothers a dat faliment, va fi pentru fundamentalismul de piață (orientare care susține că piețele şi numai piețele pot asigura creşterea şi prosperitatea economică) ceea ce a reprezentat căderea Zidului Berlinului pentru comunism”[1]. În 2011, deci la trei ani de la prăbuşirea lui Lehman Brothers, la trei ani de la declanşarea masivă a crizei, Colin Crouch publică o carte cu un titlu intrigant: *The Strange Non-Death of Neo-Liberalism*[2]. Neoliberalismul pare chiar întărit, sau, oricum, îşi păstrează poziția dominantă în câmpul confruntărilor ideologice şi chiar teoretice.

Există din acest punct de vedere un portret concludent al elitei politice de la Washington, realizat de către Edward Luce: „Judecând după pregătirea formatorilor de opinie de la Washington din zilele noastre, inclusiv a consilierilor lui Barack Obama, suntem îndreptățiți să spunem că figurile care le-au marcat gândirea sunt Friedrich Hayek, Milton Friedman şi Joseph Schumpeter, urmaşii neoclasici ai lui Adam Smith şi David Ricardo. Concepția lui Hamilton[3] asupra sistemului american ar fi expediată astăzi de către majoritatea economiştilor americani drept «politică industrială»... Indiferent dacă la Casa Albă s-au aflat Bush (senior sau junior), Clinton ori Obama, ideea susținerii industriilor strategice a fost în mare măsură repudiată, deşi fusese o trăsătură esențială a Americii pe vremea când aceasta se afla în ascensiune”[4]. Luce vorbeşte despre existența a două grupări: una care continuă să susțină orientarea instalată odată cu venirea preşedintelui Reagan şi alta care caută să impună o viziune alternativă. Intensitatea disputelor poate fi sugerată de declarația unui om de afaceri: „Astăzi, dacă rosteşti, fie şi în şoaptă, sintagma «politică industrială» la Washington DC, în cel mult 24 de ore vei fi lapidat”[5].

---

[1] Joseph Stiglitz, *Freefall: Free Markets and the Sinking of the Global Economy*, Penguin Books, 2010, p. 219.
[2] Colin Crouch, *The Strange Non-Death of Neo-Liberalism*, Cambridge, Polity Press, 2011.
[3] Alexander Hamilton (1755-1804), primul secretar al Trezoreriei SUA, a inițiat măsuri protecționiste pentru a încuraja dezvoltarea industriei americane.
[4] Edward Luce, *Time to Start Thinking: America in the Age of Descent*, Little, Brown, 2012, p. 48.
[5] *Ibidem*, p. 50.

Cum am putea explica un asemenea paradox? Să fie vorba despre o vitalitate aparte a doctrinei? Despre o rezistență specială la efectul de eroziune al crizei? Există o rotație normală a diverselor doctrine şi politici economice în procesul de conducere a diverselor comunități naționale. S-a aplicat ea şi de această dată?

Într-un studiu consacrat lui Milton Friedman, Paul Krugman fixează extrem de sugestiv mişcarea pendulului în domeniul economic. „Până în 1936, când John Maynard Keynes a publicat *Teoria generală a ocupării forței de muncă, a dobânzii şi a banilor*, economia era total dominată – cel puțin în lumea anglofonă – de ortodoxia pieței libere... Economia clasică, scria Keynes în 1936, «a cucerit Anglia cu desăvârşire, la fel cum Sfânta Inchiziție a cucerit Spania». Iar economia clasică spunea că răspunsul la aproape toate problemele era să laşi libere forțele cererii şi ofertei. Dar economia clasică nu a oferit nici explicații, nici soluții pentru Marea Depresiune... Keynesianismul a reprezentat o reformă fundamentală în gândirea economică”[1].

Forța de sugestie a tabloului de ansamblu, conturat de un deținător al Premiului Nobel pentru Economie, se impune. Descrierea surprinde unele adevăruri care par a nu fi recunoscute nici astăzi. Cum ar fi acela că, în fața unor crize mari, economia clasică şi discipolii săi nu au „nici explicații, nici soluții”. Economia clasică are în vedere starea de normalitate. Este, ca să recurgem şi noi la o analogie, ca şi când corpul unei persoane nu suferă de nicio boală serioasă, de nicio perturbare gravă de funcționare. El se reglează singur. Nu simte neapărat nevoia unei asistențe de specialitate. Ba chiar o poate privi ca pe o intruziune, ca pe un amestec neavenit. Dar, când se iveşte o asemenea boală, o perturbare serioasă, poți oare lăsa corpul „să se descurce singur”, poți respinge asistența pe motiv că afectează funcționarea normală a unui mecanism care tocmai s-a gripat? În asemenea situații, economia clasică este pusă într-o situație foarte delicată: ea trebuie să explice apariția perturbației (şi nu poate face acest lucru, pentru că forțele cererii şi ofertei au fost libere să acționeze până atunci), iar despre soluții nu poate fi vorba, pentru că această teorie nu trece dincolo de jocul cererii şi ofertei pe fundalul căruia tocmai a apărut perturbația.

[1] Paul Krugman, „Who Was Milton Friedman?”, *The New York Review of Books*, vol. 54, no. 2, February 15, 2007.

De aceea, Krugman îl compară pe Keynes cu Luther şi afirmă că el nu este şi nu trebuie văzut ca un *leftist*; dimpotrivă, el „a dorit să salveze capitalismul, nu să-l înmormânteze". A preconizat o soluție de intervenție ca să asigure supraviețuirea sistemului. „Erezia" keynesistă a „ocupat" pentru câteva decenii câmpul gândirii economice occidentale. O „contraerezie" era aşteptată la începutul anilor '70, întrucât evoluția gândirii economice urmează şi ea mişcarea pendulului. Mişcarea de revenire ar fi avut loc, oricum. Cei 35 de ani glorioşi care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial se încheiaseră. Se simțea nevoia unei noi orientări economice. Cu sau fără Friedman, mişcarea pendulului către o politică de tip *laissez-faire* ar fi avut loc. Totuşi, rolul lui Milton Friedman a fost major şi el s-a manifestat pe mai multe planuri.

„Cel mai mare apărător al virtuților pieților libere de la Adam Smith" are o contribuție teoretică de prim rang care poartă un nume precis – monetarismul; este doctrina care adăugă o importantă dimensiune filozofiei economice a *laissez-faire*-ului. Dar poate cea mai importantă împlinire a lui Friedman, performanță cu care s-ar putea mândri orice mare autor, este ceea ce Krugman numeşte „*transformarea înțelepciunii convenționale*" (subl. ns.) şi pe care o caracterizează astfel: „oameni extrem de influenți au fost convertiți într-o asemenea măsură la modul de gândire al lui Friedman, încât se consideră de la sine înțeles că schimbarea adusă de el în politicile economice este în întregime pozitivă"[1].

În cazul neoliberalismului avem de-a face cu mult mai mult decât o doctrină economică; avem de-a face cu o remodelare mentală, cu o schimbare de climat intelectual, cu o prefacere de atmosferă. Aşa ceva nu poate fi asociat doar cu activitatea unui om (în cazul nostru, a lui Milton Friedman), oricât de strălucită ar fi fost ea. Nu ne putem explica o asemenea fulgerătoare cucerire de adeziune în afara unui efort social din partea „vârfurilor" – economice, politice sau academice – de consacrare a noii orientări. Efort prezentat sugestiv de către Colin Crouch: „În 1974, Premiul Nobel pentru Economie le-a fost conferit în comun lui Friedrich von Hayek, unul dintre creatorii ordoliberalismului german în forma sa inițială, şi lui Gunnar Myrdal, unul dintre fondatorii social-democrației suedeze moderne. În 1976, Premiul Nobel i-a fost acordat lui Milton Friedman, autor de studii importante despre monetarism şi profesor la Universitatea din Chicago –

[1] *Idem*.

principalul centru al ideilor neoliberale pe plan mondial. El s-a folosit de renumele premiului pentru a duce o adevărată campanie publică pentru promovarea monetarismului. În decurs de patru decenii, nouă profesori neoliberali de la Chicago s-au numărat printre cei 64 de câştigători ai Premiului Nobel pentru Economie”[1]. La aceeaşi universitate au fost instruiți economiştii din jurul lui Augusto Pinochet – aşa-numiții „Chicago boys” –, chemați să-l sprijine pe cunoscutul dictator în elaborarea unei politici economice neoliberale. Am ținut să subliniem această caracteristică a neoliberalismului care îl apropie de ortodoxie, de ideologie, pentru că ea explică rezistența în timp, supraviețuirea sub o formă sau alta.

A doua explicație este corelată cu ceea ce semnala analiza pătrunzătoare pe care o propune Crouch asupra neoliberalismului. El atrage atenția că, în literatura de specialitate, neoliberalismul continuă să fie tratat ca o doctrină obişnuită (orientarea care preferă o economie guvernată de piață, cu implicarea minimă a statului). Nu, arată Crouch, neoliberalismul a depăşit stadiul de doctrină, el a devenit o *strategie* în mâinile unui grup restrâns, ale acelui grup format din proprietarii marilor companii. Aceştia au devenit atât de puternici, încât formează o *a treia forță*, mai puternică decât statul, mai puternică decât piața. Această nouă forță domină instituțiile clasice ale puterii şi le prefigurează chiar deciziile: „Neoliberalismul nu este nicidecum atât de devotat piețelor libere pe cât pretinde. Este, mai degrabă, devotat controlului vieții publice de către corporații gigantice. Confruntarea dintre piață şi stat, care pare să domine dezbaterea politică în multe societăți, maschează existența unei a treia forțe, care este mai puternică decât amândouă şi transformă modul lor de funcționare”[2].

În sfârşit, contribuția lui Duménil şi Lévy adânceşte perspectiva inaugurată de Crouch şi îi adaugă câteva dimensiuni foarte importante. Marii proprietari nu ar putea conduce singuri, chiar dacă sunt foarte puternici. Ei au nevoie atât de abilitățile, cât şi de prestigiul elitelor, ale vârfurilor acestor elite: tehnice, manageriale şi, mai ales, financiare. Când vorbim de neoliberalism trebuie să avem în minte această *alianță* pe care o serveşte. Neoliberalismul „exprimă strategia claselor capitaliste în alianță cu managementul de top, în speță managerii financiari, cu scopul de a-şi consolida hegemonia şi

[1] Colin Crouch, *op. cit.*, p. 15.
[2] *Ibidem*, p. VIII.

de a o extinde la nivel global”[1]. Cum se poate observa, accentul se mută de la doctrină la strategie; miezul neoliberalismului este de ordin strategic şi are drept obiectiv hegemonia unui grup restrâns – hegemonia la nivel intern şi la nivel global. „Criza neoliberalismului” este, de fapt, developarea compoziției sociale a grupului restrâns pe care îl serveşte neoliberalismul şi evidențierea intereselor acestui grup. Interese atât de puternice, am spune atât de devoratoare, încât pentru realizarea lor grupul nu se dă în lături de la nimic. După cum arată experiența ultimilor ani, el şi-a promovat interesele chiar dacă „a bulversat structura financiară şi a destabilizat raporturile fundamentale ale vieții economice”. Când se fixează noi obiective, atunci totul se regândeşte şi se redistribuie în interior. Deci, aici nu este vorba despre o „nouă haină” pe care a îmbrăcat-o capitalismul în noua sa fază, trupul şi mecanismele sale rămânând aceleaşi. Este vorba despre o schimbare atât de mecanisme, cât şi de valori. Chiar despre o parțială schimbare de identitate a capitalismului. Ceea ce pune în termeni noi şi problema tranziției, a duratei sale, a elementelor care ar urma să reprezinte noua configurație socială a acestei societăți.

Mai este o trăsătură pe care cei doi autori țin să o evidențieze: „Niciuna dintre măsurile care ar putea stopa sau măcar încetini declinul economiei americane în următoarele decenii nu poate fi luată dacă se menține aceeaşi conducere de clasă, iar procesul de globalizare evoluează la fel de puțin controlat”[2]. Apreciere, după cum se vede, foarte severă. Declinul relativ al SUA în deceniile ce vin nu este pus sub semnul întrebării; pentru a putea fi măcar încetinit, se cer schimbate cel puțin două lucruri: conducerea actuală, de grup, să fie dacă nu înlocuită, măcar modificată, iar tendințele actuale ale globalizării – care, se înțelege, nu mai lucrează pentru SUA – să fie reconsiderate.

Pentru lucrarea de față, analiza neoliberalismului nu constituie un scop în sine. Însă fără înțelegerea acestei orientări şi strategii riscăm să nu pricepem mare lucru din ceea ce s-a întâmplat în ultimii ani în SUA, în Europa şi chiar în lume. Să nu sesizăm anumite tendințe care se prefigurează pentru ziua de mâine. Rezistența doctrinei neoliberale se explică, aşa cum am arătat, prin alianța dintre dimensiunea psihologico-spirituală şi cea care

[1] Gérard Duménil, Dominique Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011, p. 1.
[2] *Ibidem*, p. 2.

vizează interesele unor grupuri restrânse, reunind nu doar marii proprietari, ci şi vârfurile elitei manageriale şi financiare.

Mai greu este să explicăm că mişcarea pendulului, practic, s-a oprit; cel puțin de la Hegel încoace ştiam că istoria are un curs al său pe care nimeni nu-l poate opri; îl poate cel mult întârzia. Relevăm acest lucru – pe care noi îl considerăm esențial – pentru a ne putea reprezenta mai limpede tensiunea enormă existentă la nivelul vârfurilor de putere. Asistăm la încordarea dintre forța difuză, dar implacabilă de schimbare a istoriei (reprezentată în acest caz de mişcarea pendulului) şi grupurile de interese care se opun, pentru că evoluția ar putea aduce deposedarea de pozițiile actuale şi de privilegiile pe care le dețin. Dacă din această confruntare se va croi un nou făgaş de înaintare, o nouă posibilitate pentru evoluția istorică, vom vedea; dar lucrurile nu vor putea rămâne mult timp în stadiul de acum, de oprire a timpului în loc.

Discutăm despre neoliberalism pentru a înțelege comportamentul economic şi politic al SUA în perioada următoare. Nespus de multe lucruri depind de acum încolo de înțelepciunea hegemonului. Într-un fel, chiar mai multe decât până acum, când dominația sa era netă şi exercitată pe toate planurile. Atât perioadele de ascensiune, cât şi cele de declin din viața unei puteri ori superputeri se explică în primul rând prin cauze interne. Noi credem că în acest plan va avea loc şi prima mare încercare pentru SUA. Miezul adevărat al disputei va fi emanciparea, într-un fel sau altul, de neoliberalism, indiferent de numele concrete pe care le vor purta temele confruntării: reforma în domeniul sănătății, reforma bancară etc. Cert este că viața politică americană este divizată. Elementul de noutate în viața politică a Statelor Unite este divizarea în părți egale. Alegerile se câştigă la limită, multe decizii foarte importante se amână ori se adoptă după blocaje care durează (cum a fost cea referitoare la mărirea pragului de îndatorare). Cum remarca şi Martin Wolf, SUA parcă „flirtează cu propria distrugere”. În viața acestei țări, întotdeauna interesul rațional, interesul țării, a prilejuit coaliții largi şi a fost pus deasupra intereselor de grup sau chiar politice (în sens de partizane). Este prima dată când apare o asemenea splituire care va genera mari probleme procesului decizional; iar viața democratică este mai legată decât ne dăm seama de bunul mers al procesului de decizie, al *leadership*-ului în general.

Ceea ce înseamnă că va urma o perioadă foarte complicată de confruntare, cu străpungeri parțiale, de o parte sau de alta, cu rezultate indecise pentru un timp. Va fi inaugurat un adevărat *război rece al modelelor de dezvoltare* pentru SUA. O dispută internă care îi va angaja pe cei atașați „înțelepciunii tradiționale", dominantă în viața Americii din ultimii 35 de ani, pe de o parte, și importante grupuri economice, preocupate de revenirea la politica industrială a țării, acea strategie care a consacrat SUA ca primă putere a lumii, pe de alta. Principala miză a disputei este politica industrială. Dar și o dispută de anvergură internațională, privitoare la modelul care favorizează dezvoltarea în condițiile globalizării.

Există, totuși, o întrebare foarte importantă din punct de vedere sociologic. Se va putea oare reveni la un *capitalism pre-neoliberal*? După opinia noastră, presupunând că s-ar putea înlocui „grupul de interese" de care vorbesc Duménil și Lévy, economia nu se va întoarce pur și simplu la făgașul său de dinainte de criză. Capitalismul ca atare s-a schimbat, s-a transformat – și s-a transformat structural. De pildă, între timp, am asistat la ascensiunea puterii financiare. Sunt aceste evoluții în întregime reversibile? Va trebui să luăm în considerare faptul că unele dintre ele sunt deja împlinite. Că s-au încetățenit și pot fi, în anumite limite, percepute ca normale, chiar dacă au și efecte greu de acceptat. *Revenirea nu se va face prin substituție*, „sărind" în urmă cu câteva decenii. Ci printr-o amputare parțială a actualei formule. Printr-o corectare treptată. Ceea ce înseamnă că substanța neoliberalismului se va perpetua într-o anumită proporție în orice formulă de guvernare care va urma.

Neoliberalismul a venit în SUA pe un tip de moștenire, de limpede propensiune pentru „libera inițiativă", pentru *laissez-faire*. La care s-a adăugat și faptul că globalizarea de tip neoliberal oferea superputerii vremii posibilitatea de a domina globul pe baza unei viziuni ideologico-economice. Mașinăria aceasta, inclusiv partea sa ideologică, s-a dezvoltat. Ea are susținători în diferite țări: pe cei care au profitat de pe urma globalizării de tip neoliberal. Între timp, s-a țesut o *mantie globală cu puncte de sprijin naționale* – uneori puternice. Pentru că s-a format, și aici, o clasă care sprijină o asemenea viziune despre globalizare. Așadar, „revoluția" în metropolă ar trebui urmată de o „revoluție" în diverse state. Or, dacă este să schimbăm perspectiva, să privim lucrurile din unghiul lumii care se zbate să

se dezvolte, periferia nu se va mai răscula împotriva metropolei, pentru că elita periferiei este identică în aspirații cu cea a metropolei. Deci s-au schimbat raporturile clasice centru-periferie şi, implicit, condițiile de emancipare a periferiei. Deşi suferă cel mai mult, periferia este, la vârful ei, neoliberală. De aceea, ea nu se va revolta. Dacă o va face, atunci va fi o revoltă în genunchi. Va negocia condițiile supunerii, va contesta anumite elemente ale relației, dar nu relația ca atare. Periferia va mărşălui în trena metropolei, chiar din punct de vedere ideologic.

Este limpede că politicile economice şi sociale din SUA din ultimii 30 de ani au fost, în principal, neoliberale. Ele au dus la această criză. Dacă doctrina ca atare se menține, evident împreună cu politicile pe care le modelează, atunci nu se reproduce riscul unei noi crize? În cazul de față, analogia cu perioada anilor ’30 ar putea să fie folositoare. Atunci, Roosevelt a salvat sistemul recurgând la soluția keynesiană (Keynes a recomandat o cale de salvare prin apelul la stat şi la capacitatea lui de a spori cererea pe piață). Astăzi, aşa cum am arătat, avem de-a face cu un ataşament încă robust la varianta care a existat înainte de criză, deşi aceasta ar fi trebuit să cunoască un declin evident, dacă nu chiar un proces de epuizare istorică. Atunci, cum să apară alternativa sau condiția pentru o nouă sinteză? Va fi ataşamentul față de SUA, față de destinul ei ca superputere a lumii contemporane, atât de mare încât să învingă interesele de grup care beneficiază de avantajele „vârstei neoliberale”? Va avea America forța de a-şi scruta trecutul, de a redescoperi valențele modelului care a propulsat-o şi de a-i da o nouă strălucire? Anii care vin vor oferi un răspuns.

CAPITOLUL III
STAT – DEZVOLTARE, O RELAȚIE ANTINOMICĂ

Inspirate de neoliberalism, SUA au inaugurat, începând cu administrația Reagan, un nou traseu de evoluție care le particularizează în raport cu alte țări dezvoltate, chiar cu propria istorie. Urmează, acum, să examinăm câteva puncte forte ale acestui traseu. Ele nu sunt altele decât cele numite de Thomas Friedman prin formula „the Golden Straightjacket" („cămaşa de forță aurită"): „un stat slab, taxe scăzute, o legislație flexibilă a muncii, dereglementare şi privatizare"[1]. „Small government" (statul slab) este punctul central al neoliberalismului şi al politicii pe care el a inspirat-o. Prin urmare, cu această problemă va trebui să şi începem.

Facem, mai întâi, o mențiune: neoliberalismul şi susținătorii săi – în plan teoretic sau practic – excelează în formule percutante, care se impun parcă de la sine şi nu mai solicită o examinare critică. Formule naturale, desprinse parcă de pe buzele cetățeanului obişnuit. Şi care, evident, prind la acelaşi cetățean şi par că se integrează într-un gen de normalitate, de înțelepciune subînțeleasă. În timp, asemenea afirmații au construit o adevărată atitudine, o adevărată psihologie, greu de contrazis, şi mai greu de învins. Multe din formulele lansate în perimetrul neoliberal sunt percutante, călătoresc în spațiul public şi continuă să influențeze, chiar să convingă.

De pildă, Ronald Reagan a afirmat de la început: „Statul nu este soluția, statul este problema". Într-adevăr, statul este sau poate deveni o problemă. În anumite contexte, sub anumite influențe. Şi este bine ca statul să fie ținut în frâu, să nu se „îngraşe", să nu devină autosuficient. Imputabilă este prima parte a formulei lansate de preşedintele american: „statul nu este

[1] Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, New York, Anchor Books, 2000, pp. 104-106.

soluția". Formula este, să recunoaştem, seducătoare. Mai ales că ea se întâlneşte cu un *feeling* al nostru relativ extins: statul ne supără de multe ori, de la faptul că ne solicită tot felul de taxe până la amenda pe care o primim de la polițist, sau la restricțiile de viteză pe drumurile publice. Viclenia afirmației stă şi în faptul că, venind în întâmpinarea acestui sentiment larg răspândit, generează chiar o tresărire: cum de nu ne-am dat seama până acum?

Formula este amăgitoare, pentru că dă semnalul asaltului împotriva cuiva puternic. Iar când cineva este puternic, poate prea puternic – persoană, instituție, chiar stat –, automat pactizăm cu lupta, cu pornirea împotriva acestuia. Nimeni nu şi-a mai pus problema că nu este vorba doar de cineva puternic, ci de un sistem fundamental, cel statal, despre care putem avea orice opinie, dar de care nu ne putem lipsi. Este ca şi cum, nemulțumiți fiind de anumite suferințe fizice ale noastre (boli), de regulile pe care trebuie să le respectăm ca să ne vindecăm sau să ameliorăm suferința, nemulțumiți chiar de sincopele sistemului nostru imunitar, care au dat voie bolii să iasă la suprafață şi să genereze atâtea inconveniente, începem să ne revoltăm împotriva sistemului imunitar ca atare, ori a prescripțiilor medicale care, firește, ne dau bătăi de cap. Şi, culmea, o facem cu bucurie, cu o pornire năvalnică, nutrind iluzia că ne câştigăm, în felul acesta, libertatea.

Caracterul înşelător al formulei are şi un nivel mai adânc. Anunță atacul, dar nu ne spune până unde urmează să meargă acesta. Judecând pe baza a ceea ce ştim astăzi, ne dăm seama că a mers foarte departe. Şi că, astfel, un instrument fundamental al organizării şi al performanței sociale – statul – a fost afectat, aşa cum a fost afectat şi un tip de echilibru fără de care nu se poate merge înainte, sau nu se merge nici cu viteza dorită, nici cu echilibrul necesar. S-a neglijat – în mod vinovat – că putem afecta în felul acesta nu doar libertatea, aşa cum o trăim la un moment dat, ci chiar bazele libertății, care nu pot fi desprinse nici de un anumit nivel de dezvoltare, de prosperitate, nici de un grad de organizare, de o fundamentare rațională a acțiunii sociale.

Când neoliberalismul a fost îmbrățişat ca doctrină oficială de guvernare (la începutul anilor '80), existau cel puțin două mari abordări ale raportului stat-piață. Era mai întâi abordarea propusă de liberalismul clasic. Într-un

articol recent[1], Mark Blyth surprinde tensiunea, prezentă de la începuturi, în interiorul gândirii liberale cu privire la stat. John Locke nu doar că admite prezența statului „pentru a administra inechitățile pe care le produce piața", dar arată limpede că este nevoie de un stat suficient de puternic „pentru a-i ține sub control pe proprietarii pe care ar fi trebuit, de fapt, să-i apere". Mai târziu, John Stuart Mill începe să vadă rolul statului dincolo de „administrarea inegalităților" şi chiar afirmă: „În lumea modernă, capitalismul nu poate funcționa corect fără o prefacere de fond a statului". De-abia în secolul XX, liberalismul se desparte în două linii de evoluție: „Pe de-o parte, urmându-l pe Ricardo, câțiva economişti austrieci, în primul rând Schumpeter, Ludwig von Mises şi Friedrich Hayek, au respins mai ferm ca niciodată statul, cu intervențiile şi datoriile sale. Pe de altă parte, urmându-l pe Mill, un grup de economişti britanici, printre care se numărau John Hobson, William Beveridge şi, în fine, John Maynard Keynes, au acceptat un stat mai activ şi care, la nevoie, contractează datorii"[2].

A doua abordare, remarcabilă prin echilibrul său, este cea afirmată de Keynes, care surprindea un lucru simplu: raportul stat-piață este, în ultimă instanță, un raport de *complementaritate* – o parte face ceea ce nu poate sau nu este indicat să facă cealaltă parte. „Cele mai importante datorii ale statului nu se referă la activitățile pe care le îndeplinesc deja persoane particulare, ci la acele funcții care se situează în afara sferei individului, la deciziile pe care dacă nu le ia statul nu le ia nimeni. Misiunea guvernului nu este să facă lucruri pe care deja le fac indivizii, cu rezultate mai bune sau mai slabe, ci să se ocupe de acele lucruri de care nu se ocupă nimeni în prezent"[3].

Deci statul şi privatul (persoane sau companii) se află într-un raport de *complementaritate*. Statul face ceea ce nu poate face sfera privată. Iar dacă nu face statul înseamnă cu nu face nimeni, pentru că *nu poate face*. Rămâne o activitate neacoperită. Îndeobşte, statul – avem în vedere un stat inteligent şi responsabil – are în vedere probleme de perspectivă, probleme de ordin strategic, preocupări care nu au cum să cadă în sfera de competență a companiilor, de pildă. Procedând aşa cum au procedat guvernele de inspirație

[1] Mark Blyth, „The Austerity Delusion: Why A Bad Idea Won Over the West", *Foreign Affairs*, May/June 2013.
[2] *Idem.*
[3] John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire. The Economic Consequences of the Peace*, Prometeus Books, 2009, p. 28.

neoliberală, adică diminuând rolul statului, au fost afectate tocmai problemele de perspectivă şi cele de echilibru al ansamblului, iar anii din urmă au arătat cât de descoperită este societatea dezvoltată tocmai în aceste domenii vitale. La mijloc este o relație. O parte a relației poate deveni mai importantă la un moment dat, dar o marginalizare a uneia dintre componentele relației nu face decât să afecteze relația ca atare, eficiența cu care funcționează ansamblul.

Atât în doctrina neoliberală, dar mai ales în politica americană din ultimele decenii s-a promovat un triplu reducționism. În primul rând, reducționismul operat asupra tradiției liberale privind statul: s-a ales varianta cea mai radicală şi s-a procedat la o destructurare masivă a structurilor statale, la o diminuare a rolului lor. Un reducționism operat asupra principalei concluzii pe care istoria modernă o prefigurează. *Pattern*-ul capitalist a fixat această combinație esențială stat-piață, lăsând la latitudinea fiecărei țări să asigure *combinația* dintre ele. Este vorba de combinație, nu de substituire. Neoliberalismul a apărut într-o perioadă de criză, când structurile statale poate se birocratizaseră şi nu mai ofereau un orizont de înaintare societății. Într-o asemenea perioadă, afirmația „statul nu este soluția, statul este problema" suna atractiv. A menține aceeaşi poziție după 30 de ani, după ce a devenit limpede că printre cauzele de fond ale crizei figurează dereglementarea, deci diminuarea rolului statului, că succesele cele mai importante sunt obținute de către țările care au reuşit o combinație cât de cât echilibrată între forțele pieței şi cele ale statului, este un semn că avem de-a face cu o abordare care preferă substituirea unui factor cu celălalt şi nu combinarea lor, oricât de diferită. În acest context, Dani Rodrik relevă că o piață puternică are nevoie de un stat puternic, fără de care nu poate funcționa la parametri maximi: „Piețele şi guvernele se completează, nu îşi țin locul unele altora. Dacă vrei piețe mai multe şi mai bune, ai nevoie de guvernare mai multă (şi mai bună). Piețele funcționează cel mai bine nu acolo unde statele sunt slabe, ci acolo unde sunt puternice"[1].

Această poziție cu privire la stat a făcut nespus de mult rău Americii. În primul rând, Americii ca superputere. O superputere trebuie să aibă *viziune*, viziune asupra ei şi viziune asupra lumii. Atunci când a fost subevaluat atât

[1] Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, 2011, p. XVIII.

de drastic rolul statului şi supraevaluat atât de generos rolul pieței, de fapt al corporațiilor, a apărut o problemă în legătură chiar cu atributul fundamental al unei superputeri, cel al elaborării unei viziuni coerente. Fără o asemenea viziune, superputerea se *autodecredibilizează*. Nu putem cere unei corporații să aibă viziune asupra ansamblului. Aşa cum „misiunea corporației este să producă profit”[1], misiunea statului este să elaboreze viziunea asupra evoluției ansamblului, să asigure orizontul de înaintare.

Atunci când s-a postulat că dezvoltarea optimă, robustă, cumva adevărată, ar avea loc doar în prezența unui stat cât mai slab, cât mai puțin implicat în evoluția economică a comunității respective, de fapt s-a instituit o relație *antinomică între stat şi dezvoltare*. Aici a intervenit, din punctul nostru de vedere, sincopa majoră care anunța declinul. Pe de o parte, rolul statului a fost reconfigurat şi treptat, treptat diminuat, cu deosebire în viața economică, iar, pe de alta, despre dezvoltare, ca prioritate a societății, nu s-a mai vorbit. Aceasta a fost combinația otrăvită care a răpus America, în calitatea ei de superputere detaşată.

Cum remarca şi James H. Mittelman, după încheierea Războiului Rece părea că „teoria dezvoltării şi-a pierdut rațiunea de a fi. Istoriceşte constituită, teoria dezvoltării ajunsese ultima dintre priorități”[2]. Mulți cercetători şi analişti au evadat în câmpuri precum modernizare, dependență, marxism, teorii critice. Era o fărâmițare în consens cu spiritul epocii. Dezbaterea socială aborda o mulțime de fenomene, numai procesul dezvoltării nu. În felul acesta, ghidajul teoretic al evoluției sociale a slăbit în mod vizibil, fiind înlocuit fie cu un soi de autoadulare, fie cu o dispersie greu de cuprins a confruntării publice: dezbatem tot, numai problemele dezvoltării nu!

Vorbim despre *viziune* privind dezvoltarea nu la o țară obişnuită, ci la singura superputere a lumii. Care trebuie să dea tonul, să arate lumii încotro se îndreaptă, cu ce mijloace, pe baza cărei strategii. Detaşându-se de problemele dezvoltării, transferându-le la nivelul pieței, al organizării private, al corporațiilor, SUA au indus chiar percepția că dezvoltarea nu ar mai fi aşa de importantă ca altădată, că ea nu ar mai constitui o prioritate de prim

[1] Milton Friedman, „The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits”, *The New York Times Magazine*, September 13, 1970.
[2] James H. Mittelman, *Contesting Global Order: Development, Global Governance, and Globalization*, Routledge, London and New York, 2011, p. 172.

rang. Ceea ce la nivel internațional, mai ales în rândul țărilor preocupate de propria evoluție, de recuperarea distanțelor care le separă de lumea dezvoltată, a putut genera multă nedumerire, poate chiar o stare de derută. Încotro se îndreaptă America?

Ca să ne dăm seama cât de important este la nivelul marilor puteri afirmarea unei strategii a dezvoltării, să facem trimitere la China. Aici a fost lansată încă din anii ’80 formula ale cărei profunzimi parcă nu au fost sesizate de către lumea dezvoltată: *Development is the only hard truth*. În atitudinea şi evoluția Chinei, multe țări în curs de dezvoltare au putut descoperi nu doar considerabile eforturi, ci chiar un adevărat *crez al dezvoltării*. Ştim cu toții că investițiile sunt foarte importante când este vorba despre accelerarea evoluției. Este sigur că fără ele nu există dezvoltare. Ştim cu toții că, la fel, capitalul este foarte important. Fără el, nimic nu poate fi pus în mişcare. Ceea ce ar trebui să ştim cel mai bine – şi nu noi, oamenii obişnuiți, ci elitele, cercurile conducătoare – este că ceea ce uneşte într-o mişcare cadențată investițiile, capitalul, tehnologia şi tot ceea ce contribuie la punerea în mişcare a lucrurilor este *ideea*. Iar la chinezi a fost formulată nu numai ideea, ci şi *relația*, relația esențială dintre dezvoltare şi tot corpul social. „Este singurul adevăr care contează”. O formulă care echivalează cu un adevărat program. Un program care structurează prioritățile şi spune limpede: fără dezvoltare nu se poate. Deci ea trebuie pusă pe primul plan şi ei trebuie să-i subsumăm totul. Dacă ne dezvoltăm, înseamnă că suntem pe o direcție bună!

Adoptând poziția la care ne-am referit, America s-a situat, *volens nolens*, într-un fel de contratimp nu doar cu *datoriile unei superputeri*, cu aşteptările față de o superputere, ci într-un gen de *contratimp cu spiritul epocii*, cu particularitățile pe care le îmbracă aceasta. SUA au transferat prerogative ale statului spre zona privată tocmai într-un moment când statul a devenit şi mai important în ecuația dezvoltării. Într-o perioadă în care chiar ecuația dezvoltării se complică foarte mult şi cere un efort special de elaborare, de armonizare, de dozare şi eşalonare a eforturilor. Într-o etapă în care şi-au făcut apariția probleme extrem de complicate, cum ar fi ceea ce numim *climate change*, problema energetică, în general problema resurselor, care solicită viziune pe termen mediu şi lung, dublată de o capacitate financiară considerabilă.

În sfârşit, America a adoptat acest curs într-o perioadă în care însuşi modelul dezvoltării cunoaşte prefaceri majore. Se trece de la o dezvoltare extensivă la una sustenabilă, iar inovația devine din ce în ce mai mult adevăratul „motor" al dezvoltării. Ceea ce, iarăşi, solicită viziune, eforturi financiare pentru dezvoltarea cercetării fundamentale – adevărata „fântână" a inovației –, conectarea la tendințele care, mâine, vor deveni preponderente. America s-a aflat astfel într-un tip de contratimp istoric: ea nu a avut viziune când avea mai mare nevoie de viziune. A intrat insuficient echipată în perioada turbulentă care a urmat Războiului Rece. Nu doar că a fost în contratimp, dar a persistat în această atitudine. Ceea ce i-a diminuat forța internă şi prestigiul internațional. America s-a deservit pe ea însăşi. Fiind superputere globală, ea a deservit şi lumea.

Semnalăm, în acest context, şi un efect pervers al evoluțiilor despre care am discutat. Faptul că dezvoltarea nu s-a mai bucurat de o susținere strategică aşa de importantă la nivel statal a putut favoriza percepția că, de fapt, am avea de-a face cu începutul unei *evoluții divergente* a libertății şi dezvoltării. Chiar cu un tip de „specializare" la nivel global: lumea emergentă a îmbrățişat dezvoltarea ca valoare supremă, în timp ce lumea dezvoltată a optat pentru libertate. Sau a făcut din existența libertății criteriul esențial de apreciere a unor evoluții, fără corelarea, după opinia noastră absolut necesară, cu eforturile pentru dezvoltare. Unii autori vorbesc de o adevărată „schismă" între libertate şi dezvoltare, chiar în sânul societății capitaliste dezvoltate. Poate termenul „schismă" este prea dur, dar despre un anumit dezechilibru între democrație şi economie, între libertate şi *leadership*, între dezbatere şi decizie, se poate vorbi cu drept cuvânt.

Un dezechilibru costisitor, am spune foarte costisitor, dacă nu este diminuat şi stopat. Lumea dezvoltată a reuşit o performanță unică: să *unească libertatea cu dezvoltarea*. Uităm adesea că acest binom nu reprezintă – cum este prezentat uneori – o realitate organică. El a părut aşa, pentru că a luat naştere într-un context anume. Este vorba de contextul european, unde elite şi segmente importante ale claselor politice au realizat că este posibilă îngemănarea dintre ele; că procedând astfel se creează un sistem: libertatea poate stimula dezvoltarea, iar aceasta, la rândul ei, asigură temeiuri pentru libertate; că apare o atmosferă, un climat de confort social în care cetățeanul se poate bucura şi de privilegiile libertății şi de beneficiile dezvoltării. Istoria

şi gândirea europeană – mai târziu şi cea americană – nu stabilesc ierarhii şi priorităţi în această privinţă. Este o înţelegere superioară a interdependenţei şi o respectare exemplară a mutualităţii pe care o exprimă.

După opinia noastră, această corelaţie este una dintre cele mai importante cuceriri ale epocii moderne. Ceea ce nu înseamnă că libertatea şi dezvoltarea sunt „condamnate" să meargă împreună, că nu pot interveni dezechilibre, chiar fracturi în cadrul binomului. Dezvoltarea poate avea loc şi în afara democraţiei, în condiţiile unui stat autoritar sau chiar dictatorial. Experienţa interbelică a secolului trecut este edificatoare. Germania şi Japonia s-au dezvoltat – chiar în ritmuri superioare ţărilor democratice –, au consemnat niveluri înalte de performanţă fără a urma o cale democratică. Aşa cum sublinia şi Azar Gat, „democraţiile liberale nu au avut un avantaj organic asupra Germaniei în ceea ce priveşte dezvoltarea economică şi tehnologică, aşa cum au stat lucrurile în raport cu alţi competitori importanţi"[1]. Chiar şi raţiunile care au stat la baza victoriei de la sfârşitul celei de-a doua conflagraţii mondiale au ţinut de alţi factori decât se presupune în mod curent, consideră Azar Gat. Apoi, victoria în Războiul Rece s-a datorat, în principal, performanţei scăzute a fostelor ţări socialiste, „ineficienţei inerente a economiilor comuniste, care le-a împiedicat să pună în valoare imensele resurse naturale de care dispuneau". Ineficienţa sistemului a împiedicat Rusia şi China să ajungă din urmă Vestul în timpul Războiului Rece.

Ce s-a întâmplat în perioada de după Războiul Rece? Ceva esenţial. În perioada interbelică au existat două puteri autoritariste de dimensiuni medii, pe când în momentul de faţă se ridică două puteri tot autoritariste, dar de mărimi continentale: China şi Rusia. Ceea ce pune în termeni noi competiţia dintre statele autoritare şi cele liberale. „China şi Rusia ilustrează revenirea puterilor capitaliste autoritare, de mare succes economic, cu care nu ne-am mai întâlnit din 1945, când Germania şi Japonia au fost învinse. Dar aceste două ţări sunt mult mai puternice decât cele două puteri din perioada interbelică... În ultimă instanţă, şi Germania şi Japonia contau prea puţin din punct de vedere al populaţiei, resurselor şi potenţialului ca să intre într-o competiţie directă cu SUA. Pe de altă parte, China zilelor noastre este cel mai important jucător internaţional din punct de vedere demografic şi are o creştere economică

[1] Azar Gat, „The Return of Authoritarian Great Powers", *Foreign Affairs*, July/August 2007.

spectaculoasă. Trecând de la comunism la capitalism, China a dat naştere şi unui brand de autoritarism mult mai eficient”[1].

Este o discuție complicată, cu multe fațete. Pe noi, în acest context, ne interesează să subliniem un alt element de diferențiere în raport cu perioada interbelică: anume statul şi rolul lui în procesul dezvoltării. În perioada interbelică, atât lumea dezvoltată, cât şi cea autoritaristă rezervaseră un loc important statului în procesul dezvoltării (ne amintim că SUA au ieşit din criză întărind rolul statului, mărind cererea agregată, ca un puternic stimul pentru relansarea economică). În momentul de față, o parte importantă a lumii dezvoltate, şi în primul rând SUA – sub influența doctrinei neoliberale –, a recurs la o diminuare a rolului jucat de stat mai ales în procesul dezvoltării economice. Iar criza a sancționat această mişcare şi, în diferite feluri, a favorizat un proces de reconsiderare a statului în relansarea economică (stimulii economici, *bailout*-urile etc. sunt „injecții” financiare ale statului menite se sprijine refacerea economică). Experiența chineză readuce în mintea contemporanilor o idee mai veche, dar mereu înțeleasă deformat: nu statul ca atare este problema, ci inteligența lui, elasticitatea, flexibilitatea în elaborarea diverselor strategii. Pur şi simplu, nu putem înțelege ascensiunea economică chineză şi, în general, ridicarea lumii emergente fără a lua în considerare rolul strategic jucat de stat. Prin urmare, relația stat-dezvoltare se cere mereu regândită în spiritul comandamentelor fiecărei epoci istorice.

Mai este o problemă. Statele de pe întreaga suprafața globului privesc la tot ceea ce se întâmplă în lume pentru a identifica formule, realizări care ar putea fi urmate sau măcar ar putea să le inspire propria evoluție. La ce se poate opri privirea acestor țări? Cu siguranță, la acele țări care au reuşit. Succesul are o forță de contagiune care nu poate fi egalată de nimic. Vorbind despre succes, nu am dori să se înțeleagă că el a poposit doar în perimetrul statelor emergente şi a ocolit – cumva ostentativ – teritoriul țărilor dezvoltate. Există state avansate, de la Canada la Germania, de la Suedia la Australia, care au menținut un echilibru între stat şi piață. Ele au fost ferite în bună măsură de criză şi de efectele ei negative. Dorim doar să relevăm că în perioada post-criză pe piedestalul economic al lumii se vor situa țările care au trecut cu bine de acest seism, cele care, fără a spune niciun cuvânt, au, totuşi, multe de transmis.

[1] *Idem.*

Deci avem de-a face cu o ecuație mult mai complexă decât afirmarea stereotipă a legăturii dintre capitalism şi democrație, dintre libertate şi creştere economică. Nu este vorba de a propune ierarhii, dar acolo unde există creştere economică, dinamica socială capătă o vigoare specială şi degajă un gen de încredere, dacă nu de optimism. Elementul cel mai mobil şi mai palpabil, cu cel mai mare impact asupra populației, este creşterea economică. În absența creşterii, echilibrul de ansamblu poate suferi. În acest sens înțelegem afirmația, parcă îngrijorată şi ea, a lui Charles Kupchan: „Ceea ce se cere este un răspuns decis, adecvat secolului XXI, la tensiunile fundamentale create între democrație, capitalism şi globalizare. Această nouă agendă politică ar trebui să urmărească reinstaurarea controlului popular asupra economiei şi politicului, orientând acțiunea statului către soluții eficiente la realitățile economice ale piețelor globale, precum şi la cerințele societăților de masă, cu scopul de a asigura o distribuție echitabilă a recompenselor şi sacrificiilor”[1].

Lumea emergentă înregistrează ritmuri înalte de creştere economică şi, astfel, diminuează distanța care o separă de țările dezvoltate. Această lume a promovat modele proprii de dezvoltare. Există, apoi, numeroase țări care, într-un fel sau altul, au fost aproape de prevederile Consensului de la Washington. Şi care, printr-un proces oarecum mimetic față de metropolă, au urmat modelul de factură neoliberală. În metropolă, tradiția, potențialul, achizițiile dezvoltării au atenuat din efectele crizei. În periferie au fost afectate premisele dezvoltării, procesul de pregătire internă a unei evoluții economice robuste, ceea ce va avea efecte mari pe termen mediu şi lung. Este posibil ca pentru aceste țări să urmeze o perioadă în care se vor bucura de libertate, dar nu şi de dezvoltare; ceea ce înseamnă, de fapt, o sincopare a bucuriilor libertății, perpetuarea statutului de periferie şi, în orice caz, o îndepărtare a şanselor de emancipare din strânsoarea subdezvoltării. Cea mai potrivită formă de consolidare a libertății este chiar stimularea dezvoltării. Adevăr valabil în țările în curs de dezvoltare şi, deopotrivă, în lumea dezvoltată. Aceasta are de apărat şi consolidat cea mai importantă cucerire a ordinii liberale: îngemănarea libertății cu dezvoltarea. Pentru propriul prestigiu şi pentru binele țărilor care au ales să urmeze exemplul democratic al lumii dezvoltate.

[1] Charles A. Kupchan, „The Democratic Malaise: Globalization and the Threat to the West”, *Foreign Affairs*, January/February 2012.

CAPITOLUL IV
FINANCIALIZAREA: NUMELE CARE DEFINEŞTE EPOCA ÎN CARE TRĂIM

Când treci „dincolo” de stat, descoperi cât de importante sunt problemele de care trebuie să se ocupe, cel puțin în mod tradițional, statul. Cum ar fi finanțele, banii. Gestiunea de ansamblu a banilor, a echilibrelor mari din acest domeniu – complicat şi sensibil – revine unei Bănci Centrale, care poartă denumiri diferite: Rezervele Federale în SUA, Bank of England în Marea Britanie, Bundesbank în Germania. Şi care sunt instituții în subordinea statului. Criza pe care a cunoscut-o lumea dezvoltată a debutat ca o criză financiară. Spunem „criză financiară” în mod candid, vrând să sugerăm că am avea de-a face cu ceva mai puțin grav. Nu, criza financiară va îmbrăca mai devreme sau mai târziu forma unei crize economice şi a uneia sociale (după cum vedem că stau lucrurile în Europa sau SUA). Şi, în niciun caz, nu va fi trecătoare. Ea apare când organismul economic şi social este cuprins de o afecțiune serioasă şi nu se încheie până nu se reface organismul ca atare. Este, dacă vreți, un barometru care „adună” şi ne spune tot despre ansamblul economic şi social.

Schimbarea de ordin strategic promovată în acest domeniu de către guvernele care au îmbrățişat neoliberalismul în ultimii 30 de ani poartă un nume precis: *financializarea*. Ce semnifică acest proces? În primul rând, schimbarea *raporturilor clasice* dintre principalele forțe ale unei economii prin diminuarea ponderii deținute de activitățile industriale în favoarea celor financiare. Activitatea financiară a luat locul producției manufacturiere, ca sector de primă importanță într-o economie modernă. Dacă până acum activitatea financiaro-bancară era menită să sprijine antreprenoriatul – rostul ei fundamental fiind acela de a finanța idei şi acțiuni care să producă

profit –, în ultimele decenii ea s-a desprins din această relație clasică și a cunoscut o evoluție în bună măsură de sine stătătoare. A crescut ca volum și pondere, a dezvoltat și încurajat activități speculative, iar pieţele financiare au devenit o forță dominantă a vieții contemporane. Într-un cuvânt, am asistat nu doar la o creștere spectaculoasă a activității financiaro-bancare, ci și la o tendință din ce în ce mai limpede de autonomizare a acesteia. Ceea ce a condus la o nouă configurație a economiei moderne, chiar la o redefinire a economiei globale.

În contextul crizei, au apărut zeci și zeci de cărți consacrate banilor, activității financiare, dereglementării finanțelor, ca explicație de fond a crizei. Nu vom intra în amănuntele acestei dezbateri care conține, prin forța lucrurilor, și multe abordări tehnice, puțin accesibile. Ceea ce ne interesează este să relevăm, pe cât ne va sta în putință, câteva probleme care au drept numitor comun influența crizei financiare asupra dezvoltării societății occidentale, relația *financializare–dezvoltare.* De pildă, dacă domeniul financiar, care a cunoscut o evoluție atât de rapidă, poate imprima dinamismul economic de care are atâta nevoie societatea contemporană. Sau dacă datoria acumulată de diverse țări avansate are un impact asupra creșterii. În sfârșit, dacă între dereglementarea activității financiare, atât de accentuată, și performanța, prestigiul societății dezvoltate există o legătură – și, dacă da, care ar fi aceasta? Încât să putem înțelege câte ceva nu numai din ceea ce s-a întâmplat, ci și din ceea ce urmează. Barry Eichengreen avertiza asupra raporturilor dintre sfera economică și cea financiară, precizând: „O țară care nu înregistrează creștere economică nu poate continua să-și extindă pieţele financiare”[1].

Deci putem discuta despre finanțe, bănci, bancheri, dar sistemul de referință principal trebuie să fie tot dezvoltarea economică. Indiferent dacă o spunem expres sau nu. Arareori ne dăm seama că societatea este un sistem de relații. Când regândești importanța și atribuțiile unui factor de o asemenea importanță cum este statul, totul se schimbă și totul trebuie regândit pentru a reface un alt tip de echilibru, construit pe noile premise; dar de echilibru este nevoie. Mai ales când avem de-a face cu tendințe de lungă durată, cu procese care nu sunt relaționate doar cu decizii de moment,

[1] Barry Eichengreen, „When Currencies Collapse. Will We Replay the 1930s or the 1970s?”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

ci trec peste capetele mai multor generații chiar. În asemenea cazuri, realizăm mai bine rolul pe care îl joacă finanțele, activitatea de producție, serviciile şi, mai ales, realizăm importanța respectării unor proporții, a unor raporturi dintre ele.

Potrivit analizelor de specialitate, „în 1750, valoarea globală a producției totale de bunuri şi servicii era în jur de 135 de miliarde de dolari, suma fiind corectată cu rata inflației. Până în 1950, aceasta ajunsese la 4 trilioane. În anul 2000, valoarea crescuse deja la 40 de trilioane de dolari, iar acum este în jur de 50 de trilioane; unele voci (Gordon Brown, de pildă) prezic că vom ajunge la 100 de trilioane până în 2030, adică dublu față de prezent”[1]. Deci, în momentul de față, societatea produce bunuri şi servicii în valoare de 50 de trilioane. O masă imensă. Cine le cumpără, cine le consumă? Are societatea, societatea la nivel global, capacitatea de a absorbi această masă imensă de bunuri şi de servicii? Dacă da, totul merge bine: producătorii îşi încasează banii, beneficiarii sunt mulțumiți.

Dar atunci când intervine un blocaj? Un blocaj în zona absorbției? Dacă scade puterea de cumpărare a beneficiarului? Atunci se adună un stoc de produse şi servicii nevândute, ceea ce conduce automat la blocaje, necazuri, falimente, chiar la criză. La o masă imensă de bunuri şi de servicii nevândute, deci neîncasate. Cum se poate debloca situația? Menținând cererea de asemenea bunuri şi servicii la nivelul societății în ansamblu. Uşor de spus şi foarte greu de realizat. În termeni de specialitate, aceasta înseamnă existența unui *driver* puternic, deci a unor domenii economice dinamice, mobile, care să asigure înaintarea, să creeze cerere pe piață, să contribuie la absorbția masei imense de bunuri şi servicii. Spunând acest lucru, deschidem un dosar extrem de complicat: dosarul echilibrelor mari ale societății contemporane („dosar” puțin studiat şi urmărit; ca tip de preocupare, el apare la diferite întâlniri internaționale, dar în mod efectiv nu cunoaştem să existe o activitate de sine stătătoare axată pe anticiparea evoluțiilor de ansamblu şi, mai ales, pe respectarea raporturilor dintre principalele domenii economico-sociale).

[1] Michael Meacher, *The State We Need. Keys to the Renaissance of Britain*, Biteback Publishing, 2013, pp.128-129. Alți autori vorbesc de o valoare de 60 de trilioane a bunurilor şi serviciilor produse în prezent la nivel mondial.

Societatea capitalistă a excelat întotdeauna în producerea de bunuri şi servicii. Mai bune, mai ieftine şi mai multe. Acesta este atuul ei. Slăbiciunea se situează în partea cealaltă a ecuației, în zona cererii, a absorbției, a capacității de cumpărare din partea statelor şi a cetățenilor. Vorbim în mod curent despre „perioada de aur" a capitalismului, reprezentată de cele trei decenii care au urmat celei de-a doua conflagrații mondiale. Cum spune şi Michael Meacher, am avut de-a face cu aşa ceva pentru că reconstrucția care a caracterizat acea perioadă a absorbit surplusul. A existat un *driver* – activitatea de investiții productive –, a existat şi un echilibru între volumul de bunuri şi servicii şi capacitatea lor de absorbție. Care este situația în momentul de față?

Problema e că, de la un timp, au apărut două tipuri de „surplusuri": un surplus de bunuri şi de servicii, care, am văzut, urcă vertiginos (faptul că în 2030, deci din punct de vedere istoric „mâine", el se va dubla ar trebui să preocupe mai mult[1]) şi, pe de altă parte, chiar un „surplus de bani". La prima vedere, am putea avea de-a face cu *ecuația ideală*. Banii reprezintă tot ceea ce era nevoie ca să poată fi absorbită cantitatea de bunuri şi servicii aflată în creştere. Numai că de aici încep să se complice lucrurile. Activitatea financiaro-bancară intră într-o nouă etapă de evoluție.

1. Explozia creditului

Îndeobşte, analizele de specialitate fixează rădăcinile crizei la începutul anilor '80, odată cu îmbrățişarea neoliberalismului de către America şi Anglia şi cu procesul de dereglementare pe care aceasta l-a prilejuit. Întrucât criza a debutat ca o criză financiară, va trebui să mergem puțin mai departe şi să înțelegem ce anume s-a întâmplat din punct de vedere

[1] Acest simplu fapt va schimba mult ecuația lumii: cine va reuşi să producă şi să vândă în acelaşi timp? De aceea, după opinia noastră, numărul de locuri de muncă va deveni indicatorul economic esențial. El exprimă capacitatea unei țări de a participa la o diviziune a muncii din ce în ce mai aspră. Dacă deții un număr de locuri de muncă suficient de apropiat de potențialul demografic înseamnă că strategia de dezvoltare este realistă, că s-au promovat domeniile cerute de piața globală. În acelaşi timp, dacă ai un număr mare de locuri de muncă înseamnă că produci o cantitate mai mare de bunuri şi servicii, că ai asigurată o piață de desfacere (internă sau externă) mai mare.

financiar în anii ’70. Începuturile crizei acolo pot fi identificate. Atunci s-a deschis cutia Pandorei în domeniul financiar.

Până la acea dată, dolarul avea acoperire în aur. Deci cantitatea de bani de pe piață era „ținută în loc” de cantitatea de aur existentă în Rezervele Federale. Era o formulă care prevenea apariția inflației şi asigura o anumită sănătate sistemului financiar. Este adevărat că ea genera şi o anumită criză de lichidități. Ceea ce avea două consecințe: una pozitivă, întrucât acțiunile speculative erau limitate drastic şi natural; cealaltă negativă, în sensul că „unguentul” unei economii dinamice – creditul – nu se putea extinde pe cât s-ar fi simțit nevoia. Schimbarea radicală a acestei situații a venit la începutul anilor ’70. Cauzele sunt multiple. Între ele se numără, de pildă, solicitările venite din partea țărilor exportatoare de petrol ca SUA să onoreze în aur sumele imense de „petrodolari” acumulate de aceste state. A contat mult şi scăderea rezervei de aur a SUA, dar şi criza care se profila – împreună cu toate turbulențele energetice ce se anunțau. Cert este că, încă din 1968, preşedintele american Lyndon Johnson a solicitat Congresului ca legătura dolar/aur să fie sistată: „Nu avem nevoie de acoperirea în aur a bancnotelor emise de Rezervele Federale pentru a avea o politică monetară prudentă – acest mit a fost distrus de mult. Nu avem nevoie de aşa ceva pentru a conferi valoare dolarului, căci această valoare derivă din economia noastră reală”[1]. Ceea ce anunțase Lyndon Johnson s-a întâmplat efectiv la începutul anilor ’70, în mandatul preşedintelui Nixon.

Desfacerea parității dintre principala bancnotă a lumii – dolarul – şi cantitatea de aur care-i garanta valoarea a avut consecințe enorme pentru tot ce a urmat. Părea că va urma o nouă „perioadă de prosperitate”, asemănătoare celei trăite de SUA şi statele dezvoltate după cel de-al Doilea Război Mondial. Bani erau din ce în ce mai mulți, creditul a început să se extindă, prețurile să crească, locurile de muncă să se înmulțească. Puțini au observat însă că începea o perioadă de *exces*, de forțare a unor raporturi economice verificate şi, implicit, de asumare a unor riscuri despre care nu exista o idee cât de cât clară. Problema cardinală a fost că riscul s-a retras – sau a fost lăsat să se retragă – în cel mai gingaş domeniu al activității economice, cel

[1] Lyndon B. Johnson, „Annual Message to the Congress: The Economic Report of the President”, February 1, 1968, http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29104#axzz2j-D15cfD9.

financiar. Iar când acest domeniu se îmbolnăveşte, boala se extinde – şi se amplifică – în întreg corpul economico-social.

Cea mai spectaculoasă evoluție a cunoscut-o însuşi creditul: „Creditul total în Statele Unite a depăşit pentru prima oară borna de 1 trilion de dolari în 1964. În următorii 43 de ani, a crescut de 50 de ori, ajungând la 50 de trilioane de dolari în 2007. Această explozie a creditului a schimbat lumea”[1]. Evident, o asemenea expansiune spectaculoasă a creditului nu se putea face cu sumele de bani existente pe piață în 1968. O activitate de creditare în valoare de 50 trilioane de dolari nu putea fi, în niciun fel, susținută de cele 44 de miliarde de dolari existente în circulație în 1968 şi garantate cu aurul din Rezervele Federale[2]. Deci *prima măsură* a fost înmulțirea banilor existenți pe piață. S-a apelat la mai multe formule. În primul rând, Rezervele Federale au început să tipărească bani: „Între 1968 şi 2010, Rezervele Federale au crescut de 20 de ori numărul bancnotelor aflate în circulație”[3]. Concomitent, băncilor li s-a îngăduit să diminueze progresiv nivelul rezervelor pe care erau obligate să-l mențină pentru a putea înapoia, în orice moment, banii deponenților. Acest prag era inițial fixat la 20 de procente din totalul depozitelor. Apoi, el a fost treptat diminuat la niveluri insignifiante, ceea ce echivala cu eliberarea unor importante sume folosite în activitatea de creditare. În sfârşit, o a treia sursă a fost reprezentată de banii veniți „din toată lumea”. Ei s-au ridicat, în perioada 1971-2007, la aproximativ 7 trilioane, asigurând cam 15 procente din valoarea activității de creditare desfăşurate în această perioadă în SUA[4].

O asemenea evoluție ne obligă să recunoaştem că nu avem de-a face, simplu, cu o creştere, oricât de spectaculoasă, a creditului, ci cu o schimbare de paradigmă. S-a inaugurat, cum preciza şi Richard Duncan, o nouă paradigmă: *credit-based economic paradigm* – paradigma economică bazată pe credit. Care, repetăm, părea că reaprinde speranța într-o nouă perioadă de avânt economic. Succesul nu invită neapărat la precauție; mai mult o anesteziază, deşi prilejuri de luare aminte au existat. Criza din America Latină (1982) şi cea asiatică (1997-1998) au fost, în esență, crize financiare,

[1] Richard Duncan, *The New Depression: The Breakdown of the Paper Money Economy*, John Wiley & Sons, Singapore, 2012, p. 2.
[2] *Ibidem*, p. 3.
[3] *Idem*.
[4] *Ibidem*, p. 15.

crize ale creditului: *bubble*-uri de dimensiuni mai mici, care, „citite" din vreme, anunțau *bubble*-ul mare care a declanşat criza neîncheiată nici astăzi. „*Bubble*-urile" – releva George Soros – „sunt caracterizate de expansiunea nesănătoasă a creditului şi coborârea pragului obligatoriu de lichidități al oricărei bănci"[1]. Nu a existat minte să priceapă, dar nu a existat, mai ales, interes ca lucrurile să fie desluşite din perspectiva cauzelor, astfel încât să se poată preveni repetarea *bubble*-urilor. În 2000, a izbucnit ceea ce s-a numit *high-tech bubble*. Spre deosebire de celelalte, acesta nu a fost generat de o expansiune nesănătoasă a creditului, dar a „pregătit" ceea ce avea să urmeze în 2007. Pentru a depăşi *high-tech bubble*-ul, Alan Greenspan a ținut nivelul dobânzii „prea jos, pentru prea mult timp"[2] şi a stimulat *boom*-ul imobiliar care a condus, apoi, la criza din august 2007 şi la cea din octombrie 2008.

2. Detronarea domeniului industrial

Când vorbim despre financializare, avem în vedere nu doar schimbarea unui raport: s-a modificat relația propriu-zisă dintre activitatea financiaro-bancară şi cea de producție. Totul este să înțelegem această mişcare în toată complexitatea ei. Să nu o confundăm cu un simplu transfer de ştafetă, ca într-o cursă atletică. În primul rând, activitatea financiaro-bancară a devenit supraponderală, a depăşit cu mult proporțiile obişnuite. „City-ul londonez are în ansamblul economiei o pondere de două ori mai mare decât centrele financiare ale Germaniei, Franței şi ale altor țări europene importante, în timp ce activitatea industrială a Marii Britanii s-a redus drastic, de la 26 de procente din *output*-ul total la doar 11 procente în 2009 – o cădere mult mai abruptă decât în principalele țări competitoare"[3].

Faptul că activitatea financiară – raportată la mărimea PIB-ului – este de două ori mai mare în Regatul Unit, comparativ cu celelalte state dezvoltate europene, este dovada cea mai limpede că ea s-a desprins din relația clasică în

[1] George Soros, *Financial Turmoil in Europe and the United States*, PublicAffairs, New York, 2012, p. X.
[2] Vezi, de pildă, Scott Minerd, „Too Low for Too Long", November 15, 2012, http://guggenheimpartners.com/perspectives/macroview/too-low-too-long.
[3] Michael Meacher, *op. cit.*, p. 97.

care funcționa – aceea de a sprijini antreprenoriatul –, că este animată de obiective proprii, că urmează o rută care nu are precendent istoric. Legătura cu domeniul antreprenorial se menține, dar ea are o valoare preponderent simbolică. „Problema esențială, care nu este niciodată discutată, constă în faptul că băncile se concentrează în mare măsură pe afaceri imobiliare (ipoteci), speculații peste hotare, mecanisme abile pentru evitarea taxelor şi tot felul de derivative exotice, şi numai 8% din creditele pe care le acordă se duc către investiții productive şi creatoare de locuri de muncă din Regatul Unit”[1].

Nu este o mişcare pe care o întâlnim doar în Marea Britanie. Noi vom insista asupra evoluțiilor din această țară, întrucât avem de-a face cu o țară europeană care, cu un secol şi ceva în urmă, a fost „atelierul lumii” şi centrul financiar al planetei (City-ul deține şi astăzi, alături de Wall Street, un loc de primă mărime în peisajul financiaro-bancar global). La fel de concludentă este mişcarea despre care vorbim şi în SUA, unde activitatea financiară a luat locul deținut altădată de activitatea de producție: „Economia americană a stagnat; în ultimii treizeci de ani, sectorul financiar a ajuns să ocupe o porțiune la fel de mare din economie precum cea deținută odinioară de activitatea productivă, în vreme ce aceasta din urmă şi-a pierdut din importanță, reducându-se la felia din economie pe care o ocupa pe vremuri sectorul financiar”[2].

Situația nu este mult diferită la nivel global. „Dacă în anii ’80 cantitatea totală de active financiare la nivel global era oarecum echivalentă cu PIB-ul mondial, până în 2008 ea a ajuns să fie de trei ori mai mare decât PIB-ul global”[3]. Cu alte cuvinte, este domeniul care s-a dezvoltat cel mai rapid şi la nivel internațional. Ceea ce arată limpede că avem de-a face cu o nouă forță, aflată într-o ascensiune de netăgăduit, care va acționa de la nivel internațional cu anvergura pe care o asigură arena globală. Când vorbim de piețele financiare de astăzi, să avem în minte această transformare fără de care riscăm să nu înțelegem mare lucru.

De fapt, avem de-a face cu o dublă mişcare. Prima se referă la desprinderea activității financiare din strânsoarea ecuației clasice, despre care am

[1] *Ibidem*, p. 5.
[2] Wyn Grant, Graham K. Wilson (eds.), *The Consequences of the Global Financial Crisis. The Rhetoric of Reform and Regulation*, Oxford University Press, 2012, p. 250.
[3] *Ibidem*, p. 87.

vorbit. Mai este o mişcare, care încoronează întregul efort: ajunsă pe prima poziție, activitatea de finanțare luptă pentru a-şi impune *viziunea şi valorile*, pentru a organiza activitatea financiară şi economică în ansamblu în lumina propriului proiect. Este vorba despre reconfigurarea întregii activități economice în lumina opțiunilor şi intereselor noii perspective financiare.

Iată un exemplu. Până nu de mult, salariile din domeniul industrial, incluzându-le pe cele din energie, se situau în vârful piramidei veniturilor. Până la mijlocul anilor ’90, când au fost ajunse din urmă de salariile din sectorul financiar şi imobiliar. Astăzi, într-o serie de țări, precum SUA, Marea Britanie, Franța, salariile din acest ultim domeniu le-au depăşit considerabil pe cele din industrie şi energie. În Germania, situația este cu totul alta. Aici, salariile din domeniul industriei, proiectării, energiei se mențin pe primul loc. Observați corelația? Germania şi-a conservat domeniul manufacturier şi a înțeles să-l susțină în diferite feluri, inclusiv prin intermediul veniturilor încasate de către cei care lucrează în domeniu. Nu este vorba doar despre bani, ci despre prestigiul asociat remunerației, despre importanța socială conferită unui domeniu sau altul. Financializarea nu a generat doar o „schimbare de ştafetă” la vârf, în sensul preluării conducerii de către domeniul financiar, ci a prilejuit o reaşezare valorică, o restructurare de prestigiu care consfințește faptul că domeniul financiar este cel mai important, că el trebuie să subsumeze celelalte domenii economice. Nu el trebuie să slujească aceste domenii, ci ele trebuie să urmeze cerințele sale.

S-au deschis larg porțile pentru profitul neîngrădit, obținut de azi pe mâine. Poate că prima caracteristică a acestei perioade a fost suspendarea practică a *ideii de termen lung*. Nu e vorba despre un „decret”, o „lege” în această privință, ci de faptul mult mai important că termenul lung a devenit indezirabil, am putea spune chiar nesuferit. De ce? Să recapitulăm: în 1996 se suspendă şi ultimele măsuri de reglementare a activității bancare prevăzute în ceea ce s-a numit Glass-Steagal Act[1]. Deci, se ajunge la o dereglementare totală a sistemului bancar. Apoi, preşedintele Bush diminuează impozitul pe veniturile mari. Bani existau din belşug, cum am arătat atunci când ne-am ocupat de explozia creditului. Cum să nu înflorească practicile speculative, tot felul de derivative, ori credite date fără nicio garanție?

[1] Glass-Steagal Act reprezintă o lege adoptată imediat după Marea Depresiune din 1929-1933, menită să reglementeze activitatea financiaro-bancară.

Capitalul a acumulat de-a lungul istoriei moderne ceea ce Darwin numea „calitate dobândită": abilitatea specială de a simți la orizont posibilitatea profitului. Aceasta este natura sa. Fără reguli precise, cu bani mulți, cu posibilitatea de a obține profituri rapide, domeniul financiar-bancar a devenit peste noapte un gen de El Dorado al poftei de câştig. Evident că se cereau antrenați în acest proces şi bancherii. Aşa au apărut bonusurile gigantice, salariile fabuloase, stimulentele pentru managerii care fie amputau cheltuieli necesare unei evoluții în perspectivă, fie pariau totul pe câştigul obținut cât mai rapid. Martin Wolf remarca evoluția surprinzătoare a sistemului monetar: „esența sistemului monetar contemporan este crearea banilor din nimic, prin intermediul creditelor acordate adesea fără discernământ de către băncile private"[1]. Pe cine mai putea preocupa, în aceste condiții, termenul lung?

Cum de s-au putut petrece toate aceste lucruri – şi într-un timp aşa de scurt? Ce a lipsit? A lipsit statul cu instrumentele sale de reglementare. Tipul de reglementare poate fi întotdeauna discutat. Reglementarea, cel puțin când este vorba despre activitatea financiară, nu! A lipsit sistemul de imunitate al societății, care trebuie să păstreze anumite echilibre, să se îngrijească şi de ziua de mâine. Profitul aflat sub un tip de supraveghere este o mare realizare (dezvoltă atitudinile dinamice, exploratorii, nu admite instalarea rutinei). Profitul lăsat cu totul liber devine un monstru care, în cele din urmă, se întoarce chiar împotriva celui care îl realizează. Poate că societatea dezvoltată a obținut mari câştiguri (chiar dacă numai pentru anumite segmente sociale, foarte restrânse) în această perioadă. Acum, însă, este lipsită de instrumente, nu beneficiază de perspectiva termenului lung. Într-un cuvânt, deşi are multe atuuri, pare o societate *puțin echipată* pentru ziua de mâine. Oricâte câştiguri ar fi obținut, ea este păscută de atâtea riscuri, încât pierderile pe care le va consemna vor depăşi cu mult câştigurile chiar şi fabuloase obținute în ultimele decenii. Costul nerostit al lipsei de prevedere este declinul sau chiar prăbuşirea.

[1] Martin Wolf, „The Fed Is Right to Turn On the Tap", *Financial Times*, November 9, 2010.

3. Atitudinea față de industrie – tot atât de serioasă ca şi cea față de o boală de inimă

Efectul secundar al „încoronării” de care vorbeam este faptul că activitatea industrială a fost împinsă pe planul doi. Nu neapărat cu o intenție strategică, ci mai ales ca o consecință a faptului că zona financiară oferea câştiguri mai mari şi mult mai rapide. Capitalul se îndreaptă spre zona care asigură profituri mai mari. Din nou, peisajul economic al lumii dezvoltate nu este omogen. Putem vorbi de o tendință mare, de ordin global, dar şi de diferențe considerabile, care exprimă un fapt precis: multe țări nu au împărtăşit întru totul principiile de bază ale neoliberalismului. Ori şi le-au însuşit într-un mod cu totul selectiv. Diversitatea de strategii economice a condus la rezultate diferite şi a prilejuit o reaşezare a puterilor industriale ale lumii, cum reiese şi din Figura 1.

Figura 1. Ponderea producției industriale în PIB variază de la 10 la 33 de procente în primele 15 cele mai productive țări (2010).

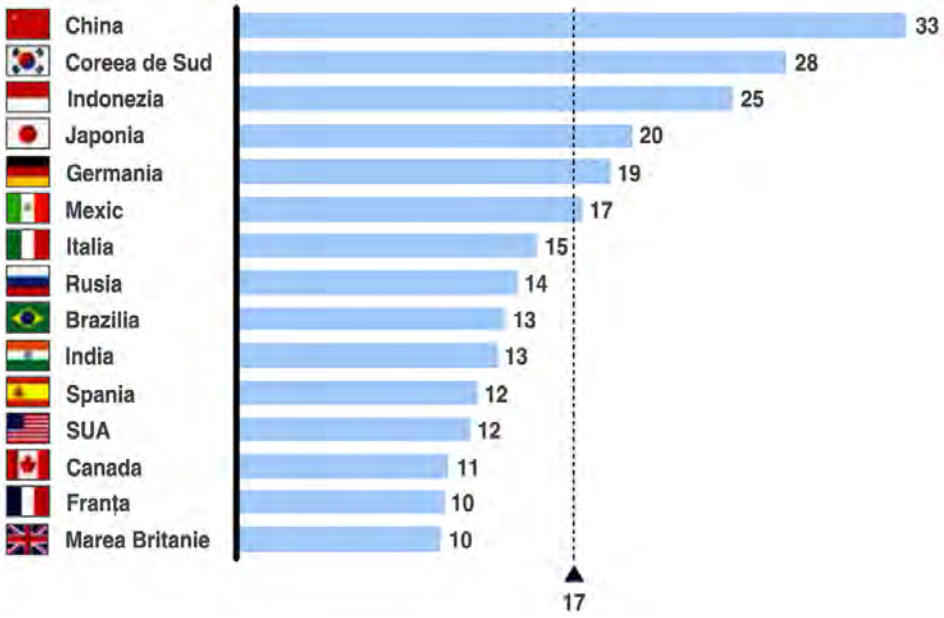

Sursa: McKinsey Global Institute, „Manufacturing the Future: The Next Era of Global Growth and Innovation”, November 2012, p. 24.

Iată, de pildă, Marea Britanie, care a reprezentat un adevărat *antemergător neoliberal*. Dezvoltarea activității financiare în această țară reprezintă un argument. La fel de concludentă este şi reducerea activității manufacturiere. Trebuie să mărturisim cititorului că până şi noi am fost surprinşi de nivelul până la care a ajuns Marea Britanie să îşi diminueze propria capacitate manufacturieră. De pildă, în momentul de față, această țară nu mai figurează în rândul producătorilor de masă ai industriei de automobile. Fabrică unele mărci de lux (Bentley, de pildă). Am discutat această problemă cu mai mulți interlocutori britanici. Cum se deschidea discuția, aceştia tăceau semnificativ. Unii spuneau: „Thatcher ne-a convins". Alții precizau cu vădită satisfacție: „suntem printre primii producători de motoare ai lumii". Cu alte cuvinte, am păstrat domenii „cheie", „vârfuri" tehnologice, sectoare „de elită". Simțim nevoia unor precizări.

Urmând acest raționament, societatea dezvoltată a pierdut mult în ultimele decenii! Ce înseamnă, de fapt, domenii cheie? Acele domenii unde se produc lucruri de mare complexitate, pe care puține țări îşi pot propune să le realizeze. Raționamentul este adevărat astăzi, dar va fi oare la fel de adevărat şi mâine? Avem două perspective de întâmpinare. Prima: poate o societate de 60 de milioane de oameni să producă doar lucruri de mare complexitate? Această populație nu dispune – toată – de pregătirea cerută de producerea unor asemenea bunuri. Ea are, în mare, aceeaşi structură de pregătire profesională ca a oricărei țări cu un grad rezonabil de dezvoltare. Cei cu calificare medie sau chiar redusă ce fac? Se vor îndrepta spre domeniul serviciilor, se va spune. Vor absorbi oare serviciile atâta forță de muncă? Dorim doar să semnalăm că din poziția înfățişată mai sus lipseşte dimensiunea socială şi este prezentă, în exces, o abordare de factură elitistă: noi ne concentrăm *doar* pe lucruri de mare complexitate. După opinia noastră, structura activității manufacturiere trebuie să urmeze, într-un fel sau altul, structura populației. Altminteri, deceniile care vin ar putea să „producă" o mare masă de oameni cu calificare redusă sau chiar fără calificare, care vor reprezenta o problemă serioasă pentru evoluția în perspectivă şi pentru nivelul de competitivitate de ansamblu al unei țări. Competitivitatea nu se construieşte doar pe baza rezultatelor obținute de cei superpregătiți şi superperformanți.

A doua perspectivă are în vedere posibilitatea de evoluție a altor țări care, mâine, pot produce ceea ce pare cu totul inaccesibil astăzi. Ce ne

garantează că, mâine, Hong Kong-ul, de pildă, nu ar putea produce motoare similare? Şi, beneficiind de o forţă de muncă mai ieftină, să nu livreze motoare chiar mai competitive? Pentru cei sceptici sau obişnuiţi să întâmpine totul cu răspunsuri tradiţionale – să nu le spunem standard! –, o să facem o scurtă referire la cursa pentru supercomputerul de mare viteză.

Supercomputerul ajută enorm la accelerarea vitezei de calcul, la realizarea în avans a unor corelaţii, care facilitează descoperiri sau identificarea mai rapidă a unor evoluţii, inclusiv în domeniul meteorologic. De aceea, avem de-a face, în fond, cu o cursă tehnologică şi, în acelaşi timp, cu una de prestigiu. Ea se bucură de o mare încărcătură simbolică. Este tot aşa de serioasă ca şi o boală de inimă.

Până acum, toate etapele acestei competiţii de cursă lungă au fost câştigate de către SUA (în 1964, în 1983 etc.). În 2013, apare o situaţie cu totul nouă, relatată pe o pagină întreagă de către *Financial Times*[1]. Noul model – deliberat nu intrăm în detalii tehnice – ar urma să aibă o viteză de calcul, deci un număr de operaţii pe secundă, de 10 la puterea 18. Aceasta ar însemna o creştere a vitezei de calcul cam de o mie de ori. Evident, este o cursă tehnologică, ştiinţifică, domeniu în care americanii deţin atuuri indiscutabile, dar unde nici chinezii nu pot fi subestimaţi. Cursa are şi o importantă dimensiune financiară, unde chinezii au, la rândul lor, atuuri recunoscute. Ca să ne dăm seama de semnificaţia competiţiei, să mai precizăm că la ea iau parte şi Europa, Rusia şi Japonia. Iar pentru că am amintit de dimensiunea financiară, să mai precizăm că Uniunea Europeană are trei proiecte în derulare, sprijinite de un efort financiar în valoare de 2 miliarde de dolari, guvernul indian a pus la dispoziţie tot 2 miliarde, iar Japonia, 1,1 miliarde.

Potrivit publicaţiei *Financial Times*, cursa ar trebui să se finalizeze în jurul anilor 2020. Un analist în domeniul *high-tech*, Addison Snell, citat de către revistă, face o precizare uimitoare: până la sfârşitul acestui deceniu, chinezii ar fi în măsură să lanseze un asemenea computer, „fabricat în întregime cu tehnologie chineză”. În urmă cu un deceniu, o asemenea informaţie ar fi fost de neconceput. Iată că astăzi este oferită de un analist în domeniu. Iar noi am reprodus-o ca un tip de avertisment şi în sprijinul

[1] Chris Nuttall, „Battle of the Speed Machines”, *Financial Times*, July 10, 2013.

poziției pe care am exprimat-o în dialogul cu cei care cred că pot păstra un gen de monopol asupra produselor complexe realizate în Marea Britanie.

Nu este vorba doar de tehnologia informației sau de industria automobilului, un fel de „regină" a industriei, o interfață a tehnologiei de performanță – alături de computer sau împreună cu acesta. Marea Britanie a rămas în mintea oamenilor de pretutindeni un fel de „regină a mării". Ca să stăpânești marea, existența flotei este prima condiție. Marea Britanie a stăpânit marea pentru că, de pildă, pe parcursul întregului secol al XIX-lea a avut cea mai mare flotă comercială a lumii, care transporta cam 40% din tonajul mărfurilor comercializate pe această cale. În 1938, această pondere a scăzut, dar se menținea la un sfert din tonajul mondial. Astăzi, flota britanică este pur şi simplu o umbră a ceea ce a fost odată: are o pondere de 0,005% în totalul tonajului de transport maritim mondial[1]. Dacă ar fi să ne referim la industria oțelului, scăderea este mai puțin dramatică, dar, oricum, din 1972 până astăzi numărul de angajați în această ramură s-a diminuat de 10 ori[2].

A surprins pe toată lumea privatizarea căilor ferate în Marea Britanie a anilor '80. Nu doar pentru că există o tradiție care leagă căile ferate de stat. Căile ferate formează un „sistem mare" şi au nevoie de un „proprietar mare", care să nu fragmenteze sistemul şi să-i valorifice avantajele de sistem mare. Pe de altă parte, întotdeauna căile ferate au şi o semnificație strategică, iar aceasta trimite într-un fel sau altul la stat. Nu mai insistăm asupra faptului că Marea Britanie a fost prima țară care a construit un sistem de căi ferate moderne, realizare formidabilă a Revoluției Industriale. Astăzi, la 20 de ani de la privatizare, 95% dintre respondenții unui sondaj realizat la nivel național[3] s-au declarat de acord cu renaționalizarea căilor ferate. Un raport din 2011, citat de acelaşi autor, precizează: taxele pe căile ferate britanice sunt cu 30% mai mari decât în Franța, Olanda, Elveția, Suedia – lucru explicat prin ceea ce Meacher numeşte „costurile fragmentării".

Dacă orientările liberale s-ar fi aplicat cam în acelaşi ritm în toate statele dezvoltate, ar fi rezultat un peisaj economic omogen. Putem vorbi despre influențe prezente, chiar dacă în proporții diferite, în fiecare țară, dar şi de eforturi de sustragere făcut de unele state. Căci peisajul economic al

[1] Michael Meacher, *op. cit.*, p. 179.
[2] *Idem*.
[3] *Ibidem*, p. 193.

lumii dezvoltate este divers, mai ales în ceea ce priveşte raportul dintre activităţile manufacturiere şi cele reprezentate de gama diversă a serviciilor, inclusiv cele financiare. Unele ţări au optat pentru „servicii competitive" la nivel internaţional, altele pentru „industrii competitive" la acelaşi nivel. David Sainsbury[1] ne propune un asemenea tablou, inspirat de cercetări anterioare[2]. Autorul invită la prudenţă în tratarea acestor date, dar tendinţele mari nu pot fi puse la îndoială.

Industrii competitive la nivel internaţional		*Servicii competitive la nivel internaţional*	
Germania	46	Germania	7
Elveţia	35	Elveţia	14
Suedia	28	Suedia	9
Regatul Unit	18	Regatul Unit	27
Statele Unite	17	Statele Unite	44

Observaţi „efectul de oglindă"? Cine a îmbrăţişat cu deosebire un domeniu (să zicem industria) nu mai figurează pe locuri fruntaşe când este vorba despre servicii. Mai observaţi că cine a optat pentru „servicii" a întâmpinat mai multe dificultăţi în timpul crizei, şi invers?

4. Tentative de străpungere a încercuirii neoliberale

Firește, o mie de întrebări vin în mintea cititorului la citirea acestor date. Noi am dori să insistăm asupra a două dintre ele. Poate îndeplini domeniul financiar rolul de *driver* al economiei mondiale, de acea forţă care să asigure dinamism şi amplificarea capacităţii de absorbţie a volumului de

[1] David Sainsbury, *Progressive Capitalism: How to Achieve Economic Growth, Liberty and Social Justice*, Biteback Publishing, 2013, p. 143.

[2] După cum precizează autorul, datele sunt inspirate de cercetările comparative efectuate de David Soskice, „Divergent Production Regimes: Coordinated and Uncoordinated Market Economies in the 1980s and 1990s", in Herbert Kitschelt *et al.* (eds.), *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*, Cambridge University Press, 1999.

bunuri şi servicii, mereu în creştere? Specialiştii consideră că ar putea fi vorba de trei factori care să joace acest rol de *driver*, de motor al dezvoltării şi al creşterii capacității de absorbție. Noile tehnologii, extinderea computerizării au contribuit mult, dar nu atât cât se aştepta. Al doilea factor ar fi reprezentat de creşterea cheltuielilor militare. Aşa ne putem explica şi de ce în 2008 nivelul cheltuielilor militare în SUA a fost aproape dublu față de cel atins la mijlocul anilor '90.

Cum domeniul industrial a fost împins pe un plan secund, economiile statelor capitaliste dezvoltate au devenit din ce în ce mai vizibil dependente de un al treilea factor, financializarea, ca vehicul principal al creşterii şi, implicit, al măririi capacității de absorbție. Totul a căpătat o altă amploare, deoarece în ultimele decenii investițiile au cunoscut o anumită stagnare, iar procesul de dereglementare a activității financiare a fost desăvârşit[1]. Domeniul financiar a oferit câştiguri mari şi a atras foarte multe capitaluri. Au înflorit industria financiară, derivativele exotice şi, în cele din urmă, *bubble*-urile. Nimeni nu s-a mai întrebat cu privire la viabilitatea investițiilor respective. A existat şi presiunea banilor rezultați din expansiunea fără precedent a creditului; reglementarea financiară a fost suspendată; toate acestea s-au întâlnit cu cel mai toxic produs: *bubble de rapacitate*.

Bani existau. Ei se mişcau dintr-un colț în altul al lumii. Generau câştiguri, dar puneau din ce în ce mai puține lucruri practice în mişcare. Într-o mişcare reală. Banii se combinau cu banii într-un exercițiu speculativ, care antrena un segment foarte redus al societății. În fapt, am avut de-a face cu un colaps al cererii, al puterii reale de cumpărare a populației. Iar cererea este adevăratul *driver* al creşterii, al dezvoltării. Când *driver*-ul se prăbuşeşte, cine poate să-l substituie? În paradigma financializării, consumul în exces şi/sau diferite *bubble*-uri. *Bubble*-urile sunt şi ele un gen de „motoraşe" ale creşterii. Ele sporesc cererea pe piață, dar nu este o cerere reală, ci una construită. Dacă aceste „motoraşe" sunt ținute sub control, lucrurile pot

[1] Un punct de maxim al acestui proces a fost reprezentat de anularea în 1996 (alte surse vorbesc despre 1999) a ultimelor reglementări din ceea ce este cunoscut ca Glass-Steagall Act, adoptat în anii 1930 şi care interzicea băncilor să dezvolte activități de investiții şi speculative. De menționat că lichidarea ultimelor reglementări şi, implicit, inaugurarea deceniului de dezmăț financiar care a urmat au avut loc în timpul mandatului lui Bill Clinton, ceea ce spune mult despre o anumită continuitate a atitudinii neoliberale, independent de faptul că administrația este democrată sau republicană.

evolua fără prăbuşiri spectaculoase. Când ele iau amploare, *burst*-ul – colapsul – poate fi dezastruos. Pentru că acolo circulă bani, bani reali, dar fără o cerere reală. Este ca şi cum ai face un împrumut pe care nu-l mai poți returna. S-au cheltuit bani pentru a construi case, de pildă. Nevoie de case există peste tot. Când apare *bubble*-ul? Când se construiesc prea multe case, mult peste nivelul cererii. Din acest moment, totul ia un curs artificial. Se construiesc case în exces, care nu se vând. Se acordă credite fără acoperire pentru a putea achiziționa un bun care, la rândul lui, a fost construit nesocotind cererea reală a pieței. Problema este că, în condițiile financializării, *bubble*-ul devine un produs „natural", se înscrie în paradigma de funcționare a sistemului. Nu era *bubble* în domeniul imobiliar, era în alt domeniu! Dar de „motoraşe" este nevoie pentru a spori cererea.

Însă aceste „motoraşe" lucrează nu doar pentru sporirea cererii, ci mai ales pentru câştigul celor care le proiectează şi le fac să funcționeze. Esența lor este speculativă, asemenea unui joc piramidal. Este în logica abordării propuse de financializare ca valoarea *asset*-urilor să crească în mod artificial. Ceea ce presupune ca, mai devreme sau mai târziu, să intervină o „reaşezare", o revenire la valoarea de început a *asset*-ului. Atunci intervine, de fapt, prăbuşirea. Primii care participă câştigă. Apoi, când se produce explozia, se pierde; pierd cei mulți, „baza" piramidei; deci cei care au venit în partea a doua a „jocului". După aceea, jocul se reia în alt domeniu. Dar cu acelaşi rezultat. Sunt „motoraşele" de care am vorbit mai înainte. Ele rezolvă, fie şi parțial, nevoia de a absorbi surplusul de bani şi vin în întâmpinarea câştigului speculativ. Deci, de-acum, crizele vor fi ciclice. Financializarea va alimenta un asemenea lucru.

Cum se poate ieşi din această situație? Părăsind paradigma instaurată în ultimii 30 de ani. Refăcând într-un fel sau altul ecuația activitate manufacturieră/activitate financiară. Pentru cel care scrie aceste rânduri, este aproape frapantă similitudinea dintre două traiectorii din ultimele decenii. Statul a fost dislocuit în bună măsură din funcțiile sale de către piață, iar domeniul manufacturier de către cel financiar. *Două raporturi fundamentale au fost perturbate*. Criza şi întreaga confuzie care domneşte la nivel internațional au legătură cu aceste două tendințe fundamentale. Iată ce ne spune Dirk Bezemer în legătură cu cea de-a doua tendință: „În Marea Britanie, volumul ipotecilor, al împrumuturilor imobiliare şi *business*-ului

financiar s-a triplat, ajungând de la 33 de procente din PIB, cât era în 1990, la 98 de procente astăzi. Împrumuturile acordate *business*-ului non-financiar [deci sectorului productiv – n.n.] reprezentau 25 de procente din PIB în 1990 şi astăzi sunt tot atât”[1]. Lucrurile nu sunt cu mult diferite în alte țări. Împrumutul nu mai are rolul de a crea valoare adăugată, de a stimula activități productive, ci de a crea doar datorie. Cum acest tip de împrumut a evoluat rapid, tot atât de rapid s-au dezvoltat şi unitățile care îl practică. De aceea, „băncile au ajuns mai curând să împiedice şi să afecteze economia, nu să o ajute. Creşterea economică cere acum o reducere a sectorului financiar”. Pentru a ilustra cât de necesară ar fi o asemenea măsură, D. Bezemer recurge la o comparație sugestivă. „Nu se poate reduce consumul de pâine şi, în acelaşi timp, păstra în funcțiune toate brutăriile. Dacă vrem să reducem nivelul datoriei noastre, reducerea sectorului fianciar este inevitabilă. Atât pâinea, cât şi datoria sunt necesare societății. Dar supraproducția costă...”[2].

Trei poziții importante din ultima vreme ne-au atras atenția şi ne-au vorbit despre eforturi de părăsire a paradigmei propuse de financializare. Prima vine din partea preşedintelui SUA. În „Raportul privind starea națiunii” din anul 2012 se spune explicit: „Nu, nu vom reveni la o economie slăbită prin *outsourcing*, datorii nesăbuite şi profituri financiare speculative. În această seară, doresc să vorbesc despre cum să mergem înainte, să construim un proiect pentru o economie bazată pe producția americană, pe energia americană, pe priceperea muncitorilor americani şi pe reînnoirea valorilor americane. Acum, acest proiect începe cu producția americană”[3]. Figurează în acest raport exemplul celor trei mari firme producătoare de automobile: General Motors, Ford şi Chrysler. Barack Obama mărturiseşte că, atunci când aceşti mari producători „au fost pe marginea prăpastiei”, voci importante au susținut că ei „trebuie lăsați să moară” (se întrevede aici o fetişizare a pieței şi a rolului său). Preşedintele s-a opus, s-a acordat un *bailout* de 85 de miliarde de dolari, iar astăzi sunt din nou „în

[1] Dirk Bezemer, „Big Finance Is a Problem, Not an Industry to be Nurtured”, *Financial Times*, November 4, 2013.
[2] *Idem.*
[3] „State of the Union 2012: full transcript of President Obama’s speech”, guardian.co.uk, January 25, 2012, http://www.guardian.co.uk/world/2012/jan/25/state-of-the-union-address-full-text.

topul producătorilor mondiali”. Preocuparea lui Barack Obama pentru revigorarea producției americane readuce în atenție declinul constant pe care l-a cunoscut zona de *manufacturing* în SUA în perioada postbelică.

Figura 2. Numărul angajaților în sectorul producției industriale americane tot scade… Angajați în domeniul producției industriale (*manufacturing*), ca procent din totalul lucrătorilor americani, exceptându-i pe cei din sectorul agricol.

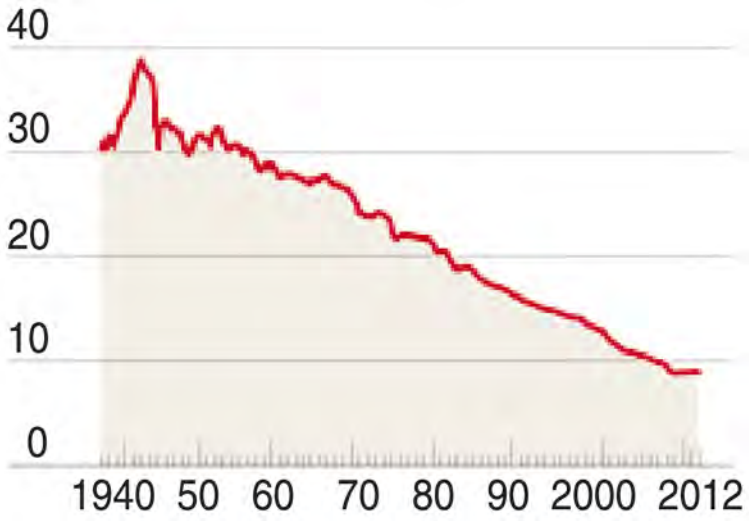

Sursa: Sebastian Mallaby, „American Industry Is On the Move”, *Financial Times*, January 9, 2013, p. 9.

A doua poziție vine din partea fostului preşedinte al Băncii Angliei, Mervyn King, care, cu ocazia încetării mandatului, i-a acordat un interviu lui Martin Wolf. Este un moment însemnat în viața unei personalități financiare şi nu putem să nu privim cu atenție acest ultim interviu oficial. Am adăuga că nuanța este o caracteristică a intelectualului şi, cu deosebire, a bancherului britanic. „Banii sunt fundamentali pentru funcționarea de zi cu zi a economiei. În acelaşi timp, ei reprezintă şi soluția aflată la îndemână, atunci când nu ai un proiect clar în minte. Acesta este motivul pentru care economia noastră monetară e atât de instabilă... De fiecare dată când vorbesc nu doar cu miniştri, ci şi cu oameni care lucrează la Trezorerie, mă frapează dificultatea cu care sunt identificate proiecte de investiții viabile. E mult mai uşor să cheltuieşti banii într-un mod care nu adaugă nimic la

PIB-ul real”[1]. Poziția de mai sus este adâncă şi amară. Economia monetară este aşa de instabilă pentru că nu există proiect (nu există o idee clară despre ceea ce trebuie să facem) şi perspectiva pe care trebuie să o asigure proiectul. Cauzele crizei trebuie căutate şi în perimetrul bancar, dar deopotrivă în cel politic şi strategic. Societatea dezvoltată contemporană pare a nu avea respirația pe care o asigură perspectiva.

În sfârşit, am dori să reproducem şi poziția lui Michael Meacher. Nu doar pentru că este autorul unei lucrări importante, ori pentru că a ocupat diferite poziții oficiale, inclusiv cea de ministru, ci mai ales pentru caracterul percutant al observației: „Abandonarea strategiei industriale în timpul erei neoliberale, pe temeiul că piața are automat cele mai bune răspunsuri, trebuie considerată cea mai mare gafă economică din istoria postbelică”[2]. Am dori să adăugăm că pentru o țară care a recurs, într-un fel sau altul, la o politică de dezindustrializare, dificultățile se situează în orizontul zilei de mâine. Un proces de dezindustrializare afectează ecuația dezvoltării, în primul rând calificarea populației (dar şi pierderea pieței, lucru vital, diminuarea perspectivei într-un domeniu esențial al viitorului, cel manufacturier). Serviciile sunt foarte importante, mai ales în termeni de creare a locurilor de muncă şi de conservare a unor surse de venit. Însă ele nu pot reprezenta un *driver* de mare anvergură al creşterii, aşa cum nu pot asigura calificarea profesională cerută de o societate bazată pe inovație. Experiența Indiei este pilduitoare. Atâta timp cât s-a bazat în propria dezvoltare pe servicii, a făcut progrese importante, dar ritmul de creştere nu a depăşit 4-6%. Atunci când a investit şi în proiecte manufacturiere – poate şi sub influența evoluției chineze –, ritmul de creştere a atins procente de 6-9%. Ceea ce vorbeşte de la sine. O țară nu poate avea un mare potențial de dezvoltare dacă se sprijină doar pe servicii. Serviciile sunt importante. Dar nu pot reprezenta un adevărat *driver*.

[1] Martin Wolf, „Mervyn King Has Lunch with the FT: Interview Transcript”, *Financial Times*, July 5, 2013.
[2] Michael Meacher, *op. cit.*, p. 180.

5. Stat-bănci: o relație trădată de câte ori a fost nevoie

Curioasă şi generatoare de multe întrebări este poziția statului în țările dezvoltate. Doctrina neoliberală rezervă statului un loc secundar, cum am văzut. Statul ca actor activ, statul ca loc geometric privilegiat al unor decizii strategice – acest stat este vizibil reponderat şi marginalizat. În schimb, s-a profilat din ce în ce mai clar un alt rol pentru stat, pus cu putere în lumină de anii crizei: statul care trebuie să intervină, să sprijine, să salveze. Ce anume să salveze? Companii confruntate cu dificultăți şi mai ales bănci aflate în aceeaşi situație. În noua şi inedita sa poziție, statul nu a mai fost criticat, pus la zid în vreun fel sau altul. Cunoaşteți vreun protest din partea partizanilor neoliberalismului privind numeroasele *bailout*-uri prin intermediul cărora statul a intervenit cu bani în favoarea companiilor sau a băncilor? Noi nu.

Statul a fost bun şi înainte de criză, pentru că a introdus dereglementarea. De câte ori se inițiază o măsură importantă, trebuie să ne întrebăm cine beneficiază de ea. Astăzi ştim că principalii beneficiari ai dereglementării sunt cercurile financiare şi cele de afaceri. Statul a fost bun pentru că a recurs la mari privatizări, ceea ce a însemnat, în ultimă instanță, o orientare politică în favoarea marilor deținători de capital. Statul a fost bun pentru că a stimulat dezvoltarea creditului. Când creditul se extinde, principalul beneficiar este însuşi deținătorul de credit. În sfârşit, statul, urmând prescripția neoliberală, s-a retras dintr-un domeniu esențial: cel al dezvoltării. A abandonat rolul său tradițional şi a inaugurat o nouă ecuație a creşterii. În timp ce China şi multe alte state asiatice apelau la modelul creşterii bazat pe export; în timp ce Turcia şi Brazilia, ca să ne referim doar la aceste exemple, descopereau virtuțile pieței interne în creşterea cererii şi stimularea creşterii, America a apelat la consum. Stimularea consumului peste mijloacele de plată înseamnă deficit, înseamnă împrumuturi pentru a acoperi deficitul. Aşa a apărut datoria SUA, aşa a crescut această datorie, prin permanentizarea unui asemenea model şi prin îmbrățişarea unui nou mod de viață pe care americanii nu-l cunoscuseră: să trăieşti peste mijlocele de care dispui. Un fenomen cu totul de neînțeles a apărut: SUA, Marea Britanie şi-au *delocalizat producția* (tot în căutarea unor profituri în condițiile existenței unei forțe de muncă foarte ieftine), pe când China şi statele asiatice au reuşit să-şi *delocalizeze cererea* (deci să o mute din

propriul perimetru național pe teritoriul țărilor dezvoltate). Deci țara dezvoltată a pierdut totul (în afara câştigului de moment de a avea produse ieftine), iar statul în curs de dezvoltare a câştigat totul (piață, capacitate de producție, posibilitatea de a califica forța de muncă). Rezervele valutare ale Chinei şi ale celorlalte state asiatice aşa s-au creat. Ca şi datoria statelor dezvoltate, la capătul celălalt al relației.

Statul a fost bun cu deosebire în timpul crizei. Dacă ar fi să ne referim la experiența americană, guvernul (prin intermediul organismelor specializate) a acordat stimulente fiscale cu dobânzi aproape de zero; a inițiat mai multe runde de *quantitative easing*, ceea ce înseamnă, de fapt, tipărirea de bani; a acordat miliarde şi miliarde de dolari pentru ceea ce s-a numit *bailout*-uri, deci sprijin financiar direct dat corporațiilor şi băncilor. La cât s-a ridicat efortul financiar al SUA ori al Europei? Nimeni nu poate spune cu exactitate. Atât SUA, cât şi UE au angajat sume enorme de bani care se apropie, ca valoare, de 20% din PIB-ul fiecăreia. Această sumă uriaşă se adaugă altor datorii anterioare şi tematizează o problemă esențială: ce impact au datoriile asupra dezvoltării?

Răspunsul este dificil, pentru că ar mai avea nevoie de multe lămuriri. De pildă, în ce scop s-a făcut datoria? Una este o datorie care se materializează într-o unitate manufacturieră, de pildă (ceea ce înseamnă că există garanții privind procurarea surselor financiare pentru achitarea datoriei), şi cu totul altceva dacă este vorba despre o datorie făcută în scop de consum. Multe depind de capacitatea economică a țării, de mărimea datoriei etc. Un lucru se poate afirma: *datoria afectează dezvoltarea*. Un om cu o greutate în spate nu poate fugi tot aşa de repede ca altul care nu poartă nicio greutate sau duce una mai mică.

Există o vie dezbatere în literatura de specialitate pe această temă. Punctul său de plecare îl reprezintă teza formulată de către Reinhart şi Rogoff[1] într-o lucrare cu impact real în câmpul dialogului public. Pe baza unei incursiuni istorice impresionante, cei doi autori afirmă că datoriile mari au o influență asupra dezvoltării. Mai mult, construiesc o corelație: când datoria publică într-o țară dezvoltată depăşeşte 90 de procente din PIB, se inaugurează o etapă de creştere lentă (1-2 procente din PIB). De menționat

[1] Carmen M. Reinhart, Kenneth S. Rogoff, *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press, 2009.

că, potrivit autorilor, o asemenea perioadă poate dura în jur de 20 de ani. În acest context, pe noi ne interesează şi reacţia intervenită cam la doi ani de la apariţia lucrării. *Financial Times* publică o serie de materiale pe marginea acestei teze. Între care menţionăm şi materialul semnat chiar de Martin Wolf, şeful comentatorilor economici de la această publicaţie. *Foreign Affairs* intervine în dezbatere cu un articol. Mai toate aceste intervenţii caută să pună în lumină un tip de şubrezenie a tezei. Ceea ce, după opinia noastră, nu poate fi înţeles în afara situaţiei în care se află multe ţări dezvoltate, care au datorii mari ce nu se vor diminua în perioada următoare.

Nu ne pronunţăm deschis. Nu putem însă nici să ocolim unele precizări. Am învăţat de-a lungul timpului că, ori de câte ori specialiştii se contrazic şi înaintează într-o discuţie preponderent tehnică, este bine să traducem totul în termenii abordării recomandate de simţul comun. Care nu dă aproape niciodată greş. Datoria nu are cum să nu afecteze dezvoltarea, aşa cum datoria mai mare nu are cum să nu afecteze într-o proporţie mai mare creşterea economică. Dacă putem vorbi de un „prag" de 90 de procente, lăsăm specialiştii şi, mai ales, istoria să decidă. Dar dacă nu vom putea să vorbim despre o „regulă", despre un avertisment sigur putem vorbi. Nu se poate ca atunci când ai o datorie aproape echivalentă cu mărimea PIB-ului să poţi beneficia de aceeaşi viteză de înaintare ca şi alt stat cu o capacitate economică asemănătoare, dar care nu are o asemenea povară. De pildă, numai pentru serviciul datoriei sale, SUA plătesc, anual, o sumă echivalentă cu cheltuielile consacrate apărării. Or, din câte cunoaştem, nimeni în istorie nu a putut susţine, pentru mai mulţi ani, două bugete ale apărării.

Niall Ferguson pare şi el sceptic: este foarte dificil să realizezi o creştere mare în condiţiile în care duci în spate o povară a datoriei mare. Istoricul englez face chiar o trimitere la situaţia Marii Britanii în perioada de după războaiele napoleoniene. Atunci ţara avea o datorie de 250% din PIB[1]. A fost nevoie de un efort de câteva decenii pentru a reduce datoria la 25% din PIB. Un efort ghidat de multă disciplină financiară, de o politică chibzuită, de stabilirea unui raport cât mai echilibrat între valoarea rezervelor şi valoarea banilor acordaţi cu împrumut. Dar nu putem uita că în fundalul acestei politici, indiscutabil demnă de tot respectul, au existat două mari procese fără

[1] Niall Ferguson, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2013, p. 146.

de care nici politica respectivă nu ar fi avut succesul amintit: este vorba despre Revoluția Industrială, materializată în acei ani într-un adevărat *boom* al construcției de căi ferate (ceea ce a asigurat un puternic *driver*, cum am spune astăzi, al creşterii) şi de extensia impresionantă a imperiului colonial, cu toate avantajele care au decurs de aici.

În încheierea acestor rânduri dedicate relației dintre datorie şi creştere economică am mai ridica o problemă. Extrem de important este în ce scop a fost făcută datoria. Pur şi simplu, nu credem că se poate discuta această relație dacă nu luăm în calcul şi ce anume s-a făcut cu banii luați pe datorie. Fără această componentă nu putem dezlega ecuația. Una este ca datoria să fi fost făcută pentru a realiza o investiție şi cu totul altceva este dacă aceeaşi datorie s-a contractat în scopuri de consum. Or, din câte cunoaştem, cea mai mare parte a datoriei americane şi a celorlalte țări dezvoltate s-a făcut în scopuri de consum. Ceea ce pune în termeni diferiți posibilitatea de rambursare. Va urma, din punctul nostru de vedere, o perioadă foarte aspră, în care vom descoperi o altă față a statelor dezvoltate. Nu neapărat atractivă şi nu neapărat dătătoare de speranță. După ce au acceptat să pună piața internă la dispoziția maşinii de producție asiatice, după ce au fost de acord, în mod inimaginabil pentru noi, să devină locul preferat de delocalizare a cererii asiatice, SUA vor trebui să găsească soluții de revenire. Instrumentele financiare americane vor fi din plin folosite. Efortul de refacere a SUA se va *redistribui* într-un fel sau altul. Statele asiatice puternice nu vor mai putea fi afectate, pentru că au mari rezerve valutare. Redistribuirea va cuprinde cu deosebire statele aflate în dificultăți financiare şi nu este exclus ca Uniunea Europeană să fie şi ea inclusă în procesul de redistribuire de care am amintit. Marea Britanie a avut la dispoziție atunci Revoluția Industrială (astăzi nu se întrevede o tehnologie care să revoluționeze totul şi să creeze cererea de care ar fi atât de mare nevoie), iar despre un imperiu nu mai poate fi vorba. Am putea reține ideea de *imperiu financiar* hrănit de existența principalei monede de schimb şi de tezaurizare – dolarul –, de „exorbitantul privilegiu” de a deține o asemenea monedă. Relația statului cu băncile devine esențială pentru țările dezvoltate.

6. Ridicarea complexului financiaro-politic

Prin urmare, statul nu a cruțat niciun efort pentru a veni în sprijinul sectorului privat, chiar dacă, de multe ori, problemele cu care se confrunta acesta erau corelate cu greşeli, erori, management slab etc. Pur şi simplu, un şuvoi financiar s-a îndreptat spre bănci, asumându-se în felul acesta două riscuri majore. Unul, ca tot ceea ce s-a întâmplat în bănci, deci criza bancară, să se transforme într-una financiară. Niall Ferguson avea dreptate să afirme că „deficitele sectorului public au avut un rol în diminuarea contracției, dar ele riscă să transforme o criză a datoriilor private excesive într-o criză a datoriilor publice excesive”[1]. Pe de altă parte, salvarea „bogaților” a apărut ca un adevărat comandament. Referindu-se la un comentariu făcut de Joseph Stiglitz pe marginea propunerii secretarului Trezoreriei SUA, Timothy Geithner, ca activele toxice ale băncilor să fie cumpărate din bani publici, Robert Boyer preciza că avem de-a face cu un nou exemplu „de privatizare a câştigurilor şi de socializare a pierderilor, sau chiar cu un socialism pentru bogați”[2].

În secțiunea anterioară am vorbit despre impactul datoriei publice – făcută în bună măsură pentru bănci – asupra dezvoltării. În acest caz, datoria exercită un impact, fără îndoială dureros, dar care se distribuie la nivelul ansamblului. Efectele sale se observă în timp. Mai este un efect: *efectul direct asupra cetățeanului*. Este adevărat că statul a intervenit să ajute bănci sau corporații. Dar statul este sau ar trebui să fie cetățeanul. Banii dați cu împrumut, dar de fapt oferiți acestor firme şi bănci, sunt, în cele din urmă, achitați de către cetățean. Vorbim de datoria statului, dar ea este în fond o datorie a cetățenilor şi va trebui plătită, mai devreme sau mai târziu, de către aceştia. După ce au fost publicate diverse informații şi analize cu privire la banii cheltuiți de bănci, la efortul făcut de stat pentru a recapitaliza băncile, o problemă nu a mai putut fi ocolită. Fără a fi consultat, cetățeanul s-a pomenit în față cu un contract de plată pentru el şi pentru urmaşii lui (uneori chiar nenăscuți).

---

[1] *Ibidem*, p. 3.

[2] „Transformations et diversité du capitalisme. Entretien avec Robert Boyer”, *Esprit*, Novembre 2009, p. 20.

Cetățeanul se simte trădat de propriul său reprezentant, de cel care ar trebui să-l protejeze, de către stat. Repetăm, nimeni nu a pus la îndoială oportunitatea intervenției statului, ajutorul financiar acordat în diferite forme. După ce „incendiul" financiar s-a mai potolit, au ieşit la lumină lucruri care nu puteau să nu inflameze conştiința publică. Băncile au cheltuit sume fabuloase în diverse inginerii, dar au recurs şi la diverse bonusuri, la salarii care depăşesc imaginația obişnuită. În noul context, următoarea întrebare a devenit presantă: de fapt, ce a plătit cetățeanul? Risipa, speculația, chiar iresponsabilitatea. La fel de dureroasă a fost constatarea că statul nu a stat o clipă la îndoială şi a îmbrățişat cauza băncilor. Statul acesta în poziția de bun platnic al unor datorii, statul acesta care, după ce a achitat nota de plată, nu a identificat vinovății şi vinovați, statul acesta care, în esență, a păstrat aceeaşi relație cu sistemul bancar, ca şi când nimic nu s-ar fi întâmplat, statul acesta şi-a dezvăluit o nouă față. Un *stat captiv*, confiscat de către sistemul bancar. Un stat pentru care acoperirea a tot ceea ce s-a întâmplat în acest sistem nu este doar o prioritate, ci un tip de comandament. De fapt, el a dezvoltat o nouă relație cu puterea financiară.

Este un fenomen pe care revista *The Economist* l-a sintetizat prin formula „ridicarea complexului financiaro-politic"[1]. În mod tradițional, băncile aveau un rol de intermediere (de a orienta fondurile dinspre cei ce economisesc spre cei ce au nevoie de fonduri, mai exact dinspre micii depunători spre mari companii şi investitori). De aici şi importanța lor vitală pentru funcționarea economiei capitaliste. Potrivit revistei amintite, acest rol este în întregime depăşit. A intervenit o fază în care băncile nu mai strângeau bani de la micii deponenți, ci de pe piață, şi îi orientau spre diverse unități interesate. Respectivele unități nu luau ele direct bani de pe piață, întrucât băncile reuşeau să obțină fonduri la un preț mai scăzut. După 2007, această tendință s-a inversat. Împrumuturile realizate de bănci au devenit mai scumpe decât cele ale corporațiilor interesate.

În noul context, băncile au identificat o nouă sferă de acțiune. Ele au devenit tot un gen de intermediar, dar între state şi propriile lor bănci centrale. În felul acesta, băncile s-au transformat în actori principali pe piața de bonduri. Beneficiază de împrumuri la dobânzi mici de la Banca Centrală şi

[1] „The Nationalisation of Markets: The Rise of the Financial-Political Complex", *The Economist*, May 20, 2012.

achiziționează bonduri de la guverne la dobânzi mult mai mari. Sau, după caz, cu banii împrumutați de la Banca Centrală împrumută direct guvernele la dobânzi mai mari. Din orice unghi am privi lucrurile, relația cu guvernul devine centrală.

Băncile se leagă acum, în principal, de stat, nu de piață. Ele își păstrează rolul de intermediar, dar nu între entități private care au nevoie unele de celelalte pentru a demara o afacere, ci între stat şi stat. De fapt, se formează un nou cuplu: *stat–bănci*. Prezența pieței în activitatea bancară se diminuează. Cum se diminuează, corespunzător, şi contribuția băncilor la activitatea economică, la performanța în acest domeniu. Băncile abandonează sau trec în plan secund funcția lor de intermediere şi de motor real al economiei. Astfel, din sursă a vitalității economice, ele devin instrument de blocaj şi/sau de creştere a costurilor. Dat fiind acest tandem cu funcționare vicioasă, nu există decât o perspectivă ca statele să sărăcească, să fie secătuite. Iar scadența este decontată nu de stat, ci de cetățean. Goana după profit distruge chiar sursa profitului, economia reală. Este exacerbarea rolului capitalului şi încercarea de a controla prin intermediul său totul. Este seducția descoperirii că statul nu poate da faliment. Nu ştim dacă va da faliment, dar insolvabil poate deveni. În orice caz, sistemele bancare se bazează incredibil de mult pe sprijin guvernamental implicit sau explicit.

Cu surprindere am descoperit în *Financial Times*[1] o scurtă notă venită din partea unui cititor al revistei referitoare la bănci şi activitatea acestora. Este adevărat că nota respectivă era semnată de Dan Coffey, profesor de economie la Leeds University Business School. Ce semnalează ea? Dan Coffey descoperă o remarcă din volumul al treilea al *Capitalului*, în legătură cu „creditul". Potrivit lui Marx, capitalul exploatează „capitalismul industrial", aşa cum acesta, la rândul lui, exploatează „munca industrială". Firește că Marx, cum precizează Coffey, nu avea cum să ştie de noua dimensiune „de investiții" a băncilor; cum, am menționa noi, nu avea cum să ştie de noua funcție de intermediere dintre stat şi stat. Nu împărtăşim în întregime analiza lui Marx. În capitalismul clasic, băncile jucau un rol şi, prin urmare, aveau dreptul să rețină o parte din profit. În actuala etapă însă rolul real, rolul efectiv al băncilor se diminuează dramatic şi se accentuează

[1] Dan Coffey, „Where Marx Excelled at Anticipation", *Financial Times*, November 15, 2011.

cel formal, parazitar. În acest sens, profesorul din Leeds vorbeşte de „împlinirea neaşteptată a profeției marxiste".

Am mai semnala, în acest context, un aspect care, îndeobşte, este trecut cu vederea. În sistemul clasic, rolul băncii era mai mare decât, simplu, acela de a împrumuta bani. „Sistemul industrial" utiliza capitalul împrumutat de la bănci, dar titularul capitalului îndeplinea un rol foarte important: analiza temeinicia proiectului (pentru a vedea dacă se acordă împrumutul), iar pe parcursul investiției exercita un tip de supraveghere (necesară şi îndreptățită: doar era proprietarul capitalului). Deci sistemul bancar şi cel industrial formau un *cuplu economic*. Nimeni nu punea la îndoială prerogativa de control şi supraveghere de care se bucura sistemul bancar. În actuala etapă, când banii de care dispun băncile vin din sursele precizate mai sus, cine controlează traseul banului? Banca în sistemul clasic nu avea nevoie de control sau supraveghere pentru că la mijloc erau banii ei, sau banii pe care îi avea în administrare de la deponenții obişnuiți. Acum, sursa banilor se estompează. Cea mai mare parte a lor vin, cel puțin după anii de criză, de la stat. Deci sunt banii cetățenilor. Dar cine controlează folosirea banului care vine de la stat? Care este, de fapt, ban public. Nu se poate face acest lucru, pentru că este o perioadă de dereglementare! Avem de-a face cu o altă ipostază a puterii financiare: *puterea necontrolată*. În timp ce ea îi controlează pe alții.

Toate acestea au alimentat o atitudine extrem de critică la adresa unităților bancare. Băncile au devenit un fel de simbol al risipei, al cheltuirii fără precauția necesară a avuției financiare a unei țări. Încet, încet băncile au început să fie percepute ca aflându-se la rădăcina crizei. De aceea, şi reacția este pe măsură. Uneori, analiza este axată pe impactul exercitat de salariile fabuloase şi de veniturile din domeniu asupra inegalității sociale. Inegalitatea nu a apărut doar din motive tehnologice, din rațiuni de calificare, ci este corelată şi cu activitatea Wall Street-ului. Este, de pildă, perspectiva propusă de către James K. Galbraith. Într-o lucrare cu o pregnantă dimensiune academică, autorul ține să sublinieze această relație: „În America ultimelor decenii, inegalitatea economică a crescut. Însă nu a fost vorba de un proces social general, distribuit pe întreaga structură de salarii şi venituri. Cauza principală au constituit-o câştigurile extravagante ale oamenilor din sectorul financiar şi din sectoarele de frunte

ale zilei: tehnologia informației în anii ’90, *boom*-urile militare şi ipotecare din anii 2000. Este însă uimitor cât de puțini oameni au beneficiat de creşterea avuției țării”[1].

Autorul este cu deosebire nemulțumit de faptul că un număr atât de mic de oameni devin foarte bogați în sfere foarte limitate ale activității sociale. Atâta vreme cât acest proces a avut loc în sfera tehnologiei informației, în anii ’90, el a fost tolerabil întrucât s-a presupus că promovarea respectivelor tehnologii se răsfrânge pozitiv asupra întregii societăți. Dar „în anii 2000, când creşterea a fost alimentată întâi de război şi apoi, timp de câțiva ani, de credite ipotecare abuzive, e greu să mai găsim o scuză”[2].

Mult mai severă apare poziția lui Charles Ferguson, cum ne spune şi titlul lucrării sale publicate anul trecut, *Predator Nation*. Cum remarcă şi Gillian Tett, Ferguson încadrează problema responsabilității într-o ecuație foarte precisă – cea alcătuită din vinovați şi vinovății: „elita financiară a secolului XXI a abuzat de sistemul politic şi economic al Statelor Unite, iar aceşti infractori trebuie pedepsiți… păcatele celor din sectorul financiar nu numai că au provocat acest ciclu de la *boom* la *bust*, ci alimentează declinul mai amplu al Statelor Unite”[3].

Nemulțumirea lui Charles Ferguson provine din faptul că nimic semnificativ nu a avut loc din această perspectivă. Bancherii dinainte de criză sunt aceiaşi cu cei de după criză. Adesea chiar pe acelaşi poziții. Ce să mai înțeleagă cetățeanul, cel care urmează să achite nota de plată a prăbuşirii financiare? „Nici în anul 2012 nu se demarase măcar o singură urmărire penală legată de criza financiară împotriva vreunui manager financiar important. De asemenea, guvernul federal nu făcuse nicio încercare serioasă de a recurge la procese civile ori confiscări de bunuri pentru a încasa daune sau compensații de la persoanele care au scufundat economia mondială în recesiune”[4].

---

[1] James K Galbraith, *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*, Oxford University Press, 2012, pp. 148-149.
[2] *Idem*.
[3] Gillian Tett, „Fixing Finance, Wall Street and the Problem of Inequality”, *Foreign Affairs*, July/August 2012.
[4] Charles Ferguson, *Predator Nation: Corporate Criminals, Political Corruption, and the Hijacking of America*, Crown Business, 2012, p. 1.

„Ridicarea puterii financiaro-bancare" este o problemă de sistem. Nu vom putea înțelege noua configurație a puterii dacă nu vom insista asupra legăturilor dintre puterea financiară şi cea academică. De pildă, Charles Ferguson[1] chiar numeşte câteva figuri ilustre ale sferei academice, care într-un fel sau altul au sprijinit ascensiunea sistemului financiar, care nu au semnalat din vreme derapajele, poate şi pentru că au beneficiat de avantaje economice, situându-se chiar într-o poziție de conflict de interese: Martin Feldstein, Larry Summers, Frederic Mishkin etc. Sunt nume cunoscute. Nu mai vorbim de lumea politică. Deci este vorba despre o schimbare mult mai amplă, despre interconexiuni care vorbesc despre o nouă structură de putere. Şi, am adăuga noi, chiar despre o nouă identitate a societății capitaliste dezvoltate, în cadrul căreia puterea financiară joacă un rol mult mai important decât în capitalismul clasic. Este inima sistemului economic şi, prin urmare, a celui social şi politic. Înțelegem supărarea şi dezamăgirea lui Ferguson, care s-a materializat într-o lucrare protest. Chiar dacă şi noi credem că măsurile vor întârzia, dacă vor fi luate vreodată, reacția socială şi-a făcut apariția şi probabil va cunoaşte un proces de permanentizare. Care va reprezenta unul dintre cele mai importante costuri ale actualei crize. Instabilitatea socială va fi un însoțitor al societății capitaliste dezvoltate. Este un proces căruia îi vom consacra un capitol de sine stătător.

Până atunci să notăm că lucrarea la care ne-am referit mai sus întruchipează una dintre cele mai aspre poziții întâlnite în literatura de specialitate – egalată, dacă nu chiar întrecută, de remarca procurorului general al SUA, făcută în fața comisiei de specialitate a Congresului, cu privire la activitatea managerilor unor bănci americane: *Too big to jail* („Prea mari ca să ajungă la închisoare"). Această remarcă a fost reluată de Mervyn King, care, fără îndoială, o împărtăşea (cel puțin parțial), din moment ce a readus-o în atenția cititorilor, dar care a simțit şi nevoia să se delimiteze de ea: „acestea sunt cuvintele lui, nu ale mele…"[2].

[1] *Ibidem*, p. 245.
[2] Martin Wolf, „Mervyn King Has Lunch with the FT: Interview Transcript", *Financial Times*, July 5, 2013.

7. „Bancheri, bancheri, bancheri”

În ultimul timp, îşi face loc şi reacţia. Reacţia la critica dezlănţuită şi „incorectă” la adresa bancherilor. Bancherii au fost zugrăviţi în culori sumbre, au devenit un gen de „epitet” pentru îmbogăţiţii peste noapte, un gen de expresie vie a inegalităţii. Dacă se va continua astfel, va fi complet discreditat un personaj cheie al societăţii capitaliste – iată nota comună a „reacţiei” din ultima vreme. Mai mult, dacă se va continua, se va crea o atmosferă de neîncredere în activitatea bancherilor, care poate fi mai costisitoare decât orice. Mark Findlay citează o apreciere care atrage atenţia asupra costurilor unei atitudini hipercritice la adresa bancherilor: „Întregul edificiu al capitalismului se bazează pe capital – care este, de fapt, un sinonim pentru încredere. Bogăţia se creează prin faptul că oamenii care au capital, sau încredere, le pun în joc expunându-se unor riscuri. Dacă oamenii consideră că încrederea ta este reală, riscurile pe care ţi le asumi vor fi, probabil, mici. Însă atunci când oamenii cred că joci la cacealma, se panichează, iar panica distruge bogăţia mai repede decât o poate spori încrederea”[1].

Bancherii înşişi încep să nu mai împărtăşească acest val de critică neîndurătoare. La Forumul Economic Mondial de la Davos (2011), şeful executiv de la JP Morgan releva: „Mi se pare că refrenul ăsta continuu: «bancheri, bancheri, bancheri» este realmente un mod neproductiv şi incorect de a trata oamenii... lumea ar trebui să înceteze cu asta”[2].

Dezbaterea se extinde chiar la nivelul crizei. Crizele sunt „ciclice”; oricât efort am face, ele nu pot fi în întregime prevenite şi controlate. Prin urmare, dacă realitatea este aceasta, ce rost are să ne raportăm atât de sever la cei care au condus băncile? Ei au făcut ceea ce era de datoria lor să facă. Avem de-a face cu un proces prea complex pentru a ne pronunţa abrupt şi pentru a lua măsuri care, poate, mai târziu se vor dovedi pripite.

Sunt două demersuri care ne-au atras în mod special atenţia. Mark Buchanan publică de curând o lucrare provocatoare[3]. Autorul este impresionat de o

---

[1] Mark Findlay, *Contemporary Challenges in Regulating Global Crisis*, Palgrave MacMillan, 2013, p. 182. Aprecierea este făcută de către William Leith într-o recenzie la lucrarea lui Paul Krugman, *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*.
[2] *Apud* Mark Findlay, *op. cit.*, p. 184.
[3] Mark Buchanan, *Forecast: What Physics, Meteorology, and the Natural Sciences Can Teach Us About Economics*, Bloomsbury, 2013.

declarație făcută de Jean-Claude Trichet în timpul crizei, din poziția de președinte al Băncii Centrale Europene: „Când a venit criza, au devenit evidente serioasele limitări ale modelelor economice şi financiare existente. Modelele macro nu ne-au ajutat să identificăm apropierea crizei şi s-au arătat incapabile să explice într-un mod convingător ceea ce se întâmpla cu economia. Instrumentele convenționale nu mi-au oferit niciun sprijin în calitate de decident politic în timpul crizei... În absența unei orientări clare din partea modelelor existente, decidenții politici au fost nevoiți să se bazeze în mare măsură pe propria experiență..."[1].

Prin urmare, dacă punctele de sprijin ale unui decident important sunt atât de nesigure şi, atâtea câte există, sunt mai mult inspirate de intuiție, de analogii fragmentare, atunci, pare a spune autorul, sunt atât de vinovați bancherii pe cât par la prima vedere? Proiecția sistemului financiar pare a fi mai curând explicația şi nu atât ceea ce s-a întâmplat în interiorul acestui sistem. Buchanan porneşte de la o cercetare pe care specialiştii de la Bank of England au făcut-o cu privire la modul în care arhitectura sistemului financiar influențează instabilitatea indusă de nivelul *leverage*-ului, adică a acelui raport dintre rezervele de lichidități şi banii pe care băncile fie i-au împrumutat, fie i-au investit. Au fost identificate bănci din rețea care pot deveni cu mare probabilitate „epicentre ale crizei de finanțare", aşa cum alte bănci sunt mai înclinate să reacționeze „în sensul propagării pericolelor financiare". În orice caz, mai surprinzătoare decât orice a fost constatarea că băncile „cu probleme" sunt cele din categoria „too big too fail", precum Goldman Sachs, J.P. Morgan, Citibank etc. Ceea ce şi facilitează concluzia cercetării pe care o reproduce autorul: „sistemul financiar modern pare să fie predispus la probleme sistemice". Lucrarea lui Buchanan este o tentativă de a fructifica rezultatele din alte domenii, cum ar fi psihologia, meteorologia în studiul economiei şi cu deosebire al crizelor. Care se pot dovedi utile. De pildă, potrivit autorului, piețele acționează uneori ca şi vremea: un simplu val de căldură poate genera o adevărată furtună...

[1] „Address at the ECB's 2010 Central Banking Conference", citat în Mark Buchanan, *op. cit.*, p. 220.

Anat Admati şi Martin Hellwig[1] ne pun în gardă. S-a creat o adevărată mitologie despre complexitatea activității bancare, menită să țină la distanță această activitate de dezbaterea publică, de opiniile convenabile şi mai puțin convenabile. Mitul complexității este întreținut cu grijă, aşa încât atunci când cineva formulează poziții critice să poată fi imediat declarat „incompetent" de a participa la o asemenea discuție. Cea mai mare parte a pretențiilor formulate de către bancheri, afirmă autorii, sunt asemenea hainelor împăratului din povestea lui Andersen[2]. „Scriind această carte, scopul nostru a fost să aducem mai multă claritate cu privire la funcționarea sistemului bancar şi să explicăm lucrurile pentru a mări cercul participanților la dezbatere. Dorim să încurajăm mai mulți oameni să-şi formeze opinii şi să se încreadă în ele, să exprime îndoieli şi să conteste argumentele deficitare prezente din plin în dezbaterea politică. Dacă vrem să avem un sistem financiar mai sănătos, trebuie să existe mai mulți oameni care să înțeleagă problemele şi să influențeze deciziile politice"[3].

Firește, punctul de plecare al demersului celor doi autori, materializat în lucrarea la care facem referință, este constatarea tristă că, de fapt, nimic nu s-a schimbat: „Nu-i credeți pe cei care vă spun că lucrurile stau mai bine acum decât stăteau înainte de criza financiară din 2007-2009 şi că avem un sistem mai sigur, care se va perfecționa şi mai mult pe măsură ce vor fi implementate reformele. Sistemul bancar de azi, chiar şi cu reformele propuse,

---

[1] Anat Admati este profesor de finanțe şi economie la Standford's Graduate School of Business, iar Martin Hellwig este director la Institutul de Cercetări Max Planck din Germania. Împreună semnează o carte recentă: *The Bankers' New Clothes. What's Wrong with Banking and What to Do About It*, Princeton University Press, 2013.

[2] Pentru cei care nu şi-o amintesc, povestea „Hainele noi ale împăratului" este, pe scurt, următoarea: doi aşa-zişi croitori se oferă să-i facă nişte haine cu totul speciale împăratului. Chiar pretind că hainele vor fi invizibile pentru oamenii obişnuiți. Împăratul este încântat de idee şi comandă un set de asemenea vestminte. Trimite, după un timp, dregătorii să vadă cum arată vestmintele. Aceştia nu văd nimic la croitor, dar, de frică să nu fie considerați incompetenți şi chiar stupizi, nu recunosc; mai mult, încep să laude hainele. După un timp, chiar împăratul vrea să vadă dacă vestmintele sunt gata. Are şi el acelaşi comportament ca şi dregătorii. În sfârşit, când „vestmintele sunt gata", împăratul le „îmbracă" şi iese în oraş cu ele. Nimeni nu are curajul să spună ceea ce vede. Până într-un timp, când un copil, sincer ca toți copiii, strigă: „împăratul e gol"; de-abia atunci toată lumea recunoaşte că, de fapt, împăratul umblase în pielea goală prin oraş. Aluzia este limpede: bancherii, chiar dacă spun că, după criză, s-au schimbat, au îmbrăcat aceleaşi haine ca şi cele ale împăratului din povestea lui Andersen.

[3] Anat Admati şi Martin Helwig, *op. cit.*, p. 2.

este la fel de periculos şi fragil ca şi cel care ne-a aruncat în criza recentă”[1]. Rezultă că oricând poate apărea din nou o altă criză. Că sistemul de imunitate al societății nu s-a întărit. Că ne aflăm într-un prelungit statu-quo, care nu face decât să protejeze cecurile şi bonusurile bancherilor, să lucreze pentru cei care au beneficiat şi până acum de sistem. Semnificativ ni s-a părut şi titlul primului capitol dintr-o lucrare recentă: „The crisis that didn’t change much of anything” („Criza care n-a schimbat mai nimic”)[2].

Analizele de specialitate insistă pe mărimea *bailout*-urilor acordate băncilor şi pe implicațiile economice şi sociale ale acestui efort financiar făcut, de fapt, de către cetățeni. Ne-am referit la asemenea aspecte în paginile anterioare. Iată că Sir Mervyn King relevă un alt aspect al aceleiaşi inițiative financiare. Punctul de vedere formulat de fostul guvernator al Bank of England se întâlneşte cu cel susținut de către Admati şi Hellwig. Martin Wolf îi solicită fostului guvernator opinia cu privire la *bailout*-urile primite de către bănci, ştiind că tema „îl supără cu adevărat”. Răspunsul este concludent. „Au trecut cinci ani, iar noi discutăm în continuare despre cum vom restructura băncile, care au beneficiat de atâta susținere. Restructurarea ar fi trebuit să aibă loc mult mai devreme!”[3]

Nu vi se pare că a apărut o relație cu totul asimetrică între societate şi bănci? Societatea plăteşte, iar băncile nu au un răspuns convingător nici după cinci ani. Iar, după opinia noastră, nici nu-l vor avea! Băncile, cu tot procesul de dereglementare pe care l-au cunoscut, fac parte – în această nouă ipostază – din procesul mai larg de financializare. Acest proces, la rândul lui, formează *hard core*-ul a ceea ce numim neoliberalism şi ordine neoliberală. Vă puteți imagina că bancherii vor fi de partea schimbării, ca să spunem aşa, de partea unor reforme reale care să-i îndepărteze de prerogativele, de avantajele şi de noua poziție pe care au dobândit-o? Prima condiție pe care trebuie să o îndeplinească orice analiză realistă este să nu facă abstracție de interese. Iar interesele bancherilor nu merg în direcția reformei pe care o doreşte şi o imaginează societatea.

---

[1] *Ibidem*, pp. XI-XII.

[2] Philip Mirowski, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, Verso, 2013.

[3] Martin Wolf, „Mervyn King Has Lunch with the FT: Interview Transcript”, *Financial Times*, July 5, 2013.

Deci, nici după cinci ani, societatea nu are un răspuns. Mai mult, băncile şi bancherii – după o perioadă de păstrare a unei tăceri care putea fi interpretată şi ca un tip de căinţă – au revenit. Şi se prezintă pe ei înşişi drept cei mai buni specialişti, care ştiu ce trebuie făcut. De fapt, este o altă formulă de a contribui la conservarea statu-quo-ului. Un statu-quo extrem de interesant, în care nu ştii dacă puterea financiaro-bancară a subsumat neoliberalismul sau acesta din urmă utilizează noua putere pentru a-şi atinge scopurile. Deocamdată, cele două forţe s-au redescoperit şi au inaugurat o perioadă de convieţuire care va dura. Noul complex financiaro-politic reprezintă o forţă redutabilă, de fapt forţa dominantă a epocii în care trăim. Nu vom putea înţelege mai nimic din particularităţile evoluţiei actuale dacă nu luăm în considerare această influenţă din ce în ce mai pregnantă.

CAPITOLUL V
INEGALITATEA – O RACHETĂ CARE VA CĂDEA PE LOCUL DE UNDE A FOST LANSATĂ

1. „De ce suntem mândri că suntem americani...”

Într-un articol care a generat un ecou real, pentru că vorbea despre „inevitabilitatea ridicării unei noi superputeri” – China –, Arvind Subramanian se întreba în legătură cu evoluția SUA şi capacitatea lor de a inversa tendințele negative cu care sunt confruntate: „Viitorul economic al Statelor Unite trezeşte îngrijorare: țara are o problemă fiscală, o problemă de creştere şi, poate cel mai greu de rezolvat, o problemă legată de clasa de mijloc”[1]. De ce problema clasei de mijloc este cea mai greu tratabilă dintre toate? Mai dificilă decât imensa problemă a datoriilor? Decât cea a recâştigării competitivității, care, istoriceşte, a consacrat superputerea americană? De ce este, în fond, această problemă atât de dificilă?

Nu ştim ce ar fi răspuns autorul. Dar pentru că se discută atât de mult despre creşterea inegalității sociale în America şi în lumea dezvoltată, despre dispariția clasei de mijloc, ne vom asuma riscul unui răspuns. Am subliniat de la început particularitățile acestui deceniu, faptul că el trebuie evaluat nu numai prin procesele din interiorul său, ci şi prin tendințele şi evoluțiile pe care le declanşează. Dacă există un domeniu care trebuie judecat nu doar prin ceea ce este în momentul de față, ci şi prin consecințe, prin urmări, atunci acela este cel la care ne referim acum, cel al *inegalității sociale din lumea dezvoltată*. În cazul de față, urmările par să întreacă mult

[1] Arvind Subramanian, „The Inevitable Superpower: Why China’s Dominance Is a Sure Thing”, *Foreign Affairs*, September/October 2011.

chiar faptele pe care le vom prezenta. Deşi aceste fapte sunt cumva spectaculoase în tristețea lor.

Pentru a răspunde, vom face, mai întâi, o distincție între problemele sociale şi cele economice în funcționarea unei societăți, a unei țări. Nu introducem această distincție pentru a separa cele două domenii, ci pentru a înțelege cât de mult se influențează unul pe celălalt. De multe ori, preocupați de cifre, de lucruri cuantificabile, uităm sau subestimăm trăiri, reacții, aprecieri ale oamenilor, pentru că ele nu „intră" în rigorile calculului, sunt în bună măsură imponderabile. Nu sunt însă şi mai puțin importante, ori secundare în raport cu primele, cu cele economice.

Ce ține la un loc o societate? Multe, foarte multe lucruri. De pildă, tradiția, cultura. De cele mai multe ori, *calculul pe care îl face fiecare*. Arareori ne dăm seama că fiecare dintre noi suntem un *minuscul centru de evaluare*. Cântărim, dăm, în felul nostru, „note", ne bucurăm de anumite fapte, ne întristăm de altele. Şi toate se adună într-o reacție care însumează ani de evaluare cu privire la propria țară, la guvernarea şi evoluția sa. Ce sunt protestele de stradă? Expresia vie a faptului că evaluarea de care aminteam a atins un punct de mare îngrijorare: „nu se mai poate". Mai sunt trepte de urcat pe scara nemulțumirii? Urmează revolta, care este un război declarat. Protestul solicită negociere, revolta – înlocuirea celor care au generat necazul. Mai urmează ceva? După opinia noastră, da! Este treapta reprezentată de hotărârea de a părăsi țara. Ce exprimă această hotărâre? O profundă dezamăgire, corelată cu lipsa de perspectivă şi de speranță. Uneori, frica de necunoscut ori vârsta înaintată împiedică oamenii să plece din propria țară. Alteori, hotărârea este transferată urmaşilor, ca un gen de legământ. Autorul acestor rânduri nu poate uita cuvintele spuse de un om de artă din țara noastră, care obținuse un mare premiu internațional. La întrebarea reporterului dacă intenționează să se stabilească în străinătate, răspunsul artistului a venit firesc, de parcă ar fi fost îndelung pregătit: „Eu nu, dar bagajele pentru fiica mea sunt deja la uşă!"

Ataşamentul la o societate este hrănit de acest calcul. „Este bine!", „Simt că am o țară în spate!", „Mă simt protejat!" sunt formule care exprimă legătura, rezultanta milioanelor de evaluări pe care le face aproape fiecare şi care, pe ansamblu, sunt supraunitare. Cu greu poate fi evaluată contribuția ataşamentului la bunul mers al unei societăți, al unei țări. Cum

cu greu poate fi evaluată şi încrederea pe care o generează faptul că societatea în care trăieşti este atentă, proteguitoare, chiar dreaptă cu cetăţenii ei. Şi pentru că nu pot fi cuantificate, asemenea trăiri sunt, îndeobşte, subevaluate. În realitate, ele reprezintă cea mai trainică legătură, substanţa umană a coeziunii. Aşa cum, uneori, uităm că economia este pe jumătate psihologie (nu există circulaţie a creditului dacă nu există încredere), tot aşa nesocotim că PIB-ul, surplusurile comerciale înseamnă mai mult dacă se traduc şi într-un confort social şi sufletesc, dacă sunt hrănite de un sentiment de mulţumire a omului sau conduc într-acolo.

Societatea americană s-a distins tocmai prin această corelaţie, care a făcut din modelul său de evoluţie o miză pentru multe ţări. Iar în cadrul acestui model, clasa de mijloc a reprezentat *punctul central al echilibrului social*. Atât de importantă este clasa de mijloc pentru capitalism, încât aceste două noţiuni au devenit oarecum echivalente. Când spui capitalism, înţelegi aproape automat clasă de mijloc. Iar clasa de mijloc a asigurat stabilitate, a absorbit probleme, a reprezentat o sursă esenţială de vitalitate. Firește că la o asemenea configuraţie s-a ajuns după decenii de evoluţie. Nu putem spune că apariţia clasei de mijloc a fost rezultatul unei strategii. Mai curând a fost consecinţa pragmatismului american, efectul căutării propriilor echilibre, punctul de întâlnire a unor politici, încoronarea unui contract social care statua că fiecare cetăţean trebuie să câştige şi să beneficieze de rezultatele obţinute *împreună*.

Iar în ceea ce priveşte distribuirea şi redistribuirea veniturilor, America a excelat. A găsit echilibre, a creat mecanisme de distribuire, de mobilitate socială, a instituit posibilităţi de ascensiune, a creat convingerea că societăţii îi pasă de fiecare şi vrea să răsplătească pe fiecare. De aici a venit ataşamentul, mulţumirea, chiar mândria de a fi american. Nu atât din nivelul impresionant al PIB-ului, naţional sau pe cap de locuitor, din numeroasele izbânzi care au consacrat America drept leagănul modern al inovaţiei, ci din sentimentul acesta regenerator, de apartenenţă nu doar la o naţiune puternică, ci la o ţară căreia îi pasă de cetăţenii ei.

Mărimea PIB-ului este importantă şi a reprezentat o mare aspiraţie a Americii din toate timpurile. Măreţia acestei ţări a constat în înţelepciunea de a revărsa puterea economiei asupra cetăţenilor ei, de a cultiva încrederea cetăţeanului, de a stimula mândria apartenenţei la naţiunea americană. Ne-a

impresionat un mod de abordare a PIB-ului formulat în urmă cu 45 de ani. Ne vom referi la el şi pentru că are mare legătură cu tema pe care o discutăm, dar şi pentru că exprimă o abordare pe care nu o prea mai întâlnim astăzi. Dovadă că nu tot ce este vechi este depăşit, aşa cum nu tot ce este nou reprezintă neapărat o cucerire. Iată ce spunea Robert F. Kennedy în martie 1968: „Produsul nostru intern brut depăşeşte în prezent 800 de miliarde de dolari pe an, dar, dacă am judeca Statele Unite ale Americii dintr-o altă perspectivă, acest produs intern brut include poluarea aerului, reclamele la ţigări şi ambulanţele care îndepărtează trupurile sfârtecate de pe şosele. El include încuietori speciale pentru case şi închisorile unde ajung cei care le sparg. Include distrugerea pădurilor de conifere şi nimicirea frumuseţilor naturale din cauza extinderii urbane haotice. Include napalmul, focoasele nucleare şi maşinile blindate ale poliţiei care luptă împotriva răzmeriţelor din oraşe. Include... programele de televiziune care glorifică violenţa pentru a vinde jucării copiilor. Însă produsul intern brut nu ţine cont de sănătatea copiilor noştri, de calitatea învăţământului, de bucuria jocului lor. Nu include frumuseţea poeziei americane sau trăinicia căsniciilor noastre, nici inteligenţa din dezbaterile noastre publice ori integritatea demnitarilor noştri. Nu măsoară nici inteligenţa, nici curajul, nici înţelepciunea, nici învăţămintele noastre; nici compasiunea noastră, nici devotamentul nostru pentru ţară; pe scurt, măsoară orice în afară de ceea ce face ca viaţa să merite a fi trăită şi ne poate spune totul despre americani, dar nu şi de ce suntem mândri că suntem americani”[1].

2. „Avem case goale şi oameni fără case”

În ultimii 30 de ani a intervenit o prefacere majoră şi în distribuţia veniturilor. Ceea ce a avut efecte mari asupra configuraţiei sociale a Americii. La început, nu a fost observată. Poate şi pentru că s-a dezvoltat rapid creditul, apoi a fost stimulat creditul fără garanţii, aşa încât americanii au

[1] Robert F. Kennedy, „Remarks at the University of Kansas, March 18, 1968” (transcribed from the original recording), http://www.jfklibrary.org/Research/Research-Aids/Ready-Reference/RFK-Speeches/Remarks-of-Robert-F-Kennedy-at-the-University-of-Kansas-March-18-1968.aspx.

crezut că sunt din ce în ce mai bogați. În realitate, statistica arată limpede că în ultimele decenii s-a instalat şi în acest domeniu o nouă tendință. Maşina economică americană, performantă, minunată chiar, nu a mai lucrat pentru cei mulți. Beneficiarii s-au restrâns vizibil. În fapt, veniturile americanilor obişnuiți au stagnat. Mai multe surse vorbesc despre aceeaşi realitate socială. „Dacă în 1976 acel 1 procent al celor mai avute familii obținea doar 8,9% din totalul veniturilor generate în Statele Unite, până în 2007 procentajul crescuse la 25%”[1]. „Venitul mediu în Statele Unite a stagnat, în termeni reali, din anii 1970 încoace”[2]. Inegalitatea a pătruns chiar în sistemul de distribuire. PIB-ul a crescut, bogăția de ansamblu a societății de asemenea, dar veniturile obținute au început să fie *împărțite în alt fel*. Cea mai mare parte a mers la proprietari, iar partea ce revenea forței de muncă a rămas aceeaşi. În alți termeni, „cei bogați şi-au însuşit partea leului din câştigurile generate de creşterea productivității”[3]. Astfel, inegalitatea socială frapantă şi-a făcut apariția, a luat proporții şi a atins limite absolut îngrijorătoare.

Evident, prima categorie socială afectată de o asemenea evoluție a fost chiar clasa de mijloc. Ea descreştea ca număr şi ca importanță pe măsură ce procesul inegalitar înainta. Deci nu era vorba doar de accentuarea decalajului dintre păturile cele mai bogate şi cele mai sărace, ci de diluarea „mijlocului”, de erodarea treptată a clasei de mijloc. A apărut din ce în ce mai clar că societatea americană devine o societate sfâşiată, „ruptă în două”. Auzim mereu la fotbal: echipa este ruptă în două – nu are mijloc. Exact aşa stau lucrurile şi în viața socială. Bătălia se duce la mijloc. Şi este câştigată de forța „mijlocului”, de omogenitatea şi hotărârea sa.

Dezbaterea socială în jurul inegalității a luat şi ea amploare. Totuşi, va trebui să relevăm că un moment esențial în realizarea gravității situației a avut loc odată cu intervenția în dezbaterea publică a unui mare specialist şi a unui „intelectual social”, Joseph Stiglitz. Mai ales pentru că el a fixat procesul şi tendința într-o singură cifră. Este vorba de acel 1% care figura în titlul unui

[1] Raghuram Rajan, „The True Lessons of the Recession: The West Can’t Borrow and Spend Its Way to Recovery”, *Foreign Affairs*, May/June 2012.
[2] Francis Fukuyama, „The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?”, *Foreign Affairs*, January/February 2012.
[3] Robert Skidelsky, „Inequality is Killing Capitalism”, *Social Europe Journal*, http://-www.social-europe.eu/2012/11/inequality-is-killing-capitalism/.

articol publicat în *Vanity Fair*: „Of the 1%, for the 1%, by the 1%”[1]. Cifra a „călătorit” şi, după mărturisirea autorului, protestatarii din Spania sau din nordul Africii s-au sprijinit pe asemenea date în a-şi întemeia revendicările. Dar poate cea mai percutantă interpretare atât a datelor furnizate de către autor, cât şi a realităților americane, a fost cea sintetizată de principalul slogan al mişcării „Occupy Wall Street”: „the 99 percent”. Ceea ce exprimă nu doar realitatea suferinței, ci şi ținta adevărată a protestului: cei care formează 1% şi care sunt principalii beneficiari ai evoluțiilor din ultimele decenii. Timothy Noah fixează înțelesul acestor realități sociale printr-o formulă sugestivă şi ea: *marea divergență*. „S-a căscat o prăpastie între acea categorie de 1% (în mare parte manageri de mari companii, vârfurile industriei financiar-bancare) şi restul populației”[2].

Firește, cifrele acestea se referă la situația din SUA, dar ele îşi păstrează valabilitatea pentru întreaga lume dezvoltată. De curând, *Le Monde Diplomatique* a publicat o foarte interesantă analiză, intitulată „Tyranny of the one per cent”[3]. Polarizarea tot mai accentuată a societății dezvoltate tinde să îmbrace o formă patologică şi, firește, diminuează atracția modelului social respectiv. „Cu 30 de ani în urmă, familia Walton, care deține corporația gigantică Walmart, avea o avere de 61.992 de ori mai mare decât venitul mediu din SUA. Astăzi, această avere este de 1.157.827 ori mai mare. Familia Walton a reuşit să adune tot atât de mulți bani ca şi 48.800.000 de familii sărace. Anul trecut, Banca Italiei a comunicat că «cele mai bogate 10 persoane din țară au tot atât de mulți bani ca şi cei mai săraci trei milioane de italieni»”[4]. Iată date care vorbesc despre diminuarea severă a clasei de mijloc – segment social esențial în organizarea inițială a societății capitaliste –, creşterea fără precedent a păturilor sărace, restrângerea bogaților lumii la dimensiunile unui singur procent, un procent care domină însă viața economică şi chiar statală. Ceea ce duce, în cele din urmă, la *transformarea modelului* social propriu-zis. În această formă schimbată, modelul parcă nu mai

[1] Joseph Stiglitz, *The Price of Inequality*, Penguin Books, 2012, p. XXXIX. Cartea a apărut şi în româneşte la Editura Publica (2013), sub titlul *Prețul inegalității*.
[2] Timothy Noah, *The Great Divergence: America's Growing Inequality Crisis and What We Can Do About It*, Bloomsbury Press, New York, London, 2012, p. 198.
[3] Serge Halimi, „Tyranny of the one per cent”, *Le Monde Diplomatique*, English Edition, May 2013, http://mondediplo.com/2013/05/01tyranny.
[4] *Idem.*

degajă un sentiment de echitate, fundamental pentru coeziunea socială, nu mai poate reprezenta un suport al seducției, atât de importantă pentru o țară care, în istorie, a fost numită şi „țara clasei de mijloc". Dacă puterea şi prestigiul Americii vor fi afectate de ceva durabil, atunci această influență va veni din direcția modelului social din ce în ce mai inegalitar care tinde să se instaleze în America şi în lumea dezvoltată.

Există o adevărată competiție în a exprima realitatea socială inegalitară a Americii în formule cât mai percutante. Uneori, totul se calculează pe familii. 1% acoperă 160.000 de familii. Pare că 1% din populație, care deține cam un sfert din bogăția țării, nu mai este o cifră suficient de fidelă în raport cu realitatea. De acum, se operează cu 0,1% din populație, cifră care ar cuprinde cam cele mai bogate 16.000 de familii, „vârfurile" cercurilor bancare, financiare, manageriale şi, evident, vârfurile marilor deținători de proprietăți. Veniturile celor mai bogați americani s-au ridicat în 2009 la suma imensă de 97.000 dolari lunar, mai mult decât dublu față de 1992[1]. Alteori, discuția se extinde din domeniul veniturilor în cel al avuției (*wealth*): „Oricât de inegală este distribuția veniturilor în Regatul Unit, distribuția avuției este şi mai inegală. În vreme ce vârful de 1% încasează aproximativ 14% din totalul veniturilor, acelaşi 1% deține nu mai puțin de 28% din avuția totală. Iar concentrarea avuției a crescut în ultima perioadă, dublându-se aproape față de 1988"[2].

Atunci când se declanşează, pofta de câştig este greu de frânat. Cifrele pe care le prezintă Timothy Noah[3] sunt nu numai edificatoare, dar au chiar darul de a pune pe gânduri. Lăcomia nu se opreşte nici în fața suferinței imense pe care a provocat-o criza nu doar oamenilor cu venituri modeste, ci unor segmente mult mai largi. „Am auzit adesea spunându-se că redresarea economică actuală este slabă. Aşa şi e, pentru majoritatea oamenilor. Dar nu şi pentru acea categorie de 1%. În 2010, nu mai puțin de 93 de procente din creşterile totale de venit au mers direct în buzunarul celor 1%… distribuția creşterilor de venit a rămas la fel de disproporționată în cursul anului 2011". Societatea nu s-a refăcut, economia este confruntată cu

[1] Joseph Stiglitz, *op. cit.*, p. XII.
[2] Linda McQuaig, Neil Brooks, *The Trouble With Billionaires: How the Super-Rich Hijacked the World (and How We Can Take It Back)*, Oneworld Publications, 2013, p. 248.
[3] Timothy Noah, *op. cit.*, p. 197.

dificultăți, rata șomajului este încă înaltă, oamenii luptă să-și plătească datoriile către bănci. Cine şi-a revenit complet, cine o duce chiar mai bine decât în perioada dinainte de criză? Magazinele de lux. „Ele nu doar că şi-au revenit – pur şi simplu zbârnâie”[1].

Polarizarea este o tendință. Polarizarea accentuată însă a ajuns să conducă la situații patologice. Am reprodus câteva cifre edificatoare. Totuşi, nu această situație ni se pare cea mai alarmantă, ci aceea surprinsă de Stiglitz: „Avem case goale şi oameni fără case”. Evoluția în acest domeniu a devenit de-a dreptul irațională. Pentru că formula aceasta fixează o ipostază esențială a iraționalității. Există pe de o parte o nevoie socială acută (oamenii fără case), există pe de alta posibilitatea de a o satisface (casele goale). Ce lipseşte? Legătura dintre ele. Adică tocmai ceea ce trebuie să facă *leadership*-ul social. Nu avem doar o țară „ruptă în două”, ci o țară cu o foarte serioasă problemă de *leadership*. Nu vom insista pe date şi situații care ilustrează discrepanța, ci vom încerca să prefigurăm câteva din consecințe, din urmările care, mai devreme sau mai târziu, îşi vor face simțită prezența.

3. Către un „Waterloo al liberalismului”…

Se întâmplă ceva curios. Continuăm să operăm cu aceleaşi noțiuni, să folosim aceleaşi categorii, cum ar fi capitalism, ordine liberală etc., dar, când examinăm mai îndeaproape lucrurile, ne dăm seama că avem de-a face cu un tip diferit de capitalism, că totul este schimbat. Nu este o schimbare obişnuită, ci una de funcționare, de obiective, care modifică, în ultimă instanță, natura sistemului. Derutant este faptul că instituțiile se mențin, ceea ce poate prilejui constatarea: nimic fundamental nu s-a schimbat, doar avem aceleaşi instituții. Pentru că vorbim de clasa de mijloc, iată ce ne avertizează David Boyle: „Clasa de mijloc nu mai poate avea încredere că instituțiile ei, politice sau financiare, îi apără interesele, fiindcă ele apără interesele unei clase *cu totul diferite de ea* [subl. ns.]”[2].

[1] *Ibidem*, p. 198.
[2] David Boyle, *Broke: Who Killed the Middle Classes?*, Fourth Estate, London, 2013, p. 304.

Evoluția într-o direcție profund inegalitară a societății capitaliste dezvoltate induce o transformare la nivelul unor piloni de bază ai acestei societăți. Avem în vedere pilonul liberal şi cel democratic. Ele se află în legătură, dar au şi particularități care ne îndeamnă să le tratăm de sine stătător. Uneori, nu ne dăm seama că, de fapt, clasa de mijloc a imprimat trăsăturile fundamentale ale societății capitaliste şi ale comportamentului tipic al membrilor săi: spiritul antreprenorial, spiritul de economie, atașamentul față de activitatea producătoare de valori. Ea a reprezentat un gen de matcă valorică a societății, o imensă retortă în care se modelau convingeri şi comportamente. De aceea, putem vorbi despre o civilizație a clasei de mijloc, civilizație care coincide în cea mai mare măsură cu civilizația societății capitaliste.

Procesul de diminuare a clasei de mijloc ridică, între altele, o întrebare esențială: care va fi baza socială şi politică pe care o mai poate avea liberalismul? Această doctrină a apărut tocmai pentru a susține şi a promova interesele „individului întreprinzător", cel care definește clasa de mijloc. Baza socială a liberalismului a fost reprezentată de existența acestei clase, care a constituit şi principalul scut de protecție împotriva stângii marxiste şi a extinderii ei. Francis Fukuyama avea dreptate să afirme că, „atunci când lumea dezvoltată a reuşit să consolideze clasa de mijloc, atracția marxismului a dispărut"[1].

Dacă baza socială a unei forțe sau organizări politice scade dramatic, atunci, prin forța lucrurilor, instituțiile democratice care dau viață unei asemenea organizări intră şi ele în declin. Oricum, viitorul celor din urmă se clatină şi devine unul secundar în raport cu dominantele evoluției sociale, care îşi vor căuta altă matcă, alte făgaşuri de înaintare. Neoliberalismul poate fi privit şi ca un epigon al vechiului liberalism. O doctrină care îmbracă veşmintele părinților doctrinari atunci când se plimbă pe stradă, dar care schimbă costumația când intră în instituțiile statului. Politiceşte vorbind, judecând după măsurile adoptate în ultimele decenii, este limpede că neoliberalismul – spre deosebire de părintele său politic, liberalismul – a păstrat retorica liberei inițiative, dar i-a redus drastic sfera de cuprindere socială la cercurile înalte ale proprietarilor, ale managementului şi puterii financiare. Clasa mijlocie, cu toată configurația sa

[1] Francis Fukuyama, „The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?", *Foreign Affairs*, January/February 2012.

politică şi comportamentală, a ajuns în manuale şi se mai menține, ca motiv oratoric, în discursurile politicienilor. Ea nu s-a diminuat doar numericeşte; mai important este că, în calitatea sa de matcă valorică, de sursă modelatoare de comportamente, a trecut într-un plan secund.

Rarefiată, clasa de mijloc nu se mai bucură de reprezentare politică. Legătura dintre neoliberalism şi segmentele sociale privilegiate este directă. Clasa de mijloc se află sub influența unor presiuni diverse. O parte a ei, redusă, dar calificată sau supercalificată, a reuşit să „urce" spre ceea ce numim *upper class*. Cea mai mare parte este împinsă de trendul social să „coboare" pe scara ierarhiei sociale, să se integreze clasei de jos. Pe de o parte, se creează un adevărat gol de reprezentare atunci când este vorba despre ceea ce a rămas din clasa de mijloc, despre profesiunile liberale, oamenii cu venituri medii etc., care sunt afectați de criză, de evoluția economică din ultimii ani. Pe de altă parte, se acumulează acea nemulțumire surdă provenită din deteriorarea statutului social, din descompunerea unei structuri de funcționare care asigura un anumit confort. De aceea, cea mai mare parte a acestei clase va fi atrasă sau va pactiza cu mişcările de protest, de oriunde vor veni ele, am spune. Când, la protestele din Wall Street, s-a adoptat sloganul „Noi suntem cei 99%", s-a dorit construirea unei noi identități a societății capitaliste dezvoltate. Nu pe baza clasei de mijloc, ci prin delimitarea clară de cei 1%. Este o recunoaştere că cei 1% reprezintă un gen de „pătură superpusă" care nu are rosturi sociale reale. Nu doar că încasează profituri foarte mari, că nu produce, dar este un segment social care a aplicat parcă societății o cămaşă de forță.

În acelaşi timp, ar trebui să ne întrebăm cu toată seriozitatea ce se întâmplă în acest spațiu social în care, altădată, era prezentă clasa de mijloc, compactă şi puternică. Ce percepții sunt dominante în acest perimetru social? Pentru că oamenii se simt afectați de măsurile luate de cei 1%, percep nedreptatea, chiar abuzul. Ne-am obişnuit să vorbim şi despre criză într-o manieră retorică. Criza, cel puțin în SUA, a însemnat, la începutul seismului, un nivel al şomajului de 10 procente, a însemnat oameni, mulți oameni, dați afară din case, studenți care nu îşi găsesc de lucru, o scădere dramatică a nivelului de trai. Nemulțumirea aceasta trebuie să-şi găsească o exprimare politică, să beneficieze de un răspuns politic. Instituțiile care reprezintă ordinea liberală s-au dovedit puțin folositoare în protejarea

cetățenilor. Ori chiar s-au integrat „noii ordini" şi au susținut măsurile care au afectat clasa de mijloc. Pentru noi, este extrem de semnificativă poziția aripii „Tea Party" din cadrul Partidului Republican, care a declarat că este partizanul unui stat cu funcții de reglementare, că formațiunea are drept scop „protejarea oamenilor obişnuiți de abuzurile speculanților financiari". Este o poziție care anunță o tendință. Politicienii simt că oamenii obişnuiți au nevoie de protecție. Simt că între statul opresor şi cetățeanul năpăstuit s-a creat un spațiu liber. Pe care caută să-l ocupe. Deocamdată, intenția de ocupare vine dinspre dreapta şi îmbracă forma unui populism. Acesta împrumută din arsenalul stângii – statul cu funcții de reglementare – şi se autoproclamă *protector al omului nedreptățit*.

Ne-am referit la substanța politică şi doctrinară a neoliberalismului. Aici dorim doar să relevăm că el şi-a asumat o mutare de înnoire: prin atacul asupra statului, prin dereglementare etc. Care nu au fost confirmate de evoluția socială. „Criza financiară globală care a început în 2008 şi criza actuală a monedei euro sunt ambele produsul capitalismului lejer reglementat al ultimelor trei decenii"[1]. Întrebarea noastră este: există „o replică plauzibilă" din partea stângii? Fukuyama avea dreptate să remarce că discursul acesteia s-a redus la o pledoarie pentru întoarcerea la ceea ce a fost, la „statul bunăstării", la acea perioadă de care societatea s-a despărțit în anii '70. Apare din ce în ce mai clar că discursul neoliberal va avea în perioada următoare un ecou redus. Stânga pare fără răspuns istoric. Liberalismul clasic, afectat de apropierea de neoliberalism şi de dispariția bazei sale sociale, intră într-un declin vizibil. Problema principală acum este nu cum poate fi oprit declinul, pentru că declinul liberalismului se va accentua, ci cum poate fi prevenit ceea ce Guy Verhofstadt numea „un Waterloo al liberalismului"[2].

O forță înaintează, o forță care *spune oamenilor ceea ce vor să audă*: stat mai puternic şi protecție împotriva măsurilor discreționare ale băncilor şi cercurilor financiare. Terenul liber de care vorbeam, „golul politic" de care aminteam, cheamă această forță politică. Din câte ne putem da seama, terenul nu va fi ocupat de o forță de stânga, aşa cum ne-am obişnuit, potrivit unei rotații pe care o consideram curativă, necesară, ci de un *populism*

[1] Fukuyama, *art. cit.*

[2] Guy Verhofstadt, *Ieşirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2012, p. 229.

de dreapta. Luați în considerare ce ecou poate avea un asemenea discurs în Europa, unde plata datoriilor suverane se va întinde pe mulți ani, va presupune mari eforturi şi multe privațiuni. Există riscul major ca Europa să fie populată în curând cu mici dictatori de factură populistă, care se vor interpune între stat şi populație şi vor declara că apără populația de abuzurile statului pe care chiar ei îl reprezintă.

4. Populismul: un posibil substitut pentru democrație

La o concluzie asemănătoare ajungem şi dacă analiza este focalizată pe impactul inegalității asupra democrației. Problema pe care o ridică pentru democrație diminuarea clasei de mijloc este foarte sugestiv exprimată de titlul unei lucrări recente: *Ruling the Void* [1]. Subtitlul este poate şi mai edificator: *The Hollowing of Western Democracy*[2]. Ştim că democrația şi funcționarea ei au reprezentat un subiect predilect al literaturii de specialitate din ultima jumătate de secol. S-a discutat despre lipsa de participare, despre faptul că democrația traversează o perioadă de „semi-suveranitate", în care deciziile politice sunt întemeiate şi pe alte criterii decât cele asociate „voinței populare". Între timp, lucrurile au evoluat şi procesul a cunoscut un gen de desăvârşire. „Se pare că, după o jumătate de secol, chiar şi semi-suveranitatea dispare şi că oamenii sau cetățenii obişnuiți ajung, de fapt, non-suverani. Ceea ce ia naştere este un tip de democrație care, în mod constant, este dezbrăcată de haina ei populară – desprinzându-se, astfel, de demos"[3].

Deci, să recapitulăm. În ultimele decenii, uneori deschis, alteori doar implicit, s-a recunoscut că participarea populară este modestă, că dezbaterea publică a devenit firavă, că partidele s-au depărtat de rostul lor firesc. Dar, s-a subliniat apăsat, chiar cu aceste slăbiciuni acumulate, democrația lucrează

[1] Peter Mair, *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London, New York, 2013.

[2] Traducerea titlului acestei lucrări este foarte dificilă. Prin echivalență, formula din cultura noastră, „forme fără fond", ar fi cea mai apropiată, cu deosebirea că, în cazul României, ne aflam la începuturile societății capitaliste, când noile instituții ale democrației nu căpătaseră fond, pe când în acest caz ne aflăm în capitalismul dezvoltat, când aceste instituții pierd fondul care le-au consacrat. În acest caz, conținutul democratic. Subtitlul lucrării este, de asemenea, expresiv: „Golirea de conținut a democrației occidentale".

[3] Mair, *op. cit.*, p. 2.

pentru cetățean. S-a îndepărtat de demos, dar *serveşte* demosul. Cetățeanul poate nu participă direct, poate nici nu mai controlează tot timpul deciziile care se iau în numele lui, dar *cetățeanul beneficiază*. El este primul beneficiar al construcției, al funcționării chiar sincopate a democrației. Astfel, democrația a împrumutat o nouă legitimare: forma de guvernare care aduce bunăstare, care asigură belşug sau măcar un tip de confort material pentru cetățeni. Acum a dispărut şi această legitimare; nu numai că s-a îndepărtat de demos, dar democrația nici nu mai serveşte demosul, mai mult funcționează pentru *altcineva*. Observați traseul legitimării? De la reprezentarea demosului, ea a trecut la servirea demosului, la funcționarea pentru demos; acum chiar şi acest argument s-a pervertit: funcționăm în numele cuiva, dar servim pe altcineva. Aceasta este drama democrației moderne. Ea a uitat să recunoască pe cine serveşte cu adevărat.

Dispariția clasei de mijloc vine ca o lovitură de trăsnet pentru democrație. Deoarece apelul la demos, chiar şi sub formă retorică, capătă note de cinism. Nu acel demos are cel mai mult de suferit? Nu a fost clasa de mijloc divizată, o mică fracțiune (supercalificată) mergând spre *upper class*, dar cea mai mare parte îngroşând rândurile claselor de jos, ale păturilor din ce în ce mai numeroase cu venituri modeste şi statut incert? Suntem, probabil, prea aproape de aceste evenimente pentru a le descifra în întregime semnificațiile. Asupra unui lucru am dori să atragem atenția. Strada va fi cuprinsă de nemulțumire şi revoltă. Societatea capitalistă va reprezenta un spațiu privilegiat al nemulțumirii, al ostilității, al revoltei. Cum s-a şi dovedit în ultimul timp. Granița dintre indiferență şi ostilitate (revoltă) nu este aşa de fermă pe cât pare. Adesea, indiferența este *forma eşuată a ostilității*, a revoltei.

Dacă am fi puşi în situația de a alege între indiferența sau revolta unor mase de cetățeni, am prefera fără pic de îndoială a doua variantă. Revolta este foarte incomodă şi costisitoare. Bulversantă! Dar ea apropie şi accelerează o soluție. Indiferența este ca un virus care se instalează şi, treptat, cuprinde tot organismul. Pentru democrație, ea reprezintă un virus letal. Cuprins de acest virus, cetățeanul va ajunge mai devreme sau mai târziu la o concluzie paralizantă: organismele democratice nu mai au *relevanță*. Ceea ce va mai ține în viață democrația este efectul indirect pe care îl induce frica de necunoscut. Atenție, însă, la orizont se pregătesc deja discursuri de tot felul.

Ce discurs preferă cetățeanul lovit de necaz, dezamăgit? Discursul care promite. Cu cât promisiunea va fi mai lipsită de bază, cu atât va fi mai atrăgătoare. Promisiunea este adevăratul drog al vieții chinuite. Al lipsei de speranță. Populismul se conturează ca un *substitut* al neoliberalismului. O formulă de continuare a unei drepte, tot radicală şi cu foarte puțină deschidere față de democrație şi clasa de mijloc, ambele aflate în declin.

5. Clasa de mijloc se „mută" în Asia

Puține probleme sunt aşa de devastatoare precum inegalitatea flagrantă. Ea are o forță specială în stimularea dezbaterii publice şi grăbeşte coagularea unei stări de spirit. Ce ne spune această stare de spirit pe cale de a se crea şi de a se instala sub forma durabilă a convingerii publice? Să relatăm un experiment despre care scrie Chrystia Freeland[1]. Un economist de la Duke University inițiază în 2011 un experiment. Arată unui eşantion distribuția bogăției (*wealth*) în SUA (unde primele 20 de procente din populație dețin 84 de procente din bogăție) şi în Suedia (unde partea care revine primelor 20 de procente se ridică doar la 36 de procente din bogăția țării). Apoi, le solicită să-şi exprime preferința față de unul din cele două modele. 92% dintre respondenți au răspuns că preferă modelul suedez. Cercetătorul mai adaugă o întrebare: care ar fi modelul ideal de distribuție? Răspunsurile vorbesc despre un model în care 20% din populație să dețină maxim 32 de procente din bogăție. Aşadar, un model mai echitabil chiar decât cel suedez (să nu uităm că SUA sunt o civilizație unde inegalitatea obişnuită este considerată un lucru firesc). Observați reacția socială? Trece dincolo de ceea ce înainte de criză, de pildă, ar fi fost considerat absolut acceptabil. Mai este un fapt, o observație făcută de Larry Summers. Bogăția creată de creşterea economică a fost distribuită aşa de inegal în SUA, încât, în cazul clasei de mijloc, „pentru prima dată de la Marea Depresiune, concentrarea dezbaterii pe distribuție capătă mai mare importanță decât cea pe creştere"[2]. Situația este diferită față de atunci, dar exprimă aceeaşi realitate

[1] Chrystia Freeland, *The Rise of the New Global Super-Rich and the Fall of Everyone Else*, Allen Lane, 2012, p. XII.
[2] *Apud* Freeland, *op. cit.*, p. XIII.

psihologică. Când cineva – persoană, familie, stat – este preocupat mai ales de distribuția a ceea ce există, şi nu de mărirea a ceea ce urmează să se distribuie, viitorul nu poate să apară decât în culori sumbre. Distribuția este foarte importantă, dar în amontele ei se află sursa, adică creşterea a ceea ce se produce împreună. Cum să se producă mai mult, mai bine, ar trebui să reprezinte prioritatea. În acelaşi timp, ne putem da seama cât de sfidătoare a ajuns distribuirea dacă oamenii au uitat de creştere. Nu este o omisiune, ci o reacție naturală. De ce să te mai îngrijeşti de creştere, dacă distribuirea se face din ce în ce mai inegalitar.

Am relatat mai pe larg aceste reacții şi prefigurări de evoluții, întrucât ele sunt foarte edificatoare pentru câteva probleme esențiale din cadrul temei de față. Clasa de mijloc are tot dreptul să se îndoiască de faptul că lucrurile vor reveni la o stare anterioară. Şi noi credem că nu vor reveni. Ca să revină, ar trebui corectate şi, după caz, îndepărtate condițiile care au condus la „strangularea" clasei de mijloc. Cine a afectat aşa de sever clasa de mijloc? Sistemul instaurat în ultimii 30 de ani, cu orientările sale, uneori introduse chiar cu acordul clasei de mijloc. Să-l ascultăm pe David Boyle vorbind despre aceste orientări şi efectul lor: „Ele ajung să ne secătuiască economia; afacerile se reduc la simple operațiuni financiare, celelalte operațiuni fiind delocalizate; instituțiile locale fie sunt închise, fie se află într-o stare de dependență deplorabilă; băncile sunt reduse la maşinării speculative. În spatele tuturor acestora se aude zgomotul unei clase de mijloc globale care se înghesuie pentru a obține recompense din ce în ce mai mici. Tipul de economie care se bazează pe clasa de mijloc abia dacă mai există. Tipul de societate care o susținea se erodează"[1].

A doua problemă se referă la relația organică, am putea spune, dintre inegalitate şi instabilitate. Nu există factor mai puternic în stimularea instabilității decât adâncirea inegalității, care antrenează, prin forța lucrurilor, creşterea nemulțumirii, a unei frustrări anume, care nu se poate să nu apară în condițiile în care o fracțiune devine mereu mai bogată, iar marea majoritatea a populației plăteşte costurile acestei îmbogățiri. James Galbraith sesiza cu acuitate această relație, sub forma unei metafore foarte sugestive: „Problema mai gravă generată de acest tip de inegalitate este, cu siguranță, instabilitatea. Inegalitatea este ca o rachetă care va cădea pe locul

[1] David Boyle, *Broke: Who Killed the Middle Classes?*, Fourth Estate, London, 2013, p. 285.

de unde a fost lansată. Trucul la care s-a recurs de a creşte prosperitatea prin inegalitate nu se poate repeta la nesfârşit... *Bubble*-urile nu mai sunt modalităţi plauzibile de creştere economică reală”[1].

Sunt multe probleme relaționate cu descreşterea clasei de mijloc. Ele sunt relatate pe larg în literatura de specialitate. Impactul revoluției tehnologice contemporane este una dintre acestea. Calificarea şi înalta calificare pe care o pretinde astăzi activitatea economică performantă este alta. Am dori să insistăm asupra uneia dintre aceste probleme, care ni se pare de o actualitate frapantă. Sunt autori care motivează descreşterea veniturilor clasei de mijloc prin efortul pe care trebuie să-l facă societatea pentru creşterea competitivității şi, în acest caz, pentru reducerea cheltuielilor sociale, ale costurilor sociale de ansamblu. Cu alte cuvinte, dacă ne propunem să păstrăm niveluri înalte ale competitivității, deci ale exportului, trebuie să avem şi costuri: veniturile să fie mai mici. Ceea ce, în anumite limite, este de înțeles. Aşa a procedat Germania, de pildă. Întrebarea aici este: de ce aceste eforturi trebuie făcute doar de „forța de muncă”, deci de salariați, de clasa de mijloc, dacă vreți? De ce nu şi de patronat? Patronatul nu este şi el interesat de creşterea competitivității? Nu trebuie să aibă şi el cel puțin aceeaşi contribuție ca şi păturile de muncitori sau salariați?

Din această perspectivă, am dori să menționăm o poziție care, în opinia noastră, face multă lumină într-o problemă foarte importantă. Este vorba despre prefacerea pe care a înregistrat-o sistemul de împărțire a valorii nou create între profit şi salarii. Într-o vizită la Bucureşti, făcută la sfârşitul lui 2011, Étienne Davignon, preşedintele Institutului Egmont, face următoarea precizare: în ultimii 30 de ani, valoarea nou creată a luat cu deosebire drumul profitului şi nu pe cel al salariilor. Mecanismul acesta nou de distribuție a favorizat capitalul, nu munca. De ce este importantă o asemenea precizare? Pentru că ea este sursa descreşterii veniturilor clasei de mijloc şi a creşterii exorbitante a veniturilor marilor proprietari. Mai este importantă şi pentru că arată că marii proprietari nu consimt la eforturi pentru creşterea competitivității.

În sfârşit, am dori să mai semnalăm cititorului un fapt instructiv prin el însuşi. Clasa de mijloc scade în lumea dezvoltată, dar creşte în statele emergente. Potrivit evaluării OECD, până în 2030, 80% din creşterea cheltuielilor

[1] James K. Galbraith, *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2012, pp. 148-149.

clasei de mijloc va avea loc în Asia, iar în acel an cheltuielile cumulate ale clasei de mijloc din China şi India vor reprezenta 41% din cheltuielile la nivel global ale acestei clase[1]. Întrucât clasa de mijloc şi capitalismul au format un binom, credem că ar trebui să ne întrebăm mai insistent şi cu privire la semnificația noii tendințe. Deci lumea asiatică a „furat" nu doar tehnologia, nu doar managementul, ci elemente esențiale ale modelului, clasa de mijloc fiind definitorie pentru sistem. Unde există o clasă de mijloc puternică nu putem vorbi şi de stabilitate socială, de spirit întreprinzător, într-un cuvânt de capitalism, aşa cum îl ştiam noi din cărți? „Migrația" clasei de mijloc nu reprezintă şi ea un semnal? Care vor fi consecințele?

Figura 3. Avuția națiunilor estice.
Participarea diferitelor țări la consumul global al clasei de mijloc (în procente).

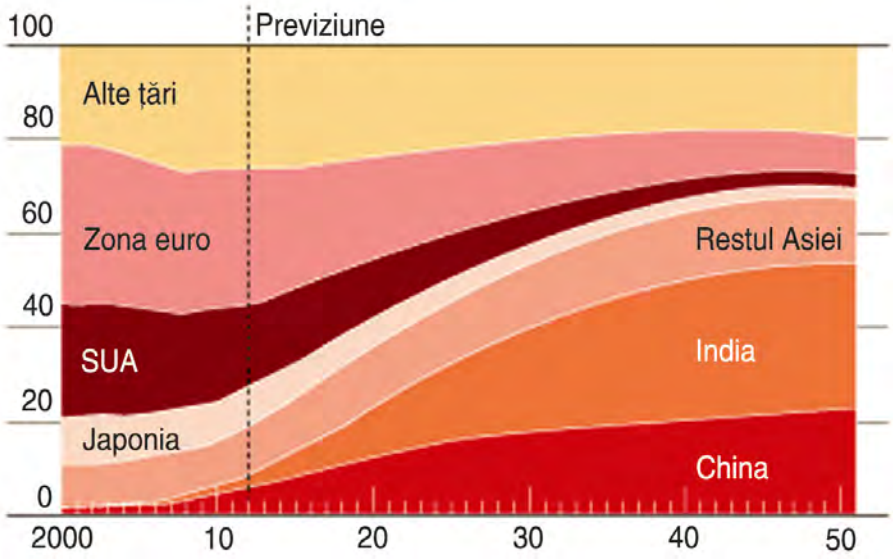

Sursa: Geoff Dyer, „Rise in Asian Power to Hasten Demise of 'Pax Americana'", *Financial Times*, December 11, 2012, p. 4.

Nu are rost să ne certăm pe cuvinte. Performanța adevărată a Americii este că a reuşit ceva ce nu au reuşit alții, sau nu au făcut-o în aceeaşi proporție: „a better future for many" – *un viitor mai bun pentru cât mai mulți*. Aici a fost tăria societății americane. În aceasta constă tăria oricărei societăți,

[1] Edward M. Kerschner, Naeema Huq, „Asian Affluence: The Emerging 21st Century Middle Class", Morgan Stanley Smith Barney, June 2011, http://www.morganstanleyfa.com/public/-projectfiles/35257b34-b160-45e4-980d-8bca327db92b.pdf.

de pe orice meridian al lumii. Deci întrebarea este: cine va reuşi în perioada următoare să asigure aşa ceva? Societatea dezvoltată îşi pune mari speranțe în relansarea economică, încât să poată influența semnificativ distribuția şi să poată prilejui revenirea la ceea ce a fost odată: „a better future for many". Arvind Subramanian nu ne dă cea mai bună veste în această privință: „Nici măcar o rată de creştere de 3,5%, adică mult peste aşteptările actuale, nu poate menține încrederea în modelul american, model ce se bazează pe speranța într-un viitor mai bun pentru cât mai mulți"[1].

[1] Arvind Subramanian, „The Inevitable Superpower: Why China's Dominance Is a Sure Thing", *Foreign Affairs*, September/October 2011.

CAPITOLUL VI
„RĂZBOIUL RECE" AL MODELELOR DE DEZVOLTARE

1. Nevoia unui GPS în domeniul dezvoltării

Păşim pe cel mai sensibil teren, cel al modelului de dezvoltare îmbrăţişat de o ţară sau alta. În fond, ce înseamnă modelul? O experienţă transpusă într-o structură de corelaţii şi învăţăminte. Modelul se construieşte pornind de la un succes, dar nu orice succes cunoaşte consacrarea pe care o oferă modelul. Trebuie să fie vorba despre un succes de durată şi care să cunoască şi un grad de prelucrare teoretică, de descifrare a resorturilor care alimentează o izbândă. Astfel încât să poată fi folosit şi de către altcineva, preluat, extins. În lumea de azi, există mai multe modele de capitalism. Sunt cercetători tentaţi să considere că, pe măsură ce vremea trece şi Asia se ridică, vom avea de-a face cu un tip de „bipolarism" al modelelor de dezvoltare: cel atlantic şi cel asiatic. Noi considerăm că în ambele familii de modele sunt subdiviziuni care nu vor putea fi eludate. De pildă, modelul renan (în cadrul celui atlantic). Dani Rodrik[1] vorbeşte despre două formule de dezvoltare urmate de statele emergente: „export-oriented development", *dezvoltare bazată pe export*, îmbrăţişată cu deosebire de statele asiatice, şi „import-substituting industrialization", *industrializare prin înlocuirea importurilor cu producţia internă*, promovată de Brazilia, Turcia etc. şi care valorifică piaţa internă pentru stimularea creşterii. Apoi, un asemenea bipolarism asociază, în mod preferenţial, modelul cu regiunea geografică şi

[1] Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, 2011, pp. 168-170.

particularitățile ei, nu atât cu experiențe specifice de dezvoltare care au sau ar trebui să aibă un potențial de aplicabilitate mult mai larg.

Modelul nu este altceva decât ghidajul teoretic de care beneficiază o țară în efortul ei de dezvoltare. Un gen de *GPS în domeniul dezvoltării*. Dacă evoluția este constantă, spectaculoasă, întrebările nici nu mai pot fi oprite: de ce ghidaj a beneficiat respectiva țară? Ce se poate prelua, împrumuta de la țările care au succes? Care combinație de factori se dovedește mai utilă, mai potrivită să stimuleze dezvoltarea? Cum s-ar putea ca alte țări să obțină un succes similar? Toate acestea exprimă preocupări legate de orientarea strategică de care trebuie să beneficieze orice proces de dezvoltare.

Putem discuta despre un model unic, standard, care să asigure cele mai bune rezultate? Evident nu, pentru că „pacienții" sunt foarte diferiți, contextele de asemenea. Încât va trebui să convenim că, până la urmă, decisivă este combinația dintre elementele (premisele) de care beneficiază fiecare stat. Cu alte cuvinte, calitatea unei strategii de dezvoltare este, în esență, dată de finețea dozajelor realizate între diferiți factori ai dezvoltării pentru a asigura cea mai robustă şi sustenabilă înaintare. Influențele, experiențele, învățămintele pot veni de oriunde: sinteza este, în esență, *proprie* şi pornește, sau ar trebui să pornească, de la datele acelei comunități naționale.

Referindu-se la ascensiunea Germaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Paul Kennedy vorbește de trei condiții obligatorii în devenirea unei puteri economice: existența unor companii de anvergură (deci a unei industrii competitive), a unor universități puternice (deci a unei cunoaşteri de cel mai înalt nivel) şi, neapărat, sprijinul oferit de o creştere demografică semnificativă[1]. Acestea ar fi trei precondiții. SUA, de pildă, beneficiază de toate trei. Şi, totuşi, această țară cunoaşte un declin. Decisivă rămâne până la urmă combinația, capacitatea de a sesiza ceea ce poate asigura – sau măcar sprijini – înaintarea ansamblului. Cum s-a dezvoltat Turcia? Dar Mexicul? Nu au beneficiat de toate condițiile de mai sus şi, totuşi, au pus în mişcare un mecanism care le-a asigurat o dezvoltare impresionantă.

Se vorbeşte mult – şi cu îndreptățire – despre globalizare şi impactul său asupra dezvoltării contemporane. Într-adevăr, procesul globalizării a schimbat contextul dezvoltării. Dar nu a înlocuit *nevoia de sinteză* şi nici

[1] Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987, p. 210.

nevoia de a avea o poziție clară de pe care să se facă această sinteză. Cu alte cuvinte, existența premiselor nu ne absolvă de întrebarea capitală: ce dorim să facem cu aceste premise, cum le valorificăm în folosul propriei țări, a propriei comunități naționale? Globalizarea a transformat mediul economic, dar nu a îndepărtat întrebarea – poate mai incomodă de această dată – privind locul fiecărui stat în angrenajul mondial, care evoluează cu o viteză accelerată. Ca orice lucru pe lumea aceasta, nici globalizarea nu este în întregime pozitivă sau negativă. Ea poate deveni avantajoasă sau nu, în funcție de efortul pe care fiecare comunitate națională îl face pentru a valorifica, în beneficiu propriu, contextul nou creat de acest proces. Situație fixată, într-o formulă metaforică, obișnuită în cultura asiatică, de către un student chinez: „Țineți ferestrele deschise, dar nu uitați de plasa de țânțari. Astfel, veți respira aer curat fără să vă bâzâie insectele”[1].

Problema fundamentală cu care se confruntă SUA în momentul de față este că modelul neoliberal, îmbrățișat de America şi Anglia în anii ’80 ai secolului trecut, promovat chiar în plan internațional după încheierea Războiului Rece, s-a aflat într-un declin vizibil înainte de criză, a fost serios afectat ca prestigiu în timpul crizei, iar acum nu mai întruneşte nici susținerea, nici forța de atracție de altădată. Adevăr formulat cu franchețe chiar cu trei ani în urmă: „una dintre cele mai importante consecințe ale crizei a fost discreditarea concepțiilor occidentale despre dezvoltare”[2].

2. Confruntarea dintre „capitalisme”

Se creează, astfel, o situație specială, caracterizată prin disputa în jurul modelelor – deocamdată aflată la început, dar care va creşte în amploare şi impact. Țările emergente au avantajul – de netăgăduit – că au trecut testul indubitabil reprezentat de criză. Ele au primit un gen de „botez” nu doar al unor măsuri, politici, opțiuni, ci şi al modelului îmbrățișat. Pe când modelul neoliberal a primit de-a lungul ultimilor ani, cu deosebire în timpul crizei, nu

[1] Rodrik, *op. cit.*, p. 138.
[2] John Williamson, „The Impact of the Financial Crisis on Development Thinking”, Max Fry Annual Lecture, University of Birmingham, October 13, 2010; http://www.iie.com/-publications/papers/williamson20101013.pdf.

doar critici, ci „replici” severe din câmpul vieții economice. Fiind susținut de principala putere a lumii, el are şi va continua să aibă o influență apreciabilă. Se poate considera însă că dezbaterea pe marginea modelelor de dezvoltare este deja declanşată, că ea se va intensifica mult în perioada următoare. Mai ales în rândul țărilor decise să accelereze propria dezvoltare.

Ceea ce putem spune este că ordinea liberală va dăinui cu siguranță. Pe fundalul ei s-a instituit o competiție severă între diferite variante de capitalism. În anii care vin, ierarhia economică „la vârf” a statelor lumii va fi importantă şi pentru că fiecare loc de pe podium va întruchipa o anume variantă de capitalism. Marea bătălie este de a suprapune capitalismul cu modelul său neoliberal, pe de o parte, şi, pe de alta, de a desface o asemenea juxtapunere şi de a institui un *curs flotant* al modelului de capitalism. Ceea ce înseamnă un model variabil, care va asigura combinațiile cele mai diferite dintre stat şi piață – ambele cuceriri fundamentale ale epocii moderne. În perioada următoare, una dintre cele mai palpitante confruntări va fi chiar confruntarea dintre „capitalisme”. Ceea ce putem spune este că cele două puteri cu valoare de simbol ale lumii dezvoltate – SUA şi Europa – se află în fața unor decizii cu valoare istorică. Prima va trebui să hotărască dacă va arbora, în continuare, neoliberalismul ca portdrapelul ei doctrinar, iar cea de-a doua să-şi definitiveze poziția față de proiectul numit Uniunea Europeană. Lumea dezvoltată, ponderea şi greutatea ei pe plan internațional depind foarte mult de aceste decizii.

Un lucru am dori să mai subliniem. Modelele nu pot fi importate asemenea unui produs comercial. Ele se cer modificate, pentru a fi adaptate unui context, reuşita depinzând de inteligența adaptării. Dacă nu putem vorbi despre „import” sau „export” de modele (decât dacă partenerul care primeşte face parte din periferia inerțială care doar mimează preocuparea pentru propriul viitor), putem, în schimb, să vorbim despre schimburi, despre influențe şi transferuri, despre un adevărat *freamăt* în jurul modelelor. Există câteva *pattern*-uri de care am amintit, dar există, apoi, adevărate dezvoltări miriapodice ale acestor structuri de tip arhetipal. Asemenea schimburi între modele nu pot avea decât efecte benefice asupra dezvoltării propriu-zise. În acest context, am dori să relevăm o problemă care ar trebui să pună pe gânduri.

Am spus în altă parte[1] că, după opinia noastră, ceea ce se întâmplă în China este un adevărat experiment istoric, pe care însă uneori nu-l înțelegem pentru că utilizăm elaborări şi concepte construite pe alte realități istorice. Riscul este să nu înțelegem sau să înțelegem foarte puțin din ceea ce se întâmplă cu adevărat în cea mai populată țară a lumii. Societatea capitalistă dezvoltată, cu deosebire societatea americană, s-a transformat şi ea atât de mult sub influența viziunii neoliberale, încât nici în acest caz categoriile şi noțiunile construite pe realitățile capitalismului clasic nu ne mai sunt de mare folos. Deci, în fond, şi într-un caz şi în altul avem de-a face cu realități noi, pe care nu suntem echipați teoretic să le înțelegem – şi nici nu facem un efort semnificativ în această direcție. Chiar în ipoteza în care ar exista doar două modele de capitalism – cel atlantic şi cel asiatic – şi în care ar exista disponibilitatea pentru „importuri" sau „exporturi" de influențe, întrebarea este: ce fel de schimb cultural ar putea exista între aceste două *pattern*-uri, din moment ce realitatea în numele căreia se vorbeşte nu mai există (într-un caz, capitalismul clasic înlocuit de capitalismul neoliberal, în altul, socialismul clasic depăşit de evoluțiile din China zilelor noastre). Se instalează, astfel, fără să ne dăm seama, un gen de *autism* cu mai multe fațete: în raport cu realitatea economică; în raport cu alte elaborări similare şi în raport cu nevoia de a anticipa şi de a ghida procesul evoluției economico-sociale. Ce rol mai joacă, în acest caz, dezbaterea în jurul celei mai importante teme a actualității, cea a dezvoltării? Mai putem vorbi despre o dezbatere sau doar despre o mimare generală, de pe urma căreia toată lumea are de pierdut?

Ca să ne dăm seama unde poate conduce un asemenea autism, să vedem cât de delicată este poziția SUA față de China şi succesele ei economice. Oficial sau în diferite alte feluri care sugerează poziția oficială, se spune că în China este comunism. Nu discutăm adevărul afirmației. Doar ne întrebăm dacă este convenabil pentru SUA ca în câțiva ani, aşa cum anunță organismele de specialitate, cea mai dezvoltată țară a lumii să fie întrecută ca putere economică de către o „țară comunistă"? Nu ar fi o amară ironie a istoriei? Duşmanul de moarte al SUA – fosta Uniune Sovietică, simbolul comunismului în perioada postbelică – s-ar bucura de o revanşă

[1] Paul Dobrescu, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Institutul European, Iaşi, 2010.

istorică neașteptată. Referindu-se la Deng Xiaoping și la calculul său politic, Alan Greenspan oferă o caracterizare cu privire la China de astăzi mult mai apropiată de adevăr: „Deng a renunțat la marxism, dar a păstrat Partidul Comunist pentru a conduce 1,5 miliarde de oameni". Atunci când Deng afirmă fără dubii: „Development is the only hard truth" („Dezvoltarea este singurul adevăr care contează"), registrul strategic se schimbă radical. Nu spunem că se renunță la registrul ideologic, ci că el este trecut într-un plan secund. Iar dezvoltarea este transformată într-un adevărat *crez* și acestui crez îi este subsumat totul. Noi am vorbit, în cazul Chinei, despre un experiment istoric – până acum, reușit. Se pot adopta multe alte perspective de analiză. Dar, repetăm, pentru SUA nu este în niciun fel avantajos să mențină aprecierea de „țară comunistă". Mai ales că, așa cum am arătat în capitolele anterioare, această „țară comunistă" urmează să ocupe din 2016 locul întâi în lume din punctul de vedere al forței economice (calculată pe baza puterii de cumpărare).

3. Care va fi fiind adresa piețelor financiare?

Globalizarea a consacrat un nou actor, am spune principalul actor de putere pe plan internațional: piețele financiare. Cum apare o situație specială într-o țară, piețele financiare devin nervoase și trebuie luate măsuri pentru a le calma. Piețele financiare fixează standarde, sunt mulțumite sau nu, sunt încordate sau nu, sunt, întrucâtva, un adevărat paznic al lumii de astăzi. Uneori se supără, alteori se dezlănțuie, își exprimă nervozitatea, pornesc un atac, desigur financiar, slăbesc moneda unei țări, ori contribuie la degradarea *rating*-ului de țară, într-un cuvânt, fac ordine în lumea de astăzi. Un specialist se întreba – nu fără umor – care va fi fiind adresa acestor piețe financiare? Ce mai contează puterea unui șef de stat, chiar a unui stat important, în fața dezlănțuirii acestor concentrări de interese care dețin un gen de monopol asupra ingredientului esențial al funcționării societății capitaliste: capitalul? Dacă sunt financiare, asemenea piețe nu pot urmări alte obiective decât cele legate de profit, de rentabilitate, de eficiență. Ele modelează lumea pornind de la aceste criterii. Fixează standarde care să exprime asemenea constrângeri economice. Bunăstare, clasă de

mijloc, stabilitate, echilibru etc. sunt noțiuni în cel mai bun caz secundare, dacă nu complet neglijate.

Cine a putut face față piețelor financiare? Statele cu o anumită forță și statele care s-au întrebat cu adevărat ce vor asemenea piețe și încotro conduce acțiunea lor. Statele care au înțeles că se află în fața unei opțiuni dure: ori se vor încorda și își vor pune în valoare atuurile, ori, pentru o bună perioadă de vreme, vor ajunge să fie conduse de către piețele financiare. Puține state și-au pus o asemenea întrebare. Și mai puține au reușit să formuleze un răspuns de durată, cu alte cuvinte o strategie adaptată la particularitățile momentului. Cumva aceste țări s-au opus ori au fixat obiective complet diferite de cele ale piețelor financiare? Nu, ele au anticipat direcția de evoluție, au declanșat procese de modernizare bazate pe rigori de calcul și eficiență, dar au construit *propriul model* care a integrat criteriile respective, alături de alte componente și obiective ținând de viziunea comunităților naționale respective. Țările care astăzi au consemnat progrese spectaculoase sunt cele care au procedat în felul acesta, care, deliberat și în avans, s-au supus acestui examen sever. Statele care au pus această întrebare din timp au reușit. Să nu uităm, globalizarea, despre care s-a scris atât de mult, este o globalizare neoliberală. Ea exprimă interesele și viziunea acestei orientări, predominantă în SUA.

Facem o mențiune. Statele aflate într-un robust proces de dezvoltare sunt puternice nu doar pentru că sunt mari (mari erau și acum câteva decenii!). Ci pentru că și-au pus întrebări, pentru că au sesizat acest nou context și au elaborat strategii în consecință. În prim-plan se află țările-continent (BRIC). Dar oare nu dă de gândit faptul că în rândul doi sunt țări care, în istoria lor, au consumat diverse experiențe imperiale, au fost obișnuite să examineze contexte, să-și promoveze interesele în medii nu neapărat prielnice, cum ar fi Turcia, Mexic, Iran, chiar Polonia? Așadar, decisivă nu este mărimea, ci *calitatea elaborării proprii*. Puterea economică a unui stat sau a unei regiuni nu se poate clădi doar pe vrednicie, deși încorporează multă vrednicie. O putere durabilă nu se poate ridica fără *viziune*, fără un ghidaj strategic. Iar în marile confruntări, victorioase ies strategiile și determinarea cu care sunt susținute.

Figura 4 ne arată ierarhia lumii din punct de vedere al sporului cu care lucrează fiecare locuitor. Tabloul este puțin înșelător, pentru că nu reține și

numărul de locuitori ai unei țări. De pildă, Republica Cehă are 10 milioane de locuitori şi va avea în 2060 un PIB pe cap de locuitor mai mare decât China. În schimb, China are o populație de peste o sută de ori mai mare decât statul european.

Figura 4. PIB-ul pe cap de locuitor.
Exprimat ca procent din PIB-ul Statelor Unite, calculat la paritatea puterii de cumpărare (2005, corectat cu rata inflației).

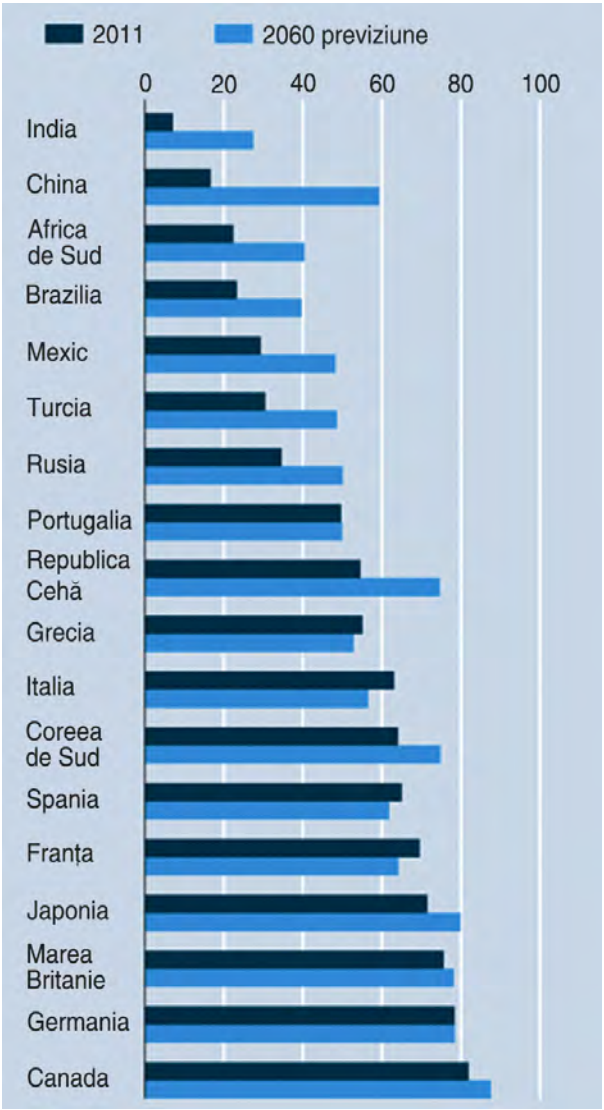

Sursa: „The World in 2060: The OECD's Forecasts", *The Economist*, November 10, 2012, p. 69.

De cealaltă parte, cei resemnați, cei care cred că nu mai este nevoie de elaborări şi răspunsuri proprii, îngroaşă periferia lumii de astăzi, fără şansa de a se mai ridica. Pentru că ridicarea presupune, mai întâi, nemulțumirea față de propria condiție, urmată apoi de multe alte lucruri. Nu putem vorbi de ridicare, de emancipare în afara acestui moment de dialog aspru al națiunilor cu ele însele. Periferia lumii globale este alcătuită din țări care nu-şi mai pun asemenea întrebări, care, mulțumite cu existența lor inerțială, evoluează în trena statelor dezvoltate.

4. Reabilitarea formulei de început a capitalismului

Mişcarea comună tuturor țărilor care au avut succes economic constă în *reabilitarea formulei de început a capitalismului*. Într-o perioadă în care piața părea că ocupă tot orizontul de înaintare al dezvoltării contemporane, într-o perioadă în care a fi capitalist însemna implicit a fi partizanul şi suporterul exclusiv al pieței şi al rolului său covârşitor, aceste țări au refăcut construcția inițială a capitalismului, cea care a asigurat succesul țărilor care alcătuiesc astăzi lumea dezvoltată.

Refacerea de care vorbim a cuprins nu doar raporturile generale stat-piață, ci şi politicile promovate de țările capitaliste dezvoltate în perioada lor de început. Ceea ce ştim mai puțin, iar literatura noastră întârzie să spună, este că Anglia sau America, în perioadele lor de ascensiune, au fost protecționiste, s-au „apărat" de concurența externă, au folosit instrumentele statale pentru a atinge poziții economice dominante (Anglia a luptat cu capitalismul din Țările de Jos, iar SUA cu capitalismul din Anglia; istoria SUA este, preponderent, o istorie mercantilistă). Ele au devenit promotoare ale liberului schimb doar în momentul când au ajuns în vârful ierarhiei, când noua doctrină răspundea intereselor lor. Economistul german Friedrich List sesiza încă de la 1840 această schimbare de orientare economică a Marii Britanii, care era potrivită pentru ea, dar deloc avantajoasă pentru statele care aspirau să urce şi ele în ierarhia economică a Europei: „Este un gest foarte inteligent ca atunci când cineva a ajuns în vârf să împingă scara pe care a urcat, pentru

a-i lipsi pe ceilalți de mijlocul de a urca după el”[1]. În alți termeni, ceea ce au făcut țările BRIC sau alte state a fost să ridice şi să pună în poziție normală scara pe care puteau să urce în ierarhia economică a lumii, aşa cum făcuseră predecesoarele lor. Sau, dacă vreți, au „copiat” o experiență istorică deja existentă şi tezaurizată sub forma unui adevărat model de dezvoltare a unei țări aflate la primii paşi ai ascensiunii economice. Deci marea bătălie se dă în jurul „scării” şi a poziției sale. Va fi pusă la loc ca să urce şi alții sau va fi dată jos? Performanța Chinei este că a reuşit să pună „scara” în poziție normală. Este de mirare ca alte țări să nu lupte pentru a menține scara în poziția în care a aşezat-o China. Pentru discuția de față – focalizată pe problema modelelor – este mai puțin important dacă pe scară urcă țări din Asia, din Africa sau de oriunde altundeva. Aici importantă este scara şi mai ales poziția sa. Modelul este reprezentat de poziția scării şi nu de cei care aspiră să urce pe treptele ei. Şi nu credem că e bine ca modelul să împrumute numele celor care au folosit „scara” pentru dezvoltarea proprie. Am asocia prea strâns un model cu geografia, cu vrednicia, dacă vreți, şi cu disponibilitatea la efort – toate elemente foarte importante, dar care nu se pot substitui modelului propriu-zis.

Dacă vom privi mai atent la țările emergente, vom observa că au evitat să se supună prescripției neoliberale de a îmbrățişa fără rezerve liberul schimb, au dezvoltat politici naționale de încurajare a anumitor ramuri şi domenii, au acordat subvenții, în general au stimulat alternative la ortodoxia economică de astăzi. Faptul că aceste strategii au condus la succes nu reprezintă cea mai bună infirmare a evoluției pe care a teoretizat-o şi a încurajat-o neoliberalismul?

Dintotdeauna țările au avut de făcut alegeri severe, au fost confruntate cu constrângeri, au fost chemate să imagineze soluții ingenioase. Nu dorim să subestimăm contextul mult mai complicat al contemporaneității, dar nu putem nici să omitem faptul că, astăzi, în linii mari, China face ceea ce a făcut Colbert în Franța lui Ludovic al XIV-lea. Trăind într-o perioadă în care mercantilismul – prima filozofie a economiei de piață – se afla la începuturi, ministrul de Finanțe al Regelui Soare a realizat că, pentru a dobândi cât mai mulți bani, trebuie să vinzi mai mult decât cumperi. Sau, în termenii

[1] *Apud* Ha-Joon Chang, *Samaritenii cei răi. Mitul liberului schimb şi istoria secretă a capitalismului*, Polirom, Iaşi, 2012, p. 23.

de astăzi, să ai o balanță comercială excedentară. A inițiat măsuri protecționiste pentru dezvoltarea industriei, a întemeiat industrii şi ramuri industriale noi în Franța (de pildă, el a stimulat şi a consacrat industria franceză a parfumurilor). Într-un cuvânt, a încurajat activitatea de *producere a bunurilor pentru export*, considerând că acest tip de activitate reprezintă primul liniament al prosperității unei comunități. Un liniament fundamental, de care nimeni nu poate face abstracție. O adevărată achiziție istorică pe care, în zilele noastre, unele țări dezvoltate au crezut că o pot trece cu vederea.

Recunoaştem, fără îndoială, complexitatea vieții contemporane. Deliberat, nu insistăm prea mult asupra ei, pentru că, adesea, această complexitate este folosită drept un pretext de a nu merge la rădăcina lucrurilor şi de a nu recurge la alegerile simple pe care le presupune orice ieşire dintr-o situație dificilă, implicit recunoaşterea propriilor greşeli. Or, în deciziile strategice ale lumii dezvoltate, cu deosebire ale Europei, nu prea se simte această abordare. Amânările se alătură altor amânări, lucrurile se opresc în fața adevărului, atitudinea hotărâtă – element esențial când este vorba despre depăşirea unor situații dificile – se lasă mereu aşteptată. Ceea ce rezultă este o confuzie care se tot cumulează şi care întunecă perspectiva.

Iată o situație instructivă. Când criza a izbucnit în lumea dezvoltată, tocmai se împlineau zece ani de la criza asiatică („gripa”, cum a mai fost ea numită). Cum au ieşit țările asiatice din această criză? Cu mari eforturi (Coreea de Sud a îndemnat propriii cetățeni să îşi vândă bijuteriile pentru ca țara să poată plăti cât mai repede datoria contractată la FMI). De fapt, această criză a marcat începutul procesului de developare a Asiei ca adevărat centru de putere al lumii de azi. Criza a învățat țările din zonă două lucruri esențiale: să economisească, pentru a dispune de propriile rezerve valutare şi a pune capăt dependenței de FMI; în al doilea rând, criza a scos în relief importanța exportului şi a grăbit definitivarea modelului de dezvoltare bazat pe export. Ambele învățăminte sunt de o actualitate frapantă pentru Europa. Dacă am scoate Germania din discuție (care, la nivel național, a avut o reacție adecvată), vom vedea că Europa nu a desprins aceste lecții, deşi avea la dispoziție o întreagă experiență. Deci, Asia a ieşit rapid din criză şi a tras concluzii ferme. Europa a tot amânat reacția şi s-a înfundat în datorii contractate, într-o anumită proporție, tot de

la FMI. În timp ce Asia de Est s-a de-FMI-zat (în momentul de față intenționează să își creeze propriul FMI), Europa s-a *FMI-zat*. În timp ce Asia dispune de propriile acumulări financiare, Europa se înglodează în datorii, iar rezolvarea datoriilor contractate de bănci va fi problema ei centrală în următorii ani.

CAPITOLUL VII
ELITA AMERICANĂ,
SEDUSĂ DE RESPONSABILITATEA PRIVILEGIULUI

Pe tot parcursul ultimilor ani, când preocupările profesionale ne-au purtat pe întinderea unor domenii atât de complexe precum cel al crizei, globalizării sau dezvoltării, o întrebare nu ne-a dat pace: ce se întâmplă cu elitele americane? Că societatea americană este în criză a devenit un adevăr acceptat. Nu vorbim doar de criza propriu-zisă, izbucnită cu cinci ani în urmă, şi care a developat multe slăbiciuni americane. Vorbim despre faptul că sistemul educațional american nu mai este cel de altădată, despre o rămânere în urmă vizibilă, despre o anumită uzură a infrastructurii, vorbim despre o slăbire a încrederii, fundamentală când este vorba de parcursul unei superputeri, chiar de o anumită începețoșare a perspectivei. Nimeni nu pune la îndoială că societatea americană dispune de „vârfuri" excelent pregătite în toate domeniile. Nimeni nu pune la îndoială faptul că societatea americană a făcut din atragerea creierelor, a celor mai talentate şi mai dotate persoane de pe toate meridianele lumii, un mare obiectiv al său[1]. Aşa cum nimeni nu pune la îndoială că, dacă o societate a ştiut să pună la lucru valorile, să le răsplătească, dar să le şi valorifice pe măsură, atunci, America a fost acea țară. America a trăit mai mult decât ne dăm seama prin valorile sale. Putem spune că momentele de răscruce ale istoriei Americii au fost decise de elitele sale: mari oameni politici, mari creatori, mari inventatori, mari oameni de cultură şi artă.

[1] Atât de important este acest scop, încât Pilar Marrero, pornind de la anumite modificări – reale sau intenționate – ale Legii imigrației, echivalează aceste schimbări cu distrugerea uneia din rădăcinile visului american şi îşi intitulează lucrarea *Killing the American Dream: How Anti-Immigration Extremists Are Destroying the Nation* (Palgrave Macmillan, 2012).

America a tolerat excentricitatea, a văzut-o ca parte a valorii, i-a lăsat individului toată libertatea să-şi cultive şi să-şi pună în lumină partea frumoasă, partea utilă a personalității sale. Aşa încât America înseamnă valori, tumult, competiție, un dinamism care nu permite rutinei să se aşeze, cu atât mai puțin să prindă rădăcini. Înseamnă ritm, trepidație, luarea cu asalt a zilei de mâine. Aşa s-a definit America: țara fără prejudecăți care explorează cu predilecție viitorul, țara care nu uită de trecut, dar care, mai mult decât alte națiuni, are fața îndreptată spre ziua de mâine. Or, toate acestea înseamnă specialişti pregătiți, devotați comunității şi atașați unei cauze. Unde sunt acum elitele care au consacrat America, care au făcut-o să strălucească?

Alegând acest subiect, am rezistat tentației să apelăm la literatura de profil, bogată, diversă, tentantă. Am preferat să meditățm la această temă presantă – şi în anumite privințe dureroasă –, să expunem câteva gânduri şi apoi să lăsăm cititorul să îşi formuleze propria opinie. Mărturisim că, preocupați de temă, am descoperit într-una din zile cartea lui Isaiah Berlin, *Puterea ideilor*, apărută cu mai mult timp în urmă[1]. Răsfoind-o, un lucru ne-a atras atenția: cum a apărut „conceptul" de *inteligheția*.

Dintotdeauna, Rusia a trimis tineri să se pregătească în Occident. Dintotdeauna, a excelat în vârfuri intelectuale pregătite în țările din Vest: oameni care cunoşteau limbi străine, care formau mici grupuri, care se întâlneau din când în când şi discutau cu predilecție tot teme legate de Occident; într-un cuvânt, „ei se simțeau aproape nişte străini în propria lor țară". Când a apărut termenul de inteligheția? La mijlocul secolului al XIX-lea (mai precis undeva în anii 1860, 1870, după afirmația lui Berlin), când aceşti intelectuali întorşi din Occident au descoperit că au o datorie față de țara care i-a trimis acolo. Mai precis, când aceşti oameni au descoperit că au o datorie morală față de ceilalți, care nu au avut şansa lor în viață. O datorie care nu se reduce la un act de compasiune, ci presupune diverse acțiuni „de ridicare a celorlalți" şi a țării în ansamblu.

Cu timpul, a apărut un nou „etaj" al acestei datorii morale. Când oamenii învățați ai Rusiei s-au simțit chiar „parte a acelei societăți"[2], atunci o parte a intelectualilor ruşi au devenit „inteligheția". În acel moment a

[1] Isaiah Berlin, *The Power of Ideas*, a selection of essays edited by Henry Hardy, Pimlico, London, 2001.
[2] *Ibidem*, p. 105.

apărut şi tensiunea dintre intelighenția şi conducerea oficială a Rusiei. Intelighenția a formulat şi, apoi, a susținut abordări critice, în orice caz diferite de cele oficiale. Tensiunea cu *establishment*-ul era inevitabilă. Cu cât rezistența oficială era mai inflexibilă, cu atât şi atitudinea intelighenției era mai critică şi, în anumite privințe, mai determinată. Aşa ia naştere ceea ce Isaiah Berlin numeşte *intelligentsia militans*: „În regimurile opresive putem vorbi de *intelligentsia militans*"[1].

Chiar dacă vorbeşte despre intelighenția, este limpede că de fapt autorul israelian se referă la elită. Elita presupune pregătire, competență, performanță, dar aceste calități sunt valorificate prin implicare, ataşament, simțul datoriei față de o comunitate. Trecerea de la „clasa" intelectualilor la cea a elitei este condiționată de două lucruri care nu pot fi despărțite: de *suprapregătire* şi de asocierea acesteia cu *un crez social*, cu o datorie morală, cu un tip de angajament social. Din acest punct de vedere, am putea spune că formula „elita pasivă" reprezintă o contradicție în termeni. Isaiah Berlin luminează o fațetă foarte importantă a problemei: cum se pot transforma intelectualii în elită. Prin angajament, este răspunsul său. Sunt cel puțin două teme care-şi reclamă dreptul la viață în acest caz: dar dacă nu există angajament (social sau de altă natură)? Intelectualul rămâne intelectual şi nu poate nici măcar aspira să acceadă în clasa elitei. Putem să avem intelectuali de valoare, dar să nu avem elită. Mai este însă o întrebare cel puțin la fel de incomodă. Procesul de transformare a intelectualității în intelighenția, descris de Isaiah Berlin, nu este cumva reversibil? Cu alte cuvinte, elita, membrii elitei nu pot „retrograda" la simpla calitate de intelectuali? De oameni pregătiți, dar care, dintr-un motiv sau altul, au demisionat de la un tip de responsabilitate şi angajament social?

Mai ales acest loc geometric alcătuit din procesele de „promovare" şi „retrogradare" este surprins de către Mark S. Mizruchi într-o analiză recentă[2] referitoare la elita corporatistă americană. Autorul are multe tăişuri critice la adresa societății americane. Cel mai important aspect i se pare „impasul în care am ajuns… şi intransigența celor care au reuşit să înhame națiunea la propriile lor viziuni extreme". Caută şi rădăcinile unei asemenea

[1] *Ibidem*, p. 108.
[2] Mark S. Mizruchi, *The Fracturing of the American Corporate Elite*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2013.

situații. Între care, cea mai importantă i se pare „o lipsă de *leadership* la nivel național. Aceasta nu se referă la absența unor figuri politice vizionare, ci mai degrabă la abandonarea responsabilității de către un grup care, cu câteva decenii în urmă, a jucat un rol constructiv, oferind soluții pentru problemele naționale şi menținând un tip de moderație în viața noastră politică: avem în vedere liderii marilor corporații americane, grupul pe care îl voi numi elita corporatistă americană”[1].

Am folosit mai înainte termenul de „loc geometric”, dat fiind că este destul de dificil să stabilim granițe. Ce se întâmplă, nu mai sunt pretendenți la „porțile” elitei sau, din cercurile restrânse ale acestui grup, au început „evadările”, „demisiile”, s-a declanşat oare un proces de abdicare? Greu de spus, lucrurile se întrepătrund, dar rezultatul este din ce în ce mai evident: cercul restrâns al elitei americane devine şi mai restrâns. Potrivit lui Mark Mizruki, abdicarea de la misiunea pe care trebuie să o aibă elita ar fi explicația. Că această abdicare are loc pe traseul intelectualului performant spre vârfurile elitei sau intervine mai târziu are mai puțină importanță şi, oricum, efectul este acelaşi.

Până nu demult, elita corporatistă era nu doar unită, dispunea nu doar de un proiect care trecea dincolo de granițele corporației, dar îi *păsa* de mersul de ansamblu al societății. Exemplul cel mai semnificativ este reacția acestei elite la sfidarea reprezentată de lansarea primului satelit sovietic la sfârşitul anilor ’50. Ea a propus conducerii americane a vremii un program şi s-a angajat în aplicarea lui (unii reprezentanți ai acestui grup au devenit chiar miniştri). Este adevărat că şi „reacția oficială” a fost pe măsură şi s-a adoptat un program cu o foarte solidă susținere financiară din partea statului. Nu este vorba, cum precizează şi autorul, despre idealizarea activității acelei elite. A avut şi ea problemele ei. Dar nota dominantă era faptul că ea semnala problemele critice apărute *dincolo de granițele propriei companii* şi, mai ales, participa la rezolvarea lor. Abandonul aici a intervenit şi acest tip de retragere explică în bună măsură confuzia la nivelul ansamblului. Societatea nu mai beneficiază de suportul unuia dintre cele mai calificate grupuri de specialişti. „Acest abandon este, în opinia mea, una din cauzele primare ale degringoladei economice, politice şi sociale prin care trece societatea americană în secolul XXI... Elita corporatistă de astăzi este un

[1] *Ibidem*, p. XI.

grup dezorganizat şi în cele mai multe privinţe ineficient... acest grup este doar o umbră a ceea ce a fost cândva”[1]. Este o situaţie care durează şi care coincide – chiar dacă autorul nu o spune expres – cu instaurarea neoliberalismului. „Elita corporatistă americană este, cel puţin din anii ’80 încoace, o personificare a ineficienţei”[2].

Există chiar un paradox. La prima vedere, am fi tentaţi să explicăm totul printr-un gen de marginalizare a corporaţiilor, printr-o slăbire a influenţei lor chiar la nivel politic. Dimpotrivă, spune Mark Mizruki, puterea lor politică este semnificativ mai mare la începutul secolului XXI. Dar liderii corporaţiilor parcă ar purta nişte ochelari manageriali cu dioptrii care nu le permit să vadă dincolo de perimetrul propriei corporaţii. Nici măcar problemele care se referă la evoluţia domeniului, deci care pot fi considerate, cu temei, probleme profesionale, nu mai sunt avute în vedere. Asistăm la un gen de *parohializare* a specialiştilor, fără nicio şansă de a mai accede la nivelurile înalte ale elitei. „Spre deosebire de predecesorii lor, ei fie nu vor, fie nu pot să dezvolte o abordare sistematică – nici măcar faţă de problemele propriei lor comunităţi, darămite faţă de cele ale societăţii în ansamblu”[3].

În amontele unei asemenea atitudini sunt multe cauze, greu de descifrat. Autorul precizează că elita de altădată era activă şi angajată pentru că şi la nivelul ansamblului aveam de-a face cu un „adevărat *leadership*” şi cu „viziune”, „care nu mai există astăzi”.[4] Ceea ce ar trebui să ne dea de gândit. Trecem adesea pe lângă adevăruri esenţiale, închipuindu-ne că le şi cunoaştem sau că ne reprezentăm consecinţele lor. Mark Mizruki aduce în sprijin cercetările unui cunoscut sociolog, Digby Baltzell, care a scris un studiu despre traiectoriile istorice diferite ale unor cunoscute aşezări urbane americane: Philadelphia şi Boston.[5] Ca oraş, Boston a cunoscut un succes mult mai mare, pentru că puritanii care s-au instalat aici şi-au acceptat misiunea de elite şi au promovat valori şi viziuni clare despre evoluţia oraşului şi a ţinutului. Pe când „quakerii” din Philadelphia au fost preocupaţi în exces de problema egalităţii, care ar fi condus „la un nivel excesiv

[1] *Ibidem*, p. 4.
[2] *Ibidem*, p. 285.
[3] *Idem.*
[4] *Ibidem*, p. 5.
[5] Edward Digby Baltzell, *Puritan Boston and Quaker Philadelphia: Two Protestant Ethics and the Spirit of Class Authority and Leadership*, Free Press, New York, 1979.

de democrație și la un vacuum de *leadership*". Nu insistăm asupra situației concrete. Raportul dintre *leadership* și democrație, dintre decizie și dezbatere reprezintă o problemă fundamentală pentru SUA și pentru lumea dezvoltată în ansamblu. Ea a fost semnalată de mult[1] de Lippmann, iar un dezechilibru în defavoarea *leadership*-ului reprezintă un pericol real pentru evoluția de ansamblu. În orice caz, ceea ce sublinia Baltzell își menține actualitatea: „Măsura în care elita este dispusă să acționeze responsabil, preocupându-se de bunăstarea generală, este un indicator al forței și vitalității societății respective"[2].

Am vorbit mai înainte despre analiza făcută de către G. Duménil și D. Lévy neoliberalismului și, în acest context, am subliniat valoarea explicativă pe care o are apariția „alianței" dintre marii proprietari și vârfurile manageriale, mai ales cele din domeniul bancar, pentru afirmarea neoliberalismului. Această „alianță" ne poate ajuta să înțelegem mai bine și ceea ce se întâmplă la nivelul elitei americane. A apărut un mobil special: venituri cât mai mari pentru o „minoritate privilegiată", care cuprinde și membri sau chiar segmente ale elitei. În momentul în care această alianță s-a cimentat, condiția de existență a elitei este anulată. Acea „elită" nu mai poate fi critică; ea nu mai poate reprezenta o alternativă, un punct de vedere diferit. Ea se contopește cu punctul de vedere oficial. Poate deveni cel mult o elită pervertită: în sensul că ocupă locul elitei, dar nu mai lucrează în spiritul valorilor clasice ale oricărei elite. Este un moment foarte important în evoluția elitelor și a dezbaterii despre acestea. Elitele pot coopera cu puterea; ele pot contribui la conceperea și implementarea diverselor programe sau strategii. Cu totul inedit aici este faptul că joncțiunea este hrănită de un obiectiv care angajează nu comunitatea în ansamblu (sau o parte importantă a ei), ci un grup foarte restrâns de interese, o minoritate privilegiată construită pe un mobil pecuniar. Ce anume unește marii proprietari capitaliști și facțiunile superioare ale managementului? Câștigurile imense, care nu pot fi obținute decât în „alianță": „Concentrarea sporită a câștigurilor în favoarea unei minorități privilegiate a fost o consecință esențială a noii ordini sociale"[3].

---

[1] Walter Lippmann, *The Public Philosophy*, The New American Library, New York, 1959.
[2] Mark S. Mizruchi, *op. cit.*, p. 285.
[3] Gérard Duménil, Dominique Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011, p. 8.

Astfel, relația elitei cu comunitatea şi angajamentul său de a ridica această comunitate s-au dizolvat în substanța mult mai atractivă a bonusurilor, a câştigurilor fabuloase. Dramatic nu este că elita a demisionat, ci că a eşuat într-un mod jenant, cultivând şi întreținând propriul privilegiu.

Intrăm, astfel, pe făgaşul marilor interpretări privitoare la rolul elitelor în perioada finală a marilor imperii trecute (roman, spaniol, otoman, habsburgic), care secătuiau trezoreriile şi acumulau resurse pentru ele însele. Desprinse de interesele şi nevoile comunităților respective, eliberate de angajamentele sociale care definesc elitele, aceste pături nu numai că încep să se îngrijească de propriile privilegii, ci se constituie într-un factor de accelerare a declinului.

Elitele sunt produsul cel mai gingaş şi cel mai important al unei societăți. Atât de important încât, atunci când doreşti să cunoşti ceva semnificativ despre o țară, este suficient să te interesezi de elitele sale. Evident, prima întrebare este dacă sunt pregătite, competente sau chiar supracompetente. Oricât de importantă, această calitate nu reprezintă cheia înțelegerii; este o condiție *sine qua non*, dar abia ataşamentul la viața unei comunități, cu tot ce decurge de aici, transformă o intelectualitate, oricât de performantă, într-o elită performantă. De fapt, toate aceste capitole consacrate SUA şi lumii dezvoltate ar putea fi reduse la cele câteva pagini consacrate elitelor. Comportamentul elitelor dă seama de tot ceea ce se întâmplă într-o țară. În „picătura" numită elite descifrăm tot vuietul „oceanului" numit națiune. Dacă ar fi să procedăm şi noi la fel, am spune: în SUA există multă ştiință de carte; problema este că o parte a elitei a demisionat. Sau, dacă vreți, îşi vede doar de propriile interese. Ceea ce înseamnă începutul unui proces de fărâmițare, dacă nu de disoluție. Este o tendință reversibilă?

CAPITOLUL VIII
CAPITALISMUL S-A ADÂNCIT ÎN CAPITALISM

Revenim la motivul rădăcinilor şi la replica personajului pe care am reprodus-o la începutul lucrării de faţă: „Câtă vreme rădăcinile nu sunt afectate, totul este bine şi va fi bine în grădină… În primăvară, toate vor răsări". Reamintim şi întrebarea: oare sunt rădăcinile afectate? Acum putem spune, da, *rădăcinile sunt afectate*! De aceea a întârziat aşa de mult refacerea, de aceea atunci când va veni „primăvara" (să ne înţelegem, criza nu s-a încheiat, sunt doar semne că va lua sfârşit) nu vor „răsări toate". Întrebare adiacentă: sunt într-adevăr afectate rădăcinile sau totul este cauzat de existenţa unor politici greşite? Noi considerăm că este o problemă asociată, în principal, cu rădăcinile. Din moment ce criza se manifestă la nivelul întregii lumi dezvoltate, înseamnă că avem o problemă de sistem. Politicile au putut-o agrava. Dovadă că nici criza nu este „repartizată" uniform în lumea dezvoltată. Dar avem de-a face cu o *criză a lumii dezvoltate*, a lumii occidentale. Prin urmare, explicaţia trebuie plasată la nivelul rădăcinilor.

Politologul Sheri Berman remarcă un lucru esenţial referitor la capitalismul postbelic: „Ordinea postbelică a reprezentat ceva unic din punct de vedere istoric: capitalismul a rămas, dar un capitalism foarte diferit de cel de dinainte de război – unul îmblânzit şi strunit prin puterea statului democratic şi care, adesea, era în slujba stabilităţii şi solidarităţii sociale, mai curând decât invers"[1]. Deci s-a păstrat termenul, dar el acoperea un conţinut diferit, un alt tip de capitalism. L-am putea numi un capitalism mai temperat, mai strunit. Noua formă de capitalism se lega foarte strâns de criza antebelică, de *starea de criză prelungită* care a premers conflagraţia

[1] *Apud* Ghideon Rose, „Making Modernity Work: The Reconciliation of Capitalism and Democracy", *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

mondială. Organizarea politică de tip capitalist nu putea să nu țină cont de realitățile care, în cele din urmă, au condus la marea conflagrație şi au generat două răspunsuri radicale: unul de extremă dreaptă, în Germania, şi altul de extremă stângă, în Rusia.

Nu vom putea înțelege noua identitate a capitalismului postbelic dacă nu reținem şi influența socialismului, foarte puternică în anii imediat următori războiului. Angajarea statului capitalist în soluționarea nu doar a unor probleme sociale, ci şi în promovarea unor politici economice, reevaluarea importanței problemelor sociale în procesul de conducere, asimilarea în arsenalul său de conducere strategică a planificării, e adevărat a unei planificări orientative, sunt rezultatul acestui context particular. Karl Polanyi sintetizează asemenea prefaceri într-o formulă simplă: „*laissez-faire*-ul a fost planificat”[1]. Maurice Duverger remarca şi el în anii ’60 că societatea capitalistă a supraviețuit datorită părții de socialism pe care o conține. Acum, din perspectiva timpului, putem spune că a fost o probă de inteligență politică şi de vitalitate istorică din partea capitalismului. Supraviețuieşte cine este mai bine adaptat. Nu doar în timp de criză, ci şi în perioade normale. Atâta vreme cât există competiție, adaptarea reprezintă un comportament obligatoriu pentru oricine.

După încheierea Războiului Rece, din nou s-a păstrat doar termenul, fără să mai înglobeze însă ceea ce se câştigase în perioada postbelică: prezența statului şi importanța problemelor sociale în actul de conducere la nivel macro. Nici astăzi nu ne dăm seama cât rău a făcut capitalismului prăbuşirea competitorului. Care atunci era socialismul. Pentru că a favorizat un sentiment de *autoadulare*. Capitalismul nu s-a mai îngrijorat de propria evoluție. Nu a mai tremurat în legătură cu propriul viitor. Ceea ce se întâmplase după cel de-al Doilea Război Mondial. De aceea, în cele din urmă, a şi învins. După Războiul Rece, capitalismul a împrumutat ceva din felul de a fi al fostului socialism: a considerat că lucrurile sunt de la sine înțelese, că adevărul este de partea sa, că evoluția lumii, în sfârşit, cunoaşte o încoronare: modelul capitalismului care tocmai învinsese. Evoluția nu s-a oprit şi nici nu se va opri vreodată la granițele învingătorului. Este lecția pe care biruitorii nu o pot asimila.

---

[1] Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, 2001, Beacon Press, Massachusetts, p. 147.

În perioada de după Războiul Rece, capitalismului i-a lipsit ceva esențial: *i-a lipsit starea de veghe*. Este adevărat că nici nu avea competitori reali. Dar parcă a dispărut însuşirea ca atare, starea de spirit respectivă. Care, de atunci, nu a mai dat semne de viață. În tentativa de a domina globul, de a câştiga tot mai mult, Vestul şi-a vândut atuurile în disprețul oricărei precauții. Vestul a fecundat Estul şi i-a pus în mişcare potențialul latent. Iar acum, Occidentul nu mai poate face față competiției. Acest potențial nu mai poate fi oprit, pentru că el s-a unit cu tehnologia şi organizarea moderne, care au reprezentat principalele „piese de export" ale Vestului în cadrul globalizării. Acum, Occidentul este învins de propriile cuceriri exportate, însoțite – e adevărat – de aliați de temut: forța de muncă ieftină, spiritul de economie, disciplina, inclusiv disponibilitatea impresionantă de efort, chiar de sacrificiu. Cum să faci față? Atât cât ne putem da seama, pe actuala paradigmă, dacă nu intervine o descoperire tehnologică fundamentală, lumea dezvoltată nu va avea prea multe şanse.

Lumea emergentă s-a ridicat aşa de spectaculos apelând la modelele pe care statele dezvoltate le-au îmbrățişat în perioada lor de ascensiune. Deci lumea emergentă s-a aliat cu *trecutul lumii dezvoltate*. Chiar am fost curioşi să aflăm dacă lumea dezvoltată „importă" ceva din experiența de dezvoltare a lumii emergente. Până acum Vestul a exportat, dar nu a „importat" nimic. Pe când lumea emergentă este foarte activă, disponibilă să preia şi să asimileze. Ea are un comportament similar cu cel al capitalismului în perioada postbelică. Capitalismul dezvoltat manifestă un gen de opacitate în sfera modelelor de dezvoltare. Nu doar în raport cu ceea ce se întâmplă în lumea emergentă, ci în raport cu propriul trecut, cu experiența tezaurizată de propria evoluție. Iar cine nu îşi reevaluează permanent trecutul îşi diminuează şansele de a construi un viitor durabil. Fraza cu care se încheie una dintre lucrările lui Niall Ferguson este lămuritoare: „Astăzi, ca şi în trecut, cea mai mare amenințare pentru civilizația occidentală nu o constituie alte civilizații, ci însăşi laşitatea noastră şi ignoranța istorică ce o hrăneşte"[1]. Deci decăderea este internă şi este sprijinită de faptul că nu există o conştiință istorică a propriei civilizații, a atuurilor ei, a nevoii de a le proteja şi consolida.

Descoperim acelaşi lucru dintr-o altă perspectivă. Întrebarea întâlnită la tot pasul în literatură este „cum va răspunde Vestul la ridicarea altora".

[1] Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest*, Allen Lane, Penguin Books, 2011, p. 325.

După opinia noastră, Vestul trebuie să se preocupe mai întâi de propriul declin şi numai după aceea de un posibil răspuns la ridicarea altora. Dacă se limitează doar la această a doua parte, atunci alege o cale greşită sau măcar incompletă. Răspunsul la propriul declin este fundamental în ambele planuri: pentru propria redresare şi pentru a face faţă la ridicarea celorlalţi. Numai dacă se îndeplineşte prima parte, a doua va deveni realizabilă.

Capitalismul dezvoltat s-a întors către sine însuşi. *Capitalismul s-a adâncit în capitalism* în tentativa de a deveni mai capitalism, mai „pur", mai adevărat. De câte ori are loc, o asemenea operaţie este purtătoare de riscuri. Avem în vedere nu atât acţiunea propriu-zisă, cât contextul în care are loc. Atunci când te scufunzi în tine într-un context acut concurenţial, descoperi cu prioritate elemente de rezistenţă, de luptă, de fecundare a propriului potenţial. Când contextul este atât de puţin sfidător, operaţia este nu de redescoperire, ci, preponderent, de elaborare a unei *scolastici politice*. Elementele scoase la suprafaţă nu sunt rele în sine, ci sunt absolutizate în dauna altora. De aceea, nu a fost vorba despre un necesar demers de auto-cunoaştere, ci de unul de purificare ideologică: statul a fost marginalizat, virtuţile pieţei fetişizate, problemele sociale subestimate, toate componente ale unui nou model, la rândul lui prezentat drept garanţie a succesului. Este un alt tip de capitalism, *capitalismul neoliberal*.

În multe privinţe, societatea capitalistă dezvoltată nu mai seamănă cu societatea capitalistă clasică. Doctrina neoliberală a schimbat-o mult. I-a schimbat vectorii ei clasici. Societatea capitalistă a fost consacrată de o idee fundamentală: ea a produs prosperitate pentru cât mai mulţi şi a îngemănat prosperitatea cu meritul (personal sau de grup) – cu munca, performanţa, organizarea şi, de ce nu, cu rapiditatea reacţiei. Câştigă nu numai cel care este mai bun, ci şi cel care are o reacţie mai promptă. Capitalismul s-a afirmat ca un sistem care creează bogăţie pentru toate naţiunile şi pentru toţi oamenii. De aceea, a şi fost îmbrăţişat cu speranţă de către lideri şi oameni obişnuiţi. Ceva paradoxal, ori măcar neaşteptat, a avut loc după izbucnirea crizei: unele din vocile cele mai puternice care au reafirmat opţiunea pentru capitalism au venit din partea Rusiei şi a Chinei. De unde se aştepta mai puţin. Opţiunea pentru capitalism, ca sistem de organizare, a fost însoţită de critici extrem de severe la adresa SUA, a politicii sale financiare, a utilizării poziţiei privilegiate a dolarului în scopuri speculative. Foarte multe reproşuri au fost îndreptate spre

SUA, din partea Germaniei, a Braziliei (Luiz Inácio Lula da Silva, fostul preşedinte al țării, chiar a precizat: criza „vine de la băieții cu ochi albaştri"), din partea multor puteri ale lumii, mai mari sau mai mici.

Ne propunem, în cele ce urmează, să subliniem trei idei pe care, într-un fel sau altul, le-am abordat în paginile volumului.

În primul rând, capitalismul care s-a dezvoltat pe baza modelului neoliberal nu mai seamănă cu capitalismul clasic. El s-a îndepărtat radical nu numai de capitalismul postbelic, ci chiar şi de cel antebelic. Este *structurat în jurul altor axe strategice*. Principala sa caracteristică este consacrarea inegalității interne, ca o trăsătură structurală. Este bine să precizăm: dintotdeauna capitalismul a fost inegalitar, în sensul că a asociat strâns bogăția cu meritul, cu capacitatea, cu rezultatele. Iar oamenii nu sunt egali, atunci când este vorba despre potențial, angajament, disponibilitate, rezultate etc. Astăzi însă ceea ce era natural şi acceptabil – inegalitatea veniturilor – a îmbrăcat accente patologice şi a generat o inegalitate stridentă, revoltătoare. „Din 2007, 93 de procente din valoarea adăugată produsă în SUA au fost însuşite de către 1 procent dintre americani; celelalte 99 de procente au trebuit să împartă cele 7 procente rămase din această valoare adăugată"[1]. Corolarul acestei tendințe este, aşa cum am arătat, *restrângerea îngrijorătoare a clasei de mijloc*. Or, clasa de mijloc nu era doar un simbol al capitalismului, ci reprezenta garanția stabilității sociale, rezervorul strategic al elitei, al unei împrospătări pe verticala socială, atât de necesară oricărei organizări care aspiră la performanță.

Când vorbim despre schimbarea axelor strategice avem în vedere şi o altă prefacere esențială. Orice societate îşi propune să se dezvolte şi să cupleze acest proces esențial cu forțele definitorii ale unei epoci, cu ceea ce defineşte o perioadă istorică. Epoca modernă a cuplat dezvoltarea cu tehnologia, cu producția, mai de curând cu inovația. După cum se observă, toate sunt laturi ale ceea ce specialiştii numesc *manufacturing*[2]. Prefacerea esențială adusă de capitalismul neoliberal este instituirea unui nou cuplu: *financializare-dezvoltare*. În alți termeni, transformarea finanțelor în principala

[1] Zygmunt Bauman, „150 Years of German Social Democracy", *Social Europe*, Occasional Paper, October 2013.

[2] Nu există o traducere satisfăcătoare a termenului în românește. Formula cea mai apropiată ar fi capacitatea de a produce, care include atât sfera industriei, cât şi cea a agriculturii, atât capacitatea de a produce lucruri sofisticate din punct de vedere tehnologic, precum şi altele obişnuite.

forță de propulsie a dezvoltării şi inaugurarea unei noi direcții, cea a financializării. Pornind de aici, totul s-a reconfigurat: resursele nu s-au mai îndreptat prioritar către zona de *manufacturing*, ci către zona financiară.

La început au fost chiar unele rațiuni: câştigul era mai rapid şi mai mare. Cum să nu fie tentant? Încet, încet domeniul clasic al *manufacturing*-ului a fost trecut pe un loc secund (avem în vedere nu doar fondurile orientate în această direcție, ci şi nivelul salariilor: în SUA, Marea Britanie şi Franța cele mai mari salarii sunt în domeniul financiaro-bancar, pe când în Germania în topul salarizării au continuat să figureze proiectarea şi industria). Zona financiară nu doar că a atras mai multe resurse, dar a cunoscut o evoluție de tip speculativ. Aceasta a fost facilitată de procesul de dereglementare început în anii ’80 şi desăvârşit în perioada de după Războiul Rece.

Adevărata încoronare a procesului de financializare a fost reprezentată nu atât de preluarea ştafetei de către zona financiară, cât de transformarea câştigului în zeul atotputernic al momentului. S-a întâmplat ceva similar cu inegalitatea: câştigul a fost dintotdeauna un mobil esențial al capitalismului; odată cu instalarea financializării, el s-a transformat în *obsesie*. Şi nu orice fel de câştig, ci câştigul peste noapte. Care este cea mai bună măsură a activității speculative. Câştigul obişnuit rezultă în urma prestării a ceva, a producerii a ceva, a vinderii a ceva. El este într-un fel pregătit, „planificat”. Câştigul peste noapte este semnul indubitabil al unei psihoze, al unei boli. Prima victimă a unei asemenea suferințe este *dispariția perspectivei*. Dacă poți câştiga peste noapte, deci fără efort, fără a organiza din vreme lucrurile, ce utilitate mai are perspectiva?

Capitalismul şi-a ieşit din matcă pentru că, odată cu financializarea, doza de raționalitate şi de echilibru care a însoțit evoluția capitalistă s-a risipit. Nu ne dăm seama că suntem la începutul unei noi epoci a capitalismului, în care piețele financiare joacă rolul esențial, iar grupul care concentrează puterea de decizie este reprezentat de complexul financiaro-politic. Suntem departe de a realiza impactul acestui fenomen. Putem doar spune – judecând după ceea ce s-a întâmplat până acum – că va fi un impact mult mai mare decât putem evalua în momentul de față. La fel cum Raymond Williams spunea în 1974 că televiziunea schimbă totul, noi trebuie să spunem astăzi că *financializarea schimbă totul*. Nu este doar o nouă formă de organizare, ci o nouă încercare de dominație.

A doua problemă pe care am dori s-o relevăm constă, de fapt, într-un paradox: toate crizele au generat prefaceri, au determinat schimbări, au prilejuit reconfigurări majore. Criza declanşată în 2008 este criza care nu a favorizat nicio schimbare semnificativă: *totul a rămas la locul ocupat înainte de izbucnirea seismului*. Da, este adevărat, s-a recurs la *bailout*-uri masive. S-au injectat bani, cu alte cuvinte. Şi în SUA, şi în Europa. După cinci ani, rezultatele nu sunt dezastruoase, dar nici încurajatoare. Există un tip de blocaj care revine sub diferite forme. Deşi ratele dobânzilor rămân extrem de joase – tocmai pentru a stimula investiția, mişcarea economică –, creşterea este timidă, încadrabilă în ceea ce specialiştii numesc „refacere tehnică", cea care pendulează între 1-2 procente. Este, într-adevăr, creştere, dar nu relansare. Din primele şase cele mai puternice economii ale lumii doar Germania a depăşit net nivelul maxim de dinainte de criză. SUA oscilează în jurul valorilor din perioada premergătoare crizei, cu o uşoară depăşire, iar Franța, Japonia, Marea Britanie şi Italia se află sub acest nivel. La întâlnirea de la Davos de anul acesta – prima în care discuțiile nu s-au mai centrat pe „calamitatea financiară" –, Christine Lagarde a avertizat că, deşi creşterea este vizibilă, nu este exclusă o recădere în dificultățile de care economia lumii dezvoltate tocmai s-a desprins.

Din primii ani, ni s-a părut ciudat că s-a evitat să se discute mai insistent consecințele unei crize financiare (care se distinge printr-o perioadă de refacere mult mai extinsă). Apoi, nu s-au discutat cu gravitatea necesară cauzele adevărate ale crizei: care se situează în domeniul financiaro-bancar, dar şi în reconfigurările de putere prilejuite de neoliberalism. Este ceva frapant: luați harta dispunerii crizei pe mapamond şi veți vedea că ea coincide în bună măsură cu teritoriile unde s-a aplicat modelul neoliberal. Nu este un tip de determinare, ori măcar de influență? Dacă sistemul financiaro-bancar a reprezentat una dintre rădăcinile crizei, atunci a fost „tratată" o asemenea rădăcină? S-a introdus un sistem stufos de reglementare în America (Legea Dodd-Frank), în Europa încă nu, iar drept măsură de „represalii" băncile au fost recapitalizate cu bani publici. Sau datoria lor a fost trecută la datoria publică. În sfârşit, tratamentul propriu-zis s-a limitat la „oprirea sângerării", după expresia lui Guy Verhofstadt, adică la un

„amestec de subvenţii şi de reduceri fiscale, garanţii şi injecţii de capital care stimulează puterea de cumpărare”[1].

O adevărată relansare presupune relansarea economiei propriu-zise, repornirea „motorului economic oprit”, care necesită „un program cuprinzător de investiţii”. Într-adevăr, statul a injectat în economie o adevărată maree financiară, un flux monetar masiv. Dar, cum remarca cineva, fluxul maritim ridică vasele din port, cu o singură condiţie: ca acestea să existe. Prin urmare, oricât de masive, fluxurile financiare pun în mişcare ceea ce există. Prioritatea este reprezentată tot de activitatea economică propriu-zisă. Activitatea financiară, în cele din urmă, nu poate să o ia prea mult înaintea celei economice.

A treia problemă întruchipează tot un paradox: neoliberalismul, ideologia conducătoare a perioadei de dinainte de criză, nu numai că nu a cunoscut un reflux, ci chiar a ieşit întărit din acest seism economic şi se prezintă drept singura opţiune de urmat şi în perioada următoare. „Nu există alternativă” este un adevărat laitmotiv prezent din ce în ce mai frecvent în literatura de profil. Un autor de talia lui Colin Crouch precizează că disputa dintre social-democraţie şi neoliberalism în aceste momente ar aminti de confruntarea dintre „cavaleria poloneză şi tancurile germane de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial”[2]. Există în aceste aprecieri un „defetism” care, psihologic vorbind, este parte a „hegemoniei neoliberale”. Zygmunt Bauman semnalează şi el că „burghezia imaginară a triumfat”, în sensul că a reuşit să impună unele credinţe larg răspândite: că sporirea PIB-ului este un gen de panaceu, că fericirea este mai degrabă corelată cu numărul vizitelor la supermarket şi, în orice caz, cu creşterea consumului etc. „Nenorocirea social-democraţiei de astăzi vine din faptul că nu are viziune alternativă, nu are o *utopie*”[3]. Fapt recunoscut şi de Gerhard Schröder, care a subliniat că nu există economie socialistă sau capitalistă, ci doar economie bună şi economie rea: „Renunţ, nu mai am nimic de adăugat. Suntem toţi în aceeaşi tabără şi avem toţi acelaşi scop – o economie bună”[4].

După evoluţiile care au urmat Războiului Rece şi după această criză teribilă, noi considerăm că societatea capitalistă are nevoie de o *relegitimare.*

---

[1] Guy Verhofstadt, *Ieşirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2012, pp. 108-109.
[2] Colin Crouch, *Making Capitalism Fit for Society*, Polity Press, Cambridge, 2013, p. 187.
[3] Zygmunt Bauman, *art. cit.*
[4] *Apud* Zygmunt Bauman, *art. cit.*

Relegitimare în plan economic, prin relansarea creşterii şi acreditarea, din nou, a performanței economice. Relegitimare socială, prin schimbarea radicală a distribuției avuției acumulate. Capitalismul fără clasă de mijloc nu poate dura, aşa cum nu poate dura niciun tip de organizare fracturată chiar la mijloc. În sfârşit, relegitimare în planul modelului de dezvoltare, care să situeze drept prioritate detaşată dezvoltarea. Dezvoltarea este imperios necesară societăților avansate, dacă vor să-şi conserve nivelul de trai şi valoarea de model a propriei organizări. Nu ştim dacă Gerhard Schröder are sau nu dreptate; ceea ce ştim este că orice orientare politică, fie de dreapta sau de stânga, are nevoie nu numai de o economie mai bună, ci şi de o *societate mai bună*. Una fără alta nu se poate.

PARTEA A II-A

CELE PATRU „NAŞTERI” ALE EUROPEI

CAPITOLUL I
EUROPA, SCHIȚĂ DE PORTRET

1. Succesiunea unor „Europe diferite”

La toate contribuțiile pe care le-a înscris în domeniul social-politic de-a lungul istoriei, Europa a mai adăugat una: cea a modelului de dezvoltare bazat nu pe potențialul unei țări, ci al unei regiuni geografice. Pe continentul nostru s-a construit *prima regiune economică a lumii*, care întruchipează contribuția de prim ordin a Europei la procesul de dezvoltare contemporană. Modelul, în forme diferite, a fost preluat şi extins. Astăzi, este plină lumea de „regiuni de dezvoltare”, „zone de comerț liber” etc. Că modelul a reuşit este dovedit de însăşi evoluția zonei de integrare europeană. În 1957 se înființează Piața Comună, iar regiunea devine din ce în ce mai prosperă. Lucru ilustrat de ritmul de dezvoltare, superior țărilor din afara acestei zone, de solicitările acestor țări de aderare la Piața Comună. Exemplul Marii Britanii este edificator.

UE mai prezintă o particularitate, puțin sesizată. Este construcția care a beneficiat de patru „naşteri”: două „oficiale” şi două „neoficiale”, dar nu mai puțin importante. Fiecare a prilejuit apariția dacă nu a unei „alte Europe”, oricum a unei *Europe diferite*. Prima asemenea naştere este cea din 1951, anul în care s-a fondat Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oțelului, care a condus la crearea Pieței Comune şi, apoi, a Uniunii Europene. Proiectul adoptat „de cei şase” s-a impus. S-a impus pentru că a stimulat creşterea, a promovat un sistem democratic şi a favorizat ridicarea unui nou pol de putere globală. Atractivitatea Uniunii este legată de toate aceste realizări.

A doua „naştere”, tot oficială, este prilejuită de Tratatul de la Maastricht (semnat în 1992) şi de principala sa hotărâre: instituirea monedei unice.

Momentul reprezenta un tip de încoronare şi, în acelaşi timp, de puternică relansare a Europei. Amintiți-vă de valoarea pe care a avut-o la început euro, mai mare decât cea a dolarului, de faptul încărcat de semnificații că apărea a doua monedă de schimb şi de rezervă a lumii. O adevărată provocare pentru dolar. A doua putere economică a lumii îşi crea propria monedă – un instrument de influență fără de care o putere nu este, în cele din urmă, putere (aşa cum nu este putere nici dacă nu are propria capacitate de apărare). Criza lumii dezvoltate a îmbrăcat din 2010 – deci în a doua parte a ei – o formă predilectă: *criza euro*. În mod firesc, vom consacra acestei probleme o parte importantă a lucrării noastre. Este doar a doua naştere, în urma căreia noi trăim într-o Europă diferită.

Sunt, în acelaşi timp, şi două naşteri „neoficiale". Prima dintre ele este reunificarea Germaniei. Prin acest proces politic, Germania, deja cea mai puternică economie a Europei, a devenit şi mai puternică. „Locomotiva" Europei şi-a consolidat poziția nu de primă putere economică a Europei, ci de *putere detaşată* a continentului. Astăzi, pur şi simplu nu putem înțelege deciziile Uniunii fără să avem în vedere poziția Germaniei. De cele mai multe ori, când a fost vorba de hotărâri importante, Germania a avut ultimul cuvânt sau, în orice caz, cuvântul cu cea mai mare greutate. Realitatea este că în literatură nu s-a discutat foarte serios impactul unificării Germaniei asupra Uniunii. S-a discutat intens – şi aplicat – legătura dintre unificare şi instituirea monedei unice, faptul că apariția monedei unice a reprezentat un „răspuns" la ridicarea puterii germane[1]. Numai aşa putem înțelege şi acordul pe care l-a întrunit crearea monedei unice printre națiunile europene. Instituirea monedei unice a însemnat renunțarea la monedele naționale, parte componentă a unei întregi evoluții istorice, element esențial chiar al identității națiunilor respective. Renunțarea de care am amintit nu poate fi înțeleasă în absența mizei esențiale: *contrabalansarea puterii germane*, crearea

[1] De pildă, Daniel Cohn-Bendit remarca, într-o discuție cu Guy Verhofstadt: „De aceea a fost lansată moneda unică, pentru a ancora definitiv Germania în Europa şi a evita să fie tentată de un «Sonderweg», un drum solitar plin de pericole. Am consimțit la unificarea germană în schimbul dezvoltării europene. Fără această constrângere politică... euro n-ar fi luat ființă niciodată. A fost un salt integrator fenomenal" (Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezeşte-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2013, p. 97).

unei structuri financiare în care Germania să fie integrată. A fost bun răspunsul formulat în urmă cu 15 ani? Dar, mai ales, a fost el suficient?

Există şi o a doua „naştere" neoficială: extinderea masivă din 2004, în cadrul căreia Europa celor 15 a devenit Europa celor 25 (iar peste puțini ani Europa celor 27). A fost oportună o asemenea extindere? Din punct de vedere geopolitic, indiscutabil da! Uniunea a *recuperat continentul*. Acțiune care, fără îndoială, va continua. Cât timp Uniunea s-a extins în perimetrul său cel mai dezvoltat, nu au fost probleme majore. Când s-a trecut la regiuni cu altă „treaptă de dezvoltare", problemele au început să se ivească. A apărut mai întâi problema paradoxală pentru o organizație cu scopurile declarate ale Uniunii, problema *periferiei*, care va reprezenta suferința pe termen lung a Uniunii. Întâlnirea dintre criză şi moneda unică a prilejuit o extindere îngrijorătoare a periferiei şi a prilejuit apariția unei noi realități şi a unui nou concept: *periferia financiară* – care cuprinde şi Italia, a treia putere economică a zonei euro, țară fondatoare a Pieței Comune, predecesoarea Uniunii. Apariția periferiei redefineşte totul în viața Uniunii şi, mai ales, pune în termeni noi una din ideile sale întemeietoare: cea de *solidaritate*. Ce înțeles va avea de acum înainte solidaritatea? Pentru că Europa va trebui să acorde atenție decalajelor dintre nivelurile de dezvoltare ale țărilor membre – altminteri va fi confruntată cu o foarte serioasă problemă „dinăuntru", care erodează, diminuează forța de atracție şi stabilitatea internă; în acelaşi timp, Europa trebuie să se raporteze la celelalte centre de putere ale lumii cu care se află într-o competiție reală. Ceea ce înseamnă competitivitate, concentrarea forței economice etc. Deci o tendință care poate veni în contradicție cu substanța solidarității. Cum procedează şi cum va proceda Europa?

Tradiția culturală chineză ne spune că primul semn al înțelepciunii este să desemnezi lucrurile cu numele lor corect. În alți termeni, să spui lucrurilor pe nume. Noi credem că Uniunea Europeană a început să sufere de această boală: să nu mai spună lucrurilor pe nume. Boală veche de când e lumea, boală care îşi face apariția mai ales în perioadele de declin ale puterilor, ale marilor puteri. Sunt studii impresionante despre declinul imperiilor care vorbesc despre o suferință comună: puterile încep să nu mai privească în față realitatea. Când apare această reacție? Când realitatea nu mai este convenabilă. Atunci începe să devină seducătoare tentația de ocolire a realității, a

adevărului, chiar de distorsionare a lor. Este acest lucru valabil şi în cazul UE? După opinia noastră, da. Numai că îmbracă o formă specifică.

Uniunea este pe punctul de a fi înecată în propria retorică. Fiecare putere îşi construieşte o retorică, un sistem de formule care spune multe despre acea putere. America are şi ea propria retorică. Răspunsurile ei standard, care fixează interpretări standard. Până aici nimic nou. Problema este că, în cazul Europei, recursul la „lozinci" este prea frecvent. Problemele nu mai sunt numite, precizate, delimitate, pentru a putea grăbi apropierea soluției. În loc de a privi realitatea în față, ca modalitate de a găsi explicații şi identifica dezlegări, se apelează la diverse lozinci şi formule retorice. Astfel, formula retorică *intermediază* relația cu realitatea. Când o problemă nu e sesizată, ori răspunsul este amânat, recursul la retorică devine şi mai supărător. Omul obişnuit cunoaşte realitatea, doar trăieşte în ea! Şi îşi dă seama cât de îndepărtat este răspunsul de realitatea propriu-zisă şi de aşteptările sale. Slăbind încrederea, recursul în exces la retorică a început să „omoare" Uniunea.

John McCormick semnalează, într-o lucrare recentă, dezechilibrul care există între raportările critice la adresa Uniunii, venite din partea intelectualilor, şi încrederea care se păstrează la nivelul omului simplu în construcția europeană: „discuția despre Europa este înecată într-o mlaştină toxică de pesimism, negare, ezitare, mit şi scepticism... a existat o adevărată prăpastie între sprijinul manifestat de oamenii obişnuiți şi pozițiile critice ale multor lideri de opinie"[1]. Parțial, împărtăşim o asemenea privire. Mai ales când este vorba despre instituirea euro, opiniile aflate în joc trec peste rațiunile care au stat la baza introducerii monedei unice, împrejurările care au grăbit această decizie strategică. În acelaşi timp, nu putem nici subestima impactul pe care îl are amânarea câteodată lipsită de orice orizont. Amânarea a început să devină un gen de interfață a Europei. Un alt nume pentru a desemna politica europeană. David Marsh fixează chiar în subtitlul unei lucrări această trăsătură specifică, de la o vreme, a continentului: *How the*

[1] John McCormick, *Why Europe Matters: The Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013, pp. 7-8.

Euro Crisis Could Be Solved – and Why It Won't Happen („Cum ar putea fi rezolvată criza euro şi de ce acest lucru nu se va întâmpla")[1].

Că vrem sau nu să recunoaştem, Uniunea cunoaşte un blocaj real. Rădăcina lui adevărată nu este criza euro, ori alte genuri de criză, ci faptul că Europa s-a oprit în faţa suveranităţii, fiind atrasă cu forţe egale atât de tentaţia supranaţionalului, cât şi de multe alte tentaţii ascunse sub formula de „naţional". Subliniem din start: tensiunea nu este cea dintre supranaţional şi naţional. Ceea ce sfâşie cu adevărat Europa nu sunt forţele de mărimi egale cu care sunt atrase ţările de perspectiva supranaţională şi cea naţională. Există o dublă distorsiune în această prezentare. Ultimii ani au marcat o îndepărtare a diverselor ţări şi lideri de valorile supranaţionale, mai precis de valorile europene. Acest lucru însă nu poate fi spus direct. Atunci respectivele ţări şi lideri „fug" către zona „naţionalului", care, deocamdată, oferă un gen de justificare şi un „acoperiş" convenabil. În realitate, şi sub denumirea de „naţional" se ascund adesea multe alte tentaţii. După opinia noastră, sursa blocajului este generată mai puţin de atracţia de forţe contrare dintre naţional şi supranaţional şi mult mai mult de deformările şi de intenţiile nemărturisite şi neasumate atunci când este vorba atât de „supranaţional", cât şi de „naţional". Aici se află sursa blocajului. Este adevărat că Uniunea lucrează într-un spaţiu de confluenţă, delimitat de puterea statelor şi de prerogativele unei organizaţii supranaţionale. Ea lucrează la această intersecţie, dar este şi blocată în ea. Toate problemele cu care se confruntă Europa sunt, mai devreme sau mai târziu, afectate de acest blocaj.

Atunci, „fuga" în retorică este inevitabilă. Nu se cunosc soluţiile, nu se întrevede perspectiva? Mărturisirea lui Jean-Claude Junker, preşedinte al Eurogrup, este semnificativă: „cu toţii ştim ce este de făcut, dar ceea ce nu ştim este dacă am mai fi realeşi dacă am face ceea ce este de făcut"[2]. Este o altă faţetă a contradicţiei de care vorbeam; acelaşi blocaj, dar privit dintr-un alt unghi. Toată lumea îşi dă seama că Europa se află într-un moment dificil, care nu va fi depăşit dacă nu se modifică lucruri esenţiale. Toată lumea îşi dă seama că anul acesta, de pildă, au avut loc alegeri în Germania. Putea Angela

[1] David Marsh, *Europe's Deadlock: How the Euro Crisis Could Be Solved – and Why It Won't Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013.
[2] *Apud* Thies Buettner, Wolfgang Ochel (eds.), *The Continuing Evolution of Europe*, MIT Press, Cambridge, MA, London, 2012, p. 128.

Merkel să se angajeze în reforme profunde – şi poate dureroase – cu câteva luni înainte de alegeri? Anul trecut au avut loc alegeri în Franța. Nici aici, reformele dureroase nu erau indicate. Cu un an înainte au avut loc alegeri în Marea Britanie. Înțelegem că Europa nu mai cunoaşte perioade potrivite pentru reforme. Putem să admitem că problema suveranității este şi complicată, şi sensibilă. Dar să nu se poată adjudeca un orar al alegerilor, încât să fie lăsat mai mult spațiu pentru decizii, este pur şi simplu greu de acceptat. Dar poate că evoluția Uniunii nu mai este o problemă aflată la inima liderilor actuali ai Europei. Atunci, nu rămâne decât o soluție: ca deciziile să fie luate cu revolverul diverselor crize la tâmplă.

2. Criza s-a declanşat la noi, dar s-a instalat la voi!

În continuare, ar trebui să ne ocupăm de fiecare din „naşterile" amintite şi de impactul lor asupra Europei. Nu înainte de a face un scurt „portret" al Uniunii, al unora din problemele care îi vor marca viitorul. Nu este un portret „de inspirație", deci depinzând de ceea ce doreşte autorul acestor rânduri, ci unul care îşi propune să țină seama de obiectivele Uniunii, de ceea ce şi-a propus ea ca organizație politică. Au fost două obiective mari fixate de la începutul Uniunii. Primul viza asigurarea „celor patru libertăți": circulația liberă a mărfurilor, a banilor, a persoanelor şi a serviciilor. Era un cuprinzător scop de politică internă, care însemna implicit evitarea conflictelor şi instaurarea unei păci durabile pe continent. Găsim oportun să subliniem că, pe lângă modelul de dezvoltare propriu-zis, fondatorii din 1951 au mai lansat o idee fundamentală: nu există formulă mai bună de a evita conflictele pe viitor decât aceea de a stimula investițiile reciproce; pe măsură ce acestea iau amploare, conflictul devine un nonsens: nu poți să „bombardezi" proprietatea ta din țara vecină. Celălalt obiectiv, mai puțin subliniat, avea în vedere reafirmarea Europei *ca pol de putere* internațională. Firește, la câțiva ani după război, un asemenea obiectiv nu putea fi expus în plinătatea lui. Istoria Uniunii îl învederează, iar momente importante din cei peste 60 de ani arată că acest obiectiv „extern" reprezintă o adevărată încoronare a evoluției, măsura reală a dezvoltării „interne".

De câte ori discutăm despre Uniune, gândul ne duce la coala A4 pe care Angela Merkel o poartă în poşetă şi pe care sunt scrise trei cifre importante: 7, 25 şi 50; 7 reprezintă ponderea continentului în populația lumii; 25, ponderea sa în PIB-ul mondial; iar 50, ponderea cheltuielilor sale sociale în ansamblul cheltuielilor întregii planete. Cum precizează şi revista *The Economist*[1], se pare că pentru Angela Merkel această foaie joacă un rol similar cu pasajele din cartea lui Hayek, *Drumul către servitute*, pe care le purta cu sine Margaret Thatcher. Deci, ceva asumat, spus fără ocolişuri, o poziție care defineşte o întreagă carieră politică. Că ne place sau nu politica promovată de Angela Merkel, va trebui să recunoaştem că aceste cifre sintetizează cum nu se poate mai expresiv situația Europei. Putem merge înainte aşa? Este întrebarea pe care cancelarul Germaniei o adresează la multe dintre întâlnirile importante. Într-adevăr, putem?

Înainte de a încerca un răspuns, să menționăm că această întrebare ar trebui să şi-o pună Europa. Şi să fie însoțită de un răspuns practic. Atunci când discutăm despre Europa, trebuie mai întâi să precizăm din ce unghi de vedere abordăm lucrurile. În lumina cărei perspective? Altminteri, nu am face decât să repetăm lucruri mai mult sau mai puțin ştiute şi/sau să sporim confuzia în jurul unui subiect foarte dezbătut. Deci, din ce perspectivă discutăm? Pentru noi, perspectiva de analiză este *evoluția continentului într-un mediu internațional din ce în ce mai competitiv*. În acest context, întrebarea este: îşi poate menține Europa poziția, statutul de pol de putere semnificativ al lumii? Cu precizarea că acest statut este o rezultantă a performanței „interne”, a eforturilor făcute la nivel național şi european. Statutul internațional „adună” toate aceste eforturi, toate rezultatele, şi le „topeşte” într-o formulă simplă: polul european de putere globală.

John McCormick ne îndeamnă să avem încredere, să vedem partea plină a paharului. Suntem înclinați să nu urmăm în întregime o asemenea perspectivă. Pentru că ea accentuează prezentul. Prezentul ne spune şi nu ne spune prea multe lucruri. El vorbeşte şi despre munca noastră de azi, dar mai ales exprimă ceea ce au făcut generațiile anterioare ca Europa să fie unde este. Noi ce facem acum pentru a păstra acest statut? Din păcate, perspectiva este îngrijorătoare. Datele şi ierarhiile internaționale sunt concludente.

[1] „Germany, Europe’s Reluctant Hegemon”, *The Economist* (Special Report), June 15-21, 2013.

Înainte de a le discuta, am menționa, mai întâi, situația foarte încurcată a Europei. În orice „celulă" a Europei descoperim un paradox, o situație care pare a fi fără rezolvare. Știm, au fost mai multe „naşteri" şi fiecare a modificat Europa. Știm, Europa este o construcție aflată undeva „la jumătate", ceea ce se răsfrânge asupra fiecărei probleme din cadrul Uniunii. A apărut Germania, ca putere detaşată, a apărut „periferia", au apărut fracturile şi toate acestea influențează funcționarea fiecărei componente, a fiecărei „celule". Peste toate tronează parcă întrebarea, evident dificilă şi ea: unde este viziunea? Mai ales, cine fixează viziunea şi direcția de înaintare? Încă o dată, totul este încurcat şi totul pare fără ieşire.

Aceasta pare a fi natura Uniunii. Jean Monet a anticipat-o. În *Memoriile* sale publicate în 1978, se menționează expres că „Europa va fi construită prin crize şi va fi suma soluțiilor la aceste crize"[1]. A venit criza. Ea a declanşat probleme de o anumită anvergură şi a arătat limpede că centrul de greutate al lumii se mută, încet, dar sigur, spre Est. Nu ne dăm seama cât de multe lucruri a developat criza şi cât de multe a accelerat. La începuturile sale, o puteam încă privi, împreună cu ministrul de Finanțe al Germaniei, cu o anumită detaşare, ca un fenomen care aparține altui continent. Peer Steinbruck considera, în primele momente ale crizei, că noul seism financiar reprezintă „o problemă americană", un produs al „lăcomiei americane" şi al unei reglementări inadecvate, care vor costa SUA „statutul de superputere"[2]. Era perioada în care Europa credea că nu va fi atinsă de criză, că impactul seismului o va ocoli. Iată însă că Europa a devenit locul privilegiat unde s-a retras criza. Şi nu doar atât. Criza îi pune în pericol statutul de pol de putere mondială, mai mult, chiar nivelul de trai cu care s-a obişnuit atât de mult. Poziția exprimată de Angela Merkel nu mai seamănă deloc cu cea a lui Steinbruck. Avem acum de-a face cu un adevărat strigăt de alarmă: „Următorii câțiva ani vor decide dacă putem sau nu ține pasul cu țările emergente, aflate în ascensiune, şi cu principalele țări industrializate din lume. Cred că e necesar să transmitem un mesaj clar cetățenilor din țările noastre: dacă nu facem singuri ceea ce trebuie, nimeni din afară nu ne va ajuta să ne menținem

[1] *Apud* John McCormick, *op. cit.*, p. 12.
[2] *Apud* Joseph P. Quinlan, *The Last Economic Superpower: The Retreat of Globalization, the End of American Dominance, and What We Can Do About It*, McGraw-Hill, New York, 2011, p. 9.

sau să creştem nivelul de bunăstare”[1]. Observați diferența? Criza a schimbat totul şi mai ales mediul internațional, care şi-a accentuat caracterul concurențial. Care este reacția Europei?

După datele prezentate de John McCormick, economia UE este încă pe primul loc în lume, având un PIB mai mare decât Statele Unite sau China (vezi Figura 5). Unde se va plasa UE în următorii 15 ani? După previziunile OECD, despre care am amintit în capitolul introductiv şi pe care le reluăm parțial aici, pe un loc modest. Iar, odată cu trecerea timpului, va scădea şi mai mult în importanță. Atunci întrebarea cardinală este: care va mai fi relevanța Europei? SUA se vor reface mai repede decât Europa. Acesta este un lucru cert. Se ridică lumea emergentă. Cum reacționează Europa? Cum reacționează înainte de a fi prea târziu?

Figura 5. Cele mai mari economii ale lumii.

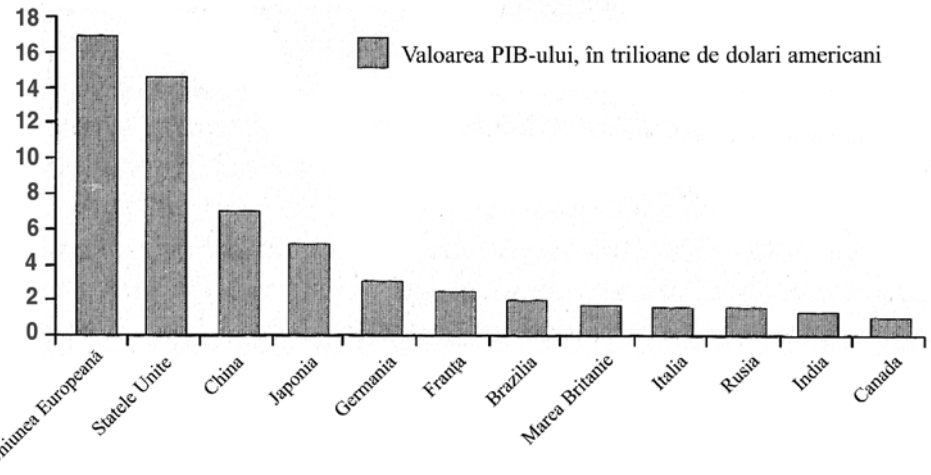

Sursa: Datele Băncii Mondiale (http://data.worldbank.org). *Apud* John McCormick, *Why Europe Matters: The Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013, p. 136. Cifrele se referă la anul 2011.

Este instructiv să ne referim la un schimb de replici între doi oficiali din anii ’70. Era după ce SUA sistaseră plata în aur a dolarilor deținuți de

[1] Alan Crawford, Tony Czuczka, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013, p. 191. Discurs rostit în noiembrie 2012 la Lisabona, la o reuniune a oamenilor de afaceri germano-portughezi; conform precizării făcute de autori, este un discurs elaborat chiar de către cancelar.

diverse țări. Un diplomat european, nemulțumit că țara sa nu poate primi contravaloarea în aur a dolarilor pe care îi deținea, a protestat pe lângă oficialul american. Acesta a dat o replică memorabilă: moneda sigur e a noastră, dar problema este a dumneavoastră. Dacă acum ne-am imagina o discuție între doi oficiali proveniți din aceleași țări, diplomatul european reproșându-i celui american că, de fapt, criza a pornit din America, răspunsul acestuia ar putea fi cam același: criza s-a declanșat la noi, dar sigur s-a instalat la voi. O suferință se instalează când corpul are imunitatea scăzută sau când semnele bolii sunt tratate cu indiferență. În cazul Europei, ambele reacții şi-au dat mâna şi au făcut din acest continent locul privilegiat unde s-a retras criza. Ca orice problemă majoră a lumii de astăzi, crizele „călătoresc" şi ele. Uneori, în urma unor măsuri hotărâte, îşi iau zborul şi aterizează acolo unde hotărârea încă nu s-a trezit, unde terenul pare mai prielnic. Cu ce vehicul a zburat criza financiară la început, criza economică mai pe urmă? Pe aripile unui vehicul special: pieţele financiare. De ce a poposit în ținuturile europene şi, mai ales, de ce se simte confortabil parcă aici? Tot datorită aceleiaşi cauze: pieţele financiare nu s-au „calmat". Simt că Europa va mai avea probleme pentru un timp.

3. Europa, noul Eden al pieţelor financiare

Când discutăm despre viața actuală a statelor şi a planetei, uităm să dăm importanța care se cuvine unui nou actor important, poate cel mai important actor internațional: pieţele de capital. Am asimilat repede formula în limbajul cotidian, iar discuția publică abundă în folosirea termenului, dar nu credem că există şi o reprezentare clară a impactului pe care aceste piețe îl exercită asupra statelor, asupra liderilor acestora, asupra noastră a tuturor. Ce ar putea face asemenea piețe în fond? Schimbă datele financiare ale vieții noastre. Aveți o datorie. Vă este indiferent dacă aveți o dobândă de patru sau de opt la sută? La fel stau lucrurile dacă vreți să luați un împrumut. În aceste domenii, pieţele decid. Direct sau indirect, dar nu mai puțin efectiv. Nu, băncile fac acest lucru! Băncile intermediază relația cu cetățeanul, cu firmele sau chiar cu statul. Dar în spatele lor sunt pieţele de care vorbim. Are țara unde locuim un indice de încredere mai scăzut?

Automat dobânda creşte. Are datorii mai mari? Din nou dobânda „urcă". Cine sunt pieţele financiare? Cele care deţin banii, ar fi răspunsul cel mai simplu. Dintotdeauna, *cine a deţinut banii a avut puterea reală*.

Astăzi, lucrurile au evoluat. Avem de-a face cu un sistem cu mai multe etaje. Există, firește, băncile. Aşa cum a arătat şi criza, a apărut un nou „etaj": „sistemul bancar din umbră" – alcătuit din fondurile speculative, fonduri de pensii, instituții financiare care dețin active ipotecare etc. Fondurile speculative, de exemplu, „reprezintă aproximativ 30% din toate tranzacțiile de pe pieţele financiare americane"[1]. Ele mai beneficiază de un avantaj: nu sunt reglementate. Vorbim de faptul că băncile au cunoscut o perioadă de dereglementare. Dereglementarea – reală, în anumite privințe – a intervenit pe fondul unei reglementări tradiționale. Banca are, totuşi, reguli clare de funcționare. Componentele sistemului financiar non-bancar sunt mult mai libere: situație frapantă, întrucât volumul tranzacțiilor de pe pieţele financiare dereglementate este de aproximativ zece ori mai mare decât cel al sectorului reglementat. Urmează „etajul" reprezentat de agențiile de *rating*. Aceste agenții ar trebui să asigure funcționarea sistemului imunitar al unei economii. Să avertizeze atunci când se instalează tendințe periculoase şi să ofere informații reale despre mersul economiei, utile pentru cei care doresc să investească. Criza şi perioada premergătoare acesteia au arătat un lucru îngrijorător: aceste agenții au acordat *rating* mare unor investiții îndoielnice şi au indus astfel în eroare, au jucat un rol „nefast". Greşind în perioada premergătoare crizei, ele au încercat să-şi îndrepte eroarea prin aplicarea unor standarde prea severe în perioada de după izbucnirea crizei.

Principalul produs al globalizării şi financializării, pieţele financiare judecă totul prin prisma intereselor proprii. Când pieţele financiare vorbesc despre cheltuielile sociale mari ale unor state, ele nu spun că va trebui să fie scăzute cheltuielile cu sănătatea publică sau cu educația; ele spun un lucru: costul unitar de producție este mare. În situația în care acest cost este ridicat, competitivitatea generală este scăzută; ca urmare, capacitatea de export descreşte şi ea. Deci țara respectivă va fi mai devreme sau mai târziu confruntată cu probleme. Nu prezintă un indice de siguranță confortabil. Ca urmare,

[1] Guy Verhofstadt, *Ieşirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2012, p. 93.

dobânzile vor trebui să fie asiguratorii. În cazul în care țara respectivă are nevoie de împrumuturi, atunci apar şi măsurile necesare de precauție: se acordă sau nu împrumutul; în cazul în care se optează pentru varianta pozitivă, dobânda va fi mult mai mare. Ca să nu mai amintim de *rating*-urile de țară. Franța a fost retrogradată, SUA însele au fost retrogradate. Ceea ce înseamnă: atenție, au început să apară probleme. Fiți mai prudenți. Acum să ne întrebăm: cine nu are nevoie de bani? Deci, cine nu are nevoie de deținătorii banilor, de piețele financiare, de piețele de capital?

Observați similitudinea dintre abordarea piețelor de capital şi spiritul neoliberalismului? Piețele de capital nu vorbesc despre dimensiunea socială, nu spun un cuvânt despre cheltuielile publice ale statului. Acționând ca un adevărat vector neoliberal, în fond ele *desprind statul de îndatoririle sale sociale*. Fără a rosti un cuvânt în această privință. Dar statul va trebui să repondereze aceste probleme, dacă nu chiar să le abandoneze, pentru că, fiind confruntat cu tot felul de probleme, are nevoie de bani. Iar ghilotina financiară este neîndurătoare. Criteriile ei modelează lumea, nu cele ale organismelor naționale. Țările, ca şi oamenii, au nevoie de bani zilnic. Până când se adoptă o rezoluție a vreunui organism internațional, țările, ca şi oamenii, au împrumuturi, plătesc dobânzi şi trebuie să trăiască. Banca reprezintă oxigenul economiei şi, în bună măsură, al vieții cotidiene.

Încă un lucru: poți fi de acord sau nu cu acțiunea piețelor financiare, cu criteriile lor, cu abordările lor, în ultimă instanță chiar cu perspectiva pe care o promovează. Dar ele nu pot fi evitate dacă ai nevoie de bani; nici criteriile după care funcționează. Când ajungi în situația să ai nevoie de bani, respectarea acestor criterii nu poate fi pusă în discuție. Singura soluție este măsura *preventivă*. Să nu ajungi să ai nevoie de aceşti bani. Sau să te pregătești din vreme pentru a da glas criteriului atât de drag piețelor de capital, cel al eficienței, dar, în acelaşi timp, să poți respecta şi valori, opțiuni ale unei comunități. Nu există altă soluție. Când eşti dator la bancă, sau când vrei să te împrumuți la bancă, regulile creditorului sunt subînțelese.

Revenim la întrebarea: de ce criza a poposit în Europa şi de ce nu se mai îndură se plece? Pentru că în Europa au apărut „datoriile suverane”. Deci datoriile statului. Poate fi imaginat ceva mai dătător de speranță pentru piețele financiare decât un asemenea tip de datorie? Datoria cetățeanului? Pare o glumă! Cetățeanul poate să nu mai aibă posibilitate de plată. I se

confiscă maşina, casa. Dar banca ce poate face cu atâtea maşini şi cu atâtea case? Lucrurile se complică. Dar statul? Statul poate ajunge în incapacitate de plată, dar nu poate da faliment. Statul se poate împrumuta sau este împrumutat. Poate să nu plătească la un moment dat, dar dobânzile se tot adună. A îndatora o întreagă naţiune este visul pe care probabil l-au sperat dintotdeauna pieţele financiare. Iată unul dintre motivele principale pentru care criza a poposit în Europa. La care se adaugă criza bancară propriu-zisă, care consemnează o anumită magnitudine în Europa, dar despre care se vorbeşte relativ puţin. Combinaţia acestor două componente face din UE un teren prielnic pentru criză, un adevărat Eden pentru pieţele de capital.

4. „Orarul diferit" al refacerii

Într-o lucrare considerată de referinţă despre recenta criză – *This Time Is Different* –, Carmen Reinhart şi Kenneth Rogoff avertizează că perioadele de refacere care urmează crizelor financiare „presupun o contracţie pronunţată şi prelungită a activităţii economice şi solicită la maximum resursele statului"[1]. Aceasta ar distinge crizele financiare de cele ciclice. Roger Altman semnalează recent că *timing*-ul *european de refacere* este diferit de cel american[2]. Sunt două argumente esenţiale folosite de către autorul american. Momentul de vârf al crizei americane a fost în 2008-2009. S-au luat diverse măsuri de injectare a unor puternice resurse financiare în companii, în bănci s-a recurs la restructurări masive. După opinia autorului american, vor mai exista doi-trei ani de eforturi şi reaşezări, „dar, după aceea, creşterea economică americană ar trebui să depăşească aşteptările". Criza s-a resimţit în Europa cam din aceeaşi perioadă, dar momentul de vârf este consemnat în 2012, „când criza bancară şi cea a datoriilor suverane au lovit din plin continentul, aşa încât zona euro s-a confruntat cu probleme comparabile cu cele care avariaseră economia americană în 2008-2009". Prin urmare, avem de-a face cu un „orar" diferit al crizei propriu-zise. În acelaşi timp, Europa

[1] Carmen Reinhart, Kenneth Rogoff, *De data asta e altfel*, Editura Publica, Bucureşti, 2012, p. 19.
[2] Roger C. Altman, „The Fall and Rise of the West: Why America and Europe Will Emerge Stronger from the Financial Crisis", *Foreign Affairs*, January/February 2013.

este confruntată, concomitent, cu două suferințe economice: datoriile suverane şi criza bancară. Conjugarea acestor două particularități imprimă un „orar" diferit al procesului de refacere: „Europa este încă în plină criză financiară. Dacă logica istorică va prevala, va fi nevoie de patru până la şase ani ca să apară o creştere europeană solidă".

Înainte de a continua analiza noastră, să consemnăm mai întâi ca fiind în întregime pozitiv faptul că se discută deschis despre perioada post-criză, despre durata perioadei de refacere, despre redresare şi chiar despre avânt. Asemenea discuții nu erau posibile cu doi ani în urmă, iar apariția lor vorbeşte despre apropierea normalității. Se poate discuta dacă instalarea creşterii economice semnificative (deci peste două procente) va avea loc peste un an sau trei, dar este limpede că există semne ale refacerii. Ale unei refaceri diferențiate. Potrivit evaluării FMI, în 2013 economia SUA va creşte cu două procente, cea a Japoniei şi Marii Britanii cu un procent, iar cea a UE cu –0,2 procente[1].

Ideea „orarului diferit" al crizei europene este corectă în linii mari, dar ea are nevoie de unele nuanțări. Datele statistice sprijină constituirea unei explicații suplimentare, care ne ajută să înțelegem mai bine cum stau lucrurile. Roger Altman precizează că anul 2009 a fost foarte greu şi pentru Europa, dar sistemele financiare nu au cunoscut o implozie ca în SUA: „În acel moment existau probleme serioase în Irlanda şi Regatul Unit, dar piețele de capital nu s-au întors împotriva Europei în ansamblul ei, astfel încât nu a existat o poziție unitară în domeniul fiscal sau monetar"[2]. Este un moment asupra căruia am dori să insistăm.

În 2009, contracția economică în Europa a fost mai accentuată chiar decât în SUA. PIB-ul mediu din UE-27 şi din zona euro a scăzut cu 4,3 procente (conform Eurostat), față de 3,5% în SUA. În 2009, chiar dacă sistemele financiare nu au cunoscut o implozie (ca în SUA), ele erau serios afectate. De pildă, potrivit evaluării FMI, băncile europene au fost atrase în sistemul american al creditării de tip *subprime*, iar pierderile totale ale băncilor din zona euro în perioada 2007-2010 s-au ridicat la 630 de miliarde de dolari, valoare relativ apropiată de pierderile înregistrate de băncile

[1] Martin Wolf, „The Perilous Journey to Full Recovery", *Financial Times*, January 30, 2013.
[2] Altman, *art. cit.*

americane, estimate la 878 de miliarde de dolari[1]. Nu ne putem imagina că, dacă acestea erau pierderile bancare, guvernele naționale și „guvernul european" nu aveau cunoștință de situație. De altfel, guvernele țărilor europene nu au rămas pasive. *Bailout*-urile asigurate de către Rezervele Federale americane și-au găsit un corespondent pe tărâm european în ceea ce s-au numit garanții pentru împrumuturile bancare. Astfel, angajamentele financiare făcute de către guvernele din zona euro au totalizat 28% din PIB-ul zonei euro – cifră perfect comparabilă cu valoarea totală a angajamentelor făcute de Rezervele Federale (26% din PIB-ul american).

Ceea ce dorim să subliniem este faptul că „orarul diferit" al refacerii se datorează nu atât orarului diferit al crizei, cum sugerează Altman, ci unei *reacții întârziate* a Europei, corelată cu un alt proces: *transferul* tratamentului aplicat crizei de la nivel european la cel național. Cuplarea celor două tendințe a făcut ca reacția europeană propriu-zisă să fie amânată până în vara anului trecut, când criza euro căpătase forme atât de dure, încât nerezolvarea ei însemna sfârșitul Uniunii Europene. Schimbarea de direcție a avut loc în iulie 2012 și a fost marcată de hotărârea Băncii Centrale Europene, exprimată prin vocea președintelui său, Mario Draghi: „Voi face orice e necesar pentru a salva moneda euro" („I'll do whatever it takes to save the euro"[2]). De fapt, avem două „momente de vârf" ale crizei europene. Unul în 2009, care *a rămas netratat*, fără răspunsuri convingătoare la nivel european. Ceea ce nu a făcut decât să amâne și să agraveze criza, care a izbucnit cu și mai mare putere în 2012. Abia atunci Europa a dat răspunsul care trebuia dat de la început.

[1] International Monetary Fund, *Navigating the Fiscal Challenges Ahead*, IMF Fiscal Monitor Series, Washington, May 14, 2010.

[2] Brad Plummer, „Here Comes Mario Draghi to Save Europe… Right?", *The Washington Post*, July 26, 2012. Deși remarca a făcut înconjurul lumii în această formă, prin intermediul presei, declarația lui Mario Draghi a fost, literal, următoarea: „Within our mandate, the ECB is ready to do whatever it takes to preserve the euro. And believe me, it will be enough" („În timpul madatului meu, BCE este gata să facă tot ce e necesar pentru a prezerva moneda euro. Și, credeți-mă, va fi suficient") („Verbatim of the Remarks made by Mario Draghi. Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank, at the Global Investment Conference in London: 26 July 2012", http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html).

5. „Ori ne modernizăm noi, ori ne modernizează pieţele de capital”

Mai avem o distincţie de făcut în raport cu judecata lui Roger Altman. Explicaţia pe care o oferă autorul american *boom*-ului economic ce urmează îndeobşte unei crize financiare este bazată pe rolul exercitat de către pieţele de capital. Nu doar crizele financiare majore, cum este cea pe care o trăim, ci şi altele mai mici, cum ar fi cea asiatică, „au urmat acelaşi model, anume pieţele de capital au respins vechea ordine, iar apoi au indus o restructurare economică majoră”[1]. Reiese limpede că pieţele de capital reprezintă forţa modelatoare a restructurării, cea care imprimă tempoul prefacerilor. Nu dorim să subestimăm rolul pieţelor de capital, ci doar să subliniem că menirea unei conduceri politice performante este tocmai aceea de a anticipa, de a pregăti din vreme ceea ce mâine devine presant şi obligatoriu. Inclusiv din perspectiva exigenţelor pieţelor de capital. Răspunderea aceasta a conducerii politice uneori s-a exercitat, alteori nu. Iată două exemple, sperăm concludente.

În 2003, cu mult înainte de izbucnirea crizei, fostul cancelar german Gerhard Schröder lansează un amplu document de modernizare şi restructurare la nivelul Germaniei. Iată o caracterizare a programului făcută chiar de autorul său: „Fie ne modernizăm noi înşine, şi prin aceasta înţeleg economia socială de piaţă, fie ne vor moderniza alţii, şi prin aceasta înţeleg forţele necontrolate ale pieţei care, pur şi simplu, vor mătura elementele sociale”[2]. Avem deci de-a face cu un proces de modernizare care porneşte şi de la exigenţele pieţelor de capital. Lucru foarte important, asemenea constrângeri au fost anticipate şi integrate într-un *proiect propriu mai amplu*, iar societatea a fost pregătită din timp, pentru a nu fi surprinsă de evoluţiile ulterioare. De ce la nivel naţional se poate elabora un asemenea răspuns strategic, iar la nivel european, nu? De ce la nivelul Germaniei cerinţele pieţelor de capital au putut fi avute în vedere din vreme, iar la

[1] Altman, *art. cit.*
[2] Gerhard Schröder, „Agenda 2010 – The Key to Germany’s Economic Success”, *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2012/04/agenda-2010-the-key-to-germanys-economic-success/.

nivelul Europei ne-am lăsat surprinşi şi am aşteptat ca aceste pieţe să ne modeleze existenţa?

De îndată ce criza a izbucnit, Europa parcă s-a furişat în spatele scenei, prim-planul vieţii politice şi economice fiind ocupat nu de liderii organismelor europene, ci de cei ai organismelor naţionale. Evident, o asemenea situaţie a făcut ca şi soluţiile preconizate să reprezinte transpunerea viziunilor acelor state referitoare la criză. George Soros are în această privinţă o poziţie foarte severă: „Criza euro a pornit de la decizia luată de cancelarul german Angela Merkel după falimentul Lehman Brothers din septembrie 2008, decizie conform căreia garanţiile împotriva altor falimente nu ar trebui să vină de la Uniunea Europeană, ci de la fiecare ţară în parte. Amânările nejustificate din partea Germaniei au fost cele care au agravat criza grecească şi au provocat efectul de contagiune, transformând această criză într-o criză existenţială pentru Europa”[1]. Nu dorim să insistăm asupra adevărului celor menţionate mai sus. Relevăm doar un lucru elementar: cei aproape patru ani care au trecut de la declaraţia cancelarului german până la adoptarea măsurilor la nivel european de către Banca Centrală Europeană reprezintă un îndelung şi costisitor *ocol istoric*; este drumul necesar descoperirii faptului că o Uniune nu poate fi salvată decât de măsuri luate la nivelul Uniunii. Ele pot proveni din perimetre naţionale, dar adoptarea şi aplicarea lor trebuie să se facă la nivelul ansamblului. Descoperire făcută şi sub presiunea exercitată de situaţia ţărilor din sudul continentului, care se afundau în criză, de înrăutăţirea stării economice a Franţei şi de ameninţarea ca ceea ce se întâmplă cu Franţa să „urce” în Germania. Abordările avansate de George Soros sunt discutabile. Punctul de vedere exprimat mai jos are însă veridicitate, pentru că este extras dintr-o experienţă amară a Uniunii: „Singurul mod în care Europa poate scăpa de această capcană [efectul de contagiune – n.n.] este acela de a anticipa reacţiile pieţelor financiare, şi de a nu ceda pur şi simplu presiunii acestora”[2].

Întrebarea care stăruie este, totuşi, de ce la nivelul Germaniei această acţiune de anticipare a avut loc, iar experienţa valoroasă acumulată la nivelul acestei ţări nu a fost transferată şi la nivel european. De ce Germania a reuşit să anticipeze, iar Europa s-a lăsat surprinsă? De ce la

[1] George Soros, „Germany Must Defend the Euro”, in George Soros, *Financial Turmoil in Europe and the United States: Essays*, Public Affairs, New York, 2012, p.118.
[2] *Ibidem*, p. 119.

nivelul Germaniei a fost asumat obiectivul formulat de Gerhard Schröder şi continuat de Angela Merkel („Trebuie să reinstaurăm primatul politicului asupra pieţelor”[1]), iar la nivel european pieţele sunt lăsate să modeleze, cu costuri suplimentare evidente? De ce la nivelul Germaniei a existat viziune – şi, astfel, Germania a trecut mult mai bine de criză, a ieşit întărită din această perioadă dificilă –, iar Europa a ieşit în evidenţă prin lipsa de viziune, prin amânări şi tergiversări succesive? Dacă a sancţionat ceva, criza a sancţionat reacţia întârziată, reacţia care mimează doar că ar fi interesată.

6. „Furnicile germane” hrănesc nu doar „greierii europeni”, ci şi propriile bănci

În vara anului trecut, Sebastian Mallaby făcea o afirmaţie surprinzătoare: „De la începutul lui 2007, Banca Centrală Europeană a cumpărat active financiare totalizând 1,7 trilioane de euro, extinzându-şi portofoliul de la 13 procente la peste 30 de procente din PIB-ul zonei euro. Aceasta înseamnă că BCE a tipărit bani a căror valoare o depăşeşte pe cea a PIB-ului grecesc pe o perioadă de opt ani de zile”[2]. Pe noi ne-a surprins, mai întâi, efortul financiar. Deci, când este vorba despre salvarea unei ţări nu se găsesc bani. Pentru bănci se găsesc. Şi dacă nu se găsesc, se tipăresc. Ceea ce decurge din relatarea autorului american ne-a făcut să ne întrebăm în legătură cu situaţia adevărată a băncilor din Europa. Ştim noi, într-adevăr, care este situaţia reală?

Un prim motiv de îndoială este furnizat chiar de Sebastian Mallaby. La început, nici cei mai avizaţi oameni nu au realizat proporţiile dezastrului. Au fost luaţi prin surprindere de viteza şi de amploarea efortului de recapitalizare a băncilor. De pildă, la puţină vreme după falimentul lui Lehman Brothers (septembrie 2008), Ben Bernanke are un dialog cu un oficial american, căruia îi spune că urmează să stabilizeze AIG cu o sumă de 80 de miliarde de dolari. Există această sumă? întreabă partenerul de dialog. Există 800 de miliarde răspunde, încrezător, preşedintele Rezervelor

[1] *Apud* „Voters Versus Creditors: Market Discipline Works When Other Controls Fail”, *The Economist*, November 19, 2011.
[2] Sebastian Mallaby, „Europe’s Optional Catastrophe”, *Foreign Affairs*, July/August 2012.

Federale. „De fapt", continuă Mallaby, „până în decembrie 2008, Rezervele Federale acordaseră piețelor o finanțare de urgență în valoare de 1,5 trilioane de dolari, o sumă colosală față de fondul de *bailout* de 700 de miliarde de dolari autorizat de către Congres prin Troubled Asset Relief Program (TARP)". Lucrurile au evoluat într-o manieră similară şi în Europa. „În anul 2011, liderii politici europeni s-au tot certat asupra detaliilor legate de înființarea Facilității Europene pentru Stabilitate Financiară (FESF), un fond de *bailout* asemănător cu TARP, care urma să dispună de 440 de miliarde de euro. Apoi, într-o singură zi, în decembrie 2011, Banca Centrală Europeană a alocat băncilor suferinde 489 de miliarde de euro, iar în februarie 2012 a repetat manevra, scoțând pur şi simplu din pălărie echivalentul a două FESF-uri prin magia tiparniței"[1].

Sunt anumite date care arată că, din momentul la care face referire autorul american, s-au mai tipărit bani. În vara lui 2012, atunci când a fost momentul de maxim al crizei euro, când Mario Draghi a formulat o poziție aşa de clară – „Voi face orice e necesar pentru a salva moneda euro" –, nevoia de bani s-a resimțit din plin. Cert este că efortul de recapitalizare făcut de fiecare din cele două puteri (SUA şi Europa) se situează undeva în jur de două trilioane. Într-un material recent, se afirmă limpede: „Pentru prima dată în istorie, Rezervele Federale au acumulat o datorie națională de peste 2 trilioane de dolari"[2]. Sindicatele germane au lansat de curând un program de relansare economică a Uniunii, intitulat „Un plan Marshall pentru Europa". Inițiativă care, evident, are nevoie de o consistentă susținere financiară. Prevenind un eventual răspuns negativ motivat de lipsa de bani, autorii acestui plan afirmă deschis: „costurile pentru stabilizarea sistemului bancar au atins pragul de 2000 de miliarde de euro"[3].

Toate acestea arată că Europa a fost atinsă masiv de influența neoliberală, materializată în dereglementarea activității bancare, permisiunea de a face diverse inginerii financiare etc. Altminteri cum să ne explicăm datoriile şi nevoia de recapitalizare a băncilor? Din acest punct de vedere, am putea spune că „boala" este în mod egal prezentă pe cele două maluri

[1] *Idem.*
[2] „New Record: Federal Reserve Owes More Than $2 Trillion in US Debt", August 20, 2013, http://rt.com/usa/fed-reserve-two-trillion-747/
[3] Michael Sommer, „A Marshall Plan For Europe", May 22, 2013, *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2013/05/a-marshall-plan-for-Europe/.

ale Atlanticului. Este o *suferință atlantică*. Unde intervine diferența? În recunoaşterea suferinței şi în rapiditatea cu care a fost aplicat tratamentul. Aşa ne putem explica situația diferită din cele două spații. „America s-a redresat înaintea Europei nu numai pentru că a fost mai puțin austeră, ci şi pentru că a pus ordine în sistemul său bancar, a recapitalizat băncile viabile, astfel încât să se poată acorda din nou credite”[1]. Şi astfel, în America s-a declanşat mai repede procesul de refacere, descris în felul următor de către aceeaşi revistă: „producția americană a depăşit nivelul de vârf înregistrat înaintea crizei şi continuă să crească; zona euro încă se zbate să recupereze terenul pierdut şi cunoaşte o contracție. În ceea ce priveşte rata şomajului, aceasta era de 10% pe ambele laturi ale Atlanticului în 2009, dar acum a scăzut sub 8% în America, în timp ce în zona euro a crescut peste 12%”[2].

Luigi Zingales schimbă perspectiva de analiză a băncilor, cel puțin în cazul băncilor germane. Analiza obişnuită fixează un tablou standard: cel al țărilor creditoare în frunte cu Germania, care sunt nevoite să ajute țările debitoare. Ceea ce şi-a găsit expresia într-o formulă care a făcut repede ocolul Europei: „De ce trebuie furnicile germane să hrănească greierii europeni?” Deci, de ce cetățeanul german, plătitorul de taxe german, trebuie să sprijine „nemunca” sau „risipa” din alte țări? Luigi Zingales afirmă că, dacă plătitorul de taxe german trebuie să se teamă de ceva, este de contribuția sa – de care nici nu ştie – la plata risipei din băncile germane. Pe care statul le-a subvenționat nu doar sub formă implicită, ci în mod deschis, un exemplu concludent fiind *bailout*-ul acordat de Germania mai multor bănci de tip Landesbank[3] în perioada care a urmat crizei americane a ipotecilor *subprime*. La fel a procedat şi statul francez cu propriile bănci. „Contribuabilii germani au plătit scump pentru greşelile băncilor germane. În 2008, când s-a descoperit că Landesbank-urile erau pline de ipoteci *subprime* americane, guvernul german le-a pus la dispoziție un pachet de salvare de 500 de miliarde de euro (650 de miliarde de dolari), pe seama contribuabililor. În 2010, când băncile germane

[1] „The Sleep Walkers: In the Eurozone, Desperately in Need of a Boost, No News is Bad News”, *The Economist*, May 25, 2013.
[2] „Hobbling Behind America: The Euro Zone’s Long Road To Recovery – Or Decline”, *The Economist*, May 25, 2013.
[3] Termenul „Landesbank” se referă la un grup de bănci regionale specifice sistemului german. Ele au ca responsabilitate principală desfăşurarea operațiunilor bancare ale unuia sau mai multor landuri, însă pot furniza şi multe dintre serviciile oferite de băncile obişnuite.

erau grav supraexpuse – la un nivel de 704 miliarde de dolari – în Grecia, Irlanda, Italia, Portugalia şi Spania, contribuabilii europeni şi BCE le-au ajutat să readucă cea mai mare parte a acestor bani acasă. Cel mai mare pericol pentru contribuabilii germani nu îl constituie risipa sud-europenilor, ci băncile din propria lor țară”[1].

Afirmația este importantă din mai multe puncte de vedere. Ea învederează implicarea băncilor germane în acțiunile speculative din SUA. Aici este vorba despre o sumă de bani precisă cu care a intervenit statul german pentru a sprijini propriile bănci. Există anumite aprecieri care vorbesc despre o implicare europeană de 25 de procente în active toxice de tip *subprime* din SUA[2]. A doua mare problemă este enormul avantaj pe care îl au băncile din Germania şi Franța – unde s-au acordat asemenea subvenții – comparativ cu cele din alte țări europene. O bancă din Portugalia, de pildă, nu va mai putea concura în termeni reali cu una din Germania sau Franța. Avem de-a face cu un privilegiu de care se bucură numai băncile din statele puternice. Se deschide astfel discuția mai largă despre crearea Uniunii bancare – uniune care trebuie să opereze cu bani europeni şi să instituie mecanisme de funcționare care să nu mai diferențieze băncile în funcție de țara de origine.

La nivelul Europei se discută intens despre criza bancară, dar noi nu ştim cu adevărat în ce constă această criză, care este mărimea activelor toxice sau a datoriilor. Întotdeauna se discută despre nevoia de „recapitalizare”, despre „însănătoşirea” sistemului bancar, dar nu am întâlnit date cât de cât exacte despre amploarea fenomenului. În America fenomenul a fost transparent, chiar dacă el a presupus un efort uriaş din partea statului american. A fost adoptată şi o lege de reglementare a activității băncilor, legea Dodd-Frank. În Uniune lipseşte tocmai transparența, ceea ce nu face decât să amplifice temerile şi suspiciunile. De pildă, recent, *Financial Times* publică unele date despre datoriile bancare ale Sudului european, care nu pot să nu genereze temeri justificate: „Banca Centrală Europeană a acordat deja credite de refinanțare în valoare de 900 de miliarde de euro băncilor

[1] Luigi Zingales, „German Banks on Top”, July 18, 2013, http://www.project-syndicate.org/commentary/germany-s-taxpayers-finance-german-banks--mistakes-by-luigi-zingales.

[2] Joseph E. Stiglitz, „Lessons from the Global Financial Crisis of 2008”, *Seoul Journal of Economics*, 23 (3), 2010, pp. 321-329.

comerciale din țările cele mai rău lovite de criză. Datoria totală a băncilor localizate în cele șase țări cel mai grav afectate de criză se ridică la 9,4 trilioane de euro. Datoria suverană însumată a acestor țări este de 3,5 trilioane de euro”[1]. Deci, datoriile băncilor comerciale sunt aproape de trei ori mai mari decât suma datoriilor suverane (cel puțin potrivit acestor date).

Când vorbim despre criza europeană, imediat ne vin în minte „datoriile suverane”. Ceea ce este justificat. Uităm ori subestimăm faptul că – așa cum sublinia și Jürgen Trittin[2] – înseși aceste datorii s-au creat plătindu-se active toxice ale băncilor sau investiții riscante făcute de acestea. Rădăcina bancară a crizei este mult mai puternică, iar în perioada următoare ea va alimenta criza mai mult decât ne dăm seama.

[1] Hans-Werner Sinn, Harald Hau, „Eurozone Banking Union Is Deeply Flawed”, *Financial Times*, January 28, 2013.

[2] „Exclusive Interview: Jürgen Trittin On Angela Merkel’s European Policy And The Future Of Europe”, August 3, 2013, *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2013/03/exclusive-interview-jurgen-trittin-on-angela-merkels-european-policy-and-the-future-of-europe/.

CAPITOLUL II
O UNIUNE EUROPEANĂ „MADE IN GERMANY”

1. *Shift*-ul de putere de la Bruxelles la Berlin

Ca să înțelegem ridicarea puterii Germaniei trebuie să înțelegem mai întâi fundalul pe care a avut loc acest proces. Iar fundalul este alcătuit dintr-o Europă care a intrat într-un gen de contratimp cu sine şi cu lumea. O Europă care, de la o vreme, cunoaşte un gen de defazaj ce risipeşte şi acumulările prilejuite chiar de ea însăşi. Aşa încât este din ce în ce mai dificil să identificăm constantele comportamentului unional. Precizarea pe care o face Simon May are valoare orientativă. „Căderea Zidului Berlinului, renaşterea Germaniei şi continua slăbire a Franței au schimbat totul”[1]. Pur şi simplu, axele strategice ale continentului s-au modificat. Europa pare o vitrină de lucruri începute şi neterminate, de răspunsuri amânate, de orientări abandonate, toate ajunse la o scadență care nu mai poate fi amânată.

Pe acest fundal confuz, identificăm o prefacere spectaculoasă: *shift*-ul de putere şi influență dinspre Vest spre Est despre care vorbim la nivel global îşi găseşte un corespondent la nivel european sub forma „*shift-ului de putere de la Bruxelles la Berlin*”. Care a fost „accelerat de criză”, dar nu creat de aceasta. Prin urmare, dacă dorim să ne reprezentăm ascensiunea Germaniei, trebuie să identificăm cât mai multe din cauzele acestui *shift* de putere care se petrece pe teritoriul european şi, mai ales, cât mai multe dintre consecințele sale. Nu avem de-a face cu un proces obişnuit, pe care

[1] Simon May, „The Passionate European’s Case for Leaving the Union”, *Financial Times*, January 17, 2013.

să-l înseriem altor procese obişnuite, ci *cu cea mai importantă tendință la nivel european.*

Este un adevăr resimțit în diferite feluri, prezent în discuții obişnuite, în analize, în mijloacele de informare în masă. De pildă, *La Vanguardia* din 3 februarie 2011, cu ocazia vizitei pe care Angela Merkel a făcut-o la Madrid, titrează inspirat: „Spania cu capitala la Berlin". Respectând şi menajând sensibilitățile, credem că un asemenea titlu ar putea să apară în orice publicație din Portugalia, Italia, Grecia. Nu ar fi o mare exagerare nici dacă ar apărea un titlu precum: „Uniunea Europeană cu capitala la Berlin", cum a şi apărut. Rachman Gideon îşi informa cititorii că, de fapt, capitala reală a Uniunii este Berlinul: „Bine ați venit la Berlin, noua capitală a Europei"[1]. Este semnificativ şi titlul anunțat pe prima pagină a ziarului din care am citat: „Uitați de Bruxelles. Berlinul are puterea reală!". Exagerările obişnuite ale ziariştilor, s-ar putea spune. Într-un sondaj de opinie realizat în iunie 2013 de Harris, 88% dintre respondenții spanioli, 82% dintre cei italieni şi 56% dintre cei francezi declară că influența Germaniei la nivel european este prea mare[2].

Place sau nu, convine sau nu, apariția unei puteri economice detaşate la nivelul Europei reprezintă principala problemă a Uniunii. Se doreşte o discuție aplicată despre euro? Ea trebuie să țină cont, dacă nu chiar să urmeze punctul de vedere german. Intră în actualitate nevoia unui *bailout*? Poziția Germaniei este esențială, pentru că această țară este principala contributoare la fondurile Uniunii (vezi Figura 6). De acum, hotărârile importante la nivel european vor trece din ce în ce mai mult prin filtrul german. Sau, cum spunea cineva, Europa viitoare va fi din ce în ce mai vizibil „made in Germany". Traversăm o criză economică de câțiva ani. Puterea financiară numărul 1 a Europei a căpătat, în acest context, o putere şi o influență de neimaginat chiar cu 3-4 ani în urmă. De fapt, Germania are cuvântul hotărâtor în Europa. În orice caz, în multe capitale ale lumii şi chiar în țări europene întrebarea „Încotro se îndreaptă Europa?" a devenit sinonimă cu „Ce vor germanii?"[3]. Ceea ce este complet neobişnuit în istoria Uniunii. Şi oferă o confirmare a unei temeri exprimate de mulți intelectuali de marcă ai Germaniei. Se cunoaşte

[1] Rachman Gideon, „Welcome to Berlin, The New Capital of Europe", *Financial Times*, October 23, 2012.
[2] *Apud* Timothy Garton Ash, „The New German Question", *The New York Review of Books*, August 15, 2013.
[3] „Germany, Europe's Reluctant Hegemon", *The Economist* (Special Report), June 15-21, 2013.

îndemnul lui Thomas Mann făcut studenților germani în 1953 de a lupta „nu pentru o Europă germană, ci pentru o Germanie europeană”, formulă repetată în timpul reunificării Germaniei. Cele relatate mai sus ilustrează ceea ce Timothy Garton Ash numea o „variație” a formulei „o Germanie europeană într-o Europă germană”[1].

Figura 6. Cei mai importanți contributori neți la bugetul UE în 2011 (miliarde de euro).

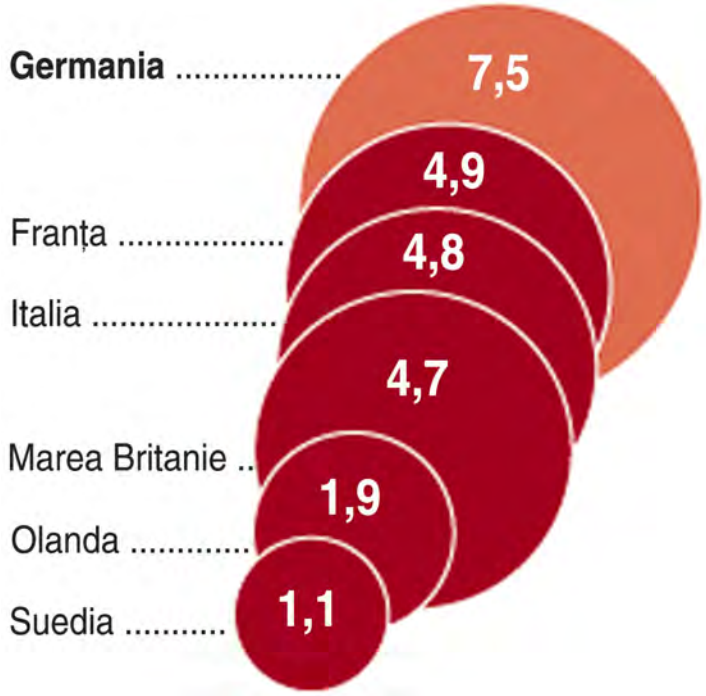

Sursa: George Parker, Quentin Peel, „Exasperated Allies”, *Financial Times*, November 7, 2012.

Discuția ia amploare. Se vorbește despre „noul hegemon” al Europei, se amintesc momente mai puțin faste din istoria acestei țări, se exprimă temeri, se formulează avertismente. Dezbaterea se aprinde și împrumută accente uneori dramatice. *Boom*-ul economic al Germaniei pălește în fața *boom*-ului pe care îl cunosc interpretările privind noul rol european al acestei țări. Atât de diverse și uneori atât de radicale sunt asemenea interpretări, încât derutează și cititorul avizat și îi pot induce întrebări și preocupări chiar fictive. Abordările merg de la tratarea în termeni cvasiobișnuiți a

[1] Ulrich Beck, *German Europe*, Polity Press, Cambridge, 2013, p. VIII.

ridicării Germaniei până la semnalarea unui nou pericol istoric: apariția celui de-al patrulea Reich, de data aceasta economic, a unui tip de „nazism economic". Parcă pentru a face şi mai dificilă misiunea cercetătorului, poziția Germaniei față de Europa a cunoscut şi ea o anumită dinamică. Este suficient să menționăm că Helmuth Kohl – cancelarul sub conducerea căruia a avut loc reunificarea Germaniei, renunțarea la marca germană şi introducerea monedei unice –, într-una dintre puținele sale ieşiri publice, a criticat Germania pe temeiul că s-a depărtat de „ethosul" de altădată, spunând că, dacă nu îşi va găsi „busola" care i-a ghidat acțiunile în raport cu partenerii externi, „consecințele ar fi catastrofale: s-ar pierde baza încrederii, s-ar instala un sentiment de nesiguranță şi, în cele din urmă, Germania ar fi izolată"[1]. Parcă pentru a încurca şi mai mult situația, în fața acuzațiilor de hegemonie, Germania declină orice disponibilitate de a fi lider: „Germania nu are nici dorința, nici capacitatea de a fi liderul Europei. Țara pivot a continentului are un simțământ al responsabilității, dar nu şi al datoriei"[2].

1.1. Puterea Germaniei vine şi din contrastul cu slăbiciunile altora

Spre a putea formula o judecată cât de cât echilibrată şi într-un tip de consens cu dinamica politică a Germaniei, credem că putem vorbi de trei etape, fiecare dintre ele cunoscând o atitudine *distinctă* a Germaniei față de Europa. Este vorba despre Germania din perioada premergătoare crizei, Germania din timpul crizei şi Germania în perioada care vine, evident aici prevalând percepția şi evaluarea autorului acestei lucrări. Vom putea, astfel, surprinde atât particularitățile fiecăreia dintre aceste etape, dar şi schimbările reale intervenite în atitudinea acestui stat în ultimii 23 de ani.

Dacă ne gândim bine, forța economică propriu-zisă a Germaniei nu este aşa de mare şi aşa de detaşată la nivel european. Populația Germaniei reprezintă 16% din populația Uniunii Europene, iar PIB-ul ei, 20%. O putere considerabilă. Dacă ar fi să menținem discuția în termeni strict economici, avem totuşi de-a face cu o putere insuficient de clară pentru a putea

[1] Alan Crawford, Tony Czuczka, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013, p. 176.
[2] David Marsh, *Europe's Deadlock: How the Euro Crisis Could Be Solved – And Why It Won't Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013, p. 2.

vorbi de o dominare sau de un rol hegemonic. La care se adaugă şi o serie de slăbiciuni ale economiei şi ale țării în ansamblu. Dacă evoluțiile actuale se mențin, atunci Germania ar urma să aibă în 2030 circa 60 de milioane de locuitori (comparativ cu 80, în prezent). Ritmul rapid de îmbătrânire a populației ar putea face ca peste 20 de ani să se ajungă la un raport îngrijorător: o persoană activă la un pensionar[1]. Firește, evoluția economică pozitivă a țării va reprezenta un tip de magnet cu deosebire pentru populația din estul şi centrul Europei. Ceea ce înseamnă că asemenea momente critice de ordin demografic nu vor avea loc, sau vor fi amânate.

Ca model, universitatea de cercetare s-a născut pe pământ german; totuşi, astăzi, Germania nu are decât o singură universitate în primele 50 de universități ale lumii. Ceea ce înseamnă că activitatea de cercetare şi inovare nu şi-a găsit locul cuvenit în ecuația dezvoltării acestei țări. De altfel, ar trebui remarcat că, deşi are o evoluție economică robustă, Germania – am spune în general Europa – a mizat pe ramuri economice tradiționale. Europa în ansamblu şi Germania cu deosebire nu figurează printre „puterile informatice" ale lumii. În ultimele decenii, nici Europa, nici Germania nu au reprezentat locul de lansare al unei *disruptive innovation*, al unei inovații care să reprezinte momente de răscruce în evoluția tehnologică a lumii.

De unde vine atunci puterea Germaniei, am spune chiar prestigiul internațional al produselor sale şi al țării în ansamblu? Există o strălucire asociată cu performanța de excepție: de la o inovație importantă la o realizare sportivă ieşită din comun. Există un alt tip de strălucire care se sprijină pe lucrul temeinic, pe activitatea organizată, pe fundamentarea atentă a opțiunilor. Germania are o asemenea strălucire: nu una epatantă, ci una asociată cu lucrul ritmat, care nu evoluează poate spectaculos, dar ştii că înaintează. Hrănită de calculul rece, de munca încordată şi de raționalitatea opțiunilor, evoluția Germaniei are ceva implacabil, stimulând percepția că, mâine, această țară va fi şi mai puternică. Ceea ce adaugă mult la puterea ei prezentă. Pur şi simplu o poate amplifica.

Când vorbim despre succesul Germaniei, ar trebui să avem în vedere şi fundalul pe care se proiectează, faptul că puterea ei este hrănită şi de *contrastul* cu epoca. Atât la nivel european, cât şi mondial. Franța are probleme

[1] Timothy Garton Ash, *art. cit.*

economice[1], Marea Britanie, pe lângă problemele economice, mai consemnează şi o oscilaţie în ceea ce priveşte calitatea de membru al Uniunii Europene. Italia are dificultăţi financiare majore. Cum să nu se impună, în aceste condiţii, puterea germană? Firește că la nivel global ridicarea puterilor emergente reprezintă o mare sfidare. Din partea ţărilor dezvoltate, competiţia nu se anunţă însă foarte strânsă. Japonia a încheiat al doilea „deceniu pierdut" şi este angajată într-un mare efort financiar pentru a restarta propriile motoare economice. SUA se află în preziua relansării economice, dar volumul datoriilor va marca pentru mulţi ani evoluţia ţării. Şi va afecta capacitatea statului de a sprijini inovaţia şi domeniile noi, adică tocmai ceea ce a consacrat puterea americană.

Se ştie, Germania a hotărât să renunţe la producerea energiei pe cale nucleară. În schimb, dezvoltă prioritar energia regenerabilă şi tehnologia pentru energia verde. În 2050, energia provenită din resurse regenerabile va reprezenta 80% din totalul energiei electrice produsă în această ţară, comparativ cu 22% în momentul de faţă. Este suficient să amintim că Bavaria produce în momentul de faţă prin intermediul instalaţiilor foto voltaice o cantitate de energie mai mare decât cea obţinută pe aceeaşi cale în SUA, deşi landul german nu deţine decât 0,7% din suprafaţă SUA[2].

Puterea Germaniei şi viabilitatea orientărilor sale s-au relevat cu putere în timpul crizei. Să nu uităm că Germania a fost foarte puţin afectată de criză. Este o confirmare care vine din partea istoriei şi adaugă, dacă nu chiar amplifică celelalte realizări ale ţării. „La mijlocul lui 2013, producţia la nivelul celor 17 ţări ale Uniunii monetare scăzuse cu aproximativ 2 procente faţă de momentul dinaintea izbucnirii crizei în 2009. Însă o asemenea concluzie ascunde diferenţa considerabilă între ţările mai puternice precum Germania, unde economia a crescut cu 3 procente în această perioadă, şi statele puternic afectate (care erau dinainte cele mai instabile), cum ar fi Grecia, unde economia a scăzut cu aproape 25 de procente, dar şi Irlanda, Italia, Spania şi Portugalia, unde declinul variază între 4 şi 6 procente"[3]. De asemenea, tabloul social al Germaniei este cu totul diferit,

[1] „Noi trebuie să ne prefacem", declara un oficial german, „că tratăm Franţa ca un partener egal".
[2] „Germany, Europe's Reluctant Hegemon", *The Economist* (Special Report), June 15-21, 2013.
[3] David Marsh, *op. cit.*, p. 4.

am putea spune contrastant cu cel din alte țări europene: „În 2013, rata şomajului se situează la 27% din populația activă în Spania şi Grecia, 17% în Portugalia, 15% în Irlanda, 11% în Franța şi Italia şi doar 6% în Germania şi Olanda”[1].

1.2. Consensul de la Berlin

O putere nu se poate ridica doar prin muncă şi dăruire. Aceste lucruri sunt foarte importante, dar ele îşi pot afla valorificarea maximă dacă sunt proiectate pe fondul unor opțiuni făcute la timp şi făcute atunci când ceilalți nu realizează valoarea lor. O putere este ridicată de *opțiunile pe care le confirmă timpul*. În perioada care s-a scurs de la reunificare, Germania a avut asemenea opțiuni. Ni se pare foarte important să subliniem că Germania este şi cea mai mare exportatoare din rândul țărilor dezvoltate, are unul din cele mai scăzute – dacă nu cel mai scăzut – nivel al şomajului şi, în general, consemnează o evoluție echilibrată, privită atât de comunitatea statelor avansate, cât şi de cea a statelor emergente cu respect, ori măcar cu luare aminte[2]. Ceea ce arată că declinul lumii dezvoltate de care ne-am ocupat în prima parte a lucrării de față nu este corelat doar cu date şi evoluții obiective, ci mai ales cu politici şi strategii riscante, la marginea experimentului istoric. Germania, alături de Canada, Suedia, Norvegia etc. sunt exemple prin excepție.

Puterea actuală a Germaniei vine din *puterea ei financiară*. Când toată lumea are nevoie febrilă de lichidități, ea are surplusuri financiare. Iar în jocurile de putere europene, aceste surplusuri au consacrat Germania drept principalul creditor al continentului. Puterea şi influența ei nu pot fi desprinse de acest rol central în spațiul financiar. Explicația surplusurilor este legată de *opțiunea ei pentru export*; care, la rândul ei, nu era susținabilă dacă nu ar fi fost precedată de *opțiunea pentru industrie.* Activitatea industrială continuă să dețină 24 de procente în ansamblul economiei

[1] *Ibidem*, p. 5.
[2] Ni s-a părut semnificativ titlul unui articol publicat în *Foreign Affairs* (iulie/august 2011) semnat de Steven Rattner şi intitulat „The Secrets of Germany's Success”, cu un subtitlu sugestiv pentru ceea ce ne interesează acum: „What Europe's Manufacturing Powerhouse Can Teach America”.

germane[1]. Comparați acest lucru cu situația din Marea Britanie. Potrivit publicației *Financial Times*, ponderea activității industriale în cadrul economiei britanice „a coborât de la aproximativ o cincime, cât era în 2000, la o zecime în 2010". În ceea ce privește investițiile productive, acestea „se situează pe penultimul loc în cadrul țărilor dezvoltate"[2].

Observați *viziunea*? Observați că toate lucrurile sunt legate în țesătura strânsă a viziunii, a strategiei împărtășite de principalele forțe politice ale țării? Sunt două mari greşeli pe care le facem atunci când discutăm despre Germania şi evoluția ei. Prima este că, în cazul Germaniei, subestimăm importanța pe care o au viziunea şi *abordarea structurată* a oricărei probleme. Cu atât mai mult a strategiei de dezvoltare. Când este vorba despre strategia sa de dezvoltare, totul se înlănțuie, se corelează. Că acest lucru a luat naştere sub influența culturii germane şi a tentației sale de a explica lumea şi devenirea prin intermediul unor sisteme atotcuprinzătoare, sau din nevoia pe care o simte un popor disciplinat de a-şi ordona eforturile şi de a avea o perspectivă are, acum, mai puțină importanță. Nu putem însă să nu remarcăm că, de data aceasta, nevoia de viziune şi de obiective clare nu a prilejuit o desprindere – strategia germană excelând tocmai prin pragmatism –, că într-o perioadă care clamează în diferite feluri nevoia de strategii şoc, Germania aplică o imperturbabilă strategie graduală. Existența viziunii şi coerența strategiei se impun în evoluția Germaniei de astăzi. Ceea ce a şi făcut să se vorbească despre un „Consens de la Berlin", materializând viziunea germană despre dezvoltare (efortul de diferențiere față de Consensul de la Washington apare limpede).

A doua mare greşeală este că aplicăm Germaniei standardul comun. Mulți ani după reunificare, Germania a traversat o perioadă de gestație. Locomotiva Europei parcă se gripase. De fapt, ea a fost angajată în depăşirea unor momente dificile, cum ar fi procesul de asimilare a fostei RDG. Nu cunoaştem cu exactitate efortul financiar presupus de acest proces. Ştim doar că este vorba despre miliarde şi miliarde de mărci germane. Deşi un efort uriaş, partidele politice nu au avut opțiuni fundamental diferite, iar națiunea s-a angajat în materializarea acestui obiectiv de mare semnificație națională.

[1] Nicolas Berggruen, Nathan Gardels, „The Next Europe Toward a Federal Union", *Foreign Affairs*, July/August 2013.
[2] Sarah O'Connor, „UK Trade: One-Way Traffic", *Financial Times*, August 22, 2013.

Nu mai puțin importantă pentru devenirea Germaniei este prima decadă a acestui secol. În 2003, sub guvernarea social-democrată a fost lansată Agenda 2010, de fapt un program de modernizare a Germaniei, de scădere a costului pe unitatea de muncă. S-au redimensionat cheltuielile sociale. Deşi exista creştere economică, veniturile salariale au fost, practic, ținute pe loc pentru a asigura ridicarea competitivității generale. Când creștin-democrații au venit la putere au preluat acest program de modernizare reală, structurală. Transformarea Germaniei într-un competitor global nu poate fi înțeleasă fără reformele profunde din primul deceniu al acestui secol. În anii ’90, Franța avea pe unitatea de produs cheltuieli mai mici decât Germania. De-a lungul ultimului deceniu, situația s-a inversat, iar lansarea programului Agenda 2010 de către Gerhard Schröder este un moment esențial în acest demers. Realizarea supremă aceasta este: țara parcă ar fi condusă de un partid unic, un partid care poartă un nume precis: *interesul german.*

Criza nu a făcut decât să arate cât de mult s-a depărtat lumea dezvoltată de la un traseu echilibrat al dezvoltării. Ea a sancționat sever *părăsirea riscantă a traseului echilibrului şi precauției* în cel puțin câteva laturi esențiale ale dezvoltării. Dacă ar fi să ne referim la propria istorie, Germania de astăzi nu are strălucirea pe care o avea Germania anilor 1900, când această țară avea creştere demografică, dispunea de cele mai prestigioase universități, avea şi firme extrem de puternice pentru acea vreme. În 2014 se împlinesc 100 de ani de la izbucnirea Primului Război Mondial. Prilej pentru a medita asupra momentului şi învățămintelor sale. Atunci, Germania se afla la apogeu. Ea deținea poziții puternice în toate domeniile care caracterizează o putere: economic, militar, cultural. Folosite cu înțelepciune, aceste atuuri ar fi putut face din secolul care începuse „un secol al Germaniei”, după aprecierea lui Raymond Aron. A urmat ceea ce ştim. Acum, după unificare, după trecerea cu bine de examenul crizei, Germania are „o a doua şansă”. Cum o va folosi?

Astăzi, Germania are industrie performantă, export puternic şi, prin urmare, surplusuri financiare. Dacă Germania străluceşte în aceste condiții, ne putem face o impresie mai exactă despre relevanța contrastului de care am amintit. Evoluția Germaniei s-a profilat aşa de pregnant pentru că ea a avut loc pe fundalul unui tip de *abdicare* din partea lumii dezvoltate. Abdicare de la problema centrală a oricărei societăți, cea a dezvoltării. Spațiul public al

lumii dezvoltate a fost populat cu tot felul de teorii, de „mode", în timp ce problemele dezvoltării propriu-zise au trecut în plan secund. Care a fost modelul de dezvoltare preconizat de lumea dezvoltată pentru ea însăşi şi pentru cea în curs de dezvoltare? Deceniile şase, şapte, opt ale secolului trecut au fost dominate de dezbaterile în jurul dezvoltării. După Războiul Rece, aceste dezbateri practic au încetat şi au fost înlocuite de postmodernism, multiculturalism, studii de gen etc. Toate importante, dar neputându-se substitui preocupării centrale legate de dezvoltarea propriu-zisă. Este, indiscutabil, un mare merit al Germaniei că a păstrat, ca prioritate, problema propriei dezvoltări, materializată într-un adevărat model.

Modelul liberal născut pe pământ european şi îmbrăţişat apoi de către SUA, Canada ş.a.m.d. consacră drept miez al societăţii capitaliste unitatea dintre libertate şi dezvoltare. Facem o precizare peste care se trece cu uşurinţă: acest tandem a apărut într-un context istoric, dar nu este obligatoriu pentru evoluţia unor ţări sau regiuni[1]. Prin trecerea problemelor dezvoltării într-un plan secund, prin exacerbarea oarecum a importanţei libertăţii în raport cu dezvoltarea se inaugurează un tip de dezechilibru, se poate sugera *o ierarhie de importanţă* între libertate şi egalitate, între libertate şi dezvoltare. Or, acest lucru nu anunţă nimic bun. Libertatea nu-şi poate găsi un alt suport mai solid decât dezvoltarea – în afara căreia devine din ce în ce mai iluzorie –, aşa cum dezvoltarea (ca suport al egalităţii) nu-şi poate afla altă împlinire mai generoasă decât libertatea. Prin faptul că a menţinut problemele dezvoltării în prim-plan, Germania a contribuit, implicit, la consolidarea acestui tandem, esenţial pentru modelul liberal de evoluţie socială.

În sfârşit, un alt dezechilibru instituit în ultimele decenii a fost cel dintre stat şi piaţă. Exacerbarea virtuţilor pieţei şi minimalizarea rolului şi răspunderilor statului au favorizat procesul dereglementării care a condus, în cele din urmă, la izbucnirea crizei, au agravat unele procese, cum ar fi polarizarea

[1] Există în această privinţă o intervenţie clarificatoare din partea lui Azar Gat în articolul „The Return of Authoritarian Great Powers", *Foreign Affairs*, July/August 2007. Profesorul de la Universitatea din Tel Aviv precizează: „Motivele pentru triumful democraţiei, în special asupra rivalilor săi capitalişti nedemocratici din timpul celor două războaie mondiale, anume Germania şi Japonia, au fost mai contingente decât se presupune de obicei. Statele capitaliste autoritare, cum sunt astăzi China şi Rusia, pot reprezenta o cale alternativă viabilă spre modernitate, ceea ce sugerează că victoria finală a democraţiei liberale nu este câtuşi de puţin inevitabilă".

socială, diminuarea clasei de mijloc etc. Germania a fost şi ea influenţată de viziunea neoliberală. Dar echilibrul pe care această ţară l-a păstrat în probleme şi opţiuni fundamentale au ferit-o de excese. Iar astăzi, prin vocea cancelarului, formulează unul din cele mai puternice avertismente împotriva diminuării rolului statului: „Lumea încă nu a învăţat pe deplin lecţia care se desprinde din criza financiară devastatoare din 2008. Suntem datori să luăm măsuri pentru ca iresponsabilitatea care a dus la acele evenimente să nu se repete niciodată. În economia socială de piaţă, statul veghează asupra ordinii. Oamenii trebuie să aibă încredere în acest lucru”[1].

Acest context cu totul special, faptul că puterea Germaniei iese şi mai puternic în evidenţă datorită contrastului cu situaţia din alte ţări care au inaugurat evoluţii *în contratimp cu cerinţele momentului*, prezintă şi un mare risc pentru Germania. Întrucât poate stimula un tip de excepţionalism ad-hoc, de autoadulare, care ar putea, în cele din urmă, afecta, dacă nu chiar compromite „a doua şansă” a Germaniei. Într-adevăr, această ţară a trecut cu bine, am putea spune strălucit, examenul crizei, în urma căruia ea se situează nu numai pe un soclu de putere, cel puţin la nivel european, dar şi pe unul de prestigiu. Urmează acum un examen nu mai puţin dificil: *examenul european*. Examenul adevărat pe care trebuie să-l susţină Germania este cel în faţa Europei. Aici vom vedea ce vrea cu adevărat Germania, aici se va developa totul. Dacă va evolua doar pentru ea, sau dacă va fi un adevărat lider al Europei. Dacă va evolua doar pentru ea, va deveni un factor de adâncire a crizei. Nu avem în vedere aici să devină o sursă a consumului celorlalţi. Ci o sursă a creşterii producţiei celorlalţi, a competitivităţii lor. Examenul este de model, nu de generozitate sau de filotimie. Germania va deveni lider în măsura în care va construi un model împărtăşit, asumat. Deci va propulsa Europa. Actuala paradigmă, în care Germania se îngrijeşte cu predilecţie de propria devenire şi „exportă”, în principal, nevoia de austeritate, poate face din această ţară statul mereu mai puternic al Europei, dar nu liderul ei.

[1] Merkel’s New Year’s Message, video: http: //www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Artikel.

1.3. A reprezentat „mai multă Europă" contraponderea la „mai multă Germanie"?

Nu era greu de prevăzut că reunificarea germană va da naştere cu timpul puterii germane. Răspunsul european la un proces anunțat a fost următorul: la „mai multă Germanie" contraponderea nu poate fi decât „mai multă Europă". Sintetizat de către François Mitterrand, raționamentul şi mişcarea politică pe care a inspirat-o erau corecte. Vine însă întrebarea: a fost cu adevărat „mai multă Europă"? În ce s-a materializat această direcție care reprezenta răspunsul european? În primul rând, în introducerea euro. Instituirea monedei unice a reprezentat expresia efortului european de integrare a Germaniei. Ne vom referi la introducerea monedei unice, la această a „doua naştere" a Europei, cum am numit-o într-un capitol anterior. Acum am dori doar să menționăm că această măsură nu a fost urmată de ridicarea celorlalți piloni ai construcției europene: desăvârşirea uniunii monetare, construcția uniunii financiare şi, apoi, a uniunii politice. Astfel, euro a rămas undeva suspendat. Realitatea este că, după instituirea monedei unice, la nivelul Uniunii s-a instalat şi un gen de *relaxare prematură*, similară cu relaxarea intervenită în SUA după încheierea Războiului Rece.

Unele temeiuri pentru o asemenea autoîngăduință existau. În toată perioada postbelică, Germania şi-a afirmat ataşamentul la valorile europene şi a corelat tot timpul politica proprie cu valorile şi perspectivele europene. Germania europeană reprezenta un gen de parcurs confirmat, de credință materializată. La care se adăuga, neapărat, şi ataşamentul personal al fostului cancelar Helmut Kohl la construcția europeană: „Kohl a fost proeuropean din convingere. Angela Merkel este proeuropeană din nevoie", remarca Romano Prodi[1].

În felul acesta, la nivel european am avut de-a face cu *două procese concomitente, dar inegale şi nu neapărat convergente*. Ridicarea puterii germane a fost reală, a developat o forță economică şi financiară care s-a impus la nivel continental şi global, în timp ce „mai multă Europă" a devenit cu deosebire un motiv retoric. Mai ales după izbucnirea crizei euro, sub cupola generoasă a Europei au apărut din ce în ce mai pregnant alte personaje cu rol

[1] *Apud* Alan Crawford, Tony Czuczka, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013, p. 175.

cheie: *statele naționale*. Care au recuperat din fostele cuceriri europene (comparați puterea de care dispunea Delors cu cea care revine, astăzi, lui Barroso). „Mai multă Europă" a devenit o formulă mereu invocată, dar mereu amânată. De câte ori se întâmplă aşa ceva, lucrurile alunecă uşor, uşor spre un formalism supărător, dacă nu chiar spre derizoriu.

Realitatea este că problema pe care a ridicat-o reunificarea Germaniei pentru Uniunea Europeană nu a fost – din câte cunoaştem – discutată serios şi într-o perspectivă multilaterală la nivel european. Este adevărat că şi evenimentele s-au succedat cu repeziciune. La începutul anilor '90, cel puțin trei mari prefaceri au reprezentat pentru Uniune adevărate sfidări: eliberarea Estului european de sub socialism şi de sub dominația sovietică, reunificarea Germaniei şi, apoi, prăbuşirea Uniunii Sovietice. Fiecare a solicitat răspunsuri cu valoare strategică. În ceea ce priveşte problema care ne interesează acum, răspunsul a constat în efortul de a ancora ferm noua putere germană în structurile europene. După introducerea monedei unice, Uniunea Europeană a considerat că presiunile istorice, dacă nu au dispărut, atunci măcar s-au diminuat. Este momentul când s-a instalat chiar o autopercepție supraoptimistă. Semnificativ în această privință rămâne obiectivul fixat prin Strategia Lisabona, care prevedea ca, până în 2010, Uniunea să devină „cea mai competitivă economie din lume". Cum apare acum acest obiectiv?

În realitate, presiunile nu au dispărut: pe termen mediu se profila presiunea cea mai importantă pentru lumea dezvoltată, ridicarea țărilor emergente, a țărilor mari care vor domina lumea la mijlocul acestui secol. Dacă această presiune ar fi fost percepută la timp şi în toate dimensiunile ei, atunci răspunsul european ar fi trebuit să fie *diferit* şi mult mai rapid transpus în viață. În realitate, zonele dezvoltate ale lumii – deci inclusiv Europa – au cunoscut un gen de *decuplare* de la tendințele care deveneau din ce în ce mai vizibile la nivel global. La nivel european procesul de decuplare a avut loc şi în legătură cu anumite evoluții interne, cum ar fi ridicarea puterii germane. Paul Kennedy releva că ridicarea Germaniei din a doua parte a secolului al XIX-lea s-a produs „chiar în centrul vechiului sistem al statelor europene", sub privirile acestor puteri (spre deosebire de cea a Japoniei, care a avut loc în condiții de semiizolare geografică). În acelaşi timp, afirmarea puterii germane a avut loc foarte rapid, surprinzând

pe toată lumea[1]. Ridicarea de astăzi a puterii germane s-a produs în aceleaşi condiţii geografice, Germania fiind, de această dată, şi membră a unei noi organizări politice continentale – Uniunea Europeană; de asemenea, procesul de developare a noii puteri europene a beneficiat de aceeaşi viteză surprinzătoare, ca şi în secolul al XIX-lea.

Oare învăţăm noi ceva din istorie? Foarte puţin! Atunci când o putere se ridică de două ori în istoria modernă (în a doua parte a secolului al XIX-lea şi în perioada postbelică), te aştepţi să se ridice şi a treia oară (după reunificare). Oare unde or fi fost în deceniul de început al acestui mileniu puterile europene „clasice"? Care nu trebuiau să „se opună" ridicării puterii germane, ci să observe acest proces, să vadă dacă unele din măsurile şi orientările promovate în Germania nu sunt valabile şi pentru ele, sau chiar pentru Uniunea în ansamblu. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Marea Britanie a ezitat să dezvolte industria chimică pe care a îmbrăţişat-o Germania. Această ramură a reprezentat unul din vectorii ridicării Germaniei în acea perioadă. În perioada de după Războiul Rece, Germania a promovat orientarea către export, orientarea către *manufacturing*, a făcut din scăderea cheltuielilor pe unitatea de muncă o prioritate naţională. Europa a asistat oarecum pasivă, de parcă era vorba despre ridicarea unei puteri nu în centrul continentului, ci în zona pacifică. De fapt, Europa a fost atinsă de un gen de paralizie politică. Acum, continentul este pus în faţa unei evoluţii împlinite.

Când puterea numărul 1 creşte şi capătă din ce în ce mai multă importanţă, totul se reaşază în cadrul ansamblului, adică al Uniunii. Raporturile puterii respective cu ansamblul devin esenţiale. În cazul Europei, temerile privind parcursul unei puteri care se detaşează şi se apropie de statutul de hegemon sunt alimentate şi de experienţe istorice. Mult mai depărtate decât cele ale secolului XX. Într-unul din ultimele numere ale anului 2012, revista *The Economist* publică un material referitor la eventuale similitudini între modul cum s-a fragmentat şi, apoi, a dispărut Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană şi problemele cu care se confruntă Uniunea Europeană astăzi. Orice analogie trebuie privită cu circumspecţie. O remarcă atrage, totuşi, atenţia: „problema a fost că Prusia a devenit atât de puternică, încât imperiul nu a mai putut să o disciplineze. Cât timp ea a

[1] Paul Kennedy, *The Rise and the Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987, pp. 209-210.

cooperat cu Austria, aşa cum Germania şi Franța fac astăzi în UE, tandemul a menținut ordinea. Dar, de îndată ce Prusia a început să pună propriul interes deasupra celui al imperiului, chiar să lupte împotriva Austriei, un observator detaşat ar fi constatat că este începutul sfârşitului”[1].

În legătură cu problema care ne interesează, mai este o teorie apărută în spațiul asiatic: *flying geese* („stolul de gâşte călătoare”). Lansată la mijlocul secolului trecut de către Kaname Akamatsu, teoria vorbeşte despre relațiile dintre liderul regional în raport cu țările din regiunea respectivă. Liderul experimentează tehnologii, strategii şi, după aceea, le transferă celorlalți „alergători”. Nu dorim să discutăm valabilitatea acestei teorii în spațiul european. Pe noi ne interesează, în acest context, două lucruri. Aplicată, teoria respectivă prevede un tip limpede de răspundere a liderului față de „alergătorii individuali” care formează „stolul” respectiv; în acelaşi timp, modelul, datorită faptului că alergătorii beneficiază de o serie de avantaje (tehnologie, metode avansate de management, în general sprijin concret), dezvoltă un gen de *solidaritat*e la nivelul grupului. Statele componente ale regiunii sunt interesate de succesul liderului, iar acesta are răspunderi nu doar în finalizarea cu succes a propriilor experimente, ci şi în transferul lor, în progresul celorlalți alergători. Considerăm că pentru Uniunea Europeană, ideea de solidaritate, de prevenire a apariției unor falii sau a extinderii celor existente, este fundamentală. Pur şi simplu, Uniunea nu poate trăi brăzdată de falii şi răvăşită de divergențe. Nu mai este Uniune.

Într-o lucrare ceva mai recentă referitoare la aceeaşi teorie asiatică, Walter F. Hatch face următoarea remarcă în legătură cu Germania. În 1989, Germania a convins Uniunea Europeană să creeze două programe: PHARE (Poland and Hungary: Asistance for Restructuring their Economies) şi INTERREG (Interregional cooperation), care urmau să stimuleze legăturile şi cooperarea transfrontaliere. La mijlocul anilor ’90, Polonia şi Republica Cehă, vecinii Germaniei, au primit, precizează autorul, mai mult de jumătate din fondurile INTERREG. „Ca şi Japonia în Asia, ori SUA în America Centrală, Germania a ajuns să domine fluxurile de investiții străine directe în Europa Centrală, orientând, în fiecare an, 30 de procente din acest tip de investiții către Republica Cehă, 25 de procente către Ungaria, 21 de procente

[1] „The Holy Roman Empire: European Disunion Done Right”, *The Economist*, December 22, 2012.

către Slovacia şi 20 de procente către Polonia”[1]. Deosebirea este că UE era deja o regiune constituită în momentul reunificării Germaniei. Iar datele de mai sus pot indica o atitudine preferențială sau, dacă vreți, constituirea unui cerc de influență germană în cadrul Uniunii. În felul acesta, putem să ne dăm seama de existența unui tip de prefigurare a viziunii europene pe care o promovează Germania, ca putere dominantă a continentului: *teoria cercurilor concentrice având în mijloc Germania.*

Institutul geografic național francez a făcut următoarea evaluare. Cât timp Europa avea 15 membri, centrul geografic al Uniunii se situa în Franța. Marea extindere din 2004, care a inclus printre cei 10 noi membri țări din vecinătatea de est a Germaniei, a favorizat o adevărată *translatare a centrului geografic al Uniunii spre Est*, trecând prin Belgia şi apoi traversând Rinul. După aceea, aderarea României, Bulgariei şi, de curând, a Croației a accentuat această mişcare şi a plasat centrul geografic al Uniunii undeva aproape de Berlin[2]. Deci şi din punct de vedere geografic, Germania se află în centrul Uniunii. Extinderea influenței germane spre Vest, aşa cum ne învață şi istoria, este mult mai dificilă. Acolo întâlneşte roca tare a Franței şi a celorlalte țări dezvoltate ale Europei. Spațiul natural de expansiune al puterii germane rămâne Europa Centrală şi de Est. Dacă dorim să examinăm natura politicii europene a Germaniei, Europa Centrală şi de Est reprezintă cel mai bun laborator. Deocamdată aflat în curs de amenajare. Este însă cert că țările din „prima linie”, deci vecinii imediați ai Germaniei – Cehia, Polonia, la care se adaugă Slovacia şi Ungaria –, formează spațiul de interes geopolitic imediat al noii puteri europene. Cercul format din România, Bulgaria, Croația şi alte state din regiune – unite de cursul geopolitic al Dunării – se află în rândul doi. Şi oricum, aceste state vor forma într-un mod mai vizibil obiect de dispută geopolitică între Germania şi Rusia.

Întrucât facem parte din această arie, nu putem să nu menționăm că regiunea centrală şi estică europeană are o importanță geopolitică *de împrumut*. Când Germania şi Rusia sunt slabe, Europa Centrală şi de Est aproape nu contează. Dar, când ambele puteri de pe laturile acestei regiuni

[1] Walter F. Hatch, *Asia's Flying Geese: How Regionalization Shapes Japan*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2010, p. 254.
[2] Alan Crawford, Tony Czuczka, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013, pp. 178-179.

se ridică, se ridică, proporțional, și importanța regiunii. Este spațiul natural de expansiune atât al Germaniei, cât și al Rusiei. Expansiune care se simte. Uneori este dorită, alteori contestată, dar se simte din ce în ce mai mult. Iar în următorii ani – ani, nu decenii! – se va simți și mai mult. Deosebirea este că la gurile Dunării nu se mai întâlnesc doar Germania și Rusia, ori puterile europene și Rusia, ci Uniunea Europeană și Rusia. Dar o Uniune Europeană condusă din ce în ce mai limpede de către Germania.

1.4. „Imperiul accidental" german

Există două puncte nodale în evoluția Germaniei până la izbucnirea crizei. Ambele au remodelat atitudinea țării și i-au dat o nouă direcție. La unul am făcut referire: lansarea Agendei 2010, care a reprezentat punctul de pornire pentru transformarea Germaniei într-un competitor global. Cel de-al doilea a avut loc în anul 1994. Germania se unificase și se afla angajată în efortul de a plăti costurile unificării, de a ridica fosta RDG la nivelul unui stat de mare performanță; în aceste condiții, își păstra nu doar atașamentul față de Uniune, ci și față de direcția ei federală, prefigurată în Tratatul de la Maastricht. Dovada cea mai robustă o constituie faptul că în acel an, după mărturisirea lui Jacques Attali, Germania a propus „federalismul fiscal" la nivelul Uniunii, Franța făcând, după expresia lui Attali, „teribila greșeală" de a-l refuza.[1] Este un refuz care, după opinia noastră, a suscitat o anumită dezbatere în cadrul cercurilor foarte restrânse ale elitei germane și a ridicat semne de întrebare privind evoluția propriei lor țări. Mai ales că potențialul economic al Germaniei devenise din ce în ce mai important și el avea nevoie de un tip de ghidaj, de o orientare strategică. Direcția federală putea reprezenta o astfel de orientare. Ea nu a fost împărtășită de către Franța într-un moment crucial. Între timp, și Germania s-a depărtat de acest obiectiv care, astăzi, îi apare drept o soluție indezirabilă. Așa cum am mai afirmat, Germania lucrează întotdeauna cu viziune. Am putea spune că este vorba aproape de o particularitate națională. Ea avea nevoie în acel moment să știe unde se îndreaptă, ce finalitate va avea efortul de modernizare la care era angajată. Refuzul francez nu doar că nu i-a oferit o direcție de care

[1] Jacques Attali, „Understand Germany", December 10, 2010, http://blogs.lexpress.fr/-attali/2010/12/12.

Germania avea atât de mult nevoie, dar i-a relevat şi starea de incertitudine, de nehotărâre care exista la nivel european. Suntem tentaţi să credem că a fost un moment esenţial, când puterea germană în devenire a început să reţină şi posibilitatea unor *variante alternative*. Din acel an, maşinăria germană a început să fie din ce în ce mai clar orientată către scopuri naţionale, nu neapărat corelate cu cele europene.

Traseul parcurs de Germania rămâne unul de referinţă. Dacă am avea o obiecţie de făcut la tot ceea ce s-a întâmplat în primul deceniu al acestui secol şi mileniu pe scena politică europeană, aceasta se referă la comportamentul european al Germaniei. Germania a acţionat cu o temeinicie care nu poate să nu fie remarcată, cu un spirit de prevedere care impune, dar toate aceste lucruri le-a făcut *pentru sine*. Nu cunoaştem şi nu am întâlnit în literatură o poziţie germană care să ridice problema evoluţiei şi marilor opţiuni strategice la nivelul Uniunii. Există doar o precizare din partea fostului preşedinte al Bundesbank, Axel Weber, care vorbeşte despre opţiunea pentru *manufacturing* a Germaniei, concomitentă şi complementară cu cea pentru servicii a altor ţări europene: „Germania a decis să se axeze pe activitatea industrială, lăsând celelalte ţări să devină puternice în sectorul serviciilor”[1].

Am ridicat această problemă pentru că ea are o prelungire în actualitate, în perioada post-criză. Rezultatele Germaniei nu au picat din cer. Este sigur că ele au presupus, pe lângă viziune, şi un mare efort, multe renunţări chiar. Salariile lucrătorilor germani au fost deliberat crescute foarte moderat, tocmai pentru a putea realiza costuri scăzute pe unitatea de produs. Acum, Germania este tentată să recurgă la un tip de *export de atitudine*. Noi am suferit, suferiţi şi voi! Pe de altă parte, competitivitatea germană este o realitate împlinită. Sursele de creştere ale Germaniei sunt plasate în interiorul ţării, dar şi în afara sa, acolo unde merg exporturile sale impresionante. Cerinţa formulată direct şi indirect de Germania ca fiecare ţară din Uniune să aibă conturi curente echilibrate ori chiar surplusuri de cont curent este utilă, dar este foarte greu de imaginat că ar putea fi extinse la nivelul Europei. Mai ales în condiţiile în care ţările asiatice excelează în

[1] *Apud* David Marsh, *The Euro: The Battle for the New Global Currency*, Yale University Press, New Haven and London, 2011, p. 279.

aceste surplusuri. Martin Wolf remarca îndreptățit: „Trebuie ca toate țările să aibă surplusuri de cont curent? Dacă da, cu cine anume? Cu marțienii?”[1]

Este momentul să clarificăm următoarea problemă: Germania se află pe poziția pe care se află deoarece a evitat stângăciile şi unilateralitățile celorlalți sau pentru că a avut un model propriu. Răspunsul comod ar putea fi: Germania a reuşit din instinct şi din respect față de propria tradiție. Răspunsul mai problematic, dar mai greu de probat, este că Germania a avut o strategie. Elementul de noutate este că această strategie nu a fost construită dintr-odată şi în mod deliberat, ci s-a născut treptat. Rădăcina ei a fost judecata temeinică, întrucât orice atitudine temeinică este, în fond, şi o *prefigurare de ordin strategic*. Viziunea proprie s-a constituit din răspunsurile atent elaborate, înglobând interesele Germaniei, la problemele ridicate de momentele nodale din viața Germaniei şi a Uniunii Europene în ultimele două decenii. În alți termeni, putem spune că strategia a fost mai curând un rezultat decât un punct de plecare; în orice caz, ea a fost elaborată pe parcurs. O strategie despre care nu s-a vorbit mult, dar care a fost urmată cu o rară consecvență[2].

Cum a ajuns Germania să domine Europa? La această întrebare, Ulrich Beck are un răspuns surprinzător: „din întâmplare”. „S-a întâmplat printr-un fel de accident. Germania a creat, de fapt, un «imperiu accidental». Nu există un mare plan, o intenție de a ocupa Europa. Lucrurile nu au o bază militară, aşa încât toate discuțiile despre un «al patrulea Reich» sunt deplasate. Mai degrabă, lucrurile au o bază economică – e vorba de putere economică – şi este interesant de văzut că, sub spectrul unei catastrofe europene, în contextul

[1] *Apud* Mark Blyth, „The Austerity Delusion”, *Foreign Affairs*, May/June 2013.

[2] Toată această evoluție apropie Germania de China. Ambele au făcut din propriul export o prioritate. Ambele au dezvoltat sectorul industrialo-manufacturier, China devenind „uzina lumii”, iar Germania „uzina Europei”. Ambele au aplicat reforme graduale şi nu s-au avântat pe terenul accidentat al diverselor măsuri fără prudența necesară. Această similitudine ne-a şi inspirat un articol – „Germania, China Europei” – publicat în *Romanian Journal of European Affairs*, la care o să mai facem referire pe parcurs: Paul Dobrescu, Mălina Ciocea, „Germany: Europe’s China”, *Romanian Journal of European Affairs*, vol. 13, no. 2, June 2013.

temerilor că zona euro şi poate chiar Uniunea Europeană s-ar putea prăbuşi, peisajul puterii în Europa s-a schimbat fundamental”[1].

Într-adevăr, nu putem spune că peisajul puterii la nivel european este rezultatul unei acțiuni deliberate, al unui proiect. Este mai degrabă consecința întâlnirii dintre trei factori esențiali: ridicarea Germaniei, o perioadă confuză la nivel UE, care, preocupată de extindere, nu şi-a consolidat mecanismele de decizie internă, propriul *leadership*, şi criza care a consacrat situația de fapt a Europei. Bulversarea pe care a adus-o la nivel european ridicarea puterii germane a fost urmată de zguduirea produsă de criză. Germania este beneficiara acestor mişcări seismice succesive. Nici cei mai optimişti germani nu şi-ar fi putut imagina în 2007 raporturile de putere la nivel european din 2013. Încă o confirmare că istoria îi răsplăteşte pe cei harnici şi prevăzători. Ce a uitat Germania? Dacă ni se permite, ce a uitat dintotdeauna: că mai există şi ceilalți. Nimeni nu neagă nici eforturile, nici încordarea, nici meritele Germaniei, ale liderilor şi cetățenilor săi. O componentă a ridicării Germaniei este ancorată în efortul propriu, o alta în existența Uniunii, a euro şi a pieței comune pe care Uniunea a oferit-o maşinii de producție germane. Că Germania a ştiut să valorifice mai bine şi mai inteligent acest nou context în raport cu alte state este încă un merit al Berlinului. Dar niciodată rezultatul nu trebuie despărțit de contextul favorabil care l-a prilejuit.

În acest spațiu putem identifica greşeala majoră a Germaniei. Care poate conduce la o mişcare de reacție europeană cu consecințe pe termen mediu şi lung. Avem în vedere cu deosebire consecințe în planul unității europene, al sentimentului de apartenență şi al solidarității, fundamentale pentru succesul construcției europene. În alți termeni, dacă Germania nu va evalua corect contextul şi impactul poziției sale la nivel european, este posibil ca ridicarea puterii germane să nu fie neapărat un element favorabil pentru consolidarea modelului european de dezvoltare. De aceea, este esențial să înțelegem nuanțat atitudinea Germaniei din timpul crizei. Care ne va prilejui o reprezentare mai exactă a poziției Germaniei şi chiar a evoluției Uniunii în perioada următoare.

[1] Ulrich Beck, „Germany Has Created An Accidental Empire”, March 25, 2013, *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2013/03/germany-has-created-an-accidental-empire/.

1.5. Interese hegemonice etichetate drept interes național

Complicat şi chiar pervers a fost impactul crizei asupra Uniunii Europene. În fond, ce face o criză? Confirmă sau nu o evoluție, un traseu. Făgaşul inaugurat de construcția europeană nu putea fi confirmat, întrucât nu era în stare de funcționare deplină, nu atinsese „parametri proiectați". Nu parcursul a fost pus sub semnul întrebării, ci faptul că se oprise la jumătate construcția, cu toate vulnerabilitățile care decurg de aici. Criza a formulat un îndemn cu nuanțe de imperativ: încheiați cât mai repede construcția! Evoluția trebuie să-şi croiască drum pe undeva. Dacă *făgaşul european* nu a funcționat cum se cuvine, atunci a intrat în funcțiune făgaşul alternativ, cel *național*. În momentul de față, definitivarea construcției nu se face şi pentru că Germania se opune, invocând motive financiare şi economice. Drept rezultat, făgaşul național devine *traseul principal al Uniunii*, cu precizarea că el urmează să fie aprobat în foruri europene. Ceea ce nu trebuie să deruteze. Forurile europene aprobă, dar nu decid. Decizia este prefigurată la nivel național şi apoi definitivată în foruri europene, în principal de către reprezentanții naționali. Consiliul European, organismul care ia deciziile esențiale la nivel europeam, este „un sindicat al intereselor naționale".

Confirmând traseul urmat de Germania, criza a relevat importanța pentru perioada următoare a *traseului național*. Şi, astfel, a mai adăugat un argument pentru plasarea Germaniei la cârma Europei. Chiar dacă acest lucru nu este spus deschis. Şi chiar dacă modelul nu a fost testat până la capăt. Istoria selectează succesul, chiar dacă pierzătorul poate că a avut dreptate.

Europa are nevoie de o clarificare: încotro dorim să îndreptăm Uniunea? Or, la această întrebare nu se mai răspunde, clar şi decis, de ani buni. Aici stă adevărata rădăcină a crizei Europei. Criza izbucnită în 2008 nu a făcut decât să evidențieze absența acestui răspuns de tip strategic din partea Uniunii. El nu este dat, clar şi decis, nici astăzi, după patru, cinci ani de criză. Vrem, nu vrem, va trebui să acceptăm că, implicit, avem de-a face şi cu o criză a modelului de dezvoltare inaugurat în perioada postbelică pe pământ european. Atunci, Europa a propus un model de integrare supranațional, care a avut succes, dar care, în momentul de față, traversează o perioadă dificilă. Paul Krugman sublinia cu îndreptățire că: „de şaizeci de ani încoace, Europa s-a angajat într-un nobil experiment, într-o încercare de a reforma un continent sfâşiat de război prin integrarea economică, aşezându-l pentru totdeauna pe făgaşul

păcii şi al democraţiei. Întreaga lume are de câştigat de pe urma succesului acestui experiment şi va suferi dacă el va eşua”[1].

Ar fi dificil să precizăm dacă modelul de dezvoltare promovat de „cei şase”, apoi de „cei nouă” ş.a.m.d. a alimentat ridicarea polului de putere european sau dacă ideea revenirii Europei la puterea de altădată, după prăbuşirea de la sfârşitul războiului, a stimulat şi a generat modelul european de integrare. Cert este că modelul şi polul de putere europene se află într-o corelaţie organică: unul fără altul nu pot exista. Declinul unuia atrage declinul celuilalt. Paradoxul este că modelul se poate prăbuşi după ce a produs rezultate, după ce, prin integrarea a noi spaţii naţionale şi prin performanţă economică, Uniunea a devenit o putere de anvergură globală.

Şocant este că relaţia dintre model şi polul de putere pe care l-a construit nu preocupă. Deşi apare clar ca lumina zilei că, numai dacă îşi va consolida propriul model de dezvoltare, Europa îşi va putea menţine un rol semnificativ în lumea de azi. Mai ales că la nivel global apar noi centre de putere care, oricum, le vor pune în umbră pe cele existente. Atunci cum să ne explicăm sentimentul de uşurare, am spune de bucurie vinovată cu care Europa se desprinde de modelul care i-a asigurat succesul? Putem înţelege o asemenea atitudine numai pe fondul unui context precis: existenţa unei *alternative nemărturisite*, potrivit căreia Uniunea va fi păstrată dar, încet, încet, i se va da un alt conţinut, care o va îndepărta de valorile cu care a pornit la drum. Întoarcerea la ceea ce istoricii numesc *small-statism*, într-o lume a giganţilor, a statelor-continent, este un alt fel de a muri al Europei.

Să nu realizeze oare liderii Uniunii că Europa, ca pol de putere global, nu poate rezista decât dacă va consolida modelul care a prilejuit ridicarea polului de putere european? Greu de acceptat o asemenea ipoteză. Confruntarea adevărată care macină Uniunea nu este cea dintre perspectiva federală şi cea naţională, ci între prima şi puterile naţionale care vor să *subsumeze construcţia*. Uniunea Europeană este din ce în ce mai slabă, economic şi strategic; parcă nu mai are nici voinţa de a se opune. Pentru Uniune, apariţia unei Germanii puternice este o mare şansă (ar trebui să medităm la ceea ce ar reprezenta astăzi Uniunea dacă şi Germania ar fi o ţară confruntată cu mari probleme). În acelaşi timp, o Germanie care conduce hegemonic

[1] Paul Krugman, *End This Depression Now*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2012, p. 167.

Europa reprezintă şi un risc enorm. Hegemonia şi spiritul european sunt opuse. „Dacă Germania devine hegemonică, aceasta înseamnă sfârşitul visului european”[1].

De curând, Wolfgang Schäuble, ministrul de Finanțe al Germaniei, şi-a exprimat punctul de vedere într-un articol publicat concomitent în mai multe capitale europene, al cărui titlu nu mai are nevoie de niciun comentariu: „Noi, germanii, nu dorim o Europă germană”. În subtitlu se precizează: „Germania nu este tentată să-i modeleze pe alții după propria imagine – însă vrem o Uniune Europeană competitivă”[2]. Ieşirea la rampă a acestei persoane nu este întâmplătoare. Germania este o putere financiară sau, în orice caz, puterea sa financiară i-a creat pârghii speciale de intervenție şi influență în timpul crizei. Iar ministrul Finanțelor şi preşedintele Bundesbank simbolizează această putere în Germania. Afirmația esențială aceasta este: „Ideea conform căreia germanii vor să joace un rol special în Europa se bazează pe o neînțelegere. Nu dorim o Europă germană. Nu cerem altora să fie la fel ca noi. Această acuzație este la fel de absurdă ca şi stereotipurile naționale care se ascund în spatele unor asemenea afirmații... Noi vrem să punem Germania în slujba redresării economice a comunității europene – fără a slăbi prin aceasta Germania. Asta n-ar fi în interesul nimănui”[3].

Formula cheie, după opinia noastră, este „fără a slăbi Germania”. Nimeni nu are acest interes. Numai că interesul Germaniei este transformat în instanță supremă de judecată şi apreciere a unei probleme europene. Cum poate o instanță germană (de pildă, Curtea Constituțională de la Karlsruhe) să judece oportunitatea unui *bailout*? Replica poate veni imediat: Nu, Curtea Costituțională nu judecă oportunitatea *bailout*-ului, ci constituționalitatea contribuției financiare germane la acel *bailout*. Dar cum contribuția germană este importantă, Curtea Constituțională germană de fapt are cuvântul hotărâtor asupra *bailout*-ului. Observați paradoxul? Germania nu vrea să conducă Europa, dar o conduce de fapt. Iar Europa, slăbită, este în situația de a dori,

[1] Paul Dobrescu, „Spre un nou Tratat Maastricht!”, în Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezeşte-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2013, p. 10.
[2] Wolfgang Schäuble, „We Germans Don’t Want a German Europe”, *The Guardian*, July 19, 2013, http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jul/19/we-germans-dont-want-german-europe.
[3] *Idem*.

chiar de a ruga Germania să fie activă (cu alte cuvinte, să conducă). Ceea ce sublinia atât de pătrunzător ministrul de Externe al Poloniei: „Voi fi probabil primul ministru de Externe polonez care spune acest lucru, dar iată că îl spun. Mă tem mai puțin de puterea Germaniei decât am început să mă tem de inactivitatea sa. Ați devenit națiunea indispensabilă a Europei. Nu va trebui să eșuați în a prelua conducerea: nu pentru a domina, ci pentru a conduce reforma”[1].

A „doua şansă” a Germaniei de care am amintit este strâns legată de misiunea sa europeană, atât de necesară în momentul de față. Când spunem că *Germania poate salva Europa* nu avem în vedere ca banii contribuabilului german să stingă datoriile altor țări. Ci o implicare în accelerarea construcției europene, în declanşarea celui mai important proces pe care îl aşteaptă Europa, procesul creşterii economice. Precum şi evitarea tentației hegemonice (am putea spune chiar imperiale) etichetate drept interes național. Deci nu ne temem atât de mult de un rol hegemonic afirmat, ci de un *rol hegemonic ascuns sub formula de interes național*. Ceea ce ar alimenta discursul dublu, discursul disimulat, deja acreditat la nivel european, practica din ce în ce mai răspândită în Uniune de a nu spune lucrurilor pe nume. Ar accelera starea de involuție pe care o cunoaşte Uniunea. Cum spuneam, Uniunea Europeană este slăbită şi nu mai are reacții de anvergura unei superputeri. Pare cuprinsă şi înecată de nesiguranța, de apăsarea şi neputința periferiei pe care a creat-o. Pare ea însăşi o confuzie în mişcare. Uniunea pare a aştepta o dominație de tip hegemonic. Acesta este „examenul” Germaniei: va contribui la însănătoşirea Uniunii sau va valorifica în interesul său starea în care se află UE?

[1] Radoslaw Sikorski, „I Fear Germany’s Power Less Than Its Inactivity”, *Financial Times*, November 29, 2011.

2. Criza ne-a ajutat să cunoaştem mai bine Germania

Peisajul crizei europene este alcătuit din două dominante: criza propriu-zisă cu toate consecinţele pe care le antrenează, pe de o parte, şi *interpretările date fenomenului*, deciziilor pe care le prilejuieşte, pe de alta. Bătălia dintre interpretări, dintre *discursurile cu privire la criză* nu este nici mai puţin importantă, nici mai puţin instructivă. Nu este mai puţin importantă pentru că deciziile se iau în funcţie de interpretarea care se dă crizei. Nu este mai puţin instructivă, întrucât, în interpretare, „citim" valorile celui care interpretează, putem descoperi lucruri pe care el nu doreşte neapărat să le spună deschis. Sub „haina" interpretării se adăpostesc multe gânduri şi multe intenţii încă nemărturisite.

Orice criză conţine cele două dominante; în cazul Europei, lucrurile se complică, pentru că avem de-a face cu interpretări la nivel naţional şi cu altele la nivelul zonei euro sau al Uniunii. Ele nu concordă neapărat. Cele naţionale diferă între ele, aşa cum diferă, de cele dominante, cele oficiale. De aceea, bătălia dintre interpretări este mult mai complexă. Interpretările sunt multiple şi ele traduc natura abordărilor, interesele şi valorile angajate, perspectiva din care se face analiza. Evident, nu vom putea cuprinde mulţimea interpretărilor existente la nivel european. Ne vom concentra pe câteva dintre interpretările germane date crizei. Cum Germania este puterea financiară a zonei euro, asemenea viziuni au constituit, de fapt, substanţa orientărilor şi deciziilor la nivel european. Cu alte cuvinte, au devenit *discursul dominant*, discursul oficial la nivelul Uniunii şi al zonei euro. Spunem „oficial" pentru a sublinia că el este însuşit, repetat, la nivelul zonei euro şi constituie principala sursă a măsurilor luate pentru depăşirea crizei. Altminteri, dacă parcurgi nu literatura franceză, ci poziţii oficiale sau cvasioficiale franceze, sunt uşor de observat diferenţele de interpretare în raport cu cele germane, deci implicit cu cele oficiale.

Dacă vrei să cunoşti bine o persoană şi, deopotrivă, o comunitate le urmăreşti reacţia în faţa unei situaţii dificile. A sa sau a unui apropiat. Criza poate fi văzută şi ca o situaţie limită în care oameni, comunităţi, naţiuni îşi arată intenţiile reale, adevărata lor natură. Din acest punct de vedere, criza ne-a ajutat să înţelegem mai bine Germania.

2.1. Export de experiență sau de austeritate?

Este adevărat că Germania a trecut cu bine de examenul crizei; nu a avut mari probleme interne generate de criză. Problema reală cu care a fost confruntată s-a numit criza europeană: criza euro, apariția datoriilor suverane, naşterea şi extinderea periferiei financiare. Cum a reacționat Germania? Germania nu putea să reacționeze altfel decât aşa cum a învățat-o istoria sa recentă. Deci, cam ce a făcut la ea acasă a recomandat şi țărilor izbite de criză.

În acest export de experiență descifrăm toată atitudinea Germaniei din timpul crizei. Cu bune şi cu rele. Nu foarte uşor, ci numai după discuții prelungite, Germania a oferit sprijin financiar țărilor aflate în dificultate. Dar cu o condiție: să reducă din cheltuielile bugetare, să aplice reforme structurale, să devină mai competitive, într-un cuvânt să urmeze un drum asemănător cu cel al Germaniei, cu modelul său de dezvoltare. Este ceva de reproşat unui asemenea comportament? Cel puțin la prima vedere, nu! Îndemnul fostului preşedinte chinez, Hu Jintao, adresat Uniunii, atunci când aceasta a solicitat sprijin financiar: „puneți-vă casa în ordine", a fost reluat de Germania când vecinii săi au solicitat acelaşi lucru. „Mantra" Angelei Merkel *solidaritate în schimbul solidității*, cum remarca Quentin Peel asta şi înseamnă: „Berlinul va sta alături de partenerii său din zona euro numai dacă aceştia îşi pun în ordine propria casă"[1].

Această etapă era necesară în efortul de depăşire a crizei. O datorie nu se tratează neapărat făcând o datorie şi mai mare. Ca şi în familia fiecăruia, redimensionarea propriilor cheltuieli reprezintă prima măsură care se cere luată atunci când eşti confruntat cu probleme financiare. Mai ales că la nivel european cheltuielile sociale sunt mult mai mari decât pe alte continente. O criză este întotdeauna rezultatul unei întâlniri între propriile greşeli şi un context neprielnic. Greşelile interne nu lipsesc niciodată. Dacă aceasta este, în mare, ecuația unei crizei, atunci efortul propriu trebuie să fie prezent şi în procesul de depăşire a crizei. Dintr-un motiv de simetrie elementară: cine a generat ceva trebuie să contribuie la rezolvarea problemei

[1] Quentin Peel, „Do Not Expect A Merkel Win To Be Europe's Game Changer", *Financial Times*, August 26, 2013.

pe care a creat-o. Aici este o problemă cu mai multe fațete. Asupra unora dintre ele va trebui să insistăm.

Reducerea costurilor unitare cu forța de muncă este o problemă centrală a Europei. În primul rând, pentru că există diferențe mari, adevărate *gap*-uri între țări. Or, dacă o țară are un cost unitar scăzut cu forța de muncă, atunci ea este mai competitivă în raport cu celelalte state care au costuri ridicate. Asemenea diferențe sunt importante și în cazul statelor care au monede proprii. Dar, în asemenea cazuri, statele dispun și de un instrument suplimentar. Ele scad valoarea monedei pentru ca propriul export să devină mai competitiv. În condițiile existenței monedei unice, decalajul dintre costurile pe unitatea de muncă se traduc automat în deficite comerciale. Întrucât, așa cum am văzut, Germania a scăzut considerabil aceste costuri în deceniul trecut, ea are un avantaj comercial limpede față de celelalte țări europene. Deficitul comercial pe care țările din sudul Europei îl au este aproximativ egal cu excedentul comercial al Germaniei. Este un *gap* comercial precedat ori, dacă vreți, susținut de existența unui *gap* al costurilor unitare cu forța de muncă. O cifră la fel de semnificativă: surplusul comercial cumulat al Germaniei cu restul statelor Uniunii Europene de la introducerea euro, în 1999, până în 2011 a depășit un trilion de dolari[1]. Enorm! Datorită unor măsuri luate la timp, Germania are la dispoziție un *hinterland comercial*. Este o problemă care nu poate fi ocolită în niciun fel, dacă dorim o depășire reală a crizei în Europa.

Problema cheltuielilor unitare cu forța de muncă este la fel de importantă și în competiția cu țările emergente, cu alte centre de putere ale lumii contemporane. Dacă economia europeană nu va câștiga în competitivitate în raport cu aceste țări, Europa va cunoaște un proces de marginalizare nu numai din punct de vedere al puterii, ci și al prosperității. Aici nu trebuie să operăm cu iluzii. Iar momentul în care se poate corecta ceva din această evoluție este chiar acum. Firește, este greu să ne imaginăm că Europa va ajunge să aibă costuri unitare cu forța de muncă măcar comparabile cu cele din China. Dar de scăzut trebuie să le scadă. Încă o dată amintim cifrele de pe foaia pe care Angela Merkel o poartă mereu cu sine: 7; 25; 50: 7 reprezentând populația europeană, 25 – ponderea PIB-ului Uniunii în ansamblul PIB-ului mondial, iar 50 – ponderea cheltuielilor sociale în ansamblul

[1] Timothy Garton Ash, *art. cit.*

cheltuielilor sociale mondiale. Rezervele şi criticile lansate uneori împotriva Germaniei sunt rezervele şi criticile îndreptate împotriva celui care ne pune oglinda adevărului în față. Nu poate fi vorba despre o depăşire reală a crizei – deci şi a urmărilor sale – dacă nu privim în față problemele reale ale Europei.

Modelul german pe care am încercat să-l descriem a fost confirmat de criză. Când vorbim despre model avem în vedere mai multe componente care formează *o structură* şi care sintetizează prioritățile şi chiar atuurile unei comunități. Prima mare rezervă pe care o avem față de atitudinea Germaniei în timpul crizei este că ea nu a exportat modelul, ci *doar unele din componente sale*, legate cu deosebire de scăderea costurilor unitare cu forța de muncă. A fost „exportată" doar o componentă şi nu întreaga concepție care a ghidat ridicarea Germaniei. S-a desprins o dimensiune care a fost transformată în principalul „produs de export" al modelului german. Modelul este mult mai cuprinzător. Austeritatea a fost o condiție, dar nu a reprezentat forța principală a ridicării acestei țări. Ceea ce poate induce întrebarea dacă Germania nu lucrează cu *două modele*, unul pentru sine, pentru propria dezvoltare, şi altul pentru ceilalți.

Fără să vrei îți vin în minte eforturile făcute de către Germania pentru ridicarea şi modernizarea fostei RDG. Întrucât s-a făcut cu bani din RFG şi a reprezentat opțiunea acestei țări, pare nepotrivit ca cineva din exterior să se pronunțe cu privire la oportunitatea acestui efort. A fost, în fond, opțiunea fostei RFG. Sare în ochi însă diferența nu atât de tratament, cât de model, de formulă de modernizare. Nimeni nu pretinde ca o țară confruntată cu dificultăți să beneficieze de sprijinul masiv de care a beneficiat fosta RDG. Întrebarea este: în context de criză şi fără sprijin din afară, țările afectate de criză pot oare să decoleze economic? Judecând după ceea ce s-a întâmplat până acum, răspunsul este preponderent negativ.

Reformele structurale pretind anumite condiții pentru a funcționa şi a da roade. Există în această privință o precizare făcută de cancelarul care a inițiat Agenda 2010, Gerhard Schröder: „Reformele structurale pot să conducă la rezultate numai dacă sunt corelate cu o traiectorie de creştere"[1], tocmai pentru a asigura un nivel de acceptabilitate a măsurii. În momentul când a început să aplice Agenda 2010, Germania avea creştere economică. De altfel, atunci când

[1] Nicolas Berggruen, Nathan Gardels, „The Next Europe: Toward a Federal Union", *Foreign Affairs*, July/August 2013.

a declanşat acest program – şi pentru a putea susține reformele structurale pe care le-a declanşat –, Germania nu a respectat limitele de deficit bugetar stabilite la nivelul zonei euro. În plus, chiar dacă nu avea capacitatea de export pe care o deține astăzi, Germania deținea şi în acel moment o industrie puternică, în măsură să asigure resursele financiare presupuse de procesul de restructurare. Sintetizând aceste diferențe, Martin Wolf sublinia: „Germania a trecut printr-o criză uşoară în 2003; țările vulnerabile de astăzi cunosc adevărate depresiuni. Cel mai mare deficit de cont curent al Germaniei a fost cel din 2000, de 1,7% din PIB; deficitele țărilor lovite astăzi de criză sunt mult mai mari: Grecia, Portugalia şi Spania înregistrează deficite de cont curent reprezentând peste 10% din PIB. Germania nu avea datorii uriaşe şi era capabilă să se autofinanțeze; astăzi, țările vulnerabile au acumulat datorii enorme şi au mari dificultăți în a se autofinanța. Înainte de criză, economia mondială şi cea a zonei euro generau o cerere puternică pentru exporturile germane; țările vulnerabile de azi caută să se redreseze într-o perioadă în care cererea redusă s-a cronicizat”[1]. Aplicată de sine stătător, fără sprijinul celorlalte componente ale modelului şi în context de criză, austeritatea poate să nu conducă la rezultate; mai mult, poate să devină un scop în sine şi chiar să se transforme într-o *austeritate perpetuă.*

Sebastian Mallaby remarca un lucru esențial în această privință. Datorită şi condiționărilor germane, țările din zona euro confruntate cu probleme financiare au aplicat măsurile de restructurare şi, într-adevăr, deficitele au scăzut. Problema este că acest lucru nu a condus şi la declanşarea procesului de creştere economică, scopul real al acestor măsuri. Cum PIB-ul nu a crescut, ponderea datoriei în cadrul PIB – indicator real al sănătății unei economii – nu a scăzut nici ea, ci chiar a cunoscut noi proporții. „În decursul ultimului an, zona euro a redus mult deficitul, dar, dacă avem în vedere raportul dintre nivelul datoriei şi PIB, situația s-a înrăutățit. Germania trebuie să accepte faptul că programele de austeritate agresive nu sunt nici sustenabile din punct de vedere politic, nici înțelepte economic”[2]. Realitatea este că țările din zona euro confruntate cu dificultăți nu au

[1] Martin Wolf, „Germany’s Strange Parallel Universe”, *Financial Times*, September 25, 2013.
[2] Sebastian Mallaby, „Europe’s Optional Catastrophe: The Fate of the Monetary Union Lies in Germany’s Hands”, *Foreign Affairs*, July/August 2012.

cunoscut un proces semnificativ de redresare. Pot fi identificate zvâcniri, unele realizări parțiale, dar nu putem vorbi despre un proces care să ne dea temeiuri pentru a fi optimişti: „În ultimul trimestru, PIB-ul Spaniei a fost cu 7,5% sub nivelul înregistrat în perioada de vârf dinainte de criză. Iată care este nivelul scăderilor în cazul altor țări: Portugalia, 7,6%; Irlanda, 8,4; Italia, 8,8%; Grecia, 23,4%”[1].

Va trebui să treacă timp până vine şi creşterea economică. Ceea ce poate fi adevărat. Recunoscând oportunitatea măsurii, chiar nevoia de a fi continuată cu echilibru, credem că a trecut suficient timp pentru a putea spune că fără a fi cuplată cu alte măsuri şi componente ale modelului despre care vorbeam, austeritatea poate genera preponderent efecte negative, chiar o reacție de respingere. Să nu uităm, scopul este creşterea economică, iar acest scop nu a prins încă viață la nivelul continentului. Dacă ar fi să ne referim doar la țările din sud, tabloul este sumbru: „Să presupunem că economia italiană şi spaniolă încep să crească într-un ritm de 1,5% pe an, ceea ce este discutabil. De-abia în 2017 sau 2018 ele vor atinge nivelul maxim dinainte de criză”[2].

2.2. Helenizarea discursului privitor la criză

Dacă nu ar fi avut loc într-adevăr, criza grecească ar fi trebuit inventată, atât de instructivă este. Instructivă pentru a putea judeca dacă intervenția din partea Uniunii a fost sau nu operativă. Dacă s-ar fi intervenit de la început, criza grecească ar fi costat câteva zeci de miliarde de euro. Astăzi, datoria acestei țări trece de 150 de miliarde. Când a fost vorba să fie ajutate băncile şi alte instituții, s-au găsit bani. De fapt, s-au tipărit bani. Cum am menționat ceva mai devreme, poate nu era justificat ca Banca Centrală Europeană să intervină rapid şi să plătească datoria Greciei. Dar nu este firesc nici să laşi o țară să ajungă la o datorie pe care nu e sigur că o va putea plăti vreodată. Astfel a apărut un record trist: criza unei țări mici (care deține 2% din PIB-ul european) a fost transformată într-o criză mare, criza „datoriilor suverane”.

[1] Martin Wolf, *art. cit.*
[2] *Idem.*

Apoi, este foarte semnificativă interpretarea dată situației Greciei și a crizei din această țară. Chiar și pentru un economist modest explicația că datoria Greciei provine din „supraconsumul", din „risipa" acestei țări este greu de acceptat (supraconsumul Greciei este, în anumite limite, real, dar nu reprezintă principala cauză a datoriei publice a acestei țări). Paul Krugman chiar numește această formulă explicativă „distorting narratives", deci o poveste care îndepărtează mai mult decât apropie cititorul de adevăr. Am putea traduce formula prin „ficțiuni mistificatoare" ori „distorsiuni convenabile". De ce, totuși, s-a insistat atât de mult asupra „risipei" și „supraconsumului", ca surse ale datoriei, când, de fapt, principala sursă este competitivitatea inegală a economiilor din zona euro? După opinia noastră, Grecia a fost un gen de *poligon de încercare* pentru testarea *strategiilor de prezentare* a crizei și a cauzelor acesteia. Deci nu de tratare a crizei, ci de explicare a ei în fața opiniei publice. Demers, e adevărat, cam scump.

Distorsiunea convenabilă nu s-a oprit aici. Ea a avut o continuare: anume „helenizarea"[1] discursului european referitor la criză. Deci prezentarea crizei din Grecia a devenit un gen de *pattern* explicativ pentru criza la nivelul Uniunii, deși situațiile din Irlanda sau Spania erau cu totul diferite. În felul acesta, soluția a apărut ca de la sine înțeleasă și a îmbrăcat o coloratură morală, surprinsă foarte bine de autorul american: „națiunile sunt confruntate cu probleme pentru că au greșit și trebuie să se refacă ele însele prin suferință"[2].

De-abia după câțiva ani s-a realizat ce trebuia să se realizeze de la început: că este nevoie de strategii care să se adreseze nu unei țări sau alteia, ci ansamblului european, că dacă privim lucrurile de la acest nivel, deci de la nivel european, datoria nu mai apare o problemă așa de importantă. „Problema nu este a datoriei, pentru că datoria agregată a Europei este mai mică decât a SUA. Este problema distribuției acestei datorii. Per ansamblu, Europa are un cont curent echilibrat. Ceea ce înseamnă că nu ar trebui să împrumute bani din afară... Dar Europa nu este un agregat. Este o colecție de națiuni care au propriul lor buget (deoarece există o foarte

[1] Paul Krugman, *End This Depression Now*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2012, p. 177.
[2] *Ibidem*, p. 179.

redusă integrare fiscală) şi propria piaţă a muncii (mobilitatea muncii este modestă) – dar nu au propria lor monedă. Şi aceasta creează criza”[1].

Într-o lucrare recent apărută[2] există o formulă sugestivă: *Grecia ca uzină de produs datorii*. Datoria, precizează autorii, nu trebuie privită doar ca o sumă de bani pe care cineva o datorează altcuiva. Nu, este un element al unei strategii de dominaţie caracteristică erei financializării. Ea nu poate fi înţeleasă decât dacă o încadrăm într-un context mai larg, geopolitic: este formula prin care se *reproduce dominaţia fără intervenţia forţei*. Pentru a funcţiona, această strategie care se sprijină pe existenţa şi amplificarea datoriei are nevoie de mai multe condiţii. În primul rând, de ceea ce autorii numesc „burghezia compradoră”, de fapt „uneltele politice interne”, segmentul care trebuie să ia decizii în concordanţă cu interesele capitalului străin. Apoi, de *diminuarea bazei de producţie* a respectivei ţări, astfel încât ea să aibă nevoie să se împrumute. În acelaşi timp, populaţia trebuie să aibă impresia că ţara se „modernizează” (modernizarea fiind „mantra” acestei strategii), că ea urmează să beneficieze de o perioadă de prosperitate pe cale de a se instala: „Tehnic vorbind, nu încape îndoială că mecanismul crizei datoriilor din periferie a fost declanşat din exteriorul statelor care aparţin periferiei”[3].

Din analiza pe care Vassilis K. Fouskas şi Constantine Dimoulas o fac Greciei, pe noi ne interesează câteva lucruri. Criza unei ţări din periferie nu poate fi înţeleasă dacă nu se descifrează atent şi cauzele interne. Iar autorii nu sunt deloc rezervaţi în a le dezvălui. De pildă, capacitatea scăzută a statului de a acumula în perioada de creştere, pentru a putea adopta măsuri anticiclice în timpul crizei, toleranţa de neînţeles faţă de indisciplina financiară în perioada în care economia era în ascensiune, corupţia la „vârf” care nu constă doar în însuşirea ilegală a unor sume de bani, ci mai ales în faptul că segmentul politic învestit cu dreptul de a lua decizii nu are o viziune pentru ţara pe care o conduce. Şi acest lucru are loc în contextul în care presiunea capitalului internaţional creşte, inclusiv capacitatea şi instrumentele sale de dominaţie. Ceea ce rezultă nu poate fi decât criza, afundarea în datorii, lipsa de perspectivă. Insistenţa cu care cei doi autori acuză

[1] *Idem.*
[2] Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013.
[3] *Ibidem*, p. 145.

„accelerarea tendințelor de dezintegrare a bazei productive a Greciei" asta vrea să spună: că țara nu mai are puncte de sprijin interne, că imunitatea față de presiunea externă scade alarmant. La care se adaugă, în cazul Greciei, cheltuielile enorme făcute pentru achiziționarea de armament. Potrivit SIPRI (Stockholm International Peace Institute), între 2006-2010, Grecia a fost a cincea importatoare de arme din lume. Ea a alocat acestui domeniu peste 3,3 procente din PIB, în timp ce Franța a rezervat cheltuielilor militare 2,7 procente, Portugalia, 2 procente, iar Germania, 1,4 procente. Această creştere a fost acompaniată şi de schimbarea sursei de aprovizionare: întrucât SUA au fost considerate un susținător al Turciei, s-a importat din Franța şi Germania. Aşa înțelegem şi de ce aceste două țări dețin o parte aşa de importantă din datoria grecească.

Instructivă este şi forma pe care „modernizarea" o îmbracă în epoca financializării. Independent de interpretările pe care le-a cunoscut, modernizarea a însemnat dintotdeauna dezvoltare, prefacere reală, diversificarea posibilităților ca o comunitate să-şi pună în valoare potențialul. „Modernizarea" pe care a cunoscut-o Grecia este cu totul altceva: „Din 1994 şi până în 2009, economia grecească şi-a diminuat competitivitatea cu aproape 40%, în ciuda faptului că PIB-ul s-a menținut la cote destul de bune"[1]. Un tip de creştere există, dar o creştere bazată pe datorie. Un tip de prosperitate îşi face apariția, dar nu alimentată de „economia reală", ci de acțiuni speculative. Peisajul Greciei din perioada pre-criză sugerează o imensă operație de dislocuire economică: economia reală se restrânge şi se marginalizează, iar în locul ei apare economia speculativă: „Imaginea de relativă bunăstare a economiei greceşti înainte de criza actuală nu s-a datorat progresului economiei reale, ci activităților speculative, rentiere şi consumeriste ale noii clase de mijloc şi de oameni de afaceri, combinate cu reciclarea surplusurilor financiare europene/germane prin intermediul contului curent şi al sistemului bancar al țării. Cu alte cuvinte, aşa cum s-a întâmplat şi în alte țări din Vest, în special în Statele Unite şi Marea Britanie, creşterea înregistrată s-a făcut pe bază de datorii, în vreme ce dezintegrarea economiei interne începând cu jumătatea anilor '90 a mers

[1] *Ibidem*, p. 161.

mână-n mână cu creşterea relativă a elementelor compradore şi financiare – extinderea semnificativă a importului de produse financiare..."[1].

Citeam despre Grecia şi parcă vedeam România...

Pe acest fundal de dezbatere încinsă privind datoriile şi rolul lor în actuala criză, un autor german, Ulrich Beck, face o afirmaţie şocantă: „Criza Uniunii Europene nu este o criză a datoriilor"[2]. Cel puţin în cazul Europei, supraaccentuarea cauzelor economice ne îndepărtează de cauzele politice, în acest caz foarte importante. Într-adevăr, la suprafaţa preocupărilor şi a dezbaterilor publice se află problema datoriilor, a deficitelor bugetare, a decalajelor etc. Dar la nivelul straturilor profunde întâlnim altfel de probleme legate de solidaritate, de măsurile care trebuie luate la nivelul ansamblului pentru a soluţiona criza. Ce s-a făcut până acum? S-au acordat cu multă întârziere *bailout*-uri. Deci o ţară aflată în dificultăţi este împrumutată. Dar ţara ca atare este lăsată să se descurce singură; în afară de faptul că primeşte o sumă de bani, nu simte sprijinul Uniunii. Nu mai insistăm asupra faptului că, întrucât Grecia, de pildă, are datorii în special la bănci franceze şi germane, *bailout*-urile merg în cea mai mare parte nu în Grecia, ci tot la băncile germane şi franceze. Atunci de unde să vină creşterea?

2.3. Ce primează: banii sau modelul european?

În epicentrul crizei europene descoperim două probleme îngemănate: criza euro şi criza „datoriilor suverane". Crizei euro îi vom consacra un capitol de sine stătător. Nu vom putea înţelege particularităţile crizei europene, ceea ce se întâmplă la nivelul Uniunii, dacă nu vom desluşi ce sunt „datoriile suverane" şi ce anume se află la baza lor. Prima subliniere: criza „datoriilor suverane" este un produs al seismului economic şi social declanşat în 2008. În 2006, 2007 nu se vorbea despre această nouă realitate şi despre acest nou concept. Pe măsură ce evenimentele declanşate în 2008 se acumulau, „criza datoriilor suverane" a devenit tot mai apăsătoare.

Deci există o legătură substanţială între cele două fenomene; cauzele care au determinat criza se află şi la baza a ceea ce numim criza „datoriilor suverane". Ele reprezintă o altă denumire pentru datoriile publice pe care

[1] *Idem.*
[2] Ulrich Beck, *German Europe*, Polity Press, Cambridge, 2013, p. 20.

diverse țări le acumulează. Atunci, vine imediat întrebarea: datorii publice au multe țări. Japonia se află pe primul loc, SUA se află şi ele în plutonul fruntaş al țărilor cu datorii publice mari. Datorii publice semnificative au şi Germania şi Franța. De ce nu se vorbeşte atunci şi despre criza „datoriilor suverane" americane, germane, japoneze etc.? Datoriile suverane sunt datoriile făcute de către stat sau garantate de către acesta. În cazul SUA, statul se împrumută de la Federal Reserves, în cel al Japoniei, împrumutul s-a făcut de la propria populație. Deci sunt împrumuturi interne. Reprezentând împrumuturile pe care le face sau le garantează statul de pe piața externă, „datoriile suverane" constituie un fenomen obişnuit; mai fiecare stat are datorii. „Datoriile suverane" sunt una, „criza datoriilor suverane" reprezintă cu totul altceva.

Când se vorbeşte despre „criza datoriilor suverane", vizate sunt țările confruntate, concomitent, cu probleme economice, financiare şi, dacă vreți, de credibilitate: țări cu mari datorii, fără a exista garanția că aceste datorii pot fi plătite. Care sunt acestea? Țările din sudul Europei. De aceea, când rostim criza datoriilor suverane, implicit formulăm un avertisment. Atenție, avem de-a face cu țări nesigure! Prudență sporită, mai ales dacă vreți să vă investiți banii! Avertismentul mai are şi un alt înțeles: sunt suverane, sunt ale tuturor! Observați, instinctiv, simți nevoia să rosteşti mai apăsat termenul „suverane", care devine supraaccentuat. Este o datorie care priveşte fiecare locuitor al respectivelor țări. Important nu este, pare a reieşi din formulă şi din avertismentul pe care îl degajă, că avem de-a face cu datorii, ci cu „datorii suverane", care vizează pe toată lumea. Mai este un înțeles, puțin sesizat, al avertismentului. De-acum, nu mai discutăm cu cei care au făcut aceste datorii, ci cu *cei care trebuie să le plătească*. Formula „criza datoriilor suverane" este ca un gen de pecete pusă pe fruntea acestor țări. Şi pe viitorul lor. În supraaccentuarea caracterului suveran al datoriei, identificăm şi o invitație: din moment ce angajează toată suflarea unei țări, parcă nici nu ar mai fi nevoie să se caute rădăcinile.

Fireşte, sunt mai multe rădăcini ale „datoriilor suverane" şi ale crizei acestui tip special de datorii. Una din aceste rădăcini este formată din ceea ce Étienne Davignon, preşedintele Institutului Egmont, semnalează ca fiind o mare transformare: până în urmă cu câteva decenii, valoarea nou creată era împărțită cât de cât echilibrat între partea care revenea muncii şi cea

însuşită de către capital (între salarii şi profit). În ultimele decenii, a intervenit o transformare majoră în interiorul acestui mecanism vital pentru echilibrul social: capitalul şi-a însuşit o parte din ce în ce mai mare din valoarea nou creată, iar muncii i-a revenit un cuantum din ce în ce mai redus. Au existat două răspunsuri de sistem la noua situație; ambele au urmărit să uşureze situația salariatului care devenise critică. Răspunsul american a facilitat condițiile de creditare: am asistat la o explozie a creditului, care a urmărit să vină în sprijinul salariatului. Pornind şi de la tradiția continentală, răspunsul european a constat în mărirea cheltuielilor sociale; statul a susținut mai mult cheltuielile în domeniul sănătății, educației etc., acordând, astfel, un sprijin indirect, dar important, salariatului. Atunci când statul nu a mai putut să susțină asemenea eforturi financiare din venituri proprii, s-a împrumutat, iar cumulul acestor împrumuturi succesive a reprezentat o parte a „datoriilor suverane”[1].

Criza propriu-zisă a însemnat şi ea cheltuieli suplimentare din partea statului şi, deci, creşterea datoriilor suverane. Statul a trebuit să garanteze anumite împrumuturi, să sprijine anumite firme aflate într-o situație dificilă ş.a.m.d. Tăvălugul crizei a obligat statele aflate în dificultate să încerce să facă față diverselor situații. Astfel, cheltuielile lor au crescut, nevoia de împrumuturi a fost şi mai mare. În consecință, datoriile suverane au căpătat noi proporții. Rolul esențial în declanşarea crizei datoriilor suverane l-au jucat *datoriile băncilor*. Efortul de recapitalizare a umflat datoriile suverane, a prilejuit una dintre cele mai contestate operații financiare: *preluarea de către stat a datoriilor bancare*. Aceste „găuri bancare” au fost aşa de mari, încât statele au fost nevoite să se împrumute peste limita lor de solvabilitate. Aşa s-a declanşat „criza datoriilor suverane”. Prin urmare, în miezul „crizei datoriilor suverane” se situează criza bancară. Insistăm asupra acestui adevăr nu numai pentru că datoriile bancare reprezintă cea mai importantă rădăcină a „datoriilor suverane”, dar şi pentru că despre această problemă nu se vorbeşte ori se vorbeşte în treacăt. De ce?

Să nu uităm, la mijloc este vorba despre aproximativ 2 trilioane de euro. La această sumă s-a ridicat efortul de recapitalizare a băncilor europene făcut atât la nivel european, cât şi național. Spunem aproximativ,

[1] Vezi şi articolul „O lume bolnavă sau doar ipocrită?”, în Paul Dobrescu, *Lumea cu două viteze. Puterile emergente şi țările dezvoltate*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2013, p. 124.

pentru că nu există cifre precise în această privință. Fapt semnificativ prin el însuşi. Pare că efortul încordat de recapitalizare a băncilor este dublat de un alt tip de efort, efortul de a face o asemenea operație cât mai puțin vizibilă. Nimeni nu contestă utilitatea intervenției, în acest caz, salvatoare a statului. Băncile reprezintă elementul cheie al funcționării economiei. Dacă băncile sunt blocate, este blocată şi economia. În acest sens, prioritatea acordată băncilor este un alt nume pentru prioritatea acordată economiei. Dintr-o asemenea perspectivă, putem înțelege semnificația afirmației lui Hans-Olaf Henkel, fostul președinte al federației Industriilor Germane: „Noi trebuie să salvăm băncile, nu țările". În alți termeni, cu bănci bolnave este imposibil să ai țări sănătoase din punct de vedere economic. Efortul este îndreptățit, iar el a fost făcut şi în SUA fără a exista voci semnificative care să conteste oportunitatea acțiunii.

În cazul Europei apar *două dimensiuni suplimentare*, care complică foarte mult situația şi îi conferă conotații speciale. Trecem peste faptul că reacția Europei în fața crizei bancare a fost lentă, întârziată şi puțin transparentă. Oarecum opusă celei din SUA. Şi, cum am mai spus, SUA cunosc deja procesul de relansare economică, în timp ce Europa va trebui să mai aştepte ceva timp (dovada cea mai limpede a importanței pe care o are însănătoşirea băncilor pentru procesul general de refacere). Revenind la criza „datoriilor suverane", deci la țările din sudul Europei, cele cuprinse sub acronimul PIIGS, va trebui să lămurim un lucru: despre ce bănci este vorba? Pentru că în criza datoriilor suverane avem de-a face cu *două tipuri de bănci*. Cele autohtone, care au fost în cea mai mare parte încărcate de active toxice şi au făcut împrumuturi riscante. Statul a trebuit să intervină pentru a le salva. Dar avem de-a face şi cu băncile străine – în principal germane şi franceze –, care dețin o bună parte din datoria statelor din zonă. Revenind la afirmația lui Hans-Olaf Henkel, înțelegem că băncile trebuie salvate, dar care bănci? Băncile autohtone sau cele străine implicate în procesele economice şi financiare din țările confruntate cu dificultăți?

O posibilă dezlegare am putea-o afla citind atent acțiunea europeană mai ales în primii ani ai crizei. Există o suprapunere parțială între abordarea crizei de către Germania şi Franța, pe de o parte, şi abordarea promovată de către pieţele financiare, pe de alta. Toate aceste părți au pus pe prim-plan interesele propriilor bănci, implicate în datoria țărilor afectate de criză.

Rambursarea datoriei a fost preocuparea principală (atât a celor două state, cât şi a pieţelor financiare), şi nu soluţionarea crizei ca atare. Dacă s-ar fi îmbrăţişat această a doua variantă, atunci se descoperea mai devreme adevărul că plata datoriei presupune relansarea economică, situaţie în care achitarea împrumutului devine un efect secundar şi nu presupune atâta suferinţă socială. Cum plata datoriei a devenit preocuparea principală, atunci efortul de achitare a banilor împrumutaţi a condus la o sărăcire colectivă, la o scădere a prosperităţii colective şi, inclusiv, la o scădere a încrederii în Uniunea Europeană şi în liderul ei de fapt, în Germania.

Ca să înţelegem şi mai bine situaţia, să ne plasăm pe poziţia ţărilor confruntate cu problemele „crizei datoriilor suverane". Deci, ele au trebuit să facă faţă deficitelor comerciale proprii. Să recapitalizeze propriile bănci. Să achite din datoria faţă de băncile străine. Toate aceste în condiţiile unei prăbuşiri economice. Şi mai ales ale unor costuri ale împrumuturilor ridicate. Există din acest punct de vedere un semnal lansat de către Mario Draghi în ultimele luni ale lui 2012, care ne ajută să înţelegem situaţia limită a ţărilor din sudul Europei.

Era în octombrie 2012, după ce Banca Centrală Europeană lansase *Outright Monetary Transactions*, prin intermediul cărora putea cumpăra bonduri ale ţărilor aflate în dificultăţi financiare. Au existat reacţii diferite din partea parlamentarilor germani şi a liderilor din această ţară, iar preşedintele Băncii Centrale Europene – „un prusac din sudul Europei" – a găsit oportun să dezbată împreună cu peste o sută de parlamentari germani rostul respectivei iniţiative. Principala problemă era cum să menţină ratele de împrumut – prin urmare costurile împrumuturilor făcute de companii şi diverşi proprietari – în anumite limite. „Dobânzile nu trebuie să fie identice în toată zona euro, dar este inacceptabil dacă apar diferenţe majore, ca urmare a căderii pieţelor de capital sau în urma percepţiei unei prăbuşiri a zonei euro"[1], a precizat Draghi. Cu alte cuvinte, nivelul dobânzilor variază de la ţară la ţară. Ceea ce este firesc. Când îmbracă lucrurile o formă greu de acceptat? Când nivelul dobânzii variază în funcţie de „spectrul" unei prăbuşiri economice sau al unei prăbuşiri a euro. Cum acest spectru este mult mai ameninţător în ţările din sud, şi dobânda în această arie este mult

[1] „Draghi Braves Berlin Bear Pit to Defend ECB's Bond-Buying Scheme", *Financial Times*, October 25, 2012.

mai ridicată (dobânda în cazul unui împrumut în Grecia este de câteva ori mai mare decât cea a aceluiaşi împrumut în Germania). „Singura soluție a fost să se instituie o protecție realmente credibilă împotriva scenariilor apocaliptice”[1], sub forma OMT.

Când a apărut acest punct de vedere rațional? După cinci ani de criză. După cinci ani în care țările confruntate cu probleme s-au adâncit în criză şi nu au simțit cu adevărat sprijinul Uniunii. Dar au existat *bailout*-urile, se poate obiecta. De acord! Numai că o bună parte a acestora au mers la băncile europene care dețineau datoria „Sudului”. Țările respective semnau doar de primire. O asemenea situație nu poate dura multă vreme. Ea este generatoare de multe resentimente, dacă vreți şi de îndoială cu privire la viitorul Uniunii. Puțină lume se întreabă în legătură cu fracturile, cu îndoielile din ce în ce mai apăsătoare la nivelul europeanului obişnuit.

Dacă rădăcina bancară a „crizei datoriilor suverane” este puțin discutată şi chiar ascunsă, nu înseamnă că ea nu va avea efecte, un impact chiar la baza societății. Când *greşeala făcută de cineva este plătită de cu totul altcineva,* întotdeauna există urmări. Pentru că există o mare nedreptate pe care nici istoria şi nici omul obişnuit nu le îngăduie. Firește că asemenea lucruri s-au mai întâmplat. Proporțiile schimbă aici situația. Din câte cunoaştem nu s-a mai întâmplat în istorie ca un grup să disloce o parte aşa de importantă din avuția unei societăți şi apoi să pună întreaga societate să recupereze pierderea (imperiile apelau la asemenea dislocări, dar puneau alte popoare să plătească datoria). De data aceasta, este pus să plătească propriul popor. Avem de-a face cu o problemă economică foarte importantă, pentru că societatea dezvoltată (europeană) şi-a amputat potențialul, angajându-l în afaceri riscante; de aceea, ea patinează în momentul de față. Avem însă de-a face şi cu o problemă socială şi morală extrem de importantă: cei care au făcut fărădelegea îşi păstrează intacte pozițiile. Nu au fost identificați vinovați, nu au fost pronunțate sancțiuni, nu s-au ispăşit pedepse. Sistemul continuă să lucreze şi nimeni nu perturbă pe Măria-Sa, sistemul bancar.

Mai este o problemă, chiar mai gravă. De-a lungul vremii, crizele au prilejuit o încordare, care, la rândul ei, a determinat o înviorare, o nouă relansare, un tip de *regenerare*. Nu numai economică, aşa cum obişnuim să

[1] *Idem.*

credem, ci şi morală şi de încredere. Cel puţin pe noi, actuala criză ne-a convins că încrederea este principala categorie economică, nu banii, nu materiile prime, nu celelalte componente ale activităţii economice. Atunci când încrederea lipseşte, aceste componente nu se pun în mişcare. Or faptul că sistemul bancar a rămas neatins ridică o *problemă fundamentală de încredere*. Nu doar în raport cu acest sistem, ci deopotrivă cu *clasa politică şi cu societatea în ansamblu*. Criza a ilustrat că statul este nu instrumentul de putere al comunităţii naţionale, ci promotorul în primul rând al intereselor puterii financiare Ceea ce este imposibil să rămână fără consecinţe în plan social, politic, moral. Cum vedem, situaţia din Europa seamănă izbitor de mult cu cea din SUA şi ambele exprimă cu fidelitate particularităţile noului stadiu al capitalismului dezvoltat – capitalismul neoliberal.

Cu prilejul împlinirii a cinci ani de la falimentul băncii de investiţii Lehman Brothers au apărut o serie de comentarii. Mai toate au un numitor comun: semnalează lipsa de măsuri luate în contra celor care au produs dezastrul, nu doar în cazul băncii amintite, ci în întreg sistemul bancar. Unele comentarii vorbesc chiar deschis despre „moartea responsabilităţii" (*the death of accountability*, ceea ce într-o traducere mai liberă, dar mai apropiată de adevăr, ar însemna moartea „practicii de a da socoteală"). Crede cu adevărat cineva că societatea în ansamblu îşi va conserva încrederea şi va cunoaşte un tip de regenerare după o criză în care vinovaţii nu dau în niciun fel socoteală, iar povara datoriei se distribuie pe umere nevinovate?

Societatea dezvoltată nu cunoştea nici înainte de criză un entuziasm special. Încă de la începutul anilor '90, economistul american John Kenneth Galbraith vorbea despre o „cultură a satisfacţiei", despre o „majoritate satisfăcută", care preferă „inacţiunea publică pe termen scurt, chiar dacă efectele sunt alarmante, în locul acţiunii preventive pe termen lung", pornind de la ideea că „termenul lung nu va sosi niciodată". Într-o societate dominată de *o cultură orientată spre satisfacţie*, spune autorul, „cei norocoşi şi privilegiaţi nu gândesc şi nu acţionează în funcţie de propriul lor interes pe termen lung", ci numai pentru a apăra „confortul şi mulţumirea lor imediată"[1].

De atunci situaţia a avansat, iar mulţumirea, ca stare de spirit, s-a consolidat. Am putea spune că un gen de resemnare şi un tip de comoditate

[1] John Kenneth Galbraith, *The Culture of Contentment*, Houghton Mifflin Company, 1992, p. 224.

au devenit dominante. Societatea dezvoltată parcă nu mai dorea nimic special. Era mulțumită şi împăcată cu ceea ce avea deja: voința de transformare şi de prefacere se situau la cote modeste. Îşi consuma traiul într-un gen de mulțumire confortabilă. Grefată pe acest fundal pre-existent crizei, îngemănată cu supărarea, deziluzia şi toate trăirile pe care le-a generat criza, această absolvire de responsabilitate a sistemului bancar va accentua şi va favoriza o stare de resemnare care nu anunță nimic bun. Va afecta coeziunea socială şi va putea chiar inaugura periculoase tendințe de centrifugare. Cum este să te naşti cu o datorie transmisă de părinți, dar pentru care nici părinții nu sunt vinovați? Mult, foarte mult va apăsa acest sentiment pe viitorul societăților dezvoltate! Mai mult decât putem evalua în momentul de față. Din păcate, atunci când vom descoperi efectul de *eroziune treptată a încrederii* poate fi prea târziu.

2.4. Europa nu poate, Germania nu vrea!

Cititorul ar putea ridica o întrebare: de ce discutăm problema băncilor într-o secțiune consacrată Germaniei? Din mai multe motive. Cum ar fi acela că în apariția şi evoluția crizei datoriilor suverane sunt implicate bănci germane. Dar cel mai important argument este că suntem pe teritoriu european, iar tot ceea ce se discută despre Europa în momentul de față, mai ales când este vorba despre probleme financiare, este asociat cu Germania. Îndreptățit sau nu, la nivel de percepție socială apare că Germania ia decizia. Mai mult, că ea aşază lucrurile în aşa fel încât interesele ei să fie câştigătoare ori, cel puțin, să nu fie atinse. Încet, încet se construieşte imaginea că Germania este adevărata locație a imperiului pe cale de a se naşte. Un imperiu cu accentuată coloratură financiară. În miezul acestei percepții se situează judecata că Germania operează cu o *dublă măsură*: una pentru ea şi alta pentru celelalte țări europene. Ea are un model pentru ea şi unul pentru export. Ea este socială înăuntru şi neoliberală sau apropiată de neoliberalism în afară. Dubla măsură este o caracteristică a atitudinii de tip imperial, pentru că ea creează privilegiul.

Există o dispută aprinsă la nivelul marilor specialişti cu privire la modul cum ar trebui depăşită „criza datoriilor suverane”. Cei mai mulți, între care şi cei americani, pledează pentru transformarea datoriei acestor

țări în bonduri europene. Deci pledează pentru preluarea datoriei la nivelul Uniunii: „Cea mai plauzibilă cale de a reduce datoriile este aceea de a crea bonduri la nivelul zonei euro, aşa încât o parte din datoriile țărilor aflate în criză să poată fi înlocuită prin datoriile emise de întreaga regiune”[1]. Un punct de vedere similar susține şi George Soros, care vorbeşte despre nevoia de a face din datoriile deținute de fiecare țară o „adevărată datorie”, constituită la nivel european şi garantată de forța economică a zonei euro. Cu alte cuvine, de acum înainte, datoria nu ar mai trebui corelată doar cu o țară şi cu capacitatea acesteia de returnare. Ceea ce conduce la dobânzi diferențiate şi la posibilități diferite de a returna banii împrumutați. În plus, creează nervozitate şi temeri din partea pieților financiare. Preluarea despre care vorbim ar însemna garanții mai solide şi diminuarea poverii reprezentate de serviciul datoriei. Din perspectiva țărilor confruntate cu dificultăți, o asemenea mişcare ar constitui o mare uşurare.

Țările creditoare şi, în primul rând, Germania, sunt foarte reticente față de o asemenea soluție. După opinia noastră, sunt puține şanse ca această poziție să se schimbe în perioada următoare. Datele unui blocaj de lungă durată sunt întrunite. Un blocaj financiar, dar care are consecințe politice foarte importante: menținerea, poate chiar adâncirea fracturii care împarte Europa în țări creditoare şi țări debitoare. Va trebui, de aceea, să facem un efort pentru a înțelege rațiunile mai adânci ale poziției apărate atât de stăruitor de către Germania. Preluarea datoriei la nivel european înseamnă şi *garantarea ei tot la nivel european*. Unele țări din sud au ajuns chiar la limita solvabilității. Bani pentru împrumutarea lor ar exista; întrebarea este cine garantează returnarea împrumuturilor? Transferul datoriei la nivel european ar însemna angajarea țărilor cu excedent comercial în garantarea returnării datoriilor pe care țările confruntate cu dificultăți le au. Cum Germania are, în termeni absoluți, cel mai mare surplus comercial, ea ar urma să reprezinte şi *principala forță de garantare a returnării*. La limită, chiar de plată a sa. Aici este miezul disputei financiare la care ne referim. Europa nu poate, Germania nu vrea.

Ambele poziții par să fie îndreptățite. Sunt multe voci critice la adresa Germaniei. Ceea ce nu înseamnă neapărat că dreptatea este în întregime de

[1] Sebastian Mallaby, „Europe’s Optional Catastrophe: The Fate of the Monetary Union Lies in Germany’s Hands”, *Foreign Affairs*, July/ August 2012.

partea vocilor mai numeroase. Întrebarea fundamentală este: dacă datoria se preia la nivel european, câştigul depăşeşte pierderile? În alți termeni, zona euro va cunoaşte, astfel, un proces de relansare puternică sau va deveni o arie şi mai slăbită, va trage în jos şi Germania, creând o Europă tot mai mediocră. Este foarte greu de răspuns la această întrebare şi, probabil, nimeni nu poate răspunde cu exactitate. Şi mai ales nimeni nu poate miza totul pe un răspuns, oricare ar fi acela. Este sigur că, în perioada următoare, Germania va fi la fel de prudentă. Că paşii în direcția unei Uniuni bancare complete vor fi foarte mici şi foarte bine calculați. Cu cât procesul de redresare economică a Sudului va fi mai vizibil, cu atât paşii spre crearea unei Uniuni vor fi mai semnificativi. Cu cât acest proces va trena, cu atât şi paşii de care am amintit vor fi mai lenți şi mai prudenți. O întrebare, totuşi, stăruie. Întârzierea decolării economice a „Sudului" nu este cel mai bun pretext pentru o întârziere a definitivării Uniunii monetare? În momentul de față, Germania este interesată de întărirea Europei, pentru a nu fi nevoită să o crediteze, dar nu este interesată de o fortificare rapidă a acesteia, pentru că acest lucru ar însemna o diminuare a avansului pe care îl deține Berlinul.

George Soros consideră că Germania face acest lucru nu „din răutate". Ea însăşi ar fi un gen de victimă a poziției Bundesbank-ului, care, la rândul ei, este susținătoarea unei „doctrine monetare depăşite"; este vorba de experiența traumatică acumulată de această țară în perioada interbelică în luptă cu procesul inflaționist. Când este vorba despre inflație, Germania ar avea un adevărat blocaj şi nu poate depăşi urmele lăsate de o asemenea experiență. Ceea ce o îndeamnă să mențină inflația la niveluri cât mai modeste, chiar şi în timp de recesiune. O asemenea opțiune îngreunează şi mai mult situația țărilor de la periferie, deja confruntate cu atâtea dificultăți. Prima consecință: investitorii migrează către locuri mai sigure, în Germania sau alte țări nordice. Astfel, bogăția se dispune de-a lungul Rinului, Mainului, Dunării, iar sărăcia şi suferința se extind spre sud, alimentând o tensiune care se accentuează.

În termeni politici, Germania nu ar avea decât de pierdut. Indiferent de intenții, ea stimulează o reacție de împotrivire: „Odată cu trecerea timpului, vor exista tot mai multe motive de a învinovăți Germania pentru politicile pe care le impune în Europa, în vreme ce publicul german se va simți acuzat pe nedrept. Este, într-adevăr, o tragedie de dimensiuni istorice.

La fel cum se întâmplă şi în tragediile greceşti, concepţiile greşite şi simpla lipsă de înţelegere au consecinţe neintenţionate, dar fatale. Pe termen lung, o zonă euro împărţită în debitori şi creditori este inacceptabilă din punct de vedere politic. În mod inevitabil, debitorii se vor revolta mai devreme sau mai târziu”[1].

2.5. Exorbitantul dublu privilegiu

Germania pare a fi mai puţin sensibilă la problemele de ordin social. Ea este absorbită de avantajele sale economice. Pe care este decisă să le valorifice. Europa? Că ne place sau nu, Europa nu are prea multe variante de răspuns. Ea are mare nevoie de Germania în momentul de faţă. Chiar dacă este conştientă de avantajele pe care Germania le are de pe urma existenţei Uniunii. De pildă, Arvind Subramanian vorbeşte despre „exorbitantul privilegiu” de care beneficiază Germania. Se ştie că formula a fost lansată de către Valéry Giscard d’Estaing, în anii ’60, când era ministru de Finanţe al Franţei. La ce se referea demnitarul francez? La enormul avantaj care decurge pentru SUA din faptul că pieţele de capital percepeau America drept un spaţiu economic sigur. Prin urmare, se îndreptau într-acolo. Ceea ce s-a soldat, pentru ţara primitoare, cu un enorm beneficiu: costul redus al capitalului (potrivit evaluărilor oficiale, un cost mai redus cu până la 80 de procente faţă de alte regiuni ale lumii). Acesta era „exorbitantul privilegiu”, formulă care a rămas în istoria gândirii economice. Ea avea, totuşi, şi un dezavantaj. Migrând în spaţiul american, capitalul avea tot interesul să ţină preţul dolarului cât mai sus, pentru că, astfel, preţul *asset*-urilor financiare se menţinea la un nivel ridicat. Ceea ce, în timpurile de criză care au urmat, a prezentat un mare dezavantaj şi a avut un cost pe care, astăzi, nimeni nu-l pune la îndoială.

La fel ca SUA, Germania beneficiază de un „exorbitant privilegiu” în urma instituirii monedei unice şi a realităţii economice de pe continent. Numai că este vorba despre un *dublu privilegiu*. Un privilegiu fără dezavantajul (costurile) implicat de migraţia capitalului spre America: „În cazul Germaniei,

[1] „Germany Must Lead or Leave: George Soros’ Plan to Save the Euro – Part 3: How We Got Here”, Spiegel Online, September 11, 2012, http://www.spiegel.de/international/europe/-george-soros-on-the-euro-crisis-germany-must-lead-or-leave-a-855270-3.html.

exorbitantul privilegiu nu a presupus costuri, şi asta exclusiv graţie Uniunii monetare. Ca urmare a stării precare din periferie, capitalul a migrat spre Germania, un fel de port sigur al regiunii, scăzând costurile de împrumut ale germanilor. Afectată de economii precare, precum cele ale Greciei, Spaniei şi Portugaliei, moneda euro este mult mai slabă decât ar fi fost marca germană. În realitate, Germania a avut un exorbitant dublu privilegiu: costuri de împrumut mai scăzute şi o monedă mai slabă – de care dolarul american, care nu este moneda unei uniuni monetare, nu poate beneficia”[1].

Da, la suprafaţă discuţia se poartă în termeni economici: datorii, suverane sau nu, deficite, amputări bugetare etc. În străfunduri, sunt curenţi puternici, purtători de tendinţe geopolitice. Un prim nivel este reprezentat de diferenţele de *filosofie financiară* dintre Germania şi pieţele financiare ale lumii. Germania nu este de acord cu creşterea inflaţiei; este foarte atentă şi cu deficitele; mai presus de toate, nu poate admite dezechilibrele. „Cheltuim cât avem” sau „nu ne întindem mai mult decât ne este plapuma” pare a fi legea de bază a comportamentului său financiar. Toate acestea o diferenţiază de filozofia financiară de peste Ocean, care tolerează inflaţia, chiar stimulează creşterea pe bază de consum şi se simte confortabil în vecinătatea deficitelor şi datoriilor.

Descoperim şi un nivel mai profund, care priveşte rolul datoriilor financiare în viitorul apropiat. Până de curând, Germania a avut un tip de consens cu politica pieţelor financiare. Încât Germania părea a fi chiar *reprezentanta europeană a acestor pieţe*. Atitudinea Germaniei faţă de Grecia, Spania etc. nu a diferit de cea a pieţelor financiare. Cum remarca şi Beck, neoliberalismul brutal faţă de ceilalţi a fost atitudinea Germaniei care a făcut-o să se identifice cu atitudinea pieţelor financiare. De la o vreme, traseele se despart. Care a fost momentul când divergenţa a devenit vizibilă? Am putea spune în ultimul an, când interesele acestor pieţe au ajuns la graniţa germană. Interesul fundamental al acestor pieţe este să plaseze capitalul, să creeze datorii. Din asta trăiesc pieţele financiare, din împrumuturi. Iar Europa a devenit un loc privilegiat al acestui tip de plasament. Asia, cel puţin Asia dinamică, Asia de Est nu absoarbe datorii. Da, Japonia are 200% din

[1] Arvind Subramanian, „Three New Lessons of the Euro Crisis”, Project Syndicate, August 21, 2013, http://www.project-syndicate.org/commentary/what-the-eurozone-crisis-has-taught-economists-by-arvind-subramanian.

PIB datorie publică, dar datoria este contractată de la propria populație. Țările care au avut de suferit în timpul crizei asiatice – inclusiv Coreea de Sud – şi-au creat propriile rezerve valutare. Criza „datoriilor suverane" ilustrează două lucruri: harta vulnerabilităților Europei şi faptul că aceste vulnerabilități au fost sesizate de capitalul internațional.

De aproximativ un an de zile, Germania continuă să spună „austeritate", iar FMI şi-a schimbat atitudinea: „stimulați economia". Ceea ce înseamnă injecții financiare, cheltuieli suplimentare. Deci datorii în plus. Bani sunt; ceea ce lipseşte sunt garanțiile. Care nu pot veni de la țările debitoare. Înțelegeți de ce se pune un aşa de mare accent pe transformarea datoriilor diverselor țări într-o „datorie adevărată", deci într-o datorie europeană cu garanții de returnare europene? Aici nu avem de-a face doar cu un conflict de filozofie financiară. Un pregnant conflict de ordin geopolitic jucat cu instrumente bancare şi financiare. Germania va continua să spună „austeritate", chiar dacă relansarea în țările afectate de criză nu s-a produs. Ea vrea să limiteze datoria nu de dragul acestor țări, ci pentru a limita pătrunderea piețelor financiare. Şi pentru a preveni *dominarea continentului prin datorii*. Cu cât datoriile sunt mai mari, cu atât va creşte presiunea asupra Germaniei de a consimți la crearea bondurilor europene.

Dacă Germania se opune ca să se protejeze pe ea însăşi sau ca să păstreze continentul disponibil pentru propria dominație este un lucru pe care istoria îl va lămuri. Pentru „periferia financiară", deosebirea nu este foarte mare. Ea tot obiect de dominație este. Într-un mod asemănător stau lucrurile cu modelul european. În oricare din variante, modelul va rămâne, dar cu un conținut schimbat. Ambele forțe vor folosi modelul şi construcția europeană pentru propriile scopuri. Ceea ce înseamnă că valorile inițiale vor dispărea încet, încet. Ele vor fi menținute la nivel retoric, mai mult ca semn de identificare a construcției sau pentru consumul public. În fapt, devine din ce în ce mai evident că valorile inițiale se estompează şi pot chiar să dispară. Un singur lucru ar mai fi de menționat: țările încercate de „criza datoriilor suverane" împart cu Germania un continent; cu piețele financiare doar un interes, să sperăm trecător: cel al datoriilor. În orice caz, la orizont se profilează spectrul reprezentat de *dominarea continentului*. Întrebarea este: vom avea de-a face cu o dominare exercitată de Germania sau de piețele financiare? „Examenul european" al Germaniei poate fi

dublat de un altul, poate chiar mai sever: evitarea unei ciocniri frontale cu pieţele financiare – o putere care dispune de un capital ce depăşeşte valoarea PIB-ului global.

2.6. Lipsa de reforme sau reformele deja făcute?

Există un portret al crizei care prezintă acest seism economic drept rezultatul lipsei de reforme, al unor reforme insuficiente, dar nu spune nimic ori spune foarte puţine lucruri în legătură cu politicile care au condus la izbucnirea crizei. Deci se spune o parte din adevăr. Întotdeauna, lipsa de reforme agravează o situaţie, o cronicizează şi, în felul acesta, facilitează criza. Repetăm, o facilitează, dar criza propriu-zisă este produsul unor măsuri, al unor politici, al unor orientări. Deci, când discutăm despre criză, ar trebui în mod normal să discutăm despre ceea ce a condus la criză, nu doar despre ceea ce, eventual, a favorizat criza. Criza nu a fost generată în primul rând de lipsa de reforme, ci de *politicile care au fost aplicate*. Iar atunci când se accentuează lipsa reformelor sau insuficenta promovare a reformelor, rezultă o întreagă *naraţiune despre criză*, care nu mai ajunge la fundamente, la reformele care au fost făcute şi care şi-au găsit un tip de încununare în izbucnirea crizei. În felul acesta, se „ascunde" cauza şi se mută centrul de atenţie pe reformele care se cer întreprinse de acum înainte. Deci *lipsa de reforme şi nu reformele deja făcute*. Acţiunile pe care trebuie să le întreprindem de acum încolo sau cele care au fost materializate şi care au creat contextul şi au generat criza propriu-zisă.

O asemenea abordare îşi găseşte o prelungire firească. Dacă accentul cade pe reformele care urmează să se materializeze, atunci *fundamentul* politicilor care au condus la criză *rămâne neatins*. Care, după opinia lui Huw Macartney[1], este unul neoliberal. Şi atunci, răspunsul la criză va fi modelat în concordanţă cu fundamentul, cu rădăcina, cu determinarea profundă a politicii economice. De aceea, „reformele structurale" şi austeritatea, cele două componente ale răspunsului european, ar fi de inspiraţie neoliberală şi ele ar consolida, în fapt, parcursul înregistrat de Europa înainte de criză. Există un tip de continuitate, arareori sesizată, chiar o modalitate prin care

[1] Huw Macartney, *The Debt Crisis and European Democratic Legitimacy*, Palgrave Pivot, 2013, p. 67.

răspunsul post-criză consolidează premisa care a dus la criză. Astfel, răspunsul reprezintă o extensie şi chiar o intensificare a proiectului de încadrare a Europei şi a evoluției sale într-o viziune de factură neoliberală.

De fapt, aici trebuie răspuns la întrebarea: ce reforme s-au făcut la nivel european pentru a depăşi criza? „Reformele", câte au fost, sunt relaționate cu austeritatea, cu scăderea cheltuielilor publice. Deci cu măsuri de factură neoliberală. Se accentuează atât de mult „criza datoriilor suverane" dar nu şi criza băncilor. Criza datoriilor suverane poate fi asociată mai mult cu ideea de risipă, de cheltuieli dincolo de mijloace. Apoi, ea „cheamă" răspunsul, măsura: tăierea acestor cheltuieli „enorme", „supradimensionate". Astfel, criza se consumă pe această relație: cheltuieli nesăbuite care cer măsuri de îndreptare. Într-un cuvânt, *criza nu este plasată în cadrul ei natural*: politicile care au dus la criză. Huw Macartney merge chiar mai departe şi consideră că Germania este o „putere monetaristă", un fel de corespondent al FMI la nivel european.

Germania este Germania. Nu găsim o cămăruță în care această țară să fie pe deplin încadrată. Germania s-a deosebit de SUA şi înainte şi după criză. Înainte, pentru că a continuat politica industrială şi pentru că a limitat expansiunea sistemului financiar la proporțiile pe care acesta le-a cunoscut în America sau în Marea Britanie. Aşa se face că Germania a fost mult mai puțin afectată de criză. Deosebirea fundamentală este că în Germania *dominant este ordoliberalismul*. Care prezintă cel puțin două deosebiri esențiale în raport cu neoliberalismul. Pentru liberalii germani preocuparea esențială a fost să protejeze competiția de rezultatele nedorite pe care ea însăşi le poate produce. De pildă, ei au fost foarte interesați de legea antitrust din SUA care făcea imposibil ca persoana sau compania care câştiga competiția să poată institui un gen de control asupra competitorilor, să-i „înghită", alterând, astfel, spiritul adevărat al pieței. Răspunsul liberalismului german a fost diferit de cel american. Nu „piețele dezlănțuite" reprezintă soluția, ci instituirea regulii, a legii care trebuie să protejeze competiția de propriile consecințe (nedorite, negative). Întrucât este vorba despre lege, despre un climat al competiției, despre anumite reglementări, statul are de jucat un rol important, şi aici intervine a doua deosebire. Statul trebuie să asigure respectarea legii şi, prin urmare, caracterul efectiv al jocului pieței. În acest context, ordoliberalismul german admite dimensiunea intervențională a

statului. Nu numai pentru respectarea legii, ci şi pentru asigurarea unui raport echilibrat între drepturile muncii şi cele ale capitalului. Economia socială de piață – model de dezvoltare îmbrățişat de toate formațiunile politice ale Germaniei – materializează această preocupare.

În timpul crizei, Germania are o atitudine apropiată de neoliberalism; în plus, un neoliberalism cu nuanță moralizatoare. Cum am mai arătat, atitudinea față de Grecia şi țările din Sud nu se deosebeşte de cea a FMI sau a oricărui organism financiar. În ultima vreme, atitudinea Germaniei o depăşeşte chiar şi pe cea a organismelor financiare internaționale. Germania nu accentuează austeritatea, ci o supraaccentuează. Organismele internaționale, probabil şi sub presiunea enormă pe care o antrenează întârzierea procesului de relansare, încep să abandoneze vechea poziție şi să fie mai nuanțate în legătură cu problemele austerității. Asistăm la un efort de reevaluare a politicilor aplicate până acum şi, în acest context, la o revedere a importanței austerității. Germania îşi păstrează punctul de vedere şi continuă să aibă aceleaşi recomandări ca şi în urmă cu trei ani.

Faptul că în cadrul aceleiaşi Uniuni apare un *clivaj de asemenea proporții între sud şi nord* este cea mai bună dovadă că Uniunea nu funcționează. Organismele sale sunt poate importante, dar nu sunt conectate cu procesul fundamental al oricărei societăți, cu procesul dezvoltării. E adevărat, criza a devoalat diferențe majore de orientare economică şi de strategie, de politici propriu-zise. Care existau din perioada pre-criză şi au stat la baza unor acumulări făcute sub ochii Uniunii Europene. De aceea, suntem îndreptățiți să spunem că, din perspectiva dezvoltării – repetăm, proces esențial –, instituțiile europene au avut un rol preponderent decorativ. Atâta cât a avut loc, procesul dezvoltării s-a desfăşurat la nivel național: strategiile şi tot ceea ce a presupus acest proces au fost elaborate în *forurile naționale*. Harta economică a Europei arată performanța guvernelor naționale şi în niciun fel performanța Uniunii; poate contraperformanțele instituțiilor sale.

Este important să subliniem aceste lucruri pentru a lumina şi o altă problemă. Se cere în momentul de față „mai multă Europă”. Mai multă Europă pentru ce? O asemenea revendicare trebuie precedată de o clarificare esențială: proiectarea unei viziuni despre Europa. Altminteri, se poate înțelege că este nevoie de „mai multă Europă” pentru a spori un aparat birocratic din ce în ce mai ineficient. O asemenea cerință ne aminteşte de situația – delicată – în care

se află economiştii şi, mai ales, bancherii, care, acum, ne spun ce trebuie făcut, că ei ştiu cum să facă, dar nimeni nu a prevăzut criza. Bancherii chiar au pregătit-o. Suntem obligaţi să vorbim şi despre o *legitimitate a solicitărilor*. În momentul de faţă, organismele europene nu se află în poziţia cea mai indicată pentru a solicita sporirea atribuţiilor. Pentru că sunt *parte a crizei*. Ceea ce poate reprezenta o altă sursă de blocaj.

Dacă Europa doreşte să-şi menţină nivelul de trai, trebuie să privească mai atent la valul de competitivitate care vine dinspre lumea emergentă. Nu face acest lucru acum, nu-şi va conserva nici nivelul de trai, nici statura de pol de putere al lumii. Cum am mai precizat, Angela Merkel a avertizat deschis şi insistent asupra acestui pericol. Deci un lider al unei ţări membre a Uniunii Europene. Întrebarea este: Barroso ar fi putut formula un asemenea avertisment? Noi credem că nu. Vedeţi în ce direcţie a evoluat Europa? Observaţi că Angela Merkel se simte îndreptăţită să vorbească în numele Europei, pe când Barroso mai puţin! Aceasta este starea Uniunii în momentul de faţă.

De ce Uniunea a reprezentat un teren aşa de prielnic pentru instalarea şi menţinerea crizei? Pentru că, după SUA, Uniunea a fost zona în care politicile neoliberale şi-au făcut cel mai mult simţită prezenţa. Este adevărat că nu în mod omogen. Doar am vorbit despre starea Uniunii. A fost un gen de neoliberalism *à la carte*. Sudul a apelat mai mult la un model de dezvoltare orientat către consum, creând datorii din vreme şi treptat; Nordul a fost mai rezervat, chiar dacă doctrina social-democrată a fost preponderentă. Sudul a apelat la o dezvoltare bazată pe servicii, Nordul a păstrat industria şi opţiunea pentru *manufacturing*, ca o componentă importantă a modelului său de evoluţie; în sud, statul a fost nu doar mai slab, ci şi slăbit de fenomene de corupţie, chiar tentat să tolereze şi să stimuleze fenomenele speculative; Nordul a conservat rolul statului şi chiar a folosit puterea acestuia nu doar în elaborarea propriilor strategii de dezvoltare, ci şi în promovarea unor procese de modernizare reale, de reducere a cheltuielilor unitare cu forţa de muncă. Am insistat în paginile anterioare pe exemplul Germaniei. La fel de instructiv este şi exemplul Suediei. Un adevărat simbol al social-democraţiei. Unde statul, în anii ’90, a iniţiat o vastă reformă de creştere a competitivităţii, de reponderare a cheltuielilor sociale etc. Astăzi, Suedia are o evoluţie apreciată şi datorită acestui proces cuprinzător iniţiat la timp.

Din punctul nostru de vedere, distribuția crizei în Europa exprimă cu o anumită fidelitate *harta pătrunderii influențelor neoliberale*. Care au fost prezente şi în Germania, şi în țările nordice. Am avut de-a face şi în aceste zone cu procese de dereglementare, criza bancară s-a resimțit şi ea etc. Dar ele au fost compensate într-o anumită măsură de existența unui stat nu doar puternic, ci şi inteligent, de prevenirea unui proces devastator de dezindustrializare. Astfel, țările din nord au avut mijloace de plată, instrumente pentru a face față crizei. Deci dacă acestea au fost cauzele, atunci depăşirea crizei înseamnă îndreptarea acestor rădăcini. Diminuarea consumului şi a „risipei" fireşte că trebuie să figureze între modalități. Dar nu să acopere întreg spectrul de tratament al crizei. Din păcate, criza datoriilor suverane beneficiază de acest tratament monocord, care nu va duce la rezultate semnificative. Este „rețeta" convenită deopotrivă de Germania şi de piețele financiare, care au hotărât că plata datoriei reprezintă prioritatea. Nu stimularea dezvoltării acestei zone, încât plata datoriei, obligatorie, să reprezinte o consecință oarecum secundară. Carul este pus, astfel, înaintea cailor, ceea ce ne ajută să ne facem o idee cu privire la viitorul țărilor confruntate cu criza „datoriilor suverane". Acest tip special de datorii a apărut sub ochii Uniunii şi ai organismelor internaționale, în multe privințe cu concursul lor; lichidarea datoriilor suverane nu poate fi lăsată doar pe seama țărilor în cauză. Ea presupune o mare încordare din partea acestor țări, dar succesul nu poate veni fără ca „umărul" Uniunii Europene să fie aproape. În acest caz, „umărul" Uniunii Europene înseamnă „umărul" țărilor nordice şi, mai ales, al Germaniei. Este el aproape?

2.7. Recviem pentru solidaritate

Anul acesta a fost adoptat bugetul Uniunii pe perioada următorilor şapte ani (2014-2020). Bugetul sintetizează cel mai bine prioritățile unei comunități, cum sunt „acoperite" aceste priorități cu garanțiile financiare respective. Prima perspectivă din care putem judeca lucrurile este opțiunea strategică pe care trebuie să o aibă Europa: federație sau colecție de state (simplă piață comună). Toate analizele dedicate crizei în Europa pornesc de la ideea şi recunosc faptul că Europa este o construcție oprită la jumătate. Este situația care explică foarte multe lucruri din viața Europei. Uniunea are

monedă unică, dar nu are o politică financiară unică (nu mai vorbim de uniune politică). Bugetul recent aprobat prefigurează un tip de răspuns, ne oferă unele indicii privind această problemă fundamentală a Uniunii? Niciunul precis. El poate fi extras, decupat din datele de care dispunem. O caracteristică esențială a unei organizări de tip federal este existența unui buget puternic, în măsură să susțină obiectivele federației, un tip de dezvoltare care să apropie statele (regiunile) între ele. De pildă, „bugetul federal al Statelor Unite reprezintă circa 24% din PIB; bugetul Elveției se situează la aproximativ 12% din PIB. Prin contrast, bugetul Uniunii Europene ajunge abia la 1% din PIB”[1]. În noul proiect multianual şi acest procent este diminuat. Ce putem spune?

La o analiză mai aplicată, descoperim că miza economică a dezbaterii în jurul bugetului este relativ redusă. Este vorba doar despre un singur procent. Valoarea economică anuală a bugetului este modestă, dar valoarea *însumată* pe şapte ani este mare. Ea se apropie de un trilion de euro. O sumă cu totul semnificativă. Cum se gândeşte Uniunea să orienteze această sumă în timp de criză? Care sunt obiectivele reale ale bugetului în perspectiva următorilor şapte ani?

Organizarea de tip federal tematizează periodic raportul dintre nivelul federal şi cel al unităților componente (în cazul nostru al statelor naționale). Criza a arătat că singura soluție de a menține Europa împreună este accentuarea organizării de tip federal. După opinia noastră, dezbaterile pe marginea bugetului şi, mai ales, rezultatele lor au confirmat tendința încetățenită în ultimii ani şi exprimată prin *renaționalizarea deciziei politice şi strategice*. Direcția națională începuse să fie vizibilă în perioada premergătoare crizei, s-a impus de-a lungul ultimilor cinci ani, când eforturile de depăşire a crizei au revenit, în principal, statelor membre, nu Uniunii, şi devine prevalentă în perioada de refacere. Ziua în care a fost adoptat bugetul multianual va rămâne o zi tristă în viața Europei: ziua în care opțiunile Europei au fost dictate şi scrise cu cerneala intereselor naționale. Nu a tuturor intereselor naționale, ci doar ale statelor puternice. Este semnificativ titlul dat de către *Financial Times* articolului de fond consacrat

[1] „Autumn Renewal? Having Survived a Difficult Month, the Euro Zone Is Grappling with Its Taboos”, *The Economist*, September 15, 2012.

evenimentului: „Grangurii UE impun tăieri bugetare pe termen lung”[1]. Statele puternice ale Europei confiscă decizia europeană.

Estomparea preocupării pentru solidaritate apare sub mai multe ipostaze. Mai întâi, un gest cu o valoare simbolică. Hotărârea finală privind bugetul UE a dat satisfacție Marii Britanii, țară care a precizat de la început că nu agreează o evoluție federală a Europei. Evident, Marea Britanie nu putea să hotărască singură diminuarea bugetului. Ea a fost sprijinită de contributorii neți, în frunte cu Germania. Dar Germania nu a spus acest lucru deschis. A preferat să se ascundă în spatele Marii Britanii pentru a atinge un scop care este riscant să fie declarat deschis. Mai ales de către liderul real al unei regiuni.

Putem spune că este o victorie a acestor state? Cu certitudine este o înfrângere a ideii federale şi a evoluției în această direcție. Mai adăugăm că putem vorbi şi despre o *victorie colaterală*, cea a euroscepticilor. Cum putem oare interpreta faptul că punctul de vedere al Marii Britanii a ieşit învingător? Este o problemă de bani, se poate spune. Marea Britanie şi multe din țările nordice au dorit, pur şi simplu, să contribuie cu o sumă mai mică. Care este prețul unei asemenea alianțe? O contribuție mai mică poate însemna un avantaj pe termen scurt pentru țările contributoare, dar este sigur un mare dezavantaj pentru Uniune şi dezvoltarea acesteia. În spatele celor convenite, descifrăm un tip de *abandonare nemărturisită* a ideii de solidaritate sau măcar de amânare a materializării sale. Este terenul privilegiat pe care s-au întâlnit Germania cu Marea Britanie. Bugetul multianual poartă încrustat în structura sa două învățăminte: un tip de transfer sau măcar de concentrare prioritară pe dimensiunea națională a evoluției europene şi împingerea cvasiautomată a problemelor Uniunii într-un plan secund. Când bugetului Uniunii i se acordă un procent, iar întreaga dezbatere se focalizează pe câte fracțiuni din acest procent mai pot fi scăzute, este limpede că viața federală şi ideea de solidaritate nu se mai mențin în prim-plan. Ieşirea din criză, perioada de refacere devin, în mod esențial, probleme naționale. Viața Uniunii de acum înainte se va compune din punerea de acord a intereselor naționale, pe fundalul din ce în ce mai pregnant al dominației intereselor germane.

[1] „EU Hawks Win Long-Term Budget Cut”, *Financial Times*, February 9/10, 2013.

Chiar aşa puţini, banii au fost repartizaţi într-un mod contestabil. Contestabil din perspectiva valorii fundamentale a unei organizări de tip federal: diminuarea decalajelor, o evoluţie cât de cât armonioasă. Pe ansamblu, fondurile de coeziune – cele care exprimă disponibilitatea pentru solidaritate – au scăzut. A scăzut aproape de limita supravieţuirii finanţarea pentru proiectele transfrontaliere, o altă formulă de apropiere a nivelurilor de dezvoltare. Am vorbit mai sus despre faliile pe cale de a se naşte între nordul şi sudul Europei, între Europa occidentală şi cea de răsărit. Acum, prin împărţirea bugetului, există toate condiţiile pentru apariţia unor *decalaje* chiar în interiorul acestor regiuni.

Să luăm un exemplu. România a primit 33 de miliarde de euro în perioada 2007-2013. Ţara noastră a devenit membru al Uniunii când deja bugetul se elaborase. Întrucât era o situaţie de care nimeni nu era vinovat, totul s-a soldat cu promisiunea că în exerciţiul bugetar următor, România va primi, în compensaţie, o sumă mai mare de bani. În perioada 2007-2013, Polonia a primit o sumă de 66 de miliarde de euro. Deci dublu faţă de România. În plus a realizat şi o adevărată performanţă în accesarea acestor fonduri. Diferenţa de fonduri primite (peste 30 miliarde de euro) este totuşi mare (ea a devenit şi mai mare prin contraperformanţa României în accesarea fondurilor). În exerciţiul bugetar 2014-2020 România a primit aproape 40 miliarde, iar Polonia 106 miliarde. Deci aproape *de trei ori mai mult*. Capacitate de negociere diferită, se poate spune. Un asemenea atu – real – nu poate justifica decât câteva miliarde. Aici este vorba despre zeci de miliarde.

Dacă România a avut „capacitate de negociere” scăzută, întrebarea noastră se referă la altceva: unde au fost *principiile Uniunii* în repartizarea bugetului? Oriunde în lume împărţirea bugetului ţine cont şi de „capacitatea de negociere”, dar în ceea ce s-a stabilit la Bruxelles principiile solidarităţii, fundamentale pentru existenţa şi viabilitatea unei organizări de tip federal, au trecut în plan secund. Neglijate prin reducerea bugetului şi încă o dată amputate printr-o împărţire care face abstracţie de ele. De pildă, diferenţa dintre România şi Polonia în perioada 2007-2020 este de peste 100 miliarde (avem în vedere cifrele repartizate, nu absorbite; dacă le avem în vedere pe acestea din urmă, cifrele sunt chiar mai mari). O sumă cu care se poate ridica o ţară. Este diferenţa dintre mărimea populaţiei celor două ţări, ar putea fi invocat un argument. Suma care revine din bugetul european pe cap

de locuitor în exercițiul 2014-2020 este de 1080, în cazul României, şi de 1890 în cazul Poloniei. Deci aproape de *două ori mai mare* şi dacă avem în vedere acest indicator. O asemenea diferență echivalează cu *instituirea unui nou decalaj*. Orice organizare de tip federal caută să diminueze decalajele, nu să le amplifice, cu atât mai puțin să instituie altele noi.

„Guvernele UE care susțin austeritatea, în frunte cu Marea Britanie şi Germania, au triumfat asupra celor care pledează pentru un nivel mai generos al cheltuielilor, impunând prima reducere din istoria bugetului Uniunii Europene”[1]. Aşa caracterizează *Financial Times* dezbaterea Consiliului European consacrată bugetului Uniunii. Ştim că austeritatea a reprezentat nota dominantă a răspunsului pe care politica europeană l-a formulat cu privire la criză, mai ales cu privire la criza din statele sudice. Dacă „risipa” ar fi cauza, atunci reducerea acestei risipe, deci promovarea austerității, ar fi trebuit să conducă la depăşirea crizei. Or, s-a dovedit că lucrurile nu stau deloc astfel.

Dorim să spunem că avem de-a face cu o *ipocrizie suplimentară*. Nici măcar austeritatea nu a condus guvernele la stabilirea bugetului; austeritatea a fost mai mult invocată şi ea a acoperit, de fapt, adevăratul mobil al micşorării bugetului: prioritatea acordată dezvoltării fiecărei țări în parte şi nu ansamblului, concomitent cu disponibilitatea redusă a țărilor prospere de a le ajuta pe cele confruntate cu dificultăți. Indiferent de ce intenții a fost alimentată, o asemenea decizie întârzie *procesul de relansare a ansamblului*. Mai ales că Uniunea înregistrează deja o întârziere vizibilă a redresării, comparativ cu alte state dezvoltate. Aici este problema fundamentală a Uniunii Europene. Ani buni de acum înainte rezultatele Uniunii se vor bizui cu deosebire pe rezultatele membrilor săi, cu deosebire a celor din nord. Ceea ce reprezintă o problemă care vizează chiar valorile cu care Uniunea a pornit la drum.

Când se discută despre Uniune, adesea se uită că una din rațiunile ei fundamentale de existență este constituirea unui *nou pol al dezvoltării*, un pol care să facă față puterilor şi superputerilor vremii. Cele de atunci erau SUA şi Uniunea Sovietică. Cele de azi sunt SUA, China, alte țări emergente. UE îşi diminuează vizibil greutatea economică internațională şi credibilitatea. UE întârzie să perceapă că ea nu are şi nu pune în aplicare o

[1] *Financial Times*, February 9/10, 2013.

strategie unitară la nivelul Uniunii pentru a-şi menţine, dacă nu pentru a-şi amplifica rolul internaţional. Angela Merkel a subliniat în mod repetat că Uniunea trebuie să privească mai atent la ridicarea ţărilor emergente: „Economiile emergente recuperează decalajul, aşa încât Europa nu se poate culca pe lauri: acesta e crezul meu şi asta e ceea ce mă motivează”[1]. Ceea ce este corect şi, am spune mai mult decât oportun. Dar atunci când se stabileşte bugetul pe următorii şapte ani, acest lucru de importanţă strategică este trecut într-un plan secund. Ceea ce arată limpede că, în viziunea germană, ridicarea competitivităţii europene urmează să se facă mai ales prin străpungeri individuale, şi nu prin forţa ansamblului. Într-o lume în care ţările-continent se impun, Europa consemnează o tendinţă de fărâmiţare, de revenire la statele naţiuni. În condiţiile în care pe plan internaţional capătă relief puterile de anvergură globală, Europa îşi diminuează forţa blocului său economic, cel care a impus-o. Astfel, Uniunea cunoaşte un tip de *defazaj istoric*, foarte costisitor.

Pare că Europa nu mai are temeritatea să privească în faţă realitatea cu care se confruntă. Pe unele le amână, pe altele le evită, toate aceste fandări politice contribuind la creşterea ghemului de probleme apărute în propria grădină şi care, netratate, pot duce la un gen de marginalizare a continentului. A sa şi a modelului său de dezvoltare care a generat atâta speranţă şi a fost privit cu atâta optimism. Între alte *gap*-uri despre care putem vorbi în spaţiul european, va trebui să adăugăm şi un altul care trebuie reţinut ca una dintre cauzele nu numai ale declinului european, ci ale decredibilizării Uniunii – *gap*-ul dintre declaraţii şi acţiunea efectivă.

2.8. Nu vă depărtaţi de industrie, că veţi rătăci...

Uniunea Europeană are nevoie de ceea ce are nevoie întreaga lume dezvoltată. De o revenire la ceea ce a propulsat-o şi a consacrat-o ca putere de primă mărime: de industrie, de *manufacturing*, de concentrarea pe produse de mare complexitate. SUA au făcut deja paşi importanţi pentru a reveni la tradiţia lor industrială. Europa încă nu s-a hotărât, aşa cum nu s-a hotărât în multe alte privinţe. „Sacrificii – da. Tăieri – da. Dar pe când Ţara

[1]Alan Crawford, Tony Czuczka, *op. cit.*, p. 176.

Făgăduinței?”[1], afirma recent primul ministru al Italiei. Mai ales că vin alegerile în primăvară, iar euroscepticismul capătă tot mai mult teren. Viitorul Europei stă şi într-un tip de revalorizare a propriului său trecut, în efortul de a-şi identifica atuurile, de a-şi preciza perspectiva de evoluție. A unui trecut mai îndepărtat, plasat în istoria sa modernă legat indisolubil de revoluția tehnologică şi de străpungerile pe care aceasta le-a asigurat. Dar şi a unui trecut mult mai apropiat.

Renaşterea Europei este strâns corelată cu modelul său de dezvoltare lansat în 1951. Nu ar trebui niciodată să uităm că refacerea Vestului european se leagă şi de sprijinul venit de peste Ocean în perioada atât de dificilă care a urmat celui de-al Doilea Război Mondial. Materializat în ceea ce s-a numit Planul Marshall. El a presupus din partea SUA un efort financiar de 171 miliarde de dolari (la valoarea din 1989 a dolarului; între timp, dolarul s-a mai depreciat). După cum precizează Zbigniew Brzezinski, din această sumă, Franța a primit 45 miliarde, Italia – 20 miliarde, Marea Britanie – 38 miliarde şi Germania de Vest – 20 miliarde[2]. Planul s-a derulat pe 10 ani (1945-1955); deci, în fiecare an, contribuția americană s-a cifrat la 17 miliarde de dolari. Rezultatul a fost, după cum precizează şi autorul american, „un triumf istoric”. Mai important într-un fel decât banii, decât efortul financiar şi disponibilitatea de sprijin, a fost că sumele acestea – foarte mari pentru acea vreme – au fost orientate către *economia reală*: s-a refăcut infrastructura, s-au modernizat companii, s-au ridicat noi unități de producție (deci s-au înființat noi locuri de muncă). Subliniem încă o dată: importante nu sunt doar sumele, ci *destinația* lor. Încât planul Marshall simbolizează şi acest adevăr: *banul trebuie să pună în mişcare viața reală*. Aşa a început procesul de refacere a Europei. De aceea, circuitele care au luat naştere în epoca financializării bănci-bănci se cer privite cu mare circumspecție. Dacă spiritul planului Marshall de care am vorbit s-ar fi păstrat, criza pe care o traversăm cu siguranță nu ar fi avut loc. Sau nu ar fi cunoscut formele acestea dramatice şi prelungite.

---

[1] „Charlemagne: Waiting for Angela. The German Chancellor Has Big Decisions to Make, But Will Take Her Time”, *The Economist*, September 28, 2013.

[2] Zbigniew Brzezinski, „Beyond Chaos: A Policy for the West”, *The National Interest*, No. 19, Spring 1990. Vezi şi traducerea articolului în vol. Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției*, Diogene, Bucureşti, 1995, p. 145.

Există în această inițiativă a SUA ceva ce scapă îndeobşte analizelor. De ce a fost adoptat Planul Marshall? Evident, în primul rând pentru a ajuta Europa. Dar SUA au dorit să se ajute şi pe ele însele. Sprijinind dezvoltarea Europei de Vest, SUA au dorit să sprijine ridicarea unui partener economic. Nu poți trăi într-o organizare de tip concurențial fără concurenți. O asemenea învățătură este de o frapantă actualitate astăzi. Evoluția care se instalează la nivel european şi care divizează Uniunea în țări creditoare şi țări debitoare, țări afluente şi țări din ce în ce mai sărace, ridică serioase probleme nu doar din punct de vedere politic, al valorilor cu care a pornit la drum Uniunea, ci deopotrivă din punct de vedere economic. Într-o Europă ruptă în două nici Nordul, nici Sudul nu-şi pot pune cu adevărat în valoare potențialul. Este ceea ce releva recent *The Economist*: „Când, acum o jumătate de secol, conducerea americană a ajutat o Germanie de Vest vulnerabilă, a făcut-o nu doar în interesul germanilor, ci şi al americanilor. Acum e rândul Germaniei să-şi susțină aliații mai slabi, nu doar de dragul lor, ci şi pentru binele său”[1].

Cu o anumită surprindere am descoperit că ideea unui nou plan Marshall pentru Europa este lansată nu din partea cercurilor de putere ale Uniunii, sau a cercurilor de putere ale țărilor mari ale Europei, ci din partea sindicatelor. A sindicatelor germane. Ceea ce ne arată că şi în spațiul public german sunt puncte de vedere şi abordări diferite cu privire la Europa şi evoluția sa. Pe de altă parte, faptul că sindicatele încep să se preocupe de problemele dezvoltării Europei ne ajută să ne facem o idee despre modestia preocupărilor clasei politice. A clasei politice europene şi din diverse țări. Citim în proiectul sindicatelor germane şi un tip de reacție, de răspuns, dacă vreți, şi de exasperare că problemele dezvoltării nu sunt situate în topul preocupărilor europene, acolo unde le-ar fi locul.

Ce ar fi acest Plan Marshall 2? Un pachet de stimulare economică. Deci o inițiativă menită să promoveze ceea ce s-a dovedit decisiv în vreme de criză: *investiția ca mijloc de stabilizare şi de modernizare a economiei*. Autorii Planului Marshall 2 se raportează cu respect şi luare-aminte la acțiunea americană din perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război

[1] „If Europe’s Economies Are To Recover, Germany Must Start The Lead”, *The Economist*, June 16, 2013.

Mondial. Nu numai pentru că a ajutat la refacerea economică a Occidentului european, ci şi pentru că a reprezentat primul pas către integrarea europeană. Îşi dau seama că integrarea a făcut paşi înainte, dar că existența unui nivel descurajant al şomajului mai ales în rândul tineretului (în 2012, nivelul mediu al şomajului în rândul tineretului la nivelul Uniunii Europene este de 24%, iar în Spania şi Grecia mai mare chiar de 50%) reclamă „o nouă direcție". O strategie politică nouă, care să aibă în vedere atât termenul scurt, cât şi cel lung, să pornească de la suferința cronică a Europei în domeniul demografic, de la lipsa de materii prime a continentului. De aceea, sindicatele germane vorbesc despre *un program de investiții şi dezvoltare* desfăşurat pe o perioadă de 10 ani (2013-2022), de o adevărată ofensivă a modernizării care să cuprindă „întreaga Uniune Europeană". Întrucât țările afectate de criză nu pot susține un asemenea program prin forțe proprii, doar eforturile unite pot reprezenta o soluție realistă.

Principala problemă a unui asemenea program este finanțarea, mai ales că Planul Marshall 2 ar avea nevoie de o sumă de bani anuală de 260 de miliarde de euro. Ceea ce ar însemna că, în cei zece ani, ar fi nevoie de un total de peste 2 trilioane de euro (uşor peste 2% din PIB-ul Uniunii Europene). Anticipând reacția nefavorabilă din partea autorităților, autorii subliniază un lucru care ar trebui să dea de gândit: „Având în vedere investițiile necesare, unii ar putea să respingă planul nostru din capul locului, însă este important să luăm în considerare faptul că stabilizarea sistemului bancar a costat până acum 2 trilioane de euro. Aşadar, de ce nu ar fi realist – şi mult mai promițător – să mobilizăm cam aceeaşi sumă pentru a investi în educație, inovație şi o piață a muncii mai bună în Europa pe o perioadă de mai mulți ani?"[1].

Ne-am referit la această inițiativă având în minte câteva lucruri, esențiale după opinia noastră. Echivalăm îndeobşte bogăția cu banul. Când ne gândim la bogăție, de fapt la formele ei obişnuite (prosperitate, abundență, trai îmbelşugat), arareori avem în vedere sursa bogăției. Banul este expresia ei, dar sursa se găseşte în altă parte. La începutul mercantilismului, William Petty, teoretician englez al acestui curent, preciza semnificativ: „munca este tatăl, iar pământul este mama bogăției". Munca este elementul peren al ecuației. Pentru acea vreme, pământul reprezenta principala sursă a bogăției. Între timp, lucrurile s-au schimbat. Putem în continuare să spunem munca şi

[1] *Idem.*

pământul, dar este neapărat necesar să adăugăm munca şi industria, munca şi cercetarea, munca şi inovarea. Nu dorim să ne pronunțăm dacă Planul Marshall 2 este realist sau nu. Dorim doar să atragem atenția că pentru recapitalizarea băncilor – deci pentru greşeli apărute în sistemul bancar – s-au cheltuit 2 trilioane la nivelul zonei euro. Când este vorba despre sursa de producere a banilor, deci a prosperității, nu se mai găsesc bani. Cum am putea numi societatea care nu se îngrijeşte de sursa durabilă a prosperității sale? Poate avea ea un viitor prosper? Judecați şi dumneavoastră!

A doua este problema locurilor de muncă. Care, după opinia noastră, este cel mai cuprinzător indicator economic. Da, ştim, locurile de muncă sunt în general văzute ca o problemă socială. Iar cine vorbeşte despre locurile de muncă este cvasiautomat plasat în partea stângă a spectrului politic. Într-o lume concurențială, din ce în ce mai concurențială, locurile de muncă, păstrarea şi consolidarea lor reprezintă cea mai vie ilustrare a realismului unei strategii economice, a unui adevărat *leadership*. Este cel mai aspru examen al unei conduceri, de firmă sau de țară. Când păstrezi locul de muncă înseamnă că piața a validat opțiunea ta economică. Înseamnă că eşti competitiv; că produci ceva de care societatea are nevoie. Să nu ne amăgim! Adevărata competiție în ziua de astăzi este competiția pentru locuri de muncă. Pe care societatea europeană are toate şansele să o piardă.

Europa are descreştere demografică şi deține, în acelaşi timp, unul dintre cele mai ridicate niveluri ale şomajului din lume. Ce să înțelegem din toate acestea? Că este o regiune care a uitat să se preocupe de propriul viitor. Când a început să se depărteze de industrie, de *manufacturing*, elita europeană trebuia să ştie că Europa nu numai că va pierde din dinamism, ci se va apropia îngrijorător de o stare de şomaj cronic. Există serviciile, ca alternativă! Da, dar serviciile nu pot fi o alternativă națională. Că se încurajează dezvoltarea serviciilor este un lucru excelent. Când serviciile sunt îmbrățişate în detrimentul producției, se inaugurează un gen de *monocultură socială*. Ca să vinzi pâinea trebuie mai întâi să o produci! Nu ştim dacă Planul Marshall 2 este scump sau nu; ceea ce putem spune este că, dacă Uniunea nu îşi va putea valorifica nici forța de muncă aflată în declin, atunci viitorul ei nu are cum să fie prea atractiv.

Distribuția globală a utilizării forței de muncă (respectiv a şomajului) reprezintă cea mai fidelă hartă a realismului diverselor politici, a performanței

economice şi politice. Ceilalţi indicatori sunt palizi pe lângă acest indicator cheie, care vorbeşte şi de performanță, şi de stabilitate. Adevărata confruntare dintre lumea emergentă şi lumea dezvoltată aici se dă. Iar lumea emergentă are mari atuuri. Are forță de muncă numeroasă, din ce în ce mai calificată şi, lucru foarte important, ieftină. Are deci marjă de manevră. Lumea dezvoltată este ca o oştire împuținată. Cu soldați bine instruiți, dar rari şi mai în vârstă. Instrucția contează! Da, are mare importanță. Dar când o oştire este susținută de valurile succesive venite din linia a doua, este greu să-i faci față. India are greutăți, remarca de curând o publicație. Încă un mit care coboară! Nu vă grăbiți, am spus în gând. Vine valul reprezentat de către cei 250.000 de ingineri formați în această țară în fiecare an. Va cunoaşte şi acesta un eşec? Nu-i nimic, vine altul şi altul. Ceea ce se uită este că India a atins o masă critică de specialişti care nu se poate să nu producă soluții. Sunt nevoiți să o facă...

Lumea dezvoltată nu are altă şansă decât să se specializeze pe lucruri tehnologice de o anumită complexitate, unde are tradiție, unde poate avea o performanță mai dificil de egalat. Cel puțin deocamdată, lumea emergentă este mai puțin pregătită să atace asemenea domenii. Este una dintre puținele şanse care au rămas Vestului. Inovația? Da, inovația este un atu indiscutabil al lumii dezvoltate, dar ea trebuie văzută tot în legătură cu industriile moderne, cu perfecționarea tehnologiilor existente. Desprinderea inovației de producție, de pulsațiile pe care procesul de producție le trimite este un lucru care funcționează doar în minți puțin aplicate. În plus, inovația poate avea contribuții esențiale la creşterea performanței, dar ea nu poate reprezenta o opțiune când vorbim de gradul de ocupare a unei populații. Încă o dată, societatea dezvoltată trebuie să-şi întoarcă fața către propria tradiție, către domeniile unde poate înregistra performanță. Şi să facă acest lucru cu o idee foarte clară în minte: că de reuşita acestei opțiuni depinde nu doar poziția sa în ierarhia lumii de mâine, ci chiar bunăstarea sa.

2.9. „Fără experimente”

Procesul de afirmare a puterii germane este în plin avânt; el va cunoaşte etape noi în perioada următoare şi poate atinge registre dificil de întrevăzut acum. Totuşi, câteva considerații legate de viitorul traseu german ar putea fi utile. Există opinia larg răspândită – uneori exprimată deschis, alteori existentă

sub forma aşteptării supraevaluate – potrivit căreia, după alegeri, Germania îşi va schimba sensibil poziția. Va fi mai flexibilă şi va încerca să deblocheze punctele înguste ale evoluției Uniunii sau ale zonei euro. Suntem foarte prudenți în legătură cu acest punct de vedere. *După alegeri, Germania va avea aceeaşi poziție ca înainte de alegeri!* Vom avea de-a face cu aceeaşi înaintare bine cadențată, ferită în bună măsură de surprize. Evoluția țării va fi, în continuare, guvernată de dominantele care au căpătat contur în ultimii ani şi s-au impus în conştiința publică: economisire şi stabilitate, performanță şi, mai presus de toate, conduita instituită încă de pe vremea lui Konrad Adenauer, care invita la precauție maximă față de mode şi experimente. Va trebui să luăm în considerare cel puțin două constrângeri. Germania a transformat interesul național într-un gen de *gate keeper* al deciziilor sale importante. Va fi de acord cu orice modificare la nivel european, dar care să nu aducă atingere interesului şi opțiunilor germane. Cu alte cuvinte, interesul european va avea valoarea unui *criteriu complementar*. Vor fi multiple formulări, justificări, reevaluări ale acestor adevărate puncte fixe ale poziției germane, dar pozițiile ca atare, în esența lor, se vor menține.

A doua constrângere ține de viziunea europeană a Germaniei. Cum a reieşit şi din cele prezentate mai sus, această viziune are un punct stabil: transformarea continentului într-o *forță competitivă* a lumii de astăzi. Ceea ce înseamnă încordare. Încordare în direcția reducerii cheltuielilor unitare cu forța de muncă, încordare pentru atingerea performanței ş.a.m.d. Este sigur că Germania nu-şi va diminua insistența în această privință şi nu va face un singur pas înapoi. Problema aici nu este ridicată nici de justețea obiectivului, nici de oportunitatea sa, ci doar de mijloace şi de impactul acestora asupra opiniei despre Uniune existentă la nivelul cetățeanului obişnuit. Menținerea evoluției Uniunii în parametrii de până acum prefigurează un mare risc pe termen mediu şi lung pentru Europa: declinul puterii ei reale, inclusiv al nivelului de trai. Aplicarea într-un regim forte a măsurilor de creştere a competitivității poate conduce la o altă situație, semnalată de Jürgen Habermas: „Ceea ce-i uneşte astăzi pe cetățenii europeni este mentalitatea eurosceptică, care s-a accentuat în toate țările membre în timpul crizei, chiar dacă aceasta

s-a petrecut în fiecare țară din motive diferite, chiar fundamental opuse”[1]. Deci de o descreştere îngrijorătoare a încrederii în model.

Romano Prodi (de două ori prim-ministru al Italiei şi preşedinte al Comisiei Europene între 1999 şi 2004) consideră că Germania, pe termen lung, va fi din ce în ce mai mult legată de Europa: „Cred că avem nevoie de Germania, dar Germania are mai mult nevoie de noi decât noi de ea”[2]. Deci, am putea înțelege, ea își va flexibiliza poziția în perioada următoare. Avem anumite rezerve chiar în legătură cu substanța judecății formulate de către Romano Prodi. În momentul de față şi în perspectiva termenului mediu, Germania va continua să se afirme ca o redutabilă economie de export. Chiar dacă nu există date exacte în această privință, nu este greu de presupus că Germania îşi face anumite calcule geopolitice în mod de sine stătător, desprins de structura şi evoluția Uniunii. Poate cel mai bun argument este faptul că această țară a evitat să aibă dușmani, să aibă relații tensionate cu țări de pe mai fiecare meridian. Nu a participat la cea de-a doua intervenție în Irak, iar față de toate conflictele din regiune are o poziție moderată, printre cele mai moderate. Ca să nu amintim despre relația specială cu Rusia. Cu alte cuvinte, în plan extern, Germania promovează o viziune pragmatică, aplicată care, iarăşi, o apropie de cea chineză.

În momentul de față, după opinia noastră, Europa are mai multă nevoie de Germania decât invers. Mai ales sub aspect financiar. Europa trece printr-un moment de dificultate mai mare decât apare la prima vedere. Întrebarea nu este care are mai multă nevoie de celălalt. Ci cum îşi percep fiecare viitorul şi cât preț pune fiecare pe un *viitor împreună*. Şi ce efort este dispus să facă fiecare pentru a păstra şi conserva acest viitor împreună. Punctele de întâlnire, deocamdată, nu par a fi prea clare. Europa – avem în vedere cu deosebire țările afectate de criză – pare reticentă cu privire la eforturile pe care urmează să le depună în perioada următoare, iar Germania pare şi ea tentată să uite prea uşor şi prea repede că, aşa cum subliniau Nicolas Berggruen şi Nathan Gardels, „multe dintre împrumuturile care au făcut posibile cheltuielile extravagante ale sud-europenilor au fost acordate de băncile germane, care se numără printre principalele beneficiare ale

[1] Jürgen Habermas, „Democracy, Solidarity and the European Crisis”, *Social Europe Journal*, May 7, 2013.
[2] Alan Crawford, Tony Czuczka, *op. cit.*, p. 175.

bailout-urilor finanțate de germani”[1]. Cum pare a nu avea nici măcar anumite îndoieli în legătură cu măsurile şi orientările pe care le-a preconizat în acest spațiu confruntat cu atâtea probleme.

Când vorbim de termenul mediu şi lung, un lucru este posibil să fie subevaluat de către Germania: semnificația ridicării țărilor continent şi cu deosebire a Asiei de Est, dominată din ce în ce mai vizibil de China. Cine crede că Asia nu va concura cu țările dezvoltate chiar în domenii tradiționale se înşală. Este pur şi simplu stupefiant că judecata politică actuală încă nu interpretează la justa valoare ridicarea Chinei. Putea crede cineva cu zece ani în urmă că America va fi concurată de China într-un domeniu aproape „rezervat” Statelor Unite, cel al calculatoarelor de mare viteză? Iată că, astăzi, China are şanse reale de a prelua ştafeta în acest domeniu important nu numai din punct de vedere economic şi tehnologic, ci şi simbolic. Prin urmare, nici Germania nu este ferită de concurența care vine dinspre Asia. Şi nu poate miza totul pe capacitatea ei de a fi competitivă în zona clasică a maşinilor unelte, a instalațiilor de mare complexitate etc. Berlinul este în drept să ridice problema competitivității, întrucât este singura soluție de a conserva polul de putere european. Ca să fie atins acest obiectiv, grija pentru unitatea blocului european are cel puțin aceeaşi importanță ca şi creşterea competitivității. Împreună cu Europa, Germania însăşi are o altă greutate, o altă pondere globală. Ar fi o eroare de ordin strategic pentru Berlin să considere că în perspectiva termenului lung ar putea face față, singur, unui joc global în care principalii actori vor fi țările de mărimi continentale. Poziția de putere a Germaniei, care o plasează la granița dintre putere regională şi putere globală (la anumiți indicatori, cum ar fi exportul, Germania deține o putere de anvergură globală), este pândită de multe riscuri; între care şi acela de a înainta prea mult, de a se avânta pe teritoriul puterilor globale pe care crede că-l cunoaşte, ori chiar îl stăpâneşte, dar în care există riscul enorm să rătăcească...

Cea de-a „doua şansă” de care beneficiază Germania în momentul de față are în miezul său trecerea cu bine a ceea ce am numit „examenul european al Germaniei”. Examenul acesta este: să contribuie la ridicarea continentului atunci când acesta are mai multă nevoie de ajutor. Şi nu să-l folosească pentru propria ascensiune. Cum ne învață istoria, inclusiv istoria acestei țări, întotdeauna şansele se valorifică cu multă înțelepciune.

[1] Nicolas Berggruen, Nathan Gardels, „The Next Europe: Toward a Federal Union”, *Foreign Affairs*, July/August 2013.

CAPITOLUL III
EURO, NOUA MARCĂ EUROPEANĂ

1. Euro, ţap ispăşitor al bolilor Europei

Semnul distinctiv al crizei europene constă în faptul că este alcătuită din mai multe „crize suprapuse”, cunoaşte mai multe „etaje” între care există intersectări, transferuri de probleme, toate conducând la un *conglomerat problematic* extrem de greu de descifrat. Interesant este că şi criza euro reproduce modelul de mai sus: aceleaşi suprapuneri, aceleaşi influenţări şi intersectări multiple. Cu o singură deosebire: în cazul Europei, nimeni nu pune la îndoială – oficial vorbind – modelul; cu cât modelul este golit de conţinut şi uşor, uşor, părăsit, cu atât mai mult este invocat şi susţinut la nivel retoric. În cazul euro, avem de-a face cu o critică deschisă a deciziei de a introduce moneda unică. Euro este chiar făcut vinovat de problemele pe care le cunoaşte în momentul de faţă Europa. Încât îţi vine să spui că, dacă nu ar fi existat euro, Uniunea nu ar fi cunoscut criza. Ceea ce este în întregime fals. Euro devine un gen de *ţap ispăşitor* al crizei. Problemele de construcţie a edificiului european (întârziate), de armonizare a intereselor diverselor ţări (amânate), de consolidare a solidarităţii (neglijate vizibil în ultima perioadă), sunt revărsate în grădina a ceea ce numim criza monedei unice, proces însoţit de un strigăt victorios: aici este vinovatul. Noi credem că lucrurile nu stau aşa. Mai considerăm că, dacă vom continua să mergem pe această linie, nu numai că procesul construcţiei europene nu va cunoaşte progrese notabile, dar se va eroda una dintre cele mai importante pietre de temelie ale Uniunii şi de afirmare a Europei: existenţa monedei unice.

Pentru a asigura o anumită claritate a analizei, va trebui să distingem între planurile care, în momentul de faţă, sunt amalgamate în fel şi chip.

Primul dintre acestea se referă la probleme preponderent tehnice ale existenței euro, ca de altfel ale oricărei monede. Ca să funcționeze, orice monedă are nevoie de anumite condiții economice şi instituționale. Care, evident, sunt valabile şi în cazul euro. În acelaşi timp, va trebui să răspundem la întrebarea: cum şi de ce a fost creat euro? Este foarte important să lămurim acest lucru, pentru că, dacă ar fi să urmăm firul multor analize, concluzia ar fi una singură: a fost o greşeală. Sunt multe lucruri lăsate neclarificate sau neterminate în procesul de instituire a monedei unice. Va trebui să convenim însă că moneda unică nu a fost adoptată peste noapte, sub presiunea momentului. Moneda euro are determinări geopolitice foarte importante, răspunde unor obiective precise legate de afirmarea polului de putere european şi de evoluția în direcția federală a Uniunii.

Un alt plan esențial al analizei priveşte raportul dintre criza europeană şi criza euro. Într-adevăr, criza europeană are în epicentrul său criza euro. Criza euro „a adunat" şi a întruchipat criza construcției europene oprită undeva la jumătate, criza proiectelor preconizate odată cu instituirea monedei unice şi nefinalizate, criza diferențelor de competitivitate dintre economiile europene etc. În acest context, criza euro este *vehiculul* cu care criza Uniunii a călătorit în spațiul european şi global. Dar nu acoperă în niciun fel toate dimensiunile crizei şi nici nu dă socoteală de toate problemele cu care se confruntă Uniunea în ultimii ani. Contemporaneitatea este dacă nu superficială, atunci măcar comodă: dacă probleme îndeobşte mai complicate sunt „împachetate" într-o „pastilă explicativă", în cazul de față „criza euro", atunci toată lumea respiră uşurată, crezând că este în posesia unei dezlegări mulțumitoare.

Va trebui deci să distingem între ceea ce ține de criza euro şi ceea ce este asociat cu criza Uniunii. Indirect, euro mai plăteşte şi pentru ascensiunea puterii germane. Germania nu ar fi ajuns la puterea de astăzi, la influența de astăzi, se spune, dacă nu exista criza euro. Ceea ce este în bună măsură adevărat. Rolul său de putere decisivă a Europei s-a construit în timpul crizei euro, când Germania a ştiut să folosească abil contextul unui posibil colaps al euro pentru a-şi impune condițiile țărilor care aveau nevoie de sprijin financiar. În 2006, nu se vorbea, pur şi simplu, de puterea germană; astăzi toată lumea dezbate subiectul. Deci cine ar putea da socoteală de schimbarea echilibrului de forțe la vârful Uniunii? Existența monedei

unice, ni se răspunde în mod curent. Este un raționament, evident, viciat, care, pe de o parte, diminuează din meritele reale ale Germaniei, iar, pe de alta, pune în cârca euro lucruri de care el nu se face vinovat.

Mai sunt două lucruri amalgamate în spațiul european: criza euro şi criza bancară. Tot vorbind despre datorii, insolvențe, prăbuşiri, suntem tentați să credem că şi criza bancară se datorează tot crizei euro. Criza bancară din Europa ar fi avut loc cu sau fără existența euro. Criza bancară a stat la baza crizei lumii dezvoltate. Ea a reprezentat o dimensiune extrem de importantă a crizei în America, unde nu a existat euro. Dacă am putea vorbi despre un tip de influențare, atunci mai curând criza bancară a stat la baza crizei euro. În cele ce urmează, prima noastră grijă este aceea de a ne feri să tratăm euro ca un gen de țap ispăşitor. Nu de alta, dar în felul acesta nu vom identifica şi nu vom trata cum se cuvine bolile reale ale Europei şi crizele Uniunii.

2. Euro şi polul european de putere

Adesea, cea mai lămuritoare explicație a unui eveniment este chiar istoria acelui eveniment. Problema monedei unice a apărut în ultima parte a anilor ’50, ca parte a preocupărilor de a construi piața unică. Ea a revenit cu putere specială în anii ’70. De ce atunci? Pentru că este momentul în care garantarea dolarului cu o anumită cantitate de aur a încetat. Țările care constituiseră rezerve în dolari pentru a putea, apoi, încasa cantitatea corespunzătoare de aur de la autoritățile americane au avut de pierdut. Între acestea, s-a numărat şi Franța. Ceea ce a dat un impuls puternic ideii de a crea o monedă europeană unică. În această privință, interesele Franței coincideau cu cele ale Germaniei, nemulțumită şi ea de „jocurile” pe care americanii le făceau cu propria monedă, pe atunci singura monedă importantă de schimb şi de tezaurizare. O altă tentativă a fost făcută la începutul anilor ’80, eşuată şi ea, ca şi cea din anii ’70, din acelaşi motiv. Existența monedei unice solicită redefinirea suveranității: guvernele naționale nu mai au aceeaşi libertate în a adopta diferite măsuri, ca atunci când există monede naționale. De altfel, acest motiv a contribuit ca euro – odată creat – să nu fie însoțit de multe din structurile instituționale de care are nevoie o monedă.

Problema monedei unice a fost ridicată cu putere la începutul anilor ’90, în contextul în care aproape totul se redefinea în Europa. Reunificarea Germaniei se înfăptuise, Uniunea Sovietică se prăbuşise, iar Uniunea Europeană trebuia să dezvolte o viziune cu privire la Europa Centrală şi de Est şi la propria evoluție în noul context. Tratatul de la Maastricht a hotărât crearea Uniunii monetare, un pas esențial în această privință fiind reprezentat de introducerea monedei unice. După ce a fost lansată în formă electronică în 1999, moneda euro a fost introdusă efectiv în circulație în 2002.

Sunt câteva lucruri care merită discutate în legătură cu momentul istoric al introducerii euro. Primul, la care noi ținem cu deosebire, se referă la temeiurile sociologice şi, mai ales, geopolitice ale acestei decizii. Mulți analişti vorbesc despre o anumită grabă istorică în crearea monedei unice. Ceea ce, cum vom arăta, are o anumită acoperire în realitate. Este însă neglijat un adevăr fundamental: moneda este expresia puterii unei comunități. Uniunea ajunsese, în plan economic, la o putere care o îndrituia să aibă o monedă unică, de o forță şi de o recunoaştere similară cu cea a dolarului. Nu este întâmplător că problema monedei unice a fost ridicată succesiv aproape în fiecare deceniu de la crearea Pieței Comune. Când Uniunea Europeană a căpătat un contur geopolitic mult mai clar, când ea recuperase sau era pe cale de a recupera cea mai mare parte a continentului, când puterea ei economică se apropia de cea a SUA, era normal ca problema monedei unice să fie ridicată cu o altă acuitate. Aşa cum China, ca putere aflată în ascensiune, va face cu siguranță o prioritate din transformarea monedei sale într-o valută relevantă a lumii de mâine.

Chiar în acel moment efervescent, Fred Bergsten, fost consilier al preşedintelui Bill Clinton, surprindea cu fidelitate semnificația inițiativei referitoare la introducerea monedei unice. Lansarea euro, sublinia specialistul american, schimbă întreaga configurație a mediului financiar internațional şi creează condiții pentru apariția unei „noi ordini economice bipolare care să înlocuiască hegemonia Americii, datând de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial”. Pentru a oferi o echivalență istorică, Bergsten precizează că avem de-a face cu „cea mai mare schimbare în finanțele mondiale, comparabilă doar cu momentul în care dolarul a depăşit lira sterlină în perioada interbelică”[1].

[1] Fred C. Bergsten, „The Coming Dollar–Euro Clash”, *Foreign Affairs*, March/April 1999.

Deci la mijloc sunt raţiuni economice, raţiuni geopolitice, precum şi raţiuni politice ţinând de etapizarea şi eşalonarea construcţiei europene. A supraaccentua unele în dauna altora nu face decât să ofere o imagine deformată asupra semnificaţiei de ansamblu a măsurii respective. Majoritatea autorilor care se ocupă de criza euro, majoritatea euroscepticilor (din ce în ce mai numeroşi) identifică drept principala cauză a situaţiei de astăzi faptul că moneda unică a fost introdusă preponderent din raţiuni politice, că nu raţiunile economice au prevalat, ci cele cu valoare simbolică. „Cu cât am citit mai mult, cu atât am realizat că moneda unică europeană nu are deloc de-a face cu economia", precizează David Heathcoat-Amory. „Adevărul curat, câteodată admis pe continent, dar întotdeauna negat acasă [în Anglia – n.n.], este că a fost vorba în mod covârşitor despre un proiect politic. Viziunea despre Europa unită a prevalat în faţa faptelor, iar logica economică nu avea relevanţă decât dacă servea acest scop"[1].

Deci: au prevalat raţiunile politice şi, acum, iată ce trăim. Dacă nu ar fi existat graba de la început, dacă s-ar fi pregătit mai bine terenul introducerii monedei unice (sau chiar dacă nu s-ar fi introdus moneda unică), s-ar fi evitat criza de astăzi şi nu s-ar fi ajuns în situaţia în care însăşi construcţia europeană este pusă sub semnul întrebării. Că raţiunile politice au cântărit extrem de mult în introducerea euro, nu este nicio îndoială. Joschka Fischer, fostul ministru de Externe al Germaniei, afirma chiar în acei ani că introducerea euro „a fost nu numai încoronarea integrării economice, ci şi un profund act politic, pentru că o monedă nu este doar un alt factor economic, ci simbolizează puterea suverană care o garantează"[2].

De fapt, atunci când discutăm despre introducerea monedei unice şi despre ceea ce se întâmplă astăzi, uităm un lucru esenţial: că operăm cu două imagini diferite ale continentului, că avem în minte două Europe. Atunci, Europa se afla în ascensiune, nutrea un optimism robust şi totul i se părea posibil; acum avem de-a face cu o Europă obosită şi resemnată, care pare să se dezică chiar de propriile fundamente, aşezate cu numai cincisprezece ani în urmă. Două Europe conduse de generaţii de lideri deosebite

[1] David Heathcoat-Amory, *Confessions of a Eurosceptic*, Pen & Sword Politics, 2012, pp. 75-76.
[2] *Apud* John McCormick, *Why Europe Matters: The Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013, p. 61.

între ele prin anvergură şi, dacă ni se permite, prin intensitatea ataşamentului la proiectul european. Voința de a face ca un proiect să triumfe este esențială când vorbim de proiecte politice. Frapant este că, astăzi, lipsesc nu resursele, ci disponibilitatea şi voința. Când este vorba de proiecte mari, disponibilitatea şi voința sunt fundamentale.

A doua precizare, la fel de importantă: euro a fost adoptat într-o *vârstă federală* a Uniunii, într-o perioadă când încă se mai credea că evoluția comunității europene are ca obiectiv crearea Statelor Unite ale Europei. Unul dintre paradoxurile construcției europene este că la subsol elementele de fundație sunt federale, iar la suprafață etajele tind să se elibereze de constrângerile fundației şi să urmeze alte valori (naționale, globale, hegemonice), în orice caz, diferite de cele federale. În acest context, euro încurcă foarte mult. În opinia noastră, euro reprezintă o adevărată *ancoră a proiectului european*. Fără existența sa, nu ştim dacă Uniunea ar mai fi fost Uniune. Trebuie să fim recunoscători predecesorilor care au introdus euro, chiar dacă Uniunea a cunoscut o criză foarte dură, criza euro. Este prețul păstrării construcției. Chiar şi într-o formă care se depărtează de valorile inițiale, în special de cele ale solidarității. Esențial este că a rămas construcția europeană şi modelul de dezvoltare pe care îl întruchipează. Cât timp construcția este în picioare, ea va degaja îndemnul: nu uitați de valorile cu care am pornit la drum. Şi va mai arăta ochilor interesați cât de mult s-a îndepărtat evoluția actuală de făgaşul inițial. Tot ca un *remember*.

3. Moneda incompletă

Momentul creării euro este foarte important. Aici găsim cele mai multe dintre greşelile şi erorile care au dus, în cele din urmă, la criză; unele au fost sesizate chiar atunci, altele descoperite mai târziu, când criza a ajuns în Europa. Cert este un lucru: nu a fost o lansare foarte aşezată, care să precizeze cu exactitate condițiile de funcționare a monedei unice (condiții economice, condiții instituționale), să stabilească o eşalonare, să fixeze priorități, să precizeze angajamente. De la început, pe baza analizei unor bănci centrale cu experiență (cum ar fi Bundesbank ori Bank of England), a apărut limpede că o uniune monetară nu poate să dureze fără „un anumit tip

de uniune politică". Chiar în ajunul conferinței de la Maastricht, Helmuth Kohl a subliniat că, fără o evoluție concomitentă pe liniamentul uniunii politice şi a celei monetare, aceasta din urmă rămâne „un castel de nisip"[1]. Deci, exista convingerea că introducerea monedei unice, chiar dacă s-a făcut în grabă, se cere urmată de o serie de paşi concreți, de măsuri care să sprijine funcționarea euro.

Alți autori subliniază alte greşeli făcute de la începutul introducerii euro. De pildă, George Soros precizează faptul că introducerea monedei unice a beneficiat de existența unei bănci centrale, dar nu şi a unei trezorerii. Deci Uniunea a avut dreptul să bată monedă, dar politica fiscală (stabilirea şi colectarea impozitelor) a fost lăsată la nivelul statelor. S-a introdus, astfel, o fractură chiar în miezul construcției federale a Uniunii prin intermediul căreia latura fiscală a fost despărțită de cea monetară. A existat un gen de explicație, dacă nu de scuză: arhitecții monedei unice au considerat că, atunci când va fi necesar, va exista voința politică pentru a înălța acest pilon esențial pentru funcționarea monedei unice. Când este vorba despre o decizie aşa de importantă, măsurile care trebuie să o completeze şi să o susțină nu pot fi lăsate la voia întâmplării. Totul a rămas neprecizat, neadjudecat de părțile care au luat decizia. Iar o evoluție lăsată la întâmplare, mai ales într-un domeniu aşa de sensibil cum este cel financiar, nu face decât să îndepărteze posibilitatea de realizare a acestor obiective. Pentru că, între timp, au loc evoluții, schimbări de poziție, chiar de orientare. În domeniul politic, ceea ce astăzi este valabil, mâine poate deveni mai puțin convenabil şi, cu trecerea timpului, chiar indezirabil. Este exact ceea ce s-a întâmplat la nivelul Uniunii. Din acest punct de vedere, David Marsh avea dreptate să remarce că realizarea Uniunii monetare era unul din obiectivele care garantau funcționarea euro: „Realitatea crudă este că la cincisprezece ani de la introducerea euro niciunul din aceste obiective nu a fost îndeplinit. În anumite privințe, Europa apare mai îndepărtată decât oricând de realizarea acestora"[2].

---

[1] Discurs ținut de Helmuth Kohl în Jouy-en-Josas, pe data de 3 decembrie 1991. *Apud* Stephen Haseler, *Super-State: The New Europe and Its Challenge to America*, I. B. Tauris, London, 2004, p. 90.

[2] David Marsh, *Europe's Deadlock: How the Euro Crisis Could Be Solved – And Why It Won't Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013, p. 14.

Există şi o altă deficienţă de proiectare, una mai „ascunsă", una de care arhitecţii nu au fost conştienţi din primul moment; pur şi simplu, ea a apărut pe parcurs, cu deosebire în anii crizei. Euro a fost protejat de la început doar împotriva exceselor provenite din sectorul public. *Sectorul privat nici nu a fost luat în calcul.* Tratatul de la Maastricht conține prevederi doar pentru deficitul public, deci pentru comportamentul statului în acest domeniu. De ce? Iată răspunsul lui George Soros: „Creatorii euro au lucrat pornind de la concepția falsă că pieţele financiare îşi pot corecta propriile excese; prin urmare, regulile au fost concepute numai pentru a ține în frâu excesele sectorului public. Cu toate acestea, excesele au avut loc cu deosebire în sectorul privat"[1]. Este o atitudine plină de învățăminte. Nu recunoaşteți formula? „Pieţele îşi pot corecta singure propriile excese". Aceeaşi formulă a tronat şi în politica din SUA, a hrănit tot felul de *bubble*-uri şi, în cele din urmă, a declanşat criza. Este fraza cheie a neoliberalismului – poziția care postulează o superioritate a pieței în raport cu statul.

De mirare este că Tratatul de la Maastricht, tratatul care fundamentează noua fază istorică de construcție a Uniunii, a preluat o asemenea poziție. Sunt autori care vorbesc despre acest tratat ca despre unul „neoliberal". Este greu de împărtăşit o asemenea poziție, dar prevederea la care ne referim acum este cu siguranță neoliberală. Iar marile probleme cu care se confruntă euro în momentul de față vin din zona privată, cu deosebire bancară. Aceste datorii făcute într-un domeniu – cel privat – au fost preluate de către stat, creându-se ceea ce numim astăzi „datorii suverane". Dezbaterea publică este focalizată pe „datoriile suverane" şi, astfel, se induce percepția că statul este vinovat, că el a făcut asemenea datorii. Da, el le-a făcut, dar le-a făcut pentru a salva bănci şi alte unități din sfera privată. Deci statul a servit sectorul privat şi a reprezentat un *instrument de salvare a zonei bancare*. Comportamentul statului în țările confruntate cu datorii suverane este similar cu comportamentul statului american, ambele tipuri de atitudine fiind hrănite şi de o filiație neoliberală. Deci, când discutăm despre criza euro, nu putem discuta doar despre criza monedei ca atare. Criza monedei este hrănită de o criza bancară, de o criză a datoriilor suverane, de o criză a decalajelor de competitivitate. Criza euro le „adună"

[1] George Soros, „True Europeans Now Need a 'Plan B'", in George Soros, *Financial Turmoil in Europe and the United States: Essays*, PublicAffairs, New York, 2012, p. 112.

pe toate, aşa cum un fluviu adună apele afluenților care se varsă în el. Dar nu este vinovat fluviul dacă apele unui afluent sunt poluate. Când discutăm despre criza euro mereu trebuie să ne spunem în minte că nu avem de-a face doar cu o criză a monedei, ci cu o criză financiară, economică şi chiar politică, toate deversându-se în „fluviul" numit criza euro. Dacă nu vom face aceste distincții, riscăm nu doar să nu înțelegem nimic, ci pur şi simplu să nu mai dăm o şansă eforturilor de a pune lucrurile la locul lor şi de a relansa Europa.

Este momentul să insistăm puțin asupra condiției economice a unei monede unice. Într-adevăr, moneda unică presupune o regiune economică omogenă sau măcar fără mari disparități. Moneda este o măsură standard care se aplică tuturor în mod egal. Dacă potențialul statelor este apropiat, atunci şi moneda poate declanşa procese pozitive de creştere a bogăției. Dacă se aplică o măsură unică unor realități economice diferite, atunci rezultatul nu poate fi decât apariția unor rezultate inegale, care, cu timpul, se transformă în *disparități*, în adevărate falii. PIB-ul regiunii celei mai bogate, Inner London, reprezenta, în 2008, 343% în raport cu PIB-ul mediu european pe cap de locuitor calculat la paritatea puterii de cumpărare (UE 27), în timp ce regiunea cea mai săracă, regiunea Severozapaden din Bulgaria, avea un PIB care reprezenta 28% din aceeaşi medie europeană[1]. Deci, raportul dintre cea mai bogată şi cea mai săracă regiune este de aproximativ 1:12. Primele 4 regiuni din punct de vedere al PIB-ului pe cap de locuitor, la nivelul anului 2008, făceau parte din vechile state membre. Prin urmare, nu este vorba doar despre o „bogăție" acumulată, ci şi despre menținerea ritmului de creare a respectivei bogății. Cu alte cuvinte, decalajele se conservă, dacă nu chiar se adâncesc. O astfel de structură a decalajelor mai poate fi întâlnită doar în economii emergente, precum China, India, Rusia şi Brazilia, unde se păstrează raportul 1:8 între regiunile cele mai bogate şi cele mai sărace[2]. Statele Unite ale Americii şi Japonia sunt caracterizate printr-o distribuție mult mai uniformă a bunăstării. În Statele Unite, cel mai avut stat este de doar două ori mai bogat decât cel

[1] „GDP per inhabitant ranged from 28% of the EU27 average in Severozapaden in Bulgaria to 343% in Inner London", Eurostat news release, February 24, 2011, http://epp.eurostat.-ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-24022011-AP/EN/1-24022011-AP-EN.PDF.

[2] European Union, *Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*, Communication from the Commission, November 2010, p. 6.

mai sărac şi toate statele componente au un PIB per capita mai mare decât PIB-ul mediu european per capita[1].

Am putea concluziona că moneda nu trebuia introdusă? După opinia noastră, nu. Dar trebuia neapărat promovată o politică de convergență substanțială, care să favorizeze apropierea nivelurilor de dezvoltare ale statelor componente. Pentru că aici vorbim despre disparități economice, principala formulă de diminuare a acestora este politica de solidaritate, susținută de o alocare bugetară corespunzătoare. Or, tocmai aici Uniunea a cunoscut o sincopă greu de înțeles. Alocația bugetară pentru următorii şapte ani este chiar mai mică decât în perioada care a trecut, aşa cum am arătat în secțiunea intitulată „Recviem pentru solidaritate". Ceea ce spune mult.

Întrebarea noastră este: unde au fost organismele de conducere ale Uniunii? Dacă nu au sesizat particularitățile noului context economic, de ce nu au făcut-o atunci când Germania a luat un nou start? Se degajă o concluzie tristă: organismele europene nu sunt cuplate cu cea mai importantă problemă a Uniunii: *dezvoltarea.* Uniunea însăşi a fost creată pentru a promova un nou model de dezvoltare. Iar conducerea sa nu sesizează tendințele noi care domină evoluția economică a comunității europene. După opinia noastră, faptul că decalajele de competitivitate au apărut în curtea Uniunii Europene fără a genera o dezbatere serioasă, fără a prilejui măsuri de corectare, arată starea reală în care se află în momentul de față construcția europeană. Uniunea devine din ce în ce mai mult o ficțiune; sau, dacă vreți, un gen de acoperiş sub care clocotesc proiecte şi politici naționale, pretins naționale, interese de tot felul, dar numai cu adevărat europene, nu. Frapant este că aceste planuri şi politici sunt prezentate drept „europene", că ele se revendică de la valori şi scopuri europene. Din proiect politic de anvergură, Uniunea a ajuns un gen de etichetă pe care noii actori naționali, zonali, regionali, globali au grijă să o arboreze, aşa cum reprezentanții de frunte ai burgheziei aflate în ascensiune cumpărau titluri nobiliare – ca o formulă de legitimare. Uniunea a devenit o sursă de legitimare pentru tot felul de proiecte ale căror obiective adevărate nu le cunoaştem. Într-adevăr, Uniunea este devorată din interior de către forțe care folosesc retorica europeană şi pretexte europene. Problema adevărată sunt scopurile

[1] „Economic Downturn Widespread Among States in 2009", BEA news release, November 18, 2010, http://www.bea.gov/newsreleases/regional/gdp_state/gsp_newsrelease.htm.

care le animă şi care, deocamdată, pot fi cel mult deduse. Ce putem spune, deocamdată, este că ele nu se înscriu pe făgaşul clasic al construcției europene şi al valorilor sale.

4. Învingătorul ia totul

Dacă există un punct de vedere asupra căruia toată lumea este de acord, acesta este relaționarea apariției euro cu ridicarea puterii germane imediat după reunificare. Nu am întâlnit autor mai important care să contrazică această explicație. „Euro a fost proiectat pentru a zbilțui Germania”[1]. Într-adevăr, imediat după reunificare, a existat o preocupare, am spune febrilă, pentru ancorarea fermă în structurile europene a noii puteri economice din centrul continentului. Semn că puterile europene au fost luate prin surprindere de procesul reunificării, înfăptuit neaşteptat de repede, şi acum căutau o formulă instituțională care să integreze cât mai strâns Germania preocupărilor de ansamblu ale continentului. Instituirea monedei unice a constituit răspunsul la o asemenea provocare. „Fără această constrângere politică... euro n-ar fi luat ființă niciodată”[2].

Este o severă ironie că, la numai unsprezece ani de la introducerea în circulație a monedei euro, Germania a ajuns să aibă cuvântul hotărâtor în structurile în cadrul cărora urma să se integreze; că euro, departe de a reprezenta un instrument de „zbilțuire” a Germaniei, a asigurat contextul cel mai potrivit pentru developarea şi afirmarea puterii germane. Un fenomen de-a dreptul paradoxal, care are nevoie de anumite explicații. Cum a ajuns Germania să realizeze o asemenea performanță? Cum de proiectul inițial a fost convertit în contrariul său? La mijloc este, într-adevăr, o ironie. Nu o spune oricine, ci chiar un autor din Marea Britanie, țară care a avut tot timpul o atitudine mai prudentă față de Germania şi chiar față de construcția europeană: „A fost o mare ironie a istoriei că UE, propunându-şi să țină

[1] David Marsh, *The Euro: The Battle for the New Global Currency*, Yale University Press, New Haven and London, 2011, p. 277.
[2] Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezeşte-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2013, p. 97.

Germania sub supraveghere, a trebuit să consimtă că Germania deține viitorul Europei în mâinile sale”[1].

Sunt multe elemente de calcul şi de încordare în această evoluție, cum sunt şi situații care nu aveau cum să fie prevăzute în întregime. Elementele de calcul şi încordare sunt asociate cu atitudinea şi voința germane, cele care nu aveau cum să fie prevăzute pot fi sintetizate într-o formulă simplă : o uluitoare *delăsare a continentului*. O delăsare care nu priveşte doar efortul şi încordarea proprii, ci şi starea de veghe necesară oricărei puteri; mai ales când este vorba despre evoluții care au loc pe propriul teritoriu şi care anunță tendințe ce ar fi trebuit să dea de gândit.

Să încercăm o sistematizare a elementelor care au compus atitudinea coerentă a Germaniei în acest domeniu esențial, cel al creării monedei unice. De la începutul discuțiilor despre crearea monedei unice, Germania a avut un punct de vedere coerent, pe alocuri chiar inflexibil. Precizarea vine din partea lui Jacques Delors, considerat „părintele euro”. El face această mărturisire cu valoare istorică lui Andrew Moravcsik, director al programului pentru Uniunea Europeană la Woodrow Wilson School of Public and International Affairs din cadrul Universității Princeton, precizându-i limpede că „el a văzut moneda unică drept un eşec din cauză că a fost incapabil să-i convingă pe germani să accepte un compromis. Cererea non-negociabilă a Berlinului în schimbul Uniunii monetare a fost existența unei bănci centrale europene care să fie şi mai independentă în funcționare şi mai anti-inflaționistă în răspunderi decât vechea Bundesbank. Nu a fost stabilită nicio prevedere pentru transferuri fiscale sau *bailout*-uri între statele europene”[2].

Putem vorbi despre un plan german pus la punct din vreme, cu migală, şi care să favorizeze apariția situației de astăzi? Cu alte cuvinte, despre un scenariu urmărit draconic de-a lungul anilor? Noi credem, mai curând, că este vorba despre atitudinea unei țări care a ştiut că poți trata cu îngăduință sau înțelegere orice alt domeniu, dar nu cel financiar, nu moneda. Moneda este sinteza activității economice. Bine strunită, ea poate ajuta la propăşirea

[1] Gavin Hewitt, *The Lost Continent: The Inside Story of Europe’s Darkest Hour Since World War Two*, Hodder and Stoughton, 2013, p. 17.
[2] Andrew Moravcsik, „Europe After Crisis. How to Sustain a Common Currency”, *Foreign Affairs*, May/June 2012.

economică, aşa cum, scăpată din mână, poate îmbolnăvi întreg corpul economic şi poate supune societatea la mari încercări. Mai este vorba despre ceva. Despre o țară care *învață din istorie* şi, mai ales, nu uită ceea ce învață. Indiferent de presiuni. Am mai spus, Germania are o suprasensibilitate față de inflație, hrănită de traumele pe care această țară le-a trăit în perioada interbelică. Putem chiar admite că această suprasensibilitate s-a transformat într-o adevărată obsesie. Dar Germania nu consimte să facă vreo concesie în fața măsurilor care ar putea declanşa spirala inflaționistă, aşa cum este foarte prevăzătoare şi nu doar securizează, ci *suprasecurizează* domeniul bancar de orice fel de influențe, inclusiv cele politice. De aceea, când s-a ridicat problema introducerii monedei unice, Germania a avut solicitări precise: sediul Băncii Centrale Europene să fie la Frankfurt, activitatea băncii centrale să fie ferită de influențe politice (puterea Congresului american asupra Trezoreriei este mai mare decât cea a Parlamentului European asupra BCE), iar posibilitățile de creştere a inflației să fie obturate.

Din perspectiva situației de astăzi, critica deschisă care se poate face proiectului este că BCE nu dispune de instrumentele de care dispune orice bancă centrală. Ea nu poate achiziționa bonduri de la un stat aflat în dificultate, ci trebuie să apeleze la alte structuri pentru a face acest lucru, cum ar fi *Outright Monetary Transactions*. Ceea ce complică lucrurile, stimulează traseul birocratic al deciziei şi, mai ales, întârzie adoptarea unei hotărâri tocmai într-un domeniu în care promptitudinea cu care se acționează este esențială. Mai presus de toate, va trebui să remarcăm că negocierile care au stat la baza euro au reprezentat o adevărată bătălie din care *stilul german* al managementului bancar a ieşit învingător. Aici nu este vorba doar despre prevederi strict profesionale, ci mai ales de faptul că, aşa cum remarca David Marsh, Germania a promovat prevederi care, în cele din urmă, protejează propriile sale interese. „În inima disputei este un singur fapt: pentru prima dată de la cel de-al Doilea Război Mondial, Germania va plasa aproape de fiecare dată, în mod deschis, aceste interese înaintea celor ale Europei, sau cel puțin înaintea celor ale membrilor periferiei euro, greu loviți de evoluția datoriilor suverane”[1].

Euro a fost introdus, dar organismele responsabile nu s-au îngrijit nici de funcționarea, nici de impactul său economic la nivelul regiunii euro şi al

[1] David Marsh, *op. cit.*, p. 286.

țărilor în care funcționa moneda unică. Cine trebuia să facă acest lucru? După opinia noastră, chiar Uniunea. Cine a făcut-o în realitate? Germania. Germania a făcut primul studiu serios privind posibilul impact al monedei unice asupra configurației economice a continentului. Până la introducerea euro, orice țară europeană putea să aprecieze şi să devalorizeze propria monedă pentru a influența competitivitatea. Acum acest lucru nu mai era posibil. Euro are aceeaşi valoare nominală pe toată întinderea zonei unde circulă această monedă. Dacă valoarea monedei nu poate fi influențată, atunci ce mai poate fi făcut? Ceva esențial: influențezi valoarea mărfii pe care o măsoară moneda. Măsura (adică moneda) este unică, ceea ce se măsoară poate acoperi şi exprima *performanțe economice diferite*: mai ieftin sau mai scump, mai nou sau mai clasic, de mai bună sau mai slabă calitate. Deci, dacă nu poți influența moneda, poți lucra asupra *competitivității produsului*.

Este ceea ce a făcut Germania. Agenda 2010 lansată de către Gerhard Schröder în 2003 asta urmărea: să scadă cheltuielile unitare cu forța de muncă, să ridice competitivitatea, să sporească exportul. Este ceea ce a înțeles Germania, dar au înțeles mult mai puțin celelalte țări. Când aceeaşi monedă se aplică unor realități economice diferite se poate ajunge la rezultate devastatoare pentru cel mai puțin performant. Realitatea este că moneda unică reprezintă un gen de „bici" economic. Existența monedei unice creează un nou context economic în care cei performanți culeg mai toate roadele. *The winner takes all*. Odată cu introducerea euro, în Uniune s-a creat o cu totul altă situație. Să admitem că celelalte state nu au sesizat acest nou context. Era, totuşi, un gen de obligație să urmărească ceea ce întreprinde Germania. Poate nu ar fi putut face salturile de competitivitate pe care le-a făcut economia germană, dar cu siguranță ar fi micşorat din decalajele economice existente acum între diversele țări europene.

Atunci când s-a hotărât crearea euro, în 1992, s-a pornit de la o premisă supraoptimistă: anume că economiile europene vor evolua într-un mod convergent. Ceea ce nu s-a întâmplat. Diferențele de competitivitate existente de la început s-au mărit, ca urmare a unor politici diferite aplicate în diferite zone ale Europei. Astfel, Germania şi țările nordice şi-au mărit avantajele comparative, asociate atât cu propriile performanțe economice, cât şi cu opțiunile făcute din vreme pentru conservarea capacității de producție. Astfel, introducerea monedei unice şi standardizarea cursului de

schimb aplicată unei realități economice tot mai diferite au putut contribui – repetăm, contribui, şi nu determina – la apariția şi chiar amplificarea decalajelor dintre „nord" şi „sud". Funcționând pe acest fundal, moneda unică a lucrat potrivit legii sociologice a bulei de săpun: cine este performant va deveni şi mai performant, cine este slab va deveni şi mai slab. A generat, cu alte cuvinte o *spirală a deficitelor comerciale.* Cel puternic va beneficia şi de plusul înregistrat în anii precedenți şi va avea o cu totul altă evoluție; cel slab va trebui mai întâi să „acopere" deficitul moştenit din anii anteriori şi va fi condamnat la o rămânere în urmă greu de recuperat. Problema este că avem de-a face cu tendințe obiective, care nu pot fi manageriate cu măsuri pe termen scurt. Se acordă *bailout*-uri şi se scoate o țară din necazul sau insolvabilitatea în care se află. Dar peste un timp se va afla în aceeaşi situație sau într-una asemănătoare. Divizarea este boala de care suferă în momentul de față Europa şi care nu poate fi rezolvată uşor. Dacă va fi vreodată rezolvată!

Nu avem în vedere doar dimensiunea economică a divizării. Mai este o dimensiune, după opinia noastră la fel de importantă: *resemnarea* pe care o poate induce divizarea, faptul că oamenii pot considera, la un moment dat, că, orice ar face, ei tot nu se pot smulge din chingile periferiei, că această zonă urmează să poarte stigmatul subdezvoltării orice ar face locuitorii ei. Grăitor în acest sens este îndemnul rostit de politicianul grec Alexis Tsipras către concetățenii săi, prin care îi roagă să nu se mai îngrijoreze în legătură cu faptul că vor fi tăiați de la sistemul financiar european dacă rejectează austeritatea, pentru că „oricum, ei nu beneficiază de fructele sistemului"[1]. Inegalitatea apare uşor, se furişează prin periferia existenței noastre. Când trebuie învinsă, ori măcar corectată, ea îşi arată adevărata față şi descoperim cât de greu este să fie răpusă.

Introducerea euro a fost considerată un moment de vârf, nu un punct de plecare pentru crearea unor condiții care nu fuseseră întrunite la adoptarea monedei unice. Nefiind astfel concepută, apelându-se la jumătăți de măsură, la amânări, tergiversări, moneda unică a declanşat procese şi tendințe opuse celor care au fost avute în vedere inițial. Reluăm ce am mai afirmat şi cu alt prilej în legătură cu euro: „el a fost un tip de vaccin special care urma

[1] Citat în Christopher Caldwell, „It's No Surprise We Don't Care About a Lift in the Dow", *Financial Times*, March 9, 2013.

să producă mari efecte pozitive, dar într-un corp puțin pregătit să facă față efectelor adverse şi să le valorifice pe cele pozitive. Deci nu vaccinul trebuie judecat. Ca orice vaccin, el are părți bune şi efecte adverse. Vaccinul capătă înțeles în raport cu corpul care îl primeşte şi cu pregătirea acestuia pentru a-l primi. Nu atât asupra vaccinului trebuie să ne focalizăm atenția, ci asupra corpului social care urmează să-l primească... Nefiind acompaniat de măsurile pe care le impune introducerea unei monede unice, euro a jucat rolul unui adevărat virus. Vaccinul s-a transformat în virus. În loc de a consolida bazele Uniunii, el le-a erodat. În loc de a micşora decalajele dintre state, el a contribuit la amplificarea lor. În loc de a prilejui consolidarea solidarității, el le-a şubrezit, mai mult, a alimentat un gen de atitudine: fiecare pentru sine”[1].

5. Pilonul fracturat al Uniunii bancare

Ce nu se rezolvă la timp şi temeinic se răzbună! Exact aşa s-au întâmplat lucrurile şi în cazul Uniunii. Necazul a venit exact de unde se aştepta mai puțin, din zona privată : „Împrumuturile guvernamentale au reprezentat o problemă mult mai puțin importantă decât împrumuturile iresponsabile ale sectorului privat, care – încurajat de rata dobânzilor scăzută – a generat, în Spania şi Italia, un *boom* economic bazat pe datorie”[2]. Cu adăugirea că, indiferent de țara la care ne referim, băncile au fost implicate. Bănci autohtone sau străine. De pildă, în Grecia şi Spania au fost implicate bănci franceze şi germane, în Irlanda un fond de pensii german etc. Cum am arătat pe parcursul capitolelor referitoare la Europa, când este vorba despre criza bancară, ceea ce s-a întâmplat în Uniune seamănă izbitor cu ceea ce a avut loc în SUA: preluarea pierderilor la datoria publică, efortul făcut de stat pentru a recapitaliza băncile etc. Cifre în această privință sunt puține, mai ales când este vorba despre Europa. Pentru noi, esențială este poziția Angelei Merkel, care, a doua zi după izbucnirea crizei greceşti, a făcut cunoscut că rezolvarea

[1] Vezi în acest sens şi articolul nostru „Drumul euro – de la vaccin la virus”, în Paul Dobrescu, *Lumea cu două viteze. Puterile emergente şi țările dezvoltate*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2013, pp. 155-167.
[2] John McCormick, *Why Europe Matters: The Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013, p. 62.

problemelor generate de bănci trebuie asigurată de fiecare țară în parte, şi nu de Uniune în ansamblu. Cu alte cuvinte, fiecare țară să se îngrijească de propriul sistem bancar.

Trebuie spus că nici pieţele financiare nu au evaluat această declarație la justa ei valoare decât atunci când statul grec nu şi-a mai putut onora îndatoririle. George Soros consideră că poziția cancelarului german este punctul de plecare al crizei euro, al tendinței de dezintegrare cu care se confruntă în momentul de față Uniunea. Fără a nesocoti interpretarea avansată de către autorul american, noi citim poziția Angelei Merkel într-o altă cheie: este dovada că guvernul german avea o imagine cât de cât exactă nu numai asupra datoriilor din Grecia, ci şi din alte țări ale zonei euro. Nu ştim dacă preocuparea guvernului german a fost să nu angajeze Uniunea în creditarea acestor datorii. Mai curând, Germania, ca principală țară creditoare, a dorit să-şi cruțe propriile resurse. Ceea ce s-a şi confirmat mai târziu. Că informațiile deținute de guvernul german puteau să vină chiar de la propriile bănci, implicate, după cum am spus, în mai toate aceste țări, este o altă problemă. Dar realismul cu care au fost evaluate datoriile deținute de țări şi bănci europene nu poate fi pus la îndoială.

Ceea ce nu înseamnă că „prevederea neoliberală" din cadrul Tratatului de la Maastricht la care am făcut referire nu reapare în diferite feluri în perioada crizei. În această privință, George Soros are dreptate când relevă că, deşi criza a pus de la început în lumină faptul că pieţele financiare nu se pot autocorecta, autoritățile europene au continuat să se conducă după acelaşi principiu. De pildă, ele au tratat criza euro drept o criză fiscală pură, ori bugetară, deşi doar Grecia se putea califica pentru o asemenea încadrare. Celelalte țări din Europa au suferit consecințele unor probleme bancare ori ale unui decalaj de competitivitate, care a generat un dezechilibru în balanța de plăți[1]. Cum complexitatea crizei nu a fost sesizată de la început, s-a aplicat un „tipar explicativ" standard. Urmarea: măsurile de sprijin au tot fost amânate, iar atunci când acestea au venit nu au fost cele mai bune.

În momentul de față, greşeala cuprinsă în Tratatul de la Maastricht urmează să fie corectată prin intermediul prevederilor care vor fi situate la baza Uniunii monetare. Din acest punct de vedere, aprecierea lansată de

[1] Andrew Duff, „Maastricht Treaty Tested to Destruction", *Financial Times*, December 5, 2011.

ministrul de Finanțe al Germaniei, Wolfgang Schäuble, în vara lui 2012, atunci când criza euro a atins un punct maxim, marchează, după opinia noastră, o desprindere limpede de abordarea neoliberală: „Lecția cheie desprinsă de pe urma crizei… este că autoreglementarea şi supervizarea lejeră pur şi simplu nu lucrează în domeniul financiar. Fără reguli adecvate şi politici prudente, interesele persoanelor particulare şi cele ale sistemului se despart invariabil. Lăsată de capul ei, piața se va autodistruge”[1].

Este esența proiectului numit Uniune bancară. Lansat în 2012, el urmează să fie aplicat de-abia de acum încolo. Sunt câteva lucruri foarte importante care se cer menționate în legătură cu noua inițiativă. În primul rând, este un proiect important pentru perspectivă, dar nu are de-a face cu rezolvarea crizei propriu-zise. Este, dacă vreți, o construcție în cadrul construcției deja existente. O construcție care nu răspunde nevoilor de funcționare prezente, ci celor viitoare. Ceea ce reprezintă şi o virtute, şi un defect. În timpuri normale, am fi vorbit în întregime de virtute. Astăzi problemele „la zi” sunt aşa de importante, încât ar trebui să concentreze cea mai mare parte a energiei Uniunii[2]. Nu din alt motiv, dar problemele presante pun sub semnul întrebării chiar existența Uniunii.

Miezul Uniunii bancare va fi reprezentat de instituirea unui mecanism unic de supervizare (*single supervisory mechanism*), care va funcționa în cadrul Băncii Centrale Europene. În alți termeni, BCE va avea dreptul să verifice şi să intervină în cadrul celor circa 6000 de bănci existente în cadrul zonei euro. Nu înseamnă că fiecare bancă va fi supusă evaluării (sarcină care rămâne, în continuare, la nivelul băncilor centrale naționale), dar, în orice moment, acest mecanism creează posibilitatea să se exercite un control direct asupra oricărei bănci. Cum precizează şi Wolfgang Münchau, constituirea mecanismului de supervizare reprezintă primul pas; el va fi urmat de ceea ce autorul menționat numeşte „o politică şi un fond comune

[1] Wolfang Schäuble semnează un articol intitulat „How to Protect EU Taxpayers Against Bank Failures”, *Financial Times*, August 31, 2012.

[2] Cum remarca şi John Maynard Keynes, „*acest termen lung* este o cauză înşelătoare pentru treburile curente. Pe termen lung, suntem cu toții morți…”. *Apud* Paul Krugman, *Opriți această depresiune – acum!*, Editura Publica, Bucureşti, 2012, p. 33.

de recapitalizare a băncilor, un mecanism unic de decizie şi, în cele din urmă, o schemă unică de garantare a depozitelor”[1].

Al treilea lucru – şi, într-un fel, cel mai important – are în vedere semnificația de ansamblu a măsurii. Ea consacră zona euro ca adevărata Uniune Europeană. Această zonă va avea mecanismele ei de reglementare bancară, va avea bugetul ei, politica ei de recapitalizare a băncilor (în noul context, Mecanismul de Stabilitate Europeană va putea recapitaliza băncile fără să îndatoreze statele pe teritoriile cărora se află băncile respective). Într-un cuvânt, zona euro va reprezenta din ce în ce mai mult Uniunea. Cei care se vor afla în afara zonei euro vor fi prin forța lucrurilor membri fără putere ai Uniunii, indiferent de anvergura lor economică şi politică. În această situație va fi, de pildă, şi Marea Britanie. Angela Merkel a avertizat limpede în această privință. „Ar fi greşit să considerăm că Uniunea bancară este o extensie a pieței unice. Cel mai bine ar fi să o considerăm drept o pârghie esențială a procesului de consolidare a Uniunii monetare”[2]. De ce ar fi greşit să considerăm Uniunea bancară ca o extensie a pieței unice? Atunci ar trebui să cuprindă toate țările UE, pentru că piața unică le cuprinde pe toate. Precizarea este importantă: cel puțin într-o primă fază, Uniunea bancară cuprinde doar țările membre ale zonei euro. Într-un anume fel, zona euro dislocuieşte Uniunea, o „uzurpă”, o deposedează de aură. Din ce în ce mai mult, atunci când vom vorbi despre Uniune vom avea în minte zona euro. Pentru că această zonă va fi reglementată, se va conduce după reguli precise, inclusiv în plan financiaro-bancar.

În fond, inițiativa despre care vorbim este un pas foarte important în direcția unei evoluții de tip federalist. După opinia lui Münchau, am avea de-a face cu „cel mai important act de integrare politică în Europa de la crearea Comunității Economice Europene, cu 55 de ani în urmă. Cred cu adevărat că avem de-a face cu ceva mai important decât însăşi introducerea euro, deoarece afectează în mod semnificativ suveranitatea națională la mai multe niveluri”[3]. Firește, nu ierarhia de importanță a diverselor măsuri şi inițiative este acum cel mai semnificativ lucru. Pentru noi, relevant cu adevărat

[1] Wolfgang Münchau, „Banking Union Will Not End European Crisis”, *Financial Times*, October 21, 2012.
[2] *Idem.*
[3] *Idem.*

este faptul că, în sfârşit, avem de-a face cu o iniţiativă care îşi propune să pună în ordine activitatea bancară, ajută euro să devină funcţional şi adaugă un nou instrument, de factură federală, construcţiei europene, fără de care pur şi simplu nu se poate merge înainte – chiar dacă aplicarea şi multe din condiţiile aplicării sale urmează să fie clarificate în anii următori.

În momentul de faţă, edificiul european este povârnit şi nu are cum să fie altfel. O construcţie trebuie să beneficieze de cel puţin trei piloni ca să poată dura. Unul dintre aceştia, cel reprezentat de politica monetară, este fracturat, pentru că nu toate ţările UE sunt şi membre ale zonei euro, deci nu toate folosesc moneda unică. Pilonul reprezentat de politica bancară este şi el cel puţin fracturat, pentru că, aşa cum am arătat, o viziune despre Uniunea bancară de-abia acum se pune pe picioare şi urmează să fie aplicată în anii viitori. Pilonul reprezentat de politica fiscală nu prea există la nivel european, pentru că el funcţionează la nivel statal. La nivelul Uniunii s-au adoptat unele măsuri privind pragul de îndatorare, limitele deficitelor etc. – măsuri, neîndoielnic, oportune; numai că atunci când trebuie să se sprijine pe ceva, construcţia europeană are nevoie nu doar de „prevederi” şi „recomandări”, ci de politici şi capacitate decizională. Deci de substanţă politică şi managerială care să poată susţine construcţia. Încât de mirare este nu că edificiul european este povârnit, ci că nu se prăbuşeşte...

6. O moştenire incomodă

„O monedă fără stat” sau o monedă în legătură cu care „nimeni nu este învestit cu răspunderi”, ori, dacă vreţi, o monedă a tuturor, dar a nimănui în mod special, iată ceea ce reprezintă euro astăzi. Dispune de o bancă centrală, care însă nu are puterea oricărei bănci centrale: aceea de a împrumuta, de a interveni în sprijinul unui stat, de a emite acţiuni. Nu este integrată unei puteri financiare coerente („braţul financiar” funcţionează la nivelul statelor membre). Aşa cum nu are dreptul de a emite „bonduri de solidaritate”, cum orice stat are. Ca să judecăm euro, trebuie să privim mai întâi la „statul” pe care îl are în spate. O Uniune oprită la jumătate fără a fi nici federaţie, nici simplă confederaţie. Moneda nu putea decât să reflecte neîmplinirile, jumătăţile de măsură pe care le identificăm în cazul Uniunii. Sau, dacă vreţi, *la un*

asemenea stat, o asemenea monedă. Iar lucrurile nu se vor urni curând din loc, pentru că nu se vor urni, mai întâi, la nivelul Uniunii. Blocajul real se află la etajul politic. Noi privim în zona euro şi emitem diferite judecăți. Dar decizia majoră aparține oamenilor politici şi în acest domeniu. Dacă Uniunea bancară ar fi învestită cu răspunderi precise şi s-ar transforma într-o „uniune deplină", ar aduce atingere suveranității statului. Evident, un asemenea lucru nu ar fi aprobat de către şefii de stat şi de guvern, membri ai Consiliului European, principalul centru de decizie strategică al Uniunii.

Întreaga dezbatere despre criza euro ne-a adus în minte cugetarea unui mare economist al Franței, Jacques Rueff; analizele momentului nu insistă asupra ei, deşi nouă ni se pare adâncă şi foarte potrivită pentru situația de pe continent: „Europa va fi construită printr-o monedă unică – sau nu va fi construită deloc"[1]. De ce considerăm că o asemenea cugetare este plină de miez? Pentru că trecutul Europei este național. Nu doar că Europa a consacrat națiunea ca formă de organizare politică – şi conceptul corespunzător –, dar pe continentul nostru națiunea şi viața națională au strălucit. Există o tradiție care pur şi simplu apasă prin măreția ei. Nu poți reproşa Franței că nu consimte nu să se despartă, ci să se depărteze de valoarea numită suveranitate, din moment ce istoria lumii s-a hrănit pur şi simplu din perioadele de strălucire ale națiunii franceze. Lucruri asemănătoare pot fi spuse despre oricare națiune importantă a Europei. Desprinderea este, într-adevăr, foarte anevoioasă. În acelaşi timp, dacă actualul model de organizare nu se va dovedi viabil, şansele Europei de a face față ridicării țărilor-continent nu sunt mici, sunt nule. Aceasta este problema fundamentală a Europei. Ea trebuie să aleagă între respectul şi dragostea față de „părinți" şi datoria față de „copii". În acest sens spunem despre cugetarea lui Rueff că este adâncă: ea arată o cale care nu pune direct față în față aceste datorii sacre şi, în acelaşi timp, asigură efectuarea unor paşi efectivi în direcția unității.

Dacă va veni, salvarea direcției federale a Europei se va trage de la o „sămânță economică" specială, de la existența monedei unice. Nu putem spune că euro va salva proiectul politic al Statelor Unite ale Europei, dar existența monedei unice constrânge la decizii pe direcția de evoluție federală a Uniunii. În ce fel reprezintă euro un element care favorizează sau

[1] *Apud* Emmanuel Mourlon-Druol, „The Euro Crisis: A Historical Perspective", June 2011, http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU007.pdf.

chiar accelerează construcția federală? Costul desființării euro este foarte ridicat. În termeni strict economici, este mai ieftină salvarea decât desființarea euro. Mai este vorba şi despre un cost politic extrem de important. A spune „nu" monedei unice înseamnă a spune „nu" construcției europene. Puține țări ar putea să-şi asume un asemenea risc. Euro reprezintă *o moştenire incomodă*. Moneda unică a fost de la început proiectată ca un element fundamental al unei *construcții federale*. Între timp, mai ales în anii crizei, Uniunea s-a îndepărtat de făgaşul federal. Evident că în noul context elementele de factură federală devin incomode. Mai ales moneda unică. Întotdeauna, temelia prefigurează forma construcției, obligă la respectarea unor liniamente. Desprinderea este posibilă, dar este foarte costisitoare (economic) şi foarte riscantă politic. În orice caz, Germania nu-şi poate asuma o asemenea inițiativă. În acest context, atitudinea față de euro developează cu fidelitate adevărata atitudine față de construcția europeană. Între multele motive de recunoştință față de liderii europeni de la începutul anilor '90 se numără şi acesta: că au înființat moneda unică devansând cu mult cerințele epocii şi au prefigurat, astfel, un drum care indică direcția federativă, aşa cum apele unui fluviu indică direcția către mare.

Dar nu ar fi corect – şi nici înțelept – să facem vinovată moneda unică de toate problemele care au apărut în câmp european. Pur şi simplu, un asemenea demers nu ajută la nimic. Criza euro este reală, dar ea exprimă criza Uniunii, criza construcției europene, criza stării economice pe care o cunoaşte continentul. În ultimă instanță, criza euro exprimă o criză *a viziunii despre Uniune*. Avem de-a face cu un blocaj în evoluția de ansamblu a Uniunii pe care îl putem desemna, dacă dorim, şi cu formula criza euro; dar să ştim ce anume avem în vedere când folosim o asemenea formulă. Un lucru este sigur: din moment ce există, moneda unică reprezintă o măsură fidelă a stării Uniunii. Criza euro afectează imaginea polului de putere europeană. Paralizia şi indecizia care domină la nivel european costă extrem de mult într-o perioadă în care alte regiuni se configurează cu o forță financiară de-a dreptul amenințătoare. Nimeni nu este dispus să aştepte ca Europa să-şi revină.

Am precizat de la început că una dintre rațiunile înființării euro a fost cea relaționată cu modificările geopolitice care au avut loc la sfârşitul Războiului Rece. Acum, criza prelungită a euro ne obligă la câteva considerații şi în acest plan. Vrem, nu vrem, criza euro a lucrat în favoarea dolarului. Criza

euro a făcut ca dolarul să pară mai solid şi mai puternic. Marii deținători de capital, după această criză prelungită, sunt tentați să tezaurizeze mai curând dolari decât euro. Ceea ce nu era cazul în primii ani de după introducerea monedei unice. Aşa cum criza euro a slăbit poziția politică a Uniunii în ansamblu. Adesea, se subliniază că Germania, de pildă, orientează exporturile în afara Uniunii. Acelaşi lucru îl fac şi Franța, şi Italia, şi alte țări. Este mai curând o expresie a capacității de producție performantă a Europei. Dar criza monedei o afectează oricum. Aşa cum afectează şi o țară precum Marea Britanie, chiar dacă ea nu a adoptat moneda unică. Această țară are un comerț masiv cu Uniunea. Deci este un interes comun la mijloc de a lucra pentru consolidarea monedei.

Sperăm că Uniunea în ansamblu (mai bine zis țările membre, pentru că speranța noastră în Uniune este şubredă – aceasta este lecția pe care ne-a administrat-o criza) realizează un alt lucru important: nicio putere semnificativă a lumii nu este interesată în depăşirea rapidă a crizei de către UE, chiar dacă declarațiile oficiale merg în direcția inversă. Cu cât criza se prelungeşte, cu atât polul de putere globală numit Europa scade în relevanță. Puterile şi superputerile caută să slăbească forța competitorului. Semnificația crizei europene trebuie, obligatoriu, examinată şi în acest plan. Cu cât criza europeană se prelungeşte, cu atât declinul real şi cel de imagine al Europei se accentuează. Este o iluzie riscantă, care poate costa enorm, să credem că declinul construcției de ansamblu este compensat de ridicarea unor actori naționali. Ne vine să rostim odată cu înțeleptul: de ce s-o mai fi repetând istoria, dacă oamenii tot nu învață nimic din ea?

CAPITOLUL IV
PERIFERIA: BOALA CARE POATE UCIDE UNIUNEA[1]

1. Periferie globală, periferie europeană

Dacă observăm bine ceea ce se întâmplă în Uniunea Europeană, am putea sintetiza lucrurile în felul următor: periferia pune sub semnul întrebării construcția. „Criza datoriilor din periferie amenință să sugrume centrul din cauza lipsei capitalului bancar şi a diminuării încasărilor fiscale, condamnând atât centrul, cât şi periferia la o stagnare prelungită”[2]. Întrebarea subsecventă este: care periferie? În mod obişnuit, periferia desemnează marginea, locul unde lucrurile sunt mai puțin închegate, unde regula se atenuează, unde totul îmbracă o formă mai puțin clară. Tradițional, periferia avea şi o conotație geografică. Ea coincidea cu „Lumea a treia”, iar din punct de vedere spațial avea dimensiunea unor continente: Africa, Asia, America de Sud. Ne reprezentam planeta mult mai simplu: „centrul” (Occidentul, lumea dezvoltată) şi periferia (întruchipată, în mare, de continentele amintite). Firește, mai erau şi zone „în tranziție”: semiperiferii şi zone semidezvoltate. De la o vreme, se vorbește de periferie şi în Europa; nu numai în Europa, ci în Uniunea Europeană; nu numai în Uniunea Europeană, ci chiar în interiorul zonei euro.

[1] O versiune preliminară a acestui capitol a apărut în *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, vol. 14, no. 2 (26), 2012, pp. 11-27, sub titlul „The Emergence of Two European Public Spheres. Centre vs. Periphery”.
[2] Arnab Das, Nouriel Roubini, „A Blueprint for an Amicable Divorce Settlement”, *Financial Times*, April 3, 2012.

Studiile consacrate raporturilor dintre metropolă (centru) şi periferie, în cea mai mare parte, pornesc de la ideea emancipării periferiei, a dezvoltării sale. În esență, ele susțin următoarea idee: periferia procesează mesajele venite de la metropolă în acord cu anumite contexte particulare, cu „îndemnurile" pe care realitățile sale deosebite le propun. Procesul de emancipare a periferiei se află în strânsă relație cu calitatea acestei prelucrări. În fond, raporturile amintite pot fi privite şi în termenii unei competiții: centrul dorește să-şi prezerve poziția (inclusiv avantajele), iar periferia să pună capăt dependenței (dezavantajelor). De aceea, acest raport a fost adesea „citit" în cheia exploatatori-exploatați. Exploatații – fie că este vorba despre persoane, grupuri, chiar comunități – pe lângă multe dezavantaje şi piedici au, totuşi, un statut care le menține starea de veghe, îi „constrânge" să valorifice împrejurări favorabile, să nu se lase prea mult furați de construcții şi viziuni înşelătoare. Unul dintre părinții teoriei centru-periferie, Immanuel Wallerstein, sesiza cu acuitate acest fapt obiectiv: „În general, aflați într-un conflict profund, cei exploatați au privirile mult mai pătrunzătoare în ceea ce priveşte natura stărilor prezente. Este în interesul lor să aibă o percepție corectă pentru a da în vileag ipocrizia conducătorilor. Ei sunt mai puțin interesați în devierea ideologică"[1].

Shift-ul de putere dinspre Vest spre Est nu poate fi înțeles fără a reține şi virtuțile explicative ale procesului amintit mai înainte. Există un „mesaj" al metropolei (al țărilor dezvoltate) materializat în ceea ce se numeşte globalizare. Astăzi, puțină lume se mai îndoieşte că procesul globalizării a fost proiectat de la început să servească interesele lumii dezvoltate, ale Americii cu deosebire: „Globalizarea a fost gândită să acționeze în favoarea societăților liberale… În ciuda acestui lucru, Brazilia, India, Turcia şi alte democrații emergente beneficiază de pe urma faptului că vitalitatea economică migrează dinspre lumea dezvoltată către cea în curs de dezvoltare… China se arată deosebit de capabilă în a culege roadele globalizării"[2]. Firește, sunt multe explicații ale ridicării masive a țărilor emergente. La loc de frunte se află şi răspunsul lor istoricește mai adecvat la *un context al*

[1] Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, Bucureşti, Meridiane, 1992, p. 11.
[2] Charles A. Kupchan, „The Democratic Malaise. Globalization and the Threat to the West", *Foreign Afairs*, January/February, 2012.

dezvoltării cu totul nou. În felul acesta, reacția periferiei a surprins metropola și a devansat-o din punct de vedere strategic.

Ce anume desemnează sau ar putea desemna periferia în Uniunea Europeană? Willen Buiter[1] propune un criteriu precis: țările confruntate cu serioase probleme financiare. Din această perspectivă, el vorbește despre cinci țări care ar reprezenta periferia: Grecia, Spania, Portugalia, Irlanda și Italia. Este adevărat că autorul amintește și despre o periferie „soft", alcătuită din alte trei țări: Belgia, Austria și… Franța[2]. Sunt țări doar atinse de criza financiară, afectate de impactul acesteia, dar nu în mod profund.

Un unghi de vedere inedit explorează Paul Collier. El plasează explicația în interiorul unui *proces de diferențiere* care are loc la nivelul globului, prin intermediul căruia țările sunt încadrate conceptual în categorii mai potrivite, mai fidele condiției lor economice. Îndeobște, lumea era împărțită în țări dezvoltate și țări în curs de dezvoltare. „Țări în curs de dezvoltare" devenise un concept atât de imprecis, încât nu mai putea fi operant; erau așezate în aceeași categorie țări precum China și India cu Ciadul și Afganistanul. Ca urmare, a avut loc un proces de reconceptualizare, în urma căruia a apărut termenul de *țări emergente*, care înglobează state cu un anumit ritm de dezvoltare și cu anumite perspective în acest domeniu. Procesul de diferențiere de care vorbeam a ajuns acum la granița țărilor dezvoltate. Pentru că și aici sunt state care cunosc o evoluție economică ascendentă, precum și altele confruntate cu probleme din ce în ce mai vizibile. Pur și simplu, nu mai pot face parte din aceeași categorie: „Foarte probabil, ne aflăm la începuturile unei a doua mari diferențieri între acele țări dezvoltate care pot prospera în continuare în competiția cu economiile

[1] Willen Buiter, „The Terrible Consequence of a Eurozone Collapse", *Financial Times*, December 8, 2011.

[2] În articolul „The Driver and the Passenger" din 15 octombrie 2011, *The Economist* afirma că Franța are o fragilitate financiară care afectează direct criza euro. Are cea mai mare datorie și cel mai mare raport al deficitului raportat la PIB între țările cotate cu AAA, iar băncile sale sunt cele mai expuse în zona Europei de Sud. Ea nu a avut un surplus bugetar din 1974: „Franța este cea mai slabă dintre cei puternici, sau cea mai puternică dintre cei slabi". Am făcut aceste precizări pentru a înțelege atât comportamentul Franței în criza euro, cât și dezbaterile și pozițiile politice din Hexagon, care pot fi descifrate prin raportare la această condiție financiară. De altfel, la sfârșitul lui 2012, Franța a fost retrogradată cu o clasă în ierarhie, de la *triple A* la AA1. Între motive se numără productivitatea scăzută, precum și creșterea volumului datoriei publice care a ajuns în momentul de față la 90% din PIB, față de 22% în 1981.

de piață emergente şi cele care sunt pe o pantă descendentă. Pentru a menține simetria conceptelor, le voi numi pe acestea din urmă economii *submergente*. Țările cele mai amenințate să intre în noua categorie a economiilor submergente sunt cele din sudul Europei: Italia, Spania, Portugalia şi Grecia”[1].

Ce au în comun aceste țări care „se scufundă”? În primul rând, faptul că au cunoscut un declin economic în ultimii cinci ani, iar în ultimii trei acest declin s-a accentuat. Deci ar fi un proces instalat, care nu este deloc sigur că va dispărea odată cu trecerea crizei. Declinul de care vorbim este asociat mai degrabă cu aderarea la zona euro fără un efort de adaptare, de creştere a competitivității economice. Un asemenea proces nu va fi stopat, pentru că nu există un imbold politic suficient de robust pentru a aşeza problema declinului în parametri rezolvabili. Se înțelege, nici în plan intern, nici plan european. În acelaşi timp, declinul, mai ales prin consecințele sale sociale, cu deosebire în domeniul şomajului, va genera o instabilitate, care, la rândul ei, va „hrăni” declinul economic. Economiile care se scufundă ale Europei nu mai reprezintă un fenomen trecător, ci o realitate tristă a continentului care îi va marca evoluția.

Este importantă analiza pe care ne-o propune Collier şi pentru că ea sugerează freamătul existent în domeniul dezvoltării; conceptualizarea este vizibil rămasă în urma evoluției reale a lucrurilor. Procesul de „fracturare” este prezent atât în lumea în curs de dezvoltare, cât şi în cea dezvoltată. Reaşezarea ierarhiilor economice continuă. În acest context, am mai aminti punctul de vedere al lui Dani Rodrik, care vorbeşte despre un proces de divizare la nivel global, al cărui rezultat este reproducerea modelului centru-periferie: „Economia mondială s-a scindat într-un centru tot mai industrializat şi o periferie care produce preponderent materii prime. În acest proces, globalizarea a jucat atât rolul unui Dr. Jekyll, cât şi pe cel al unui Mr. Hyde. A permis noilor tehnologii să se răspândească în regiunile care erau pregătite să le valorifice, dar a şi stimulat, a accentuat o diviziune pe termen lung între centru şi periferie”[2].

---

[1] Paul Collier, „Europe’s Submerging Economies”, *Social Europe Journal*, March 11, 2013, http://www.social-europe.eu/2013/03/europes-submerging-economies/.

[2] Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can’t Coexist*, Oxford University Press, 2011, p. 139.

La suprafață, globalizarea pare că egalizează condițiile, că asigură un gen de omogenizare socială. Este percepția inspirată de faptul că se cântă cam aceleași melodii, rulează cam aceleași filme, se poartă cam aceleași mărci de blugi atât în Madagascar, cât și în Canada. Are loc un fel de omogenizare de suprafață, care poate induce *senzația* că se egalizează lumea. În realitate, atunci când avem în vedere rădăcinile dezvoltării, factorii durabili, detectăm o diviziune pe termen lung între centru și periferie; există o dinamică atât a centrului, cât și a periferiei, în sensul trecerii unor țări dintr-o categorie în alta, dar binomul ca atare se păstrează. Lumea continuă să fie organizată sub forma aceluiași *pattern*.

Ceea ce se schimbă, uneori, sunt titularii. Până de curând, credeam că Europa este ferită de asemenea procese. Iată că bătrânul continent – de unde a pornit procesul dezvoltării moderne – este acum vizitat de fenomenele pe care și el le-a generat. Faptul că această diviziune tristă centru-periferie se instalează în interiorul Uniunii, în vestul continentului considerat adevărat simbol al lumii dezvoltate, în țări care au jucat un rol de primă importanță în zorii societății moderne (Renașterea a strălucit, mai întâi, în Italia, descoperirile geografice au pornit din Spania și Portugalia), este un semnal extrem de îngrijorător. Este mai întâi un adevărat vot de blam la adresa politicilor de dezvoltare promovate pe continent și, apoi, un avertisment tăios cu privire la faptul că procesul redistribuției puterii favorizat de globalizare nu ia în considerare laurii istorici, ci doar performanța prezentă. Pregătiți-vă pentru zile mai rele, ar putea fi îndemnul detașat de ultimele evoluții globale. Față de care Europa arată un tip de detașare greu de înțeles. Când evoluțiile sunt rapide, cea mai nepotrivită atitudine este să te lași surprins. Costurile devin de nestăpânit.

2. „Mai multe viteze” erodează Uniunea

În vara anului 2012, atunci când criza euro a atins punctul său maxim, discuția în legătură cu periferia se concentra mai ales pe identificarea unei „căi de ieșire” (*way out*) pentru țările confruntate cu probleme. Și mai ales pentru Grecia, devenită simbolul periferiei financiare a Europei. Părăsirea zonei euro prezenta însă complicații mari: de la costurile efective până la probleme de prestigiu. De aceea, au apărut soluții alternative. Potrivit lui

Alex Stubb, ministrul finlandez pentru Afaceri Europene, nu ar fi nevoie de părăsirea zonei euro de către anumite state: „Nu preconizez ieşirea unor țări din zona euro, ci faptul că unele țări îşi vor pierde din influență”[1]. Deci ceea ce s-ar impune ar fi doar o repoziționare a lor în cadrul unei structuri concentrice a puterii de influență. În mijlocul acestei structuri s-ar situa cele şase țări europene cotate cu *triple A*. Ele ar trebui să aibă un cuvânt mai greu de spus în problemele economice legate de moneda unică europeană şi să acționeze ca un fel de „nucleu tare”. Pentru aceasta nu este nevoie să fie promovate noi reguli, sau să fie create noi instituții. Este un adevăr care s-ar impune de la sine: „O țară care nu este cotată cu *triple A* nu va fi cea mai în măsură să dea sfaturi cu privire la finanțele publice”[2]. În felul acesta, „Europa cu mai multe viteze” devine o stare de fapt. Potrivit ministrului finlandez, există trei cercuri concentrice (de influență, înțelegem) ale Europei: Europa celor 6 care întrunesc *triple A*, zona euro şi, apoi, Europa celor 27. Aceste cercuri de influență nu se exclud, ci coexistă. „Cei 6” fac parte din cei 27 (acum 28), alcătuind *core*-ul acestora.

[1] Citat în Peter Spiegel, Alex Barker, Joshua Chaffin, „Call for Triple A ‘Power Core’ in Eurozone”, *Financial Times*, November 17, 2011.
[2] *Idem*.

Figura 7. Forța centrifugă a unui nucleu european.

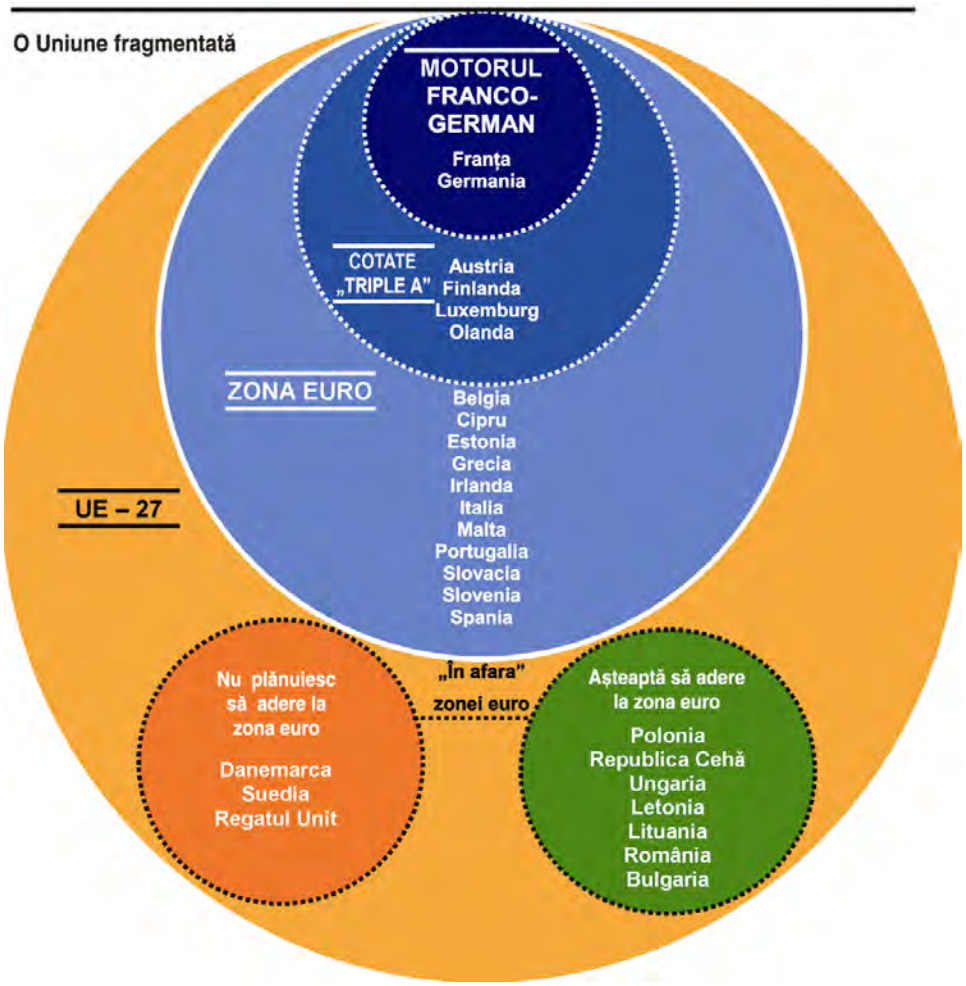

Sursa: Peter Spiegel, Alex Barker, Joshua Chaffin, „Call for Triple A 'Power Core' in Eurozone", *Financial Times*, November 17, 2011.

De ce insistăm asupra acestei teme oarecum paradoxale, periferia zonei euro? Dacă am vorbi de periferia continentului, totul ar fi de înțeles. Periferia Uniunii este mult mai puțin acceptabilă. O Uniune are reguli, rigori și standarde. Când într-o Uniune vorbim despre periferie, apar nedumeriri firești: cum a putut apărea? Cum de nu a fost prevenită, cum de nu s-a intervenit la vreme, cum de s-a ajuns la situația în care țări importante, țări considerate afluente, să fie confruntate cu mari dificultăți financiare, mai mult, să se discute posibilitatea ieșirii lor din acest spațiu? Care sunt

răspunderile țării (țărilor) respective şi ce răspunderi revin Uniunii? Putem absolvi Uniunea în întregime de apariția „bolii" în interiorul corpului său?

Se vorbeşte în ultima vreme din ce în ce mai frecvent, chiar cu seninătate, despre „vitezele" țărilor europene. Se uită sau se trece cu vederea faptul că „vitezele" ne vorbesc, în realitate, despre decalaje. Există în acest efort de identificare a vitezelor ceva pozitiv: Europa trebuie „citită" aşa cum este, nu cum ne-ar plăcea nouă să fie. „Vitezele" diferite, care exprimă *chibzuința politicii fiecărei țări*, reprezintă ceva firesc. Vitezele necorelate, vitezele nesupravegheate care conduc la decalaje vorbesc despre „boli" şi „bolnavi" ai Europei, despre suferințe care tind să se permanentizeze, chiar să se adâncească. Sunt explorate fenomenele pe care le induc vitezele diferite – influență reală, poziții de putere etc. –, dar lipseşte preocuparea pentru a armoniza cât de cât „vitezele". Vrem, nu vrem, cu cât vorbim mai mult despre viteze, cu atât ideea de Uniune se estompează, apare drept neputincioasă. Din perspectiva Uniunii, *vitezele care conduc la decalaje* pot fi privite ca o boală care erodează vitalitatea ansamblului. Uniunea ar trebui să fie prima interesată de armonizarea vitezelor şi diminuarea decalajelor.

3. Grecia – uzina de produs datorii

Am discutat pe parcursul volumului despre diviziunea nord–sud în viața Uniunii, despre fractura *țări creditoare – țări debitoare*, despre rolul monedei unice în apariția acestor probleme, despre rolul real şi, mai ales, despre ceea ce se „pune în cârca" monedei unice, despre decalajele de competitivitate economică de la nivelul zonei euro, care se transformă în dezechilibre comerciale. Nu considerăm că mai este cazul să revenim asupra acestor probleme, chiar dacă ele au o legătură directă cu apariția şi instalarea periferiei în viața Europei. Acum, ne propunem doar să conturăm un tablou al „periferiei financiare", al caracteristicilor care o diferențiază de periferia clasică. Pentru înțelegerea tuturor acestor lucruri, criza Greciei reprezintă o „bibliografie" obligatorie. Despre Grecia s-a scris mult. Încât dorim chiar să prevenim o posibilă nedumerire. Tot despre Grecia... Discutând despre criza grecească nu discutăm doar despre Grecia, ci despre situația celor rămaşi în urmă – cum preciza şi profesorul londonez Donald

Sassoon, vorbim inclusiv despre situația celorlalte țări mediteraneene, cum ar fi Italia şi Spania[1]. Am ales să prezentăm succint analiza făcută situației financiare a Greciei de către Martin Feldstein[2], pentru că este o analiză exactă, tehnică, şi arată situația extrem de dificilă în care se găseşte această țară. Deficitul bugetar al Greciei era, la sfârşitul lui 2011, de 9 procente din PIB-ul său. Cu alte cuvinte, Grecia trebuia să împrumute valoarea a 9 puncte procentuale din propriul PIB pentru a putea funcționa ca stat. Datoria țării raportată la PIB era, în aceeaşi perioadă, de 150%. Deşi s-a împrumutat mult, Grecia are în continuare nevoie de noi împrumuturi. Datorită situației sale cu totul speciale, Grecia nu a mai putut împrumuta bani de pe piața de capital. Singura soluție a fost sprijinirea ei cu împrumuturi semnificative de către FMI şi Banca Europeană Centrală. Pe parcursul anului 2012, Greciei i s-a mai acordat un nou *bailout* în valoare de 130 miliarde de euro. Care se adaugă altor *bailout*-uri anterioare. Ca să înțelegem situația Greciei, este suficient să menționăm că numai dobânzile la sumele împrumutate până acum reprezintă 6% din PIB-ul acestei țări. Deci ea nu poate decât să rostogolească datoriile deja existente. Numai că o asemenea rostogolire presupune creşterea dobânzii la sumele neachitate şi, prin urmare, creşterea datoriei totale.

Cum ar trebui să procedeze Grecia pentru a se înscrie pe o curbă de refacere reală? Prioritatea fundamentală ar fi să reducă raportul dintre datoria națională şi mărimea PIB. Cum s-ar putea face acest lucru? Prin creşterea PIB-ului, ceea ce ar presupune o înviorare economică reală. Numai că PIB-ul Greciei scade. În 2012, economia Greciei s-a restrâns cu 5 procente; şi este al cincilea an consecutiv de contracție. „Între 2007 şi 2012, economia Greciei s-a restrâns cu aproape o cincime”[3]; ceea ce face ca şi raportul dintre volumul datoriei publice şi PIB să crească automat (se estimează că, la sfârşitul lui 2013, ea va ajunge la 170 de procente). Diminuarea cheltuielilor bugetare ar fi o altă cale, dar este prin forța lucrurilor limitată, în sensul că aceste reduceri nu pot fi făcute decât într-o anumită proporție, dincolo de care se obțin efecte contrare. Cheltuielile bugetare

[1] Donald Sassoon, „Foreword”, in Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013, p. XVI.
[2] Martin Feldstein, „The Failure of the Euro”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.
[3] „Europe’s Achilles Heel”, *The Economist*, May 12, 2012.

cuprind, în principal, cheltuielile în domeniul sănătății şi educației. Cât pot fi reduse asemenea cheltuieli? Într-un mod similar stau lucrurile în domeniul administrației publice. Pe de altă parte, contribuția acestor reduceri la echilibrarea bugetului poate fi semnificativă, dar este modestă când vine vorba despre mărimea datoriei publice raportată la PIB.

Măsura reală a acestei situații extrem de încurcate este dată de creşterea şomajului, care a atins cote alarmante: 17 procente în 2011, 19 procente în 2012[1]; şi se estimează că va trece de 20 de procente anul acesta[2]. Este vorba despre o problemă economică (baza de impozitare scade) şi de o foarte periculoasă problemă socială (instabilitate şi risc iminent de apariție a unor mişcări extremiste). Aceasta este, pe scurt, situația țării, situație care, într-adevăr, pare fără ieşire. Nu ne vom încumeta noi să conturăm o soluție acolo unde organisme financiare de prestigiu nu au făcut-o. Ceea ce ne propunem este să detaşăm unele constatări, care se pot circumscrie mai curând unei abordări de bun-simț a problemei la care ne referim.

Prima observație: procesul de dominație în cadrul periferiei clasice este mult mai lejer şi, în orice caz, nu atât de sever. În plus, periferia financiară europeană mai cunoaşte şi constrângerea care derivă din existența monedei unice. Statele aflate de-a lungul istoriei într-o situație de criză au avut la îndemână un alt instrument: diminuarea valorii monedei naționale, care făcea ca produsele țării respective să devină mai competitive. În felul acesta, se stimula exportul şi se demara un proces de refacere economică. Grecia nu poate recurge la această soluție pentru că euro are o rată de schimb fixă. Astfel, Grecia se află într-o situație fără ieşire. De aceea, mulți autori, între care şi Martin Feldstein, susțin că ieşirea din zona euro ar fi singura soluție viabilă. Altminteri, Grecia va fi nevoită să contracteze, la nesfârşit, alte şi alte împrumuturi. Grecia devine *o uzină de produs datorii*[3].

[1] „Greek Economy to Shrink 5%", *Financial Times*, April 25, 2012.
[2] Chiar când trimiteam lucrarea la tipar, *Financial Times* (October 24, 2013) publică o pagină întreagă despre şomajul în Uniunea Europeană: 26,2% în Spania, 17,4% în Portugalia, 16,7% în Finlanda şi 11% în Franța. Grecia nici nu mai este menționată. Pur şi simplu nu mai poate fi încadrată într-un tipar. În realitate, şomajul în Grecia ajunge la 27% din populația activă. Un lucru este cert: nivelul şomajului în Europa este aşa de ridicat, încât afectează din ce în ce mai vizibil procesul de refacere economică.
[3] Martin Feldstein, *op. cit.*

Plină de învățăminte este și situația Greciei din perioada care a precedat criza. Datoria publică a Greciei s-a dublat din 2000 până în 2009[1]. Dar această creştere a datoriei nu a prilejuit o modernizare a bazei de producție a țării, ci s-a făcut pe seama creşterii consumului. Cu alte cuvinte, este o iradiere a viziunii neoliberale în cadrul căreia creşterea orientată de consum a reprezentat o valoare supremă. În acelaşi timp, din 1994 până în 2009, economia Greciei a pierdut circa 40 de procente din competitivitate, chiar dacă creşterea PIB-ului a rămas mulțumitoare[2]. Ceea ce ilustrează că situația actuală a Greciei a fost „pregătită", efort care topeşte în el atât greşeli şi politici interne cu totul deficitare, dar şi orientări economice pentru care Grecia nu poate fi neapărat făcută vinovată. Chiar dacă doar parțial adevărată, teza susținută de Vassilis K. Fouskas şi Constantine Dimoulas, potrivit căreia „datoria" nu este doar o categorie economică, ci şi o noțiune geopolitică, are unele argumente de susținere. Problema nu este aici, ci în faptul că, atunci când o țară slăbeşte economic – indiferent sub ce influențe, în ce contexte şi în beneficiul cui –, decontarea este făcută tot de acea țară. Autorii lucrării citate anterior subliniază că o parte dintre răspunderile care au dus la situația Greciei de astăzi sunt strâns asociate şi cu influența politicii neoliberale şi cu calculele geopolitice din zonă, imediat după prăbuşirea socialismului. Care au conferit Greciei un anumit rol în regiune. Problema este că, astăzi, Germania nu consimte – şi nimeni nu o poate obliga – să contribuie la plata unor greşeli de politică economică la care au contribuit şi autoritățile greceşti, şi alte foruri străine. Aşa se face că, astăzi, Grecia se află *singură în fața propriei datorii*.

Ceea ce am spus despre situația dinainte de criză este valabil şi în legătură cu ceea ce s-a întâmplat în timpul crizei. Într-adevăr, se cere remarcată preocuparea Uniunii şi a FMI de a ajuta Grecia în plan financiar. Din cei trei actori care au contribuit la crearea datoriilor din periferia financiară, doar statele au mai rămas pe scenă. Uniunea este în poziția cea mai delicată: la suprafață, ea pare că face eforturi pentru ajutorarea statelor, dar, în realitate, ea asigură încasarea banilor împrumutați de către bănci. Ceea ce ridică o întrebare gravă: pe cine reprezintă Uniunea? Comportamentul din

[1] Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013, p. 158.
[2] *Ibidem*, p. 161.

ultima vreme arată că balanța Uniunii înclină din ce în ce mai mult în favoarea băncilor. Am amintit pe parcursul lucrării despre Planul Marshall şi actualitatea semnificației sale. Prin intermediul acestui plan, sume mari de bani au fost orientate spre refacerea economică a continentului şi, astfel, el a contribuit la renaşterea postbelică a Europei. Distanța dintre destinația sprijinului financiar acordat prin Planul Marshall şi *bailout*-urile de astăzi măsoară *distanța dintre două epoci distincte*. În perioada imediat postbelică obiectivul era reprezentat de refacerea economiei reale, iar banii urmau, firesc, această destinație; de aceea şi refacerea a fost relativ rapidă şi de durată. Astăzi, băncile şi capitalul acestora reprezintă destinația, în timp ce economia reală trebuie să servească acest scop. Este deosebirea dintre ordinea economică internațională de atunci şi ordinea financiară, pe cale de a se naşte astăzi. În prima, sistemul bancar servea economia, în cea de-a doua economia serveşte sistemul bancar.

De fapt, asistăm la înălțarea unei noi construcții economico-sociale în mijlocul căreia se află sistemul bancar. Toate marile subsisteme sociale, inclusiv cel politic, servesc acest sistem. În timpul campaniei electorale, François Hollande avertiza că „finanțele trebuie să servească economia pentru a crea bogăție, şi nu să se îmbogățească pe sine pe seama economiei reale”[1]. Accentele acestea critice la adresa sistemului bancar, după părerea noastră binevenite, s-au rarefiat chiar şi în pozițiile oficialităților franceze, deşi se aşteptau foarte multe lucruri din partea noii puteri franceze pentru reformarea Uniunii. Dacă Uniunea nu va restabili raporturile normale între sistemul bancar şi cel economic, între acestea şi valorile sistemului politic, atunci ea îşi va şubrezi propria fundație. Cu cât se va pune mai mult în slujba sistemului bancar, cu atât „va deveni mai puțin acceptată” şi va fi resimțită mai opresivă.

Încă o dată, este de apreciat efortul făcut de FMI, Banca Europeană Centrală şi Uniunea Europeană pentru a împrumuta Grecia. Există, totuşi, unele nedumeriri şi în această privință. Prima şi cea mai importantă are în vedere *destinația* acestor sume imense de bani. Grecia este o țară mică, totuşi. Cum de aceste *bailout*-uri succesive nu reuşesc să redreseze situația? Realitatea este că banii care au reprezentat acest flux financiar nu au mers

[1] Citat în Hugh Carnegy, George Parker, James Blitz, „Hollande Warns of EU Fragmentation”, *Financial Times*, March 1, 2012.

în economia reală. Banii împrumutați au fost folosiți pentru a plăti împrumuturile anterioare contractate de statul grec. Dacă împrumuturile au fost folosite pentru a stinge alte împrumuturi, atunci de ce creşte atât de mult nivelul datoriei? Banilor neachitați la vreme le creşte automat dobânda. Şi, astfel, se creează un gen de spiralare: contractezi un credit pentru a plăti banii împrumutați anterior, dar, întrucât nu i-ai plătit la timp, dobânda creşte şi, prin urmare, suma care trebuie achitată este mai mare şi va fi nevoie de un nou împrumut şi nu ştii unde se mai încheie chinul presupus de achitarea datoriei.

Un împrumut nu se poate stinge (diminua) decât ori diminuând drastic propriile cheltuieli – iar economiile rezultate să fie folosite pentru achitarea datoriei –, ori contractând un alt împrumut folosit pentru a pune la punct o afacere, o investiție care să producă profit şi astfel să poată fi plătită datoria inițială. Mecanismul stingerii (diminuării) unui împrumut implică această verigă esențială – *economia propriu-zisă.* Dar când banii luați cu împrumut se întorc în întregime la băncile care au creditat împrumutul anterior, cum poate fi diminuată îndatorarea? Aici apare problema de fond. Avem de-a face cu o situație nouă, în care băncile dau bani cu o mână (indiferent dacă avem de-a face cu bănci speciale, cum ar fi FMI sau Banca Centrală Europeană) şi iau cu cealaltă. Apare un nou circuit *bănci-bănci*, din care este eliminată economia reală.

Apariția datoriilor suverane arată că a existat o relație – am putea spune specială – între băncile din metropolă şi statele care acum sunt plasate în zona periferiei. Este perioada în care băncile au acordat cu mare lejeritate împrumuturi, pornind de la ideea că guvernele sunt solvabile. Iată că acum descoperim că guvernele nu mai sunt solvabile. Unde a fost Uniunea când s-au creat aceste datorii, când s-au încălcat limitele superioare ale deficitelor prevăzute chiar în Tratatul de la Maastricht, când cheltuielile bugetare au crescut mult peste limita sustenabilității? Ea a reprezentat „acoperişul" sub care s-au derulat asemenea operațiuni şi care au condus la apariția datoriilor suverane. Faptul că Uniunea nu a intervenit şi nu a prevenit face şi mai actuală problema *partajării răspunderilor* pentru situația creată la periferie şi care, acum, amenință construcția în ansamblu; partajare care trebuie să cuprindă statele în cauză, băncile care au acordat împrumuturi şi Uniunea. Problema este cu deosebire actuală,

întrucât acum, când este vorba despre ieşirea din criză, întreg efortul revine *doar statelor confruntate cu dificultăți*. Numai că statele singure nu pot asigura ieşirea din criză, oricâte eforturi ar face. Prezența Uniunii este strict necesară din cel puțin două puncte de vedere: să ajute statele respective şi să-şi îndeplinească îndatoririle de Uniune.

În niciun fel nu am dori să subestimăm importanța băncilor pentru economie. Răspunderea Uniunii nu este de a se situa de o parte sau de alta (de partea băncilor sau a statelor), ci de a găsi *o cale de ieşire convenabilă pentru ambele părți*. Altminteri, Grecia nu poate decât să-şi perpetueze şi să-şi agraveze condiția. Nu poate decât să moară încet. Evoluția Greciei este importantă şi pentru că ne arată situația fără ieşire nu doar a acestei țări, ci a periferiei zonei euro. A periferiei din zona euro şi a periferiei care nu a intrat încă în această zonă, a țărilor din centrul şi estul Europei. Periferia aceasta europeană nu mai are un drept fundamental al oricărei periferii: acela de a procesa mesajele (politicile) de la centru, de a imagina soluții, de a identifica propriile căi de ieşire din criză. Periferia clasică avea acest drept şi astfel purta, teoretic cel puțin, speranța emancipării. *Periferia financiară nu poate decât să respecte reguli concepute de finanțator*. Cu atât mai mari devin, în aceste condiții, răspunderile Uniunii, care trebuie să asigure o anumită perspectivă de evoluție şi pentru periferie.

4. „Economia este pe jumătate psihologie”

La mijlocul secolului al XIX-lea, după unificarea Italiei, un om politic vizionar a diagnosticat cu inspirație prioritatea momentului: „Am făcut Italia; acum trebuie să facem şi italieni”[1]. Europa nu se află departe de o situație similară. Prioritate a avut construirea Uniunii. Iar Uniunea, indiferent de numele anterioare pe care le-a purtat, a avut o şansă de care puțini şi-au dat seama: *a avut succes*. Succesul economic a hrănit construcția europeană, dar a hrănit, deopotrivă, şi un gen de solidaritate. „Împreună” a părut la un moment dat că oferă un făgaş mult mai promițător de evoluție Europei în ansamblu şi țărilor care o compun. Țările europene au început să evalueze: da, este mai bine *împreună*. De aceea, şi Anglia, după mai mulți

[1] Massimo Taparelli D’Azeglio, *I miei ricordi*, Firenze, Barbera, 1891, p. 5.

ani de ezitare, a făcut cerere de aderare. Locuitorii diverselor țări au făcut un calcul asemănător. Au observat că noua poziție de „european" poate fi chiar mai avantajoasă, mai convenabilă. Au continuat să fie germani, englezi, finlandezi, dar erau din ce în ce mai mult atraşi şi de noua calitate de „europeni". În acest sens, putem vorbi despre sfera publică europeană ca despre un proces *cvasinatural*. Întrucât ansamblul avea succes, sfera publică europeană s-a dezvoltat şi a stimulat o tendință din ce în ce mai vizibilă: *europenizarea sferelor publice naționale*.

Este un câştig indiscutabil al dezbaterilor de specialitate postularea ideii că sfera publică europeană se construieşte pe măsură ce teme ale Uniunii sunt dezbătute. Că sfera publică are o dinamică specifică, în acord cu evoluția realităților din Uniune, a dezbaterilor şi interpretărilor pe marginea acestor realități. În orice caz, ni se pare esențială formularea lui Thomas Risse, potrivit căreia sfera publică europeană „nu cade din cer şi nu preexistă discursului social şi politic exterior. Mai curând se construieşte prin practici sociale şi discursive care creează un orizont comun de referință şi, în acelaşi timp, o comunitate transnațională de comunicare pe marginea unor teme care ne privesc pe «noi ca europeni», şi nu pe noi în calitate de britanici, nemți sau olandezi"[1]; în alți termeni, nu putem vorbi despre o sferă publică „coborâtă din cer", fabricată de altcineva şi proiectată în spațiul european. Sfera publică se construieşte în procesul dezbaterii publice prin „înțelesurile trecute din gură în gură" ale diferitelor evenimente, fapte, situații.

Dacă succesul economic a fost principalul element de construcție, totul s-a schimbat când a venit criza. Nici construcția ca atare nu era încheiată, nici succes economic nu mai exista. Pe deasupra, „europenii" nu reprezentau o realitate socială, psihologică şi mentală foarte sigură. În anumite probleme, cetățenii Uniunii erau „europeni", în altele erau „britanici", „nemți" sau „olandezi", ca să folosim exemplificarea lui Risse. Cu alte cuvinte, nu doar procesul de construcție a Uniunii se situa undeva la jumătate, ci şi cel de formare a europenilor. De când cu criza şi cu toate necazurile pe care aceasta le-a prăvălit peste noi, am început să ne aducem

[1] Thomas Risse, „An Emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators", paper presented to the Annual Meeting of the EUSA, March 27-30, 2003, http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/030322_europe_public.pdf.

aminte şi să ne întrebăm: oare ne-am preocupat suficient de formarea „europenilor”? Este adevărat, în timpurile bune, de *boom* economic, nu am vorbit prea des despre valorile care ar trebui îmbrăţişate de aceştia, despre opţiunile şi poziţia lor faţă de procesul de integrare europeană. La nivelul Uniunii nu a existat o strategie în această privinţă sau măcar o preocupare constantă. Acum, criza a adus la ordinea zilei întrebarea: ce gândesc cu adevărat cetăţenii europeni? Despre criză, despre Uniune, despre *leadership*-ul ei? Dacă succesul lipseşte, cum vedem cu toţii, cu ce poate fi înlocuit sau măcar compensat?

În noile condiţii, *direcţia de ieşire din criză* ar putea fi un gen de substitut al succesului de altădată. Este adevărat că suntem confruntaţi cu o criză severă, dar, iată, există o viziune privind depăşirea acestei situaţii dificile, revenirea la creşterea de altădată. O asemenea poziţie poate nu ar avea forţa de convingere a succesului propriu-zis, dar ar menţine încrederea cetăţeanului la cote rezonabile. Numai că direcţia este tot la fel de problematică precum criza. Ca orice om de afaceri, Arendt Kirkhhoff urăşte nesiguranţa. El vorbeşte despre o presiune psihologică care creşte de la zi la zi. „Iar economia este pe jumătate psihologie”. Marea nemulţumire a omului de afaceri nu este legată atât de criză, cât de întârzierea răspunsului la criză, care erodează încrederea: „Răspunsul liderilor politici la criză a fost cumplit de lent şi stângaci”[1]. Deci, nu că este criză, ci că nu este răspuns; nu că se mai amână răspunsul, ci că răspunsul nu mai vine; nu că problemele se adună, ci că nu există nicio direcţie, care măcar să diminueze presiunea, să hrănească speranţa.

Realitatea este că Uniunea, în momentul de faţă, bălteşte. Nicio măsură importantă, nicio direcţie clară, nicio viziune nu vine din nicio parte. Răspunsurile, sărace şi intermitente, se mai şi contrazic. Cum să reacţioneze cetăţeanul obişnuit din UE? De unde să vină încrederea? De la începutul crizei, Uniunea a reacţionat târziu. Iar această întârziere a costat, şi cel mai bine se vede acest lucru în întârzierea relansării. Uniunea a stagnat cu deosebire în domeniul opţiunilor sale strategice. Iar venirea crizei parcă a accentuat această stagnare. Ne-am referit la amânarea deciziei strategice fundamentale cu care este confruntată Uniunea: federaţie sau simplă piaţă comună. Acelaşi lucru se regăseşte la nivelul opiniei cetăţenilor (mai ales în

[1] Arendt Kirkhhoff, „A Turn for the Worse”, *Financial Times*, October 12, 2011.

domenii de ordin strategic, oamenii obişnuiţi nu pot decât să urmeze comportamentul liderilor). Acelaşi balans între perspectiva federalistă şi cea națională. Rezultatul? O stagnare prelungită sau o amânare fără sfârşit, surprinsă foarte bine de către Dominique Reynié: „Nicio țară membră şi nici cetățenii europeni nu au refuzat cu adevărat drumul spre o Uniune mai coezivă; dar, în egală măsură, niciuna dintre țări şi nici europenii nu şi-au dorit trecerea la federalism. Europa este lipsită de dinamism politic, fie el de factură suveranistă sau federalistă”[1].

Figura 8. Alegerea simplă care blochează Europa!

Cetățeanul cunoaşte şi el diverse presiuni. În ultimă instanță, interpretările pe care le împărtăşeşte sunt influențate de condiția economică a vieții lui, de problemele regiunii, ale țării în care locuieşte. Cei din „țările afluente”, din statele creditoare, respiră un aer mai optimist şi au în general mai multă încredere în Uniune. Pe când cetățenii din țările confruntate cu dificultăți au o atitudine mult mai critică şi chiar mai pesimistă cu privire la viitor. Există în momentul de față posibilitatea de a se contura *cel puțin două sfere publice* având caracteristici distincte: o sferă publică a statelor ocolite, în bună măsură, de criză (a statelor nordice) şi una a statelor lovite

[1] „La rennaissance douloureuse de l’idée européenne”, dans *L’opinion européenne en 2012*, dirigé par Dominique Reynié, Editions Lignes de Repères, Paris, 2012, p. 29.

de criză, a statelor de la periferie. Din datele de care dispunem, această diferență a apărut mai vizibilă în Eurobarometrul din toamna lui 2011. Răspunsurile la întrebarea privind situația economică la nivel național ilustrau mari diferențe de apreciere. De pildă, în anumite state – Suedia, Luxemburg, Germania –, în jur de 80% dintre cetățeni consideră că situația economiei lor naționale este bună. În alte state, cum ar fi Grecia, Irlanda sau Spania, o asemenea opinie este împărtăşită de foarte puțină lume (mai puțin de 5% din populație).

Figura 9. Perspectiva cetățenilor asupra situației economice la nivel național, în procente. Procentele indică ponderea celor care apreciază că țara lor se află într-o situație economică bună.

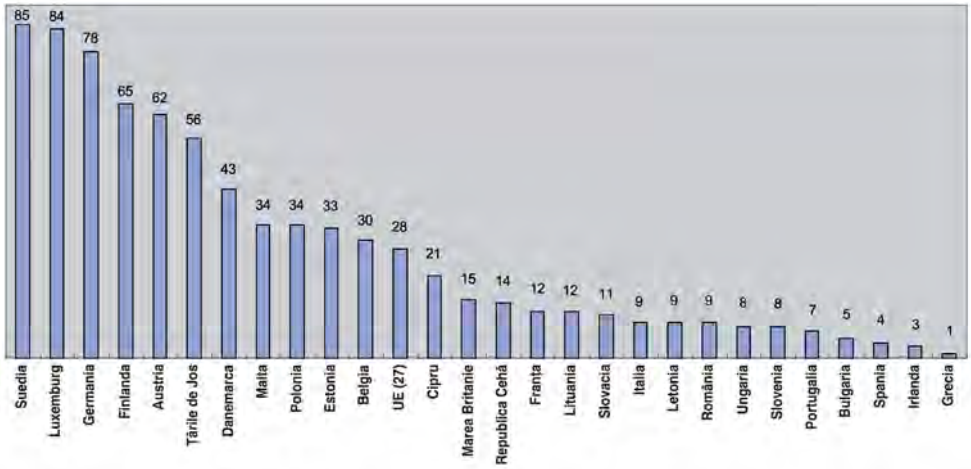

Sursa: Standard Eurobarometer 76, Autumn 2011, Public Opinion in the European Union: First Results, December 2011.

Mai toate țările confruntate cu dificultăți au răspunsuri pesimiste. Periferia îşi percepe corect problemele. În plus, consideră că perioada cea mai grea se află în față şi nu este depăşită. Doi din trei locuitori ai periferiei împărtăşesc această evaluare pesimistă privind impactul crizei asupra şomajului, de pildă. Ceea ce poate reprezenta o premisă pentru apariția unei sfere publice a periferiei, care va prelucra faptele, întâmplările, evenimentele într-un mod diferit de interpretarea dominantă în centrul european. Suntem în pragul unei divizări psihologice a Europei, la fel de importantă ca *divizarea economică*. În plus, dacă decalajul economic poate fi recuperat

rapid, cel psihologic şi atitudinal are o durată mai mare şi are efecte pe termen mediu şi lung.

5. Eurooptimismul se află în declin peste tot în Uniune

Diferențele de apreciere privind situația economică la nivel național se grefează pe un adevărat consens privind evoluția economică puțin promițătoare la nivelul Uniunii. O asemenea evaluare pesimistă pune în lumină faptul că „eurooptimismul se află în declin peste tot în Europa", cum remarca Leendert de Voogd[1]. Este o scădere vizibilă a încrederii în Uniune, în capacitatea sa de a rezolva problemele crizei. Această „spirală depresivă" pe care o cunoaşte încrederea în Uniune s-a accentuat continuu, din primăvara lui 2011, când a devenit vizibilă. De pildă, la întrebările Eurobarometrului standard din mai 2013, răspunsurile sunt diferențiate în funcție de grupa de țări (contributoare nete *versus* beneficiare nete, centru *versus* periferie). Dar valorile de încredere acordate Uniunii, aproape independent de domeniul în care se solicită opinia, sunt foarte scăzute. Deci putem spune că, pe un fond de vizibilă scădere a încrederii (aprecierii) la adresa Uniunii şi a instituțiilor sale, devine evident un proces de diferențiere a opiniilor în funcție de zona economică în care locuiesc respondenții.

Cu excepția Bulgariei şi Maltei, toate celelalte țări sunt mai curând în dezacord cu acțiunea şi contribuția Uniunii la îmbunătățirea calității vieții, cele mai mari diferențe consemnându-se în cadrul unor țări cum ar fi Marea Britanie, Estonia, Grecia, Slovenia şi Slovacia. În general, țările PIIGS se situează pe o poziție mai critică, apreciind că UE va ieşi mai dezbinată din perioada de criză, că Uniunea nu le garantează o bună calitate a vieții şi că vocea lor nu se face auzită în UE.

[1] Leendert de Voogd, „L'europhilie en crise?", dans *L'opinion européenne en 2012*, dirigé par Dominique Reynié, Editions Lignes de Repères, Paris, 2012, p. 64.

Tabelul 1. În ce măsură sunteți de acord sau nu cu afirmația următoare?
UE îmbunătățește calitatea vieții în Europa.

%	În totalitate de acord EB 79.3	Mai degrabă de acord EB 79.3	Mai degrabă în dezacord EB 79.3	În totalitate în dezacord EB 79.3	Nu știu EB 79.3	Total „De acord” EB 79.3	Total „În dezacord” EB 79.3
UE 27	**6**	**37**	**32**	**17**	**8**	**43**	**49**
Belgia	**7**	**50**	**33**	**9**	**1**	**57**	**42**
Bulgaria	**12**	**43**	**25**	**8**	**12**	**55**	**33**
Cehia	**5**	**42**	**33**	**15**	**5**	**47**	**48**
Danemarca	**8**	**48**	**30**	**9**	**5**	**56**	**39**
Germania	**7**	**45**	**32**	**13**	**3**	**52**	**45**
Estonia	**5**	**53**	**28**	**8**	**6**	**58**	**36**
Irlanda	**7**	**39**	**27**	**17**	**10**	**46**	**44**
Grecia	**2**	**26**	**42**	**29**	**1**	**28**	**71**
Spania	**5**	**25**	**32**	**29**	**9**	**30**	**61**
Franța	**3**	**33**	**34**	**19**	**11**	**36**	**53**
Italia	**3**	**29**	**39**	**18**	**11**	**32**	**57**
Cipru	**1**	**20**	**28**	**48**	**3**	**21**	**76**
Letonia	**7**	**51**	**25**	**10**	**7**	**58**	**35**
Lituania	**9**	**56**	**21**	**5**	**9**	**65**	**26**
Luxemburg	**6**	**50**	**32**	**9**	**3**	**56**	**41**
Ungaria	**6**	**39**	**31**	**18**	**6**	**45**	**49**
Malta	**15**	**54**	**13**	**4**	**14**	**69**	**17**
Olanda	**8**	**43**	**30**	**13**	**6**	**51**	**43**
Austria	**7**	**34**	**38**	**18**	**3**	**41**	**56**
Polonia	**8**	**54**	**21**	**7**	**10**	**62**	**28**
Portugalia	**2**	**31**	**44**	**17**	**6**	**33**	**61**
România	**10**	**39**	**27**	**11**	**13**	**49**	**38**
Slovenia	**5**	**26**	**38**	**28**	**3**	**31**	**66**
Slovacia	**5**	**38**	**33**	**20**	**4**	**43**	**53**
Finlanda	**6**	**47**	**30**	**15**	**2**	**53**	**45**
Suedia	**5**	**48**	**31**	**13**	**3**	**53**	**44**
Marea Britanie	**5**	**32**	**30**	**19**	**14**	**37**	**49**
Croația	**12**	**52**	**24**	**7**	**5**	**64**	**31**

Sursa: Standard Eurobarometer 79, Spring 2013, Public Opinion in the European Union: Tables of Results, May 2013.

Tabelul 2. În ce măsură sunteți de acord sau nu cu afirmația următoare?
UE va ieși din criză mai echitabilă.

%	În totalitate de acord EB 79.3	Mai degrabă de acord EB 79.3	Mai degrabă în dezacord EB 79.3	În totalitate în dezacord EB 79.3	Nu știu EB 79.3	Total „De acord” EB 79.3	Total „În dezacord” EB 79.3
UE 27	**5**	**32**	**32**	**12**	**19**	**37**	**44**
Belgia	**6**	**43**	**38**	**8**	**5**	**49**	**46**
Bulgaria	**6**	**34**	**18**	**6**	**36**	**40**	**24**
Cehia	**4**	**30**	**38**	**10**	**18**	**34**	**48**
Danemarca	**7**	**38**	**38**	**6**	**11**	**45**	**44**
Germania	**6**	**30**	**36**	**12**	**16**	**36**	**48**
Estonia	**4**	**42**	**31**	**8**	**15**	**46**	**39**
Irlanda	**10**	**39**	**22**	**9**	**20**	**49**	**31**
Grecia	**4**	**24**	**40**	**24**	**8**	**28**	**64**
Spania	**11**	**26**	**23**	**17**	**23**	**37**	**40**
Franța	**2**	**25**	**39**	**15**	**19**	**27**	**54**
Italia	**3**	**33**	**31**	**13**	**20**	**36**	**44**
Cipru	**4**	**14**	**29**	**39**	**14**	**18**	**68**
Letonia	**5**	**33**	**35**	**10**	**17**	**38**	**45**
Lituania	**7**	**41**	**24**	**7**	**21**	**48**	**31**
Luxemburg	**4**	**40**	**39**	**9**	**8**	**44**	**48**
Ungaria	**7**	**37**	**27**	**12**	**17**	**44**	**39**
Malta	**14**	**39**	**12**	**2**	**33**	**53**	**14**
Olanda	**6**	**33**	**35**	**12**	**14**	**39**	**47**
Austria	**6**	**28**	**38**	**12**	**16**	**34**	**50**
Polonia	**6**	**41**	**27**	**4**	**22**	**47**	**31**
Portugalia	**4**	**33**	**32**	**10**	**21**	**37**	**42**
România	**9**	**32**	**24**	**7**	**28**	**41**	**31**
Slovenia	**4**	**24**	**40**	**22**	**10**	**28**	**62**
Slovacia	**5**	**35**	**33**	**10**	**17**	**40**	**43**
Finlanda	**6**	**40**	**36**	**11**	**7**	**46**	**47**
Suedia	**6**	**36**	**35**	**14**	**9**	**42**	**49**
Marea Britanie	**3**	**35**	**32**	**12**	**18**	**38**	**44**
Croația	**8**	**39**	**31**	**7**	**15**	**47**	**38**

Sursa: Standard Eurobarometer 79, Spring 2013, Public Opinion in the European Union: Tables of Results, May 2013.

Cum se poate observa, diferența dintre cei care au o opinie pozitivă și cei care au o opinie negativă în această privință este din ce în ce mai mare în

favoarea ultimei categorii. Dacă luăm în considerație tendința, putem spune că în această perioadă opinia publică evoluează tot mai clar către o apreciere negativă la adresa Uniunii, a capacității sale de a ieşi din criză, chiar a funcționării sale democratice. Indiferent de cele două domenii la care se referă întrebările – dacă Uniunea asigură o mai bună calitate a vieții, dacă va ieşi din criză mai dreaptă –, aprecierile negative, cu puține excepții, le depășesc pe cele pozitive. Din punctul nostru de vedere, apariția unei majorități sau a unei tendințe care conduce la formarea unei majorități de opinii negative cu privire la capacitatea Uniunii de a depăşi criza, de a asigura o calitate a vieții mai bună, o funcționare democratică, reprezintă fenomenul cel mai îngrijorător. El ne arată că suportul uman al Uniunii începe să scadă, ceea ce nu prevesteşte lucruri bune privind coeziunea în jurul proiectului european. Pe acest fundal pot apărea diferite alte tendințe, aflate sau nu în acord cu valorile fundamentale ale Uniunii.

6. Europa este cucerită de euroscepticism

Figura 10. UE-13. Gradul de încredere în UE (2007–2012).

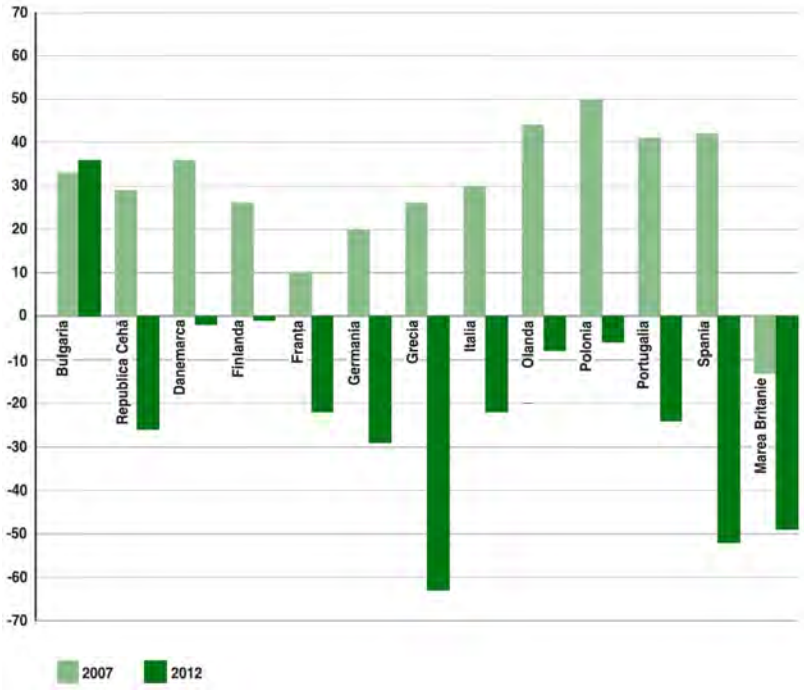

Sursa: Standard Eurobarometer 67, Spring 2007. Standard Eurobarometer 78, Autumn 2012.

Să privim mai atent la acest grafic, care ne spune ceva simplu: sfâşierea s-a instalat în Europa. Europa din acest moment nu mai seamănă deloc cu Europa dinainte de criză. A fost cucerită pe dinăuntru de un adevărat „virus": virusul euroscepticismului. Încrederea s-a prăbuşit într-un ritm mai mare decât s-a prăbuşit creşterea economică. Factorul psihologic a jucat rolul unui adevărat amplificator al dezastrului: „De la începutul crizei euro, încrederea în UE a scăzut de la +10 la -22 de procente în Franța, de la +20 la -29 de procente în Germania, de la + 30 la -22 de procente în Italia, de la +42 la -52 de procente în Spania, de la +50 la -6 procente în Polonia şi de la -13 la -49 de procente în Marea Britanie. Cel mai izbitor lucru este că toată lumea din Uniunea Europeană şi-a pierdut încrederea în acest proiect: creditorii, debitorii, țările din zona euro, statele care doresc să se alăture zonei euro, precum şi țările care au negociat anumite derogări (*opt-out*-uri) de la legislația sau tratatele Uniunii Europene"[1].

Autorii citați fac o analiză pătrunzătoare a euroscepticismului şi neîncrederii. Pentru a sugera proporțiile fenomenului, menționează un lucru semnificativ. În 2007, oamenii considerau că Marea Britanie – unde cei ce nu aveau încredere în Uniune depăşeau cu 13 procente pe cei care aveau încredere (deci unde rata încrederii se situa la -13 procente) – reprezenta un adevărat lider, un simbol al euroscepticismului. Astăzi, primele patru cele mai mari țări din zona euro au un nivel al încrederii mai redus decât cel consemnat de Marea Britanie în 2007. S-a schimbat şi sursa reală a euroscepticismului. Explicația principală din anii premergători crizei asocia această atitudine cu ceea ce s-a numit „deficitul de democrație". Deciziile la nivelul Uniunii erau luate preponderent nu de către responsabili aleşi, ci de către tehnocrați care nu reprezintă pe nimeni. Astăzi, situația s-a schimbat. Principala contradicție a Europei este cea dintre țările din nord şi cele din sud, dintre centru şi periferie. Din această dispută, ambele părți ies nemulțumite, pentru că fiecare crede că cealaltă parte foloseşte instituțiile de la Bruxelles pentru a-şi promova interesele. Nu avem de-a face doar cu divizări, ci şi cu nemulțumiri şi deziluzii.

[1] Jose Ignacio Torreblanca, Mark Leonard, „The Continent-Wide Rise of Euroscepticism", European Council of Foreign Relations, http://ecfr.eu/page/-/ECFR79_EUROSCEPTICISM_BRIEF_AW.pdf.

Firește că interesează răspândirea încrederii, respectiv a neîncrederii în întreaga Uniune. Va trebui să recunoaştem că modul cum este privită Uniunea în țările cele mai mari ale Europei are o relevanță specială. Este de menționat că şi în aceste state lipsa de încredere este preponderentă.

Figura 11. Neîncrederea în UE.
Procentajul cetățenilor care se declară neîncrezători în UE, ca instituție.

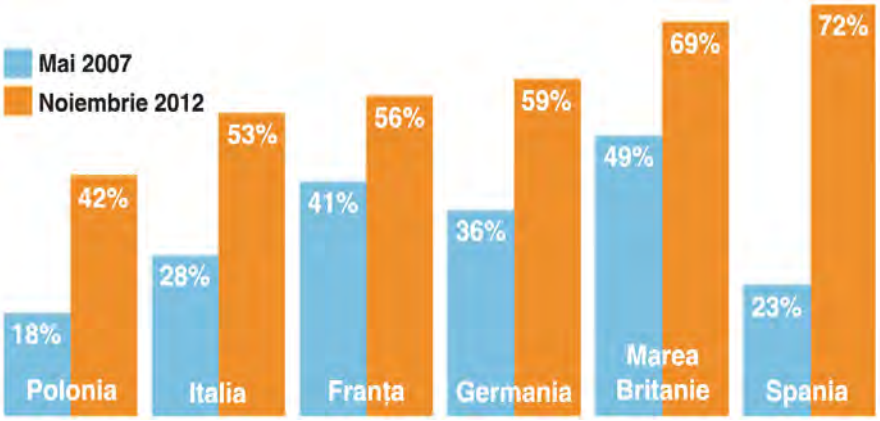

Sursa: Standard Eurobarometer 67, Spring 2007. Standard Eurobarometer 78, Autumn 2012.

Cum arată şi datele de mai sus, încrederea publică în Uniunea Europeană a scăzut la niveluri istorice în cele mai mari şase țări ale Europei. Criza cu tot ceea ce a însemnat ea – criza euro, criza datoriilor suverane, diminuarea uneori drastică a cheltuielilor publice, *bailout*-urile acordate statelor confruntate cu dificultăți –, toate acestea au hrănit extinderea îngrijorătoare a euroscepticismului. Până la limita în care el poate genera şi întreține atitudini populiste. În acest moment al evoluției europene – care continuă să presupună eforturi de o parte şi de alta, o disponibilitate specială pentru depăşirea crizei, atât din partea țărilor creditoare, cât şi a celor debitoare –, populismul reprezintă cel mai nociv dușman politic al Uniunii. Pur şi simplu el poate orienta într-o direcție falsă dorința şi aspirația oamenilor de a se reveni la o viață normală.

Încoronarea acestui tip de raportare la Uniune este răspândirea incredibilă la nivelul UE a euroscepticismului. Eurosceptici au depăşit eurooptimiştii. Iată cum prezintă *Financial Times* această situație.

Figura 12. Eurosceptici şi eurooptimişti în rândul electoratului din UE.
Împărțire bazată pe răspunsuri la multiple întrebări.

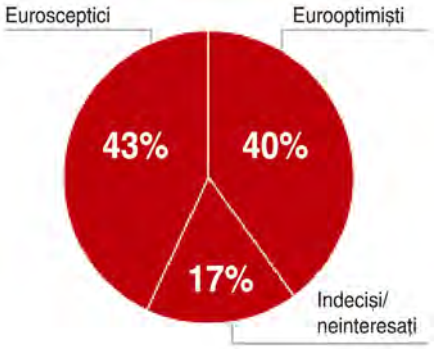

Figura 13. Creşterea neîncrederii. Percepțiile asupra UE (% din respondenți).

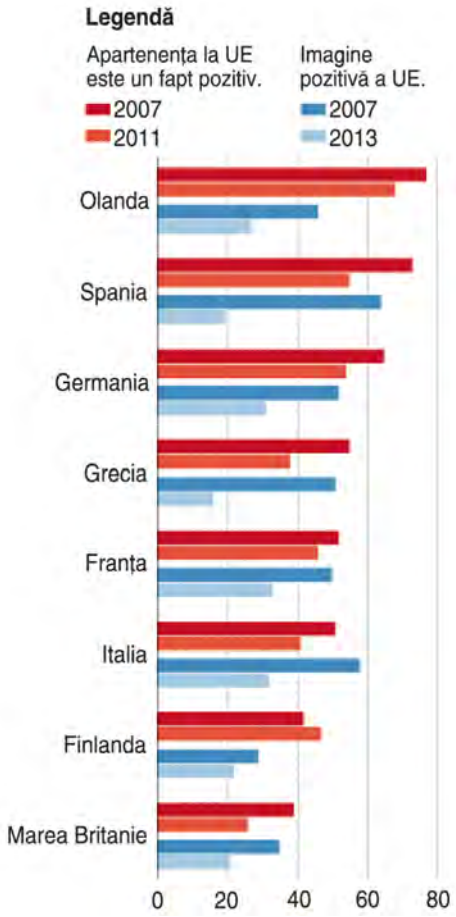

Sursa: Eurobarometer: Gallup. *Apud* Joshua Chaffin, „Europe: United by Hostility”, *Financial Times*, October 16, 2013.

În evoluția opiniei publice europene se remarcă două tendințe, una mai importantă decât alta. Prima se referă la creşterea spectaculoasă a euroscepticilor, care au ajuns chiar să se situeze cu câteva procente peste ponderea euro-optimiştilor (vezi Figura 12). Importantă nu este atât creşterea euroscepticilor, ci faptul că cele două orientări au ajuns să dețină ponderi similare în ansamblul populației europene. Europa repetă procesul de splituire pe care America l-a cunoscut în plan politic. Numărul congresmenilor democrați şi republicani fiind, practic, egal, apar cu o frecvență din ce în ce mai mare diverse blocaje. Iar blocajul în sfera deciziei este extrem de costisitor, atât în termeni economici, cât şi democratici şi de imagine. În cazul Europei atrage atenția nu numai divizarea în părți aproximativ egale a eurooptimiştilor şi euroscepticilor, ci şi faptul că numărul indecişilor şi al celor neinteresați este relativ mic. Ceea ce arată intensitatea confruntării, nivelul de interes pe care îl suscită în rândul cetățenilor problemele crizei europene.

În sociologie, tendința este mai importantă decât numărul de respondenți care o susțin. Pentru că tendința indică direcția: ascendentă sau descendentă. Ceea ce ilustrează Eurobarometrul este, în primul rând, faptul că euroscepticismul este un proces evolutiv. Nu este exclus ca Europa să repete într-un fel experiența blocajelor americane. În orice caz, opinia publică a prelucrat într-un fel rapid şi, am spune, radical fenomenele crizei şi a configurat o atitudine de tip avertisment: accelerați rezolvarea crizei. Altminteri, procesul de construcție europeană poate fi oprit, mai întâi, în cugetele europenilor...

Această schimbare are loc în preziua alegerilor parlamentare europene. Care pot furniza surprize. Până în primăvară, situația economică a Europei nu se va schimba semnificativ în bine. Un grup masiv de sceptici în Parlamentul European va putea conduce la un gen de blocaj legislativ care va avea partea sa de contribuție la o posibilă încetinire a procesului decizional la nivelul Uniunii. Care, oricum, nu excela prin operativitate.

Este foarte important să relevăm că atitudinea eurosceptică este prezentă pe toată întinderea Uniunii, indiferent de statutul economic al țării respective. E adevărat că există diferențe semnificative despre care am vorbit. La fel de important este să reliefăm extensia acestui pesimism, sfera de cuprindere a neîncrederii în Uniune şi instituțiile sale. Dintr-o asemenea perspectivă, va trebui să acceptăm că avem de-a face cu o situație cvasigeneralizată. José

Manuel Barroso, preşedintele Comisiei Europene, declara recent că „visul" european este ameninţat de „resurgenţa populismului şi a naţionalismului" în întreaga Europă: „Într-o vreme în care atât de mulţi europeni se confruntă cu fenomene precum şomaj, incertitudine, inegalitate pronunţată, s-a instalat un fel de «oboseală europeană», susţinută de o neînţelegere a ceea ce se întâmplă. Cine ce face, cine ce decide, cine controlează pe cine sau ce anume? Şi încotro ne îndreptăm?"[1]

Da, aceasta este întrebarea: încotro ne îndreptăm? De la preşedintele Comisiei Europene aşteptăm răspunsul la o asemenea întrebare, însoţit de explicaţii privind proverbiala întârziere a Uniunii în a formula răspunsuri atunci când a venit criza, în a lua decizii strategice, în a depăşi impasul în care se află Uniunea de ani de zile. Am spune, la limită, că nu criza este problema de fond a Uniunii, ci propria băltire care se făcuse simţită înainte de criză şi care, acum, a devenit doar mai vizibilă. Problema Uniunii este chiar Uniunea. Or, în acest domeniu nu a intervenit nicio clarificare. Doar am fost puşi în faţa unui fapt împlinit: developarea puterii germane, care, de fapt, are cuvântul hotărâtor la nivelul Uniunii. Comparaţi puterea preşedintelui Uniunii, José Manuel Barroso, cu cea a cancelarului german Angela Merkel. Iată problema Uniunii! Criza este, într-un fel, ceva secundar şi a căpătat proporţii din cauza acestei stări a Uniunii.

7. Divizarea sferei publice europene

Construirea unei identităţi de grup este un lucru extrem de dificil, care pretinde timp, o acţiune conjugată şi permanentă. În plan naţional, un element esenţial al acestei construcţii de identitate este „naraţiunea naţională", „mitul fondator", limba comună, educaţia proiectată pentru a servi valori şi opţiuni comune etc. La nivel european toate acestea nu au fost gândite în momentul când Uniunea cunoştea succesul economic şi când exista răgazul pentru o proiecţie de anvergură privind construirea identităţii europene. Astăzi, alte lucruri primează, iar elementele identităţii parcă sunt puse deoparte „până va trece criza". Dar criza durează. Şi nu numai că durează,

[1] Citat în Ian Traynor, „Crisis for Europe As Trust Hits Record Low", *The Guardian*, April 24, 2013.

dar amplifică diferențele, mărește tensiunile și alimentează nemulțumirea. Cum am arătat mai sus, există o adevărată prăbușire a încrederii în Uniune. Cetățenii unde să-și îndrepte speranța? Recursul la discursul populist este nu doar dăunător, este devastator. Pentru că stimulează false așteptări într-un moment în care Uniunea traversează o perioadă dificilă și are de luat decizii foarte importante.

Rezumând, sfera publică europeană nu se mai poate sprijini pe succes, pentru că succesul nu mai există; nu se mai poate sprijini nici pe ceea ce numim direcție, pentru că direcția apare din ce în ce mai confuză; nici pe ceea ce am numi determinare, pentru că discuțiile prelungite și amânarea au reprezentat caracteristicile atitudinii liderilor europeni în această perioadă. Firește, problemele de rezolvat prezintă o complexitate care cere timp de dezbatere și lămurire. Există, de asemenea, perspective și interese diferite cu privire la aceste probleme din partea țărilor participante și, deci, a liderilor lor. Toate acestea pot apărea parțial justificate în ochii specialiștilor. Aici vorbim de sfera publică, deci de opinia publică, de cetățeanul obișnuit. Cetățeanul obișnuit observă criza și suportă toate consecințele sale: șomaj, recesiune sau stagnare economică, amânarea deciziilor, absența unor perspective care să-i dea puțină speranță. Ce reacție îi este la îndemână? Toată lumea este nemulțumită. La nivelul cetățeanului obișnuit, impactul crizei se poate dovedi atât de puternic, încât el poate prilejui chiar *o resetare a mentalului colectiv.*

În noul context, de dezamăgire prelungită, cetățenii se pot reorienta către identitățile naționale, ca un loc de refugiu sau măcar de mai mare siguranță. Apare, astfel, nu numai tentantă, dar mai sigură întoarcerea la sfera publică națională, la valorile și dominantele ei. Cum a apărut o asemenea reacție? Din același motiv pentru care centrul de greutate al eforturilor de rezolvare a crizei s-a situat la nivel național: pentru că statele naționale (ca și sferele lor publice) *există.* Iar direcția de evoluție a sferei publice europene urmează mișcarea reală a vieții economice. Atunci când Uniunea era promițătoare și tentantă, nota dominantă pentru sferele publice naționale era europenizarea lor. Acum, că tendința s-a inversat, am putea avea de-a face cu o *renaționalizare a sferei publice,* cu o diminuare a elementelor care marcau europenizarea și cu o accentuare a celor legate de preocupările și valorile la nivel național.

Un proces reversibil, s-ar putea spune, o mișcare de du-te-vino. În istorie, nu se revine la situația de dinainte. Putem folosi termenul de sferă publică națională doar ca semn de recunoaştere, dar ea are un conținut diferit, dobândit în „vârsta europeană". Sfera publică națională la care se ajunge acum nu este egală cu sfera publică națională de la care a pornit procesul de „europenizare". Ea include tot felul de trăiri, de prefaceri acumulate în ultimele decenii. Nu este o revenire pur şi simplu şi nu avem de-a face cu un proces omogen pe toată suprafața Uniunii. Sunt cel puțin două tipuri de reveniri, cu intersectări inevitabile. Revenirea țărilor care poartă gustul amar al eşecului, al frustrărilor, al dezamăgirii, poate chiar al unui tip special de resentiment. Şi revenirea țărilor care nu au suferit prea mult, care sunt încrezătoare, poate mândre de statutul lor. Cele două tipuri de reveniri generează două tipuri distincte de sfere publice, hrănite de sentimente şi trăiri diferite. Liniuța de unire dintre ele este reprezentată de nemulțumirea generală: unii consideră că efortul de creditare a „sudiştilor" a ajuns la limită, alții că sunt nedreptățiți de condițiile împrumutului şi de rigorile greu de suportat ale austerității. Este o ironie severă la mijloc. În Europa se întoarce şi se instalează nu doar criza, ci şi organizarea pe care a exportat-o de-a lungul istoriei: centru-periferie. În felul acesta, Europa riscă să reproducă şi să devină o vitrină vie a divizării pe care a instituit-o în lume.

Dacă sfera publică europeană ar fi fost, deopotrivă, rezultatul unei strategii de sine stătătoare de cultivare a valorilor europene, de evidențiere a avantajelor pe care le prezenta pentru toți cetățenii evoluția spre integrare a continentului, acum ar fi putut exista opțiuni, convingeri, atitudini europene care nu erau neapărat dependente de succesul economic. Aceste achiziții atitudinale ar fi reprezentat un punct de sprijin în direcția depăşirii dificultăților şi un punct de rezistență în fața renaționalizării sferei publice europene. Cum nu s-a lucrat din timp la construirea atitudinilor europene, acum asistăm la un adevărat paradox: în loc să asigure o rezistență față de tendința de renaționalizare, dezbaterile din sfera publică europeană devin un gen de accelerator al procesului despre care am vorbit.

Valoarea Uniunii este dată şi de starea periferiei sale. Ca să-ți dai seama de vitalitatea unui organism nu mergi neapărat în *core*-ul său, unde se presupune că lucrurile merg cât de cât bine, ci mergi la extremități, acolo unde pulsarii dezvoltării sunt, prin forța lucrurilor, mai slabi. Cum se prezintă

lucrurile în periferie şi cum este perceput centrul de către periferie? Fără o viziune despre periferie şi evoluția sa, fără perspectiva pe care centrul trebuie să o asigure periferiei că se poate dezvolta şi emancipa, Uniunea nu va rezista multă vreme. Într-o asemenea lumină, putem spune că periferia developează vulnerabilitățile şi reprezintă adevăratul test pentru Uniune, pentru centrul său. Ce vrea centrul? Centrul pare obosit sau indecis. Sau are o agendă despre care nu vorbeşte deschis şi lasă periferia să o descifreze. În orice caz, centrul aşteaptă ca țările periferiei să se îndrepte, încet, încet, pe făgaşul prefigurat şi dorit de el. Uitând un lucru esențial: că între timp Uniunea acumulează tensiuni care se pot apropia de „punctul de fierbere". Că locuitorii periferiei pot pierde încrederea, elementul central al construcției Uniunii. „Iar odată pierdută, încrederea se dovedeşte aproape imposibil de recâştigat"[1].

[1] Peter Spiegel, Alex Barker, „A Weekend to Save the Euro", *Financial Times*, October 20, 2011.

CAPITOLUL V
NU DOAR DE UN PLAN MARSHALL ARE NEVOIE EUROPA, CI DE UN *NEW DEAL*!

Un ghem de blocaje şi de crize suprapuse: unele mai puternice decât altele. Iată cum am putea caracteriza, pe scurt, Uniunea. Orice cărare ai alege, opreliştile te întâmpină după numai câțiva paşi. Reacția naturală în asemenea cazuri este să te întorci la punctul de plecare. De aici încolo sunt două tentații: fie încerci o cale nebătătorită, fie, luat cu asalt de atâtea probleme şi încurcături, amâni răspunsul. Şi laşi ca lucrurile să se mai aşeze şi de la sine. Ceea ce înseamnă să aştepți o şansă, care, la complexitatea Uniunii, nu are de unde veni.

După tot ceea ce s-a întâmplat în legătură cu Siria în această vară, George Friedman, intrigat de refuzul continentului de a susține o intervenție militară în această țară, face o călătorie în Europa. După care îşi sistematizează impresiile într-un material intitulat: „Călătorie geopolitică în Europa”[1]. Multe observații percutante. Dintre ele ne-a impresionat una, tocmai pentru că o cunoaştem, dar suntem mereu tentați să o trecem cu vederea, în orice caz, să o subestimăm: Uniunea s-a construit, în timp, pe suportul oferit de tandemul franco-german. Cum să mai vorbim de unitatea continentului, când disensiunea a pătruns chiar în interiorul tandemului întemeietor? Pozițiile celor două țări s-au depărtat între ele, pentru că preocupările lor sunt diferite. Germania se află în fața deciziei istorice de a exercita sau nu rolul de hegemon. Franța suferă din cauza datoriei şi a competitivității economice reduse. Fireşte că agendele lor sunt prin forța lucrurilor diferite. Cu prilejul

[1] George Friedman, „Geopolitical Journey: The U.S. – European Relationship, Then and Now”, *Geopolitical Weekly*, September 24, 2013.

împlinirii a 50 de ani de la semnarea de către Charles de Gaulle şi Konrad Adenauer a Tratatului de la Elisée, au apărut câteva comentarii şi remarci foarte instructive. De pildă, François Heisbourg (expertul care a fost implicat timp de 30 de ani în dialogul franco-german) relevă ceva ce trece dincolo de problemele economice. „Divergențe adânci" referitoare la viziunea asupra Europei existau şi atunci, dar ele erau depăşite de existența unui adevărat humus psihologic, a credinței sincere în viabilitatea proiectului care întemeia un *destin comun*. Acum, după atâția ani, mărturiseşte François Heisbourg, „sunt de-a dreptul uimit de răceala instalată pe această relație", de faptul că „dorința Berlinului şi Parisului de a depăşi diferențele – imperativul care susținea Tratatul – s-a risipit"[1].

Realizăm cu dificultate că principala victimă a crizei a fost ideea de *destin comun european*. Că Uniunea a redevenit – dacă a depăşit vreodată acest stadiu – o colecție de națiuni: unite de legături şi interese economice, dar din ce în ce mai puține şi mai firave credințe comune. Când este vorba de probleme care nu ne diferențiază suntem cu toții „europeni"; în fața temelor disputate, suntem „germani", „francezi", „italieni", ori, după caz, „nordişti" sau „sudişti", creditori sau debitori, reprezentanți ai periferiei sau ai *core*-ului european. Aceasta este Uniunea, o organizație brăzdată de tot felul de fracturi. O asemenea organizație nu are cum să producă istorie, să ofere un model, să reprezinte o retortă în care să se plămădească noi formule de evoluție. Friedman are dreptate să remarce că, din punct de vedere al relevanței geopolitice, Europa devine treptat, treptat, un gen de Scandinavie: „Este foarte prosperă, îți face plăcere s-o vizitezi, dar nu reprezintă locul în care se face istoria"[2].

Dintotdeauna, Uniunea a reprezentat „un concept fluid": o zonă de liber schimb care excludea anumite state europene, o zonă euro care nu cuprinde toate țările membre ale Uniunii, o putere economică fără a fi şi o putere militară etc. Acum, ea este confruntată cu două falii, una mai importantă decât cealaltă. Ambele greu de depăşit. Zona euro *uzurpă* Uniunea. Ea reprezintă din ce în ce mai mult Uniunea: are monedă unică, un sistem de supraveghere bancară (pe cale de a fi instaurat), reguli care privesc mai ales

[1] François Heisbourg, „The Union at Europe's Heart Is Frayed", *Financial Times*, January 21, 2013.
[2] George Friedman, *art. cit.*

țările din această zonă. Nu spunem că țările din afara zonei euro sunt secundare ca importanță. Criza euro a eliminat ideea superficială a unei Europe *à la carte*. Cine a cochetat cu așa ceva acum se află în afara jocului. Chiar o țară ca Marea Britanie poate cunoaște o asemenea experiență amară. În fapt, statele care nu aparțin zonei euro nu mai sunt membre cu drepturi depline ale Uniunii. Repetăm, în realitate, chiar dacă adevărul acesta nu este deloc recunoscut.

Uniunea a luat naștere ca o *uniune a solidarității*, un tip de organizare care să stimuleze dezvoltarea, să favorizeze micșorarea diferențelor economice, uneori a decalajelor dintre țările membre. Extinderea Uniunii a cunoscut etape oarecum „impuse" de criterii geopolitice, în care gradul de omogenitate economică a trebuit împins în plan secund. Criza nu a făcut decât să developeze noua realitate economică a Uniunii, care, în cele din urmă, poate răpune construcția ca atare. Când periferia s-a instalat, modelul de Uniune solidară devine un gen de ficțiune politică și nu mai poate supraviețui decât în manuale.

Momentul deciziei strategice nu mai poate fi amânat fără costuri foarte mari. Europa nu poate avea și integrare economică, și state individuale. Balansul acesta care durează de câteva decenii s-a epuizat ca potențial. Uniunea ori se transformă în federație – iar puterile mari ale Europei vor accepta foarte greu acest lucru –, ori va rămâne o zonă de liber schimb, o simplă piață comună. Elementul incomod și care prefigurează evoluția în direcția federală este moneda unică. Europa nu mai are cum să amâne mult timp răspunsul, dar nici nu va lua o decizie. Dacă Germania va încerca să facă unii pași în această direcție va fi acuzată că vrea să stăpânească Europa. Berlinul se află în situația paradoxală că va fi judecat aspru fie că va acționa, fie că nu va acționa. Franța are o sensibilitate cunoscută atunci când este vorba despre afectarea suveranității.

Aceasta este condiția actuală a Europei și ea pare să nu se schimbe prea curând. În centrul ei se află un război dur: cel dintre creditori și debitori. Un război nedeclarat, fără generali sau ofițeri de comandă; cele două tabere sunt unite de un lucru peste care nu se poate trece: niciuna nu poate ieși din dispută fără a fi vătămată. Nu vă temeți de prăbușire, pentru că ea nu va avea loc. Ce interes are creditorul ca debitorul să se prăbușească? Interesul lui este ca acesta să se mențină în viață pentru a se menține fie și speranța că datoria

va fi plătită. Dacă aceasta este contradicția de fond, blocajul care ține în loc Europa, atunci dintr-o asemenea situație decurg două concluzii: *criza va fi manageriată, iar nu rezolvată*. Prin urmare, chiar dacă unele dintre datele majore ale crizei vor fi depăşite (se poate relua creşterea economică, de pildă), criza va dura sub multe alte forme: „Nu trebuie să ne aşteptăm nici la un succes răsunător, nici la un eşec cataclismic, ci la prelungirea perioadei de blocaj, tergiversare şi impas”[1].

Acum Uniunea are nevoie de un moment de înțelepciune. Trebuie să se ridice deasupra disputei economice propriu-zise. Altfel, fie se va afunda fără posibilitatea de revenire, fie totul va lua forma unui război de secesiune. Din acest punct de vedere, examenul adevărat al supraviețuirii Europei este dezvoltarea periferiei. Periferia şi criza euro sunt două laturi ale aceleiaşi crize, două fațete ale aceleiaşi monede. Doar că una îmbracă o coloratură preponderent socială, iar cealaltă preponderent financiară. Ambele condiționează direct procesul de supraviețuire a Uniunii, ca Uniune a solidarității.

Uniunea Europeană a pornit la drum cu ideea fundamentală că nicio țară nu poate şi nu trebuie să devină hegemonică, că decizia strategică va trebui să fie rodul unui tip de consens la nivelul țărilor membre. Evoluțiile din ultimii ani reprezintă un indiciu că Germania ar urma un asemenea traseu. Ne aflăm în fața celei mai importante probleme a momentului în evoluția Uniunii. De voința Germaniei depind mai toate deciziile importante la nivel european. A vorbi despre Europa înseamnă, în primul rând, a vorbi despre Germania şi opțiunile sale. Indiferent că ne dăm sau nu seama de acest lucru. Un simplu amănunt, dar care nouă ni se pare grăitor. Am parcurs de curând lucrarea lui David Marsh intitulată *Europe’s Deadlock*. Deci o lucrare dedicată Europei. Am socotit de câte ori face autorul trimitere la Germania pe parcursul paginilor acestui volum. De circa 200 de ori. De câte ori face trimitere la următoarea țară cu citările cele mai frecvente (Franța)? Cam de 50 de ori. Acelaşi lucru am vrut să-l aplicăm la propria noastră lucrare. Am renunțat, în speranța că va face acest lucru cititorul. Nu este nicio îndoială că rezultatul va fi asemănător. Realitatea este că, indiferent ce temă tratezi, punctul de vedere german trebuie menționat. Dacă vorbeşti despre euro, vorbeşti în primul rând despre poziția Germaniei.

[1] David Marsh, *Europe’s Deadlock. How the Euro Crisis Could Be Solved — And Why It Won’t Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013, p. 3.

Dacă vorbeşti despre periferie, buget european, solidaritate, nu poţi face în niciun fel abstracţie de poziţia Germaniei, ca principal contributor. Temele europene conţin în momentul de faţă un tronson esenţial german.

Cu alte cuvinte, chiar dacă ne vine greu să recunoaştem, Germania îndeplineşte rolul de hegemon, fără a avea răspunderile formale ale hegemonului. Şi este bine să ne gândim de două ori la situaţia în care se află Uniunea şi zona euro. În momentul de faţă, Germania nu are niciun interes să fie hegemon. Situaţia Europei – cu adevărat critică – nu este neapărat neconvenabilă pentru Germania. Oricum, ea este arbitru. Existenţa euro lucrează pentru cei cu competitivitate ridicată. Deci în primul rând pentru Germania. Într-un articol recent, Robert D. Kaplan vorbeşte despre raporturile dintre anarhie şi hegemonie. Sistemele mari au nevoie de cineva care să conducă şi faţă de care există aşteptarea să conducă: „Când un hegemon nu conduce, acţionează irresponsabil”[1]. Semnificativă este în această privinţă poziţia exprimată de ministrul de Externe al Poloniei, care invita deschis Germania să conducă procesul de reformă la nivel european.[2] Alegerea reală pe care trebuie să o facă europenii este: fie oficializează acest rol (ataşându-i şi răspunderile de rigoare), fie consimt la o accentuare a tensiunilor, la instalarea unor evoluţii de tip haotic. Cineva trebuie să organizeze răspunsul la ghemul de probleme cu care se confruntă Uniunea. Ţara care a câştigat acest drept este Germania.

Procesul transformării Germaniei într-o putere semnificativă a lumii de astăzi a fost realizat pe parcursul unei generaţii. Statistic vorbind, o generaţie este estimată la 25 de ani. Cam atât a trecut de la reunificarea Germaniei. Interval în care au avut loc două mari încordări naţionale: modernizarea economică a fostei Germanii de Est şi lansarea, în 2003, a unui vast program de modernizare şi creştere a competitivităţii generale a ţării, intitulat *Agenda 2010*. Ambele au solicitat un mare efort financiar, o mare disponibilitate, ambele au prilejuit o mare investiţie în viitor. Ce să admiri mai întâi? Cadenţa înaintării? Voinţa de a consacra o idee? Capacitatea elitei germane de a se confunda cu vrerea unui popor şi de a-i arăta calea de a se impune? Pentru noi, acesta este lucrul cel mai impresionant. Au progresat

[1] Robert D. Kaplan, „Anarchy and Hegemony”, April 17, 2013, http://www.stratfor.com/-weekly/anarchy-and-hegemony.

[2] „Poland’s Appeal to Germany – Sikorski: German Inaction Scarier than Germans in Action”, *The Economist*, November 29, 2011, http://www.economist.com/blogs/eastern-approaches/2011/11/polands-appeal-germany.

națiunile care au avut elite valoroase, elite care nu s-au lăsat seduse de diverse „mode”, elite care au fost atașate ideii de evoluție solidă, durabilă, organică. Într-o perioadă în care procesul dezvoltării devine mai complicat, calificarea elitelor şi mai ales ataşamentul lor la cauza poporului din care s-au născut sunt definitorii. Peste toate aceste realizări, impune respectul față de sine al Germaniei şi faptul că elita germană a lucrat în această direcție. Este remarcabilă robustețea elitei financiare germane, a elitei industriale, a celei manageriale, dar, mai presus de orice, este impresionant că toate aceste grupuri de specialişti supercalificați au înțeles să slujească respectul de sine al națiunii germane, să stimuleze ambiția germană, să conserve spiritul ei de afirmare. Germania are dreptul să treacă această perioadă de 25 de ani cu litere speciale în istoria sa deloc lipsită de realizări spectaculoase.

În timp ce noi, pe parcursul aceleiaşi generații, am reuşit să distrugem o țară sub steagul unei lupte, în falset, împotriva comunismului. O epocă pe care o putem numi *epoca dezindustrializării României*. Peste ani, suntem siguri că această perioadă va fi prezentată în culori foarte sumbre. Noi nu am avut elită; noi *am avut contraelită*. Voci dominante în spațiul nostru public nu au vorbit în numele intereselor de durată ale românilor, ci au reprezentat şi personificat interesele externe în perimetrul nostru național. Care s-au aliniat modelor momentului. Care s-au situat în fruntea lor, le-au teoretizat şi au creat psihoza că cine se opune nu mai este în consens cu istoria. Unde a fost elita noastră când se desființau industrii întregi? Guvernele succesive şi-au trecut unul altuia diverse programe de „modernizare”. Modernizarea este un concept pereche cu cel al dezvoltării. Nu există modernizare fără dezvoltare. Cum să te poți moderniza dacă totul se prăbuşeşte în jur? La începutul anilor ’90 nu aveam datorii, aveam chiar excedente comerciale, dispuneam de câteva miliarde de dolari, ca rezervă sau creanțe, aveam o forță de muncă bine pregătită. Acum avem datorii să ajungă şi la nepoți, şi la strănepoți, şi nu am reuşit să ridicăm, prin efort propriu, nici măcar o singură unitate de producție modernă în aproape un sfert de secol. De viziune şi perspectivă ce să mai vorbim? Germania trece în ultimii 25 de ani două „examene” majore şi face din această țară o putere care impune nu doar în Europa, ci în lume; noi am reuşit „performanța” de a face dintr-o țară cu un considerabil potențial agricol şi industrial *o colonie model*. Este emblema adevărată a acestor ani. Coroana de lauri a clasei politice şi a contraelitei româneşti...

REAŞEZAREA LUMII DIN DECENIUL AL TREILEA

Lucrarea de față se sprijină pe ideea că deceniul de început al acestui secol prefigurează evoluția întregului veac. Ce ne-a îndreptățit să afirmăm acest lucru? Mai întâi, ritmurile de dezvoltare foarte înalte ale statelor emergente. Care au făcut ca lumea emergentă să atingă în numai 10 ani o pondere de 50 de procente în PIB-ul global – calculat pe baza puterii de cumpărare. Poate cel mai important argument: lumea emergentă beneficiază de atuuri care *nu se modifică de la un deceniu la altul*. Este alcătuită din țări mari, din țări de mărimi continentale; deține o populație numeroasă şi, în general, bine calificată; dispune de importante bogății naturale; a acumulat deja o experiență a dezvoltării în condițiile globalizării; fiecare țară din cadrul acestui adevărat pluton de state dinamice a definitivat *propria strategie de dezvoltare*, pe care criza a confirmat-o în linii mari. Cu alte cuvinte, lumea emergentă este mai bine pregătită să facă față competiției din zilele noastre. Toate acestea ne îndreptățesc să vorbim despre *tendințe de lungă durată*, care vor marca secolul, şi nu de procese alimentate de conjuncturi favorabile.

Istoria ne învață că ritmurile inegale de dezvoltare conduc la conflicte. Adevăr pe care unul dintre întemeietorii geopoliticii moderne, Halford J. Mackinder, l-a fixat în următoarea formulă: „marile războaie ale istoriei sunt rezultatul direct sau indirect al ritmului inegal de dezvoltare al națiunilor”[1]. Încetează să funcționeze acest *pattern* explicativ odată cu încheierea Războiului Rece? După opinia noastră, nu, dar el îmbracă alte forme. Confruntarea militară nu mai este actuală. Pur şi simplu, lumea nu mai acceptă conflictul militar decât ca o măsură extremă. Conflicte vor continua

[1] Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996, p. 2.

să existe, dar ele îşi vor schimba domeniul şi forma de expresie. Vor fi în esență conflicte economice (cu multele sale subdiviziuni: comerciale, financiare, de aprovizionare cu materii prime etc.) şi nu de puține ori, cu excepția celor acute, vor îmbrăca o formă *soft*, am spune „prietenoasă".

Deceniul în care ne aflăm este turbulent, dar nu seismic. Este un deceniu al reaşezărilor. În el se vor întâmpla lucruri importante, dar într-o manieră preponderent silențioasă, liniştită. Deceniul actual este asemenea unui răgaz pe care istoria îl ia înainte de altă transformare importantă.

Sunt câteva evenimente care vor marca şi vor da un relief aparte deceniului al treilea. Poate cel mai important lucru este cum se va încheia. Cu China situată pe prima poziție – detaşat pe această poziție –, deținând 27,9 procente din PIB-ul mondial, cu SUA având 18 procente şi cu zona euro care va coborî dramatic la 11,7 procente[1]. La „vârf" această ierarhie se va menține pe tot parcursul secolului. Din anii '40-'50 este posibil ca India să ocupe locul trei, deținut în prezent de Japonia.

La începutul deceniului care vine urmează să aibă loc alte două evenimente importante. Se va încheia cursa pentru calculatorul de mare viteză. O cursă cu valoare simbolică. În care – spun specialiştii – China ar avea şanse de a câştiga. Firește, SUA păstrează prima opțiune. Numai faptul că apare însă această problemă, când SUA au avut decenii la rând o supremație clară în câmpul tehnologiilor informatice, reprezintă un tip de avertisment. Tot la începutul deceniului următor, la Shanghai, se va da în funcțiune unul din cele mai moderne centre financiare din lume. Care este valoarea acestei inițiative? Consacră China ca putere financiară. Până la acea dată, se estimează că Beijingul va avea o rezervă valutară care va oscila în jurul a cinci trilioane de dolari, comparativ cu peste trei trilioane în prezent. Evenimentul marchează un moment decisiv în lansarea yuanului ca monedă internațională de schimb şi tezaurizare, alături de dolar şi euro. Comerțul cu țările din sud-estul asiatic are loc deja în yuani. Multe companii chineze şi străine au primit dreptul de a desfăşura operațiuni comerciale în moneda națională chineză. Încet, încet, această monedă se va impune şi nu este deloc exclus ca deceniul ce vine să mai consemneze o altă confruntare: *bătălia monedelor*. În sfârşit, la mijlocul deceniului care

[1] „Looking to 2060: A Global Vision of Long-Term Growth", OECD Economics Department Policy Notes, No. 15, November 2012.

vine cheltuielile militare ale Chinei – cele oficiale – vor egala cheltuielile americane în domeniu. Ceea ce înseamnă că, într-o anumită perspectivă – nu foarte îndepărtată –, puterea militară a Chinei va egala puterea militară a SUA. Prin urmare, deceniul care vine se anunță de-a dreptul tumultuos, consacrând multe dintre caracteristicile secolului în ansamblu. Pe parcursul său, se decantează liniile de forță şi se consacră *noua ierarhie economică a lumii*, cu țările emergente situate pe poziții de vârf. Cu mențiunea că de-abia de atunci încolo India începe cu adevărat să intre în scena globală, urmată de celelalte țări emergente, mai mari sau mai mici.

Reaşezări, cum se vede, spectaculoase. Vor conduce ele la conflict? Avem şi aici o particularitate importantă. Până acum, țara care se ridica bătea cu pumnul în masa celorlalte puteri, cerând un loc şi drepturile care i se cuvin. De data aceasta, China doreşte asemenea drepturi, dar răbdarea ei este de necuprins. Totul este secundar în raport cu prioritatea sa adevărată: propria dezvoltare. Dacă, de-a lungul istoriei, Rusia a cumpărat timp pentru a putea învinge în diferite confruntări militare, astăzi, China cumpără timp pentru a putea consolida forța propriei economii. De aceea, va fi cooperantă, poate chiar conciliatoare. Condițiile conflictului militar nu sunt întrunite. Lucrul care ar putea scoate China din matca ei comportamentală este doar punerea în pericol a bazinelor de aprovizionare cu materii prime şi a rutelor de transport ale acestora. Pentru că i-ar afecta propria dezvoltare, obiectivul ei totalizator.

Prin ce se diferențiază puterile lumii de astăzi? Unele au făcut un tip de selecție a elementelor care se situează la baza forței unui stat, altele o altă selecție şi o altă combinație a acestor elemente. Sunt state care au optat, în continuare, pentru un model preponderent clasic (având puterea militară drept adevărat fanion, cum ar fi SUA, Rusia); alte țări (China, Germania) au reconfigurat rapid structura de rezistență a propriei puteri în spiritul globalizării şi al noului context al dezvoltării. Ele au optat pentru export, pentru că exportul este un indicator sintetic, „adună” toate componentele activității economice şi de organizare. În plus, când piața coincide practic cu piața lumii, nu este normal să „ocupi” cât mai mult din potențialul de absorbție al întregului glob?

La mijloc este un calcul riguros, o altă lectură a realității contemporane. Lumea nu se mai cucereşte cu calul sau cu urmaşii săi moderni, ci cu

produse competitive, cu idei şi modele atractive. Poți ieşi în mult mai mare câştig având un export competitiv decât investind în modernizarea dotării militare. Atât din punctul de vedere al profitului, cât şi al imaginii. Globalizarea a redefinit importanța pilonului economic al puterii şi a propulsat competitivitatea pe primul loc în echipamentul unei economii de piață. Cu industrii competitive, cu produse solicitate la export poți cuceri nu doar piețe, ci şi adeziuni şi aprecieri din partea consumatorilor globali.

Mai este un motiv la mijloc. Puterile lumii nu mai pot, pur şi simplu, defila doar cu puterea militară, doar ca puteri hegemonice. Ele îşi construiesc o altă imagine şi vor să apară în ochii lumii ca fiind diferite. În anumite privințe, ele sunt diferite. Dețin o impresionantă putere culturală, o putere de influențare şi de convingere. Sub ce presiune are loc această adevărată schimbare la față? Analiştii vorbesc, îndeobşte, de puterea decidenților, de puterea în sensul ei clasic şi uită că epoca modernă a mai născut o putere, cu o forță de influență la fel de mare: *puterea opiniei publice*, hrănită preponderent de către presă. Prefacerea discutată mai sus a avut loc inclusiv sub constrângerea acestei noi puteri. Când vorbim de opinia publică, vorbim cu obligativitate despre *gradul de acceptabilitate* al unei măsuri, al unei politici, chiar al unei puteri sau superputeri. Democratice ori mai puțin democratice, societățile de astăzi sunt nevoite să țină seama de percepția publică, de modul în care *beneficiarul*, real sau proclamat, se raportează la tot ceea ce se întâmplă în jurul lui. Sub ochii noştri are loc o prefacere radicală a ideii de *hegemon* şi de *hegemonie*. Lumea modernă acceptă cu greu aceste idei şi practicile pe care le implică. Aşa cum cu greu acceptă ideea de conflict militar sau intervenție militară.

Toate statele importante, superputerile şi puterile semnificative au realizat acest lucru şi au încercat să se adapteze noului context. Nu toate au reuşit însă. SUA, de pildă, care dispun de cea mai impresionantă putere culturală, au făcut două erori mari, au perturbat două echilibre fundamentale. Au slăbit prea mult statul, transferând pieței şi firmelor multinaționale unele dintre prerogativele sale – ceea ce a lipsit Washingtonul de coordonarea strategică, indispensabilă oricărei superputeri; au promovat financializarea în dauna capacității productive a țării, ceea ce nu numai că a împins SUA către o direcție speculativă, dar a contribuit la descreşterea productivității. Iar productivitatea este *inima*

corpului economic al unei țări. Declinul SUA este legat mai mult decât ne dăm seama de acest indicator cheie.

Alte puteri s-au focalizat pe forța lor economică, pe capacitatea de a cuceri pieţele externe. Ca şi SUA, au înţeles puterea banului în societatea contemporană, forța de care dispun pieţele financiare. Dar au asociat strâns banul cu izvorul principal de producere a acestuia. „Tiparnița" adevărată nu este maşinăria tehnică prin intermediul căreia se tipăresc bancnotele, ci *capacitatea de producție validată de export*. Aşa au ajuns China şi Germania să dețină cele mai râvnite titluri în domeniul economic: cel de „uzina lumii" (purtat de Marea Britanie şi SUA în perioada lor de ascensiune), respectiv cel de „uzina Europei". China şi Germania au ajuns principalele exportatoare ale lumii. Pare că am intrat într-o nouă perioadă în care – emancipați într-o anumită măsură de presiunea forței militare şi a conflictelor de acest fel – ideea de dominație şi de hegemonie se estompează, în care binele şi chiar fericirea încep să fie mai echitabil distribuite pe suprafața pământului. Străpungerile economice defilează sub lozinci, precum: „modernizarea", „relansarea economică", „punerea în valoare a potențialului" etc. Toate spun că servesc interesele „ocupatului", binele şi prosperitatea lui. Să fie oare aşa?

Să insistăm asupra unei situații pe care anul 2013 a pus-o şi mai puternic în lumină. China şi Germania au, fiecare, în 2013 un surplus comercial estimat de 215 miliarde de dolari[1]. Deci numai surplusul comercial al celor două țări se ridică la aproape o jumătate de trilion de dolari. Este o expresie a competitivității economiilor respective, a forței pe care îl are exportul acestor țări. Lucru care nu trebuie trecut cu vederea. În acelaşi timp, tot cerințele unei analize obiective ne îndeamnă să privim lucrurile şi din perspectiva celorlalte țări, a comunității europene şi asiatice, pe de o parte, a comunității globale, pe de alta. Implicit, cei 500 de miliarde surplus comercial înseamnă deficit pentru alte țări, chiar condiții pentru instalarea în alte state a unei recesiuni, în orice caz îngreunarea condițiilor de relansare economică.

Martin Wolf remarcă îndreptățit că, de fapt, cele două state şi-au deposedat partenerii comerciali de cererea lor internă. Au monopolizat-o. Se instalează încet, încet, o nouă realitate economică în Europa şi în lume:

[1] Martin Wolf, „Germany is a Weight on the World", *Financial Times*, November 5, 2013.

dezvoltarea economică pe seama altora. Ceea ce literatura de specialitate numeşte *„beggar-my-neighbour" policy*. Cu toţii admirăm competitivitatea remarcabilă a Germaniei, dar nu putem să nu avem în vedere faptul că, în exportul din ce în ce mai mare al locomotivei europene, este încorporată şi slăbirea tot mai evidentă a zonei euro, exprimată în cifre: în semestrul al doilea al anului 2013, PIB-ul zonei euro se situa cu 3,1 procente mai jos decât la momentul de vârf dinainte de criză şi cu 1,1 procente mai jos chiar faţă de 2011. Când exportul trece de anumite limite, el nu doar că se face pe seama cererii interne a altor ţări, ci poate paraliza capacitatea economică, posibilităţile propriu-zise de refacere şi relansare economică ale acestor ţări. Astfel, ceea ce pare un lucru în întregime de admirat poate induce procese dureroase, poate chiar inaugura o nouă ordine a lumii bazată pe aceeaşi divizare *centru–periferie*. Cu nimic mai prejos şi mai puţin aspră decât vechea divizare, de acelaşi tip.

Întrucât lucrarea de faţă este axată în bună măsură pe ceea ce am numit crizele suprapuse ale Europei, să insistăm puţin asupra situaţiei de pe continentul nostru. De care Germania nu poate să nu ţină seama. Oriunde te-ai îndrepta în Europa, găseşti o ţară cu un trecut imperial. Grecia şi Italia, în Antichitate, Portugalia, Spania, Olanda, chiar Suedia, în zorii epocii moderne, Marea Britanie şi Franţa, în epoca modernă. În apropierea Germaniei se află Polonia, care a cunoscut şi ea o vârstă imperială, precum şi Austria, centrul unui imperiu care a cuprins mai toată Europa Centrală. Ţările cu trecut imperial din Europa sunt aproape mai numeroase decât cele fără un asemenea trecut. Evident, aceste state poartă cu ele sensibilităţi, poate chiar orgolii. În acelaşi timp, va trebui să admitem că ideea de hegemonie şi conţinutul acestui proces sunt mult mai greu acceptate pe continent. Acesta este şi unul dintre sensurile proverbului care figurează ca motto al acestei lucrări. Cucerirea este o etapă, conducerea teritoriilor „cucerite", cu totul alta. De când se ştie, lumea a trebuit mai întâi câştigată de partea unei idei, a unui proiect, a unei mize. Cu atât mai adevărat este acest adevăr astăzi şi cu atât mai evident este el în Europa.

Germania a excelat şi nu a excelat, de-a lungul vremii, în demersuri de acest tip. La întretăierea secolului al XIX-lea cu cel de-al XX-lea, Germania construise o impresionantă putere culturală, încât, cum spunea Raymond Aron, putea transforma secolul pe care tocmai l-am încheiat într-un „secol

german”. Știm ce a urmat. De această dată, Germania a cucerit Europa cu forța ei financiară: un instrument *soft*. *Soft*, în sensul că nu este violent, dar este în multe privințe mai dur şi mai înrobitor, da, mult mai înrobitor decât chiar instrumentele clasice ale cuceririi. Iată ce trebuie să înțeleagă acum Germania. Că, dacă Europa nu mai poate sta în mlaştina şi în fundătura în care se complace de câțiva ani, nici Germania nu-şi poate folosi puterea financiară redutabilă pentru *a supune* țări ale continentului. Între aceste două perspective, pur şi simplu nu există alegere!

Germania are însă alt atu, vital pentru salvarea Europei. Germania are *viziune*. Iar Europa, înainte de a avea nevoie de bani, are nevoie de o viziune coerentă privind propria dezvoltare. Până acum a dominat analiza secvențială, foarte necesară de altfel: criza grecească, periferia, criza euro, şomajul etc. S-au stins doar „incendii”. A lipsit corelarea cu analiza de ansamblu care ar fi luminat cauzele structurale ale crizei europene. În urma căreia să se creioneze un nou profil clar al Uniunii şi al viitorului ei. Urmând exemplul Germaniei, care a păstrat tot timpul o pondere a domeniilor industriale. În acest sens, am spus că un nou Plan Marshall este strict necesar Uniunii, dar este insuficient. El trebuie dublat de un *New Deal*, o nouă înțelegere între țări privind viitorul lor şi al Uniunii. De pildă, Europa spune – e adevărat, mai în şoaptă – *good-bye* solidarității! Europa nu poate evolua cu disparitățile de acum; criza euro reia şi scoate la suprafață toate greşelile de proiectare ale monedei unice şi ale Uniunii. De aceea, după aceşti ani dureroşi de criză, un fel de reproiectare a Uniunii se impune. Reproiectare care nu trebuie să aştepte încheierea crizei, ci să fie parte a ieşirii din criză.

Se schimbă vectorii puterii, dar puterea reproduce sau caută să reproducă aceleaşi raporturi de dominație. Care, în multe privințe, pot fi mai dure, mai severe, mai dominatoare. Suntem contemporani cu apariția unui nou pol de putere: opinia publică. Care presupune şi un grad de acceptabilitate din partea „supuşilor”. Aici prefacerea este reală. De aceea, dacă puterile şi superputerile globului nu vor înțelege acest lucru, estimăm că deceniul care vine va fi unul marcat nu doar de mari tensiuni, ci de o revoltă surdă, indiferent de forma ei de exprimare. Cum deceniul despre care vorbim va marca fundamental secolul, putem spune că vom trăi *un secol al instabilității*. Temerea noastră este că vom jindui după ordinea bipolară şi că ne vom rătăci printre atâtea centre de decizie, globale sau regionale.

BIBLIOGRAFIE

Admati, Anat, Hellwig, Martin, *The Bankers' New Clothes. What's Wrong with Banking and What to Do About It*, Princeton University Press, 2013.

Altman, Roger C., „The Fall and Rise of the West: Why America and Europe Will Emerge Stronger from the Financial Crisis", *Foreign Affairs*, January/February 2013.

Ash, Timothy Garton, „The New German Question", *The New York Review of Books*, August 15, 2013.

Attali, Jacques, „Understand Germany", December 10, 2010, http://blogs.lexpress.fr/attali /2010/12/12.

Baltzell, Edward Digby, *Puritan Boston and Quaker Philadelphia: Two Protestant Ethics and the Spirit of Class Authority and Leadership*, Free Press, New York, 1979.

Bauman, Zygmunt, „150 Years of German Social Democracy", *Social Europe*, Occasional Paper, October 2013.

Beck, Ulrich, „Germany Has Created An Accidental Empire", March 25, 2013, *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2013/03/germany-has-created-an-accidental-empire/.

Beck, Ulrich, *German Europe*, Polity Press, Cambridge, 2013.

Berggruen, Nicolas, Gardels, Nathan, „The Next Europe Toward a Federal Union", *Foreign Affairs*, July/August 2013.

Bergsten, Fred C., „The Coming Dollar–Euro Clash", *Foreign Affairs*, March/April 1999.

Berlin, Isaiah, *The Power of Ideas*, a selection of essays edited by Henry Hardy, Pimlico, London, 2001.

Bezemer, Dirk, „Big Finance Is a Problem, Not an Industry to be Nurtured", *Financial Times*, November 4, 2013.

Blyth, Mark, „The Austerity Delusion: Why A Bad Idea Won Over the West", *Foreign Affairs*, May/June 2013.

Bonefeld, Werner, *The Single European Currency in National Perspective*, Macmillan, London, 1998.

Boyle, David, *Broke: Who Killed the Middle Classes?*, Fourth Estate, London, 2013.

Brzezinski, Zbigniew, „Beyond Chaos: A Policy for the West", *The National Interest*, No. 19, Spring 1990.

Brzezinski, Zbigniew, *Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției*, Diogene, Bucureşti, 1995.

Buchanan, Mark, *Forecast: What Physics, Meteorology, and the Natural Sciences Can Teach Us About Economics*, Bloomsbury, 2013.

Buettner, Thies, Ochel, Wolfgang (eds.), *The Continuing Evolution of Europe*, MIT Press, Cambridge, MA, London, 2012.

Buiter, Willen, „The Terrible Consequence of a Eurozone Collapse", *Financial Times*, December 8, 2011.

Burbank, Jane, Cooper, Frederick, *Empires in the World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010.

Caldwell, Christopher, „It's No Surprise We Don't Care About a Lift in the Dow", *Financial Times*, March 9, 2013.

Carnegy, Hugh, Parker, George, Blitz, James, „Hollande Warns of EU Fragmentation", *Financial Times*, March 1, 2012.

Chaffin, Joshua, „Europe: United by Hostility", *Financial Times*, October 16, 2013.

Chang, Ha-Joon, *Samaritenii cei răi. Mitul liberului schimb şi istoria secretă a capitalismului*, Polirom, Iași.

Coffey, Dan, „Where Marx Excelled at Anticipation", *Financial Times*, November 15, 2011.

Cohn-Bendit, Daniel, Verhofstadt, Guy, *Trezeşte-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, Comunicare.ro, Bucureşti, 2013.

Collier, Paul, „Europe's Submerging Economies", *Social Europe Journal*, March 11, 2013, http://www.social-europe.eu/2013/03/europes-submerging-economies/.

Crawford, Alan, Czuczka, Tony, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013.

Crouch, Colin, *Making Capitalism Fit for Society*, Polity Press, Cambridge, 2013.

Crouch, Colin, *The Strange Non-Death of Neo-Liberalism*, Polity Press, Cambridge, 2011.

D'Azeglio, Massimo Taparelli, *I miei ricordi*, Firenze, Barbera, 1891.

Das, Arnab, Roubini, Nouriel, „A Blueprint for an Amicable Divorce Settlement", *Financial Times*, April 3, 2012.

de Voogd, Leendert, „L'europhilie en crise?", dans *L'opinion européenne en 2012*, dirigé par Dominique Reynié, Editions Lignes de Repères, Paris, 2012.

Dobrescu, Paul, „Spre un nou Tratat Maastricht!", în Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezeşte-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, Comunicare.ro, Bucureşti, 2013.

Dobrescu, Paul, Ciocea, Mălina, „Germany: Europe's China", *Romanian Journal of European Affairs*, vol. 13, no. 2, June 2013.

Dobrescu, Paul, *Lumea cu două viteze. Puterile emergente şi țările dezvoltate*, Comunicare.ro, Bucureşti, 2013.

Dobrescu, Paul, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Institutul European, Iaşi, 2010.

Duff, Andrew, „Maastricht Treaty Tested to Destruction", *Financial Times*, December 5, 2011.

Duménil, Gérard, Lévy, Dominique, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011.

Duncan, Richard, *The New Depression: The Breakdown of the Paper Money Economy*, John Wiley & Sons, Singapore, 2012.

Duverger, Maurice, *Les partis politiques*, Paris, Armand Colin, 1951.

Eichengreen, Barry, „When Currencies Collapse. Will We Replay the 1930s or the 1970s?", *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

European Union, *Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*, Communication from the Commission, November 2010.

Feldstein, Martin, „The Failure of the Euro", *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

Ferguson, Charles, *Predator Nation: Corporate Criminals, Political Corruption, and the Hijacking of America*, Crown Business, 2012.

Ferguson, Niall, *Civilization: The West and the Rest*, Allen Lane, Penguin Books, 2011.

Ferguson, Niall, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2013.

Findlay, Mark, *Contemporary Challenges in Regulating Global Crisis*, Palgrave MacMillan, 2013.

Fouskas, Vassilis K., Dimoulas, Constantine, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013.

Freeland, Chrystia, *The Rise of the New Global Super-Rich and the Fall of Everyone Else*, Allen Lane, 2012.

Friedman, George, „Geopolitical Journey: The U.S. – European Relationship, Then and Now", *Geopolitical Weekly*, September 24, 2013.

Friedman, Milton, „The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits", *The New York Times Magazine*, September 13, 1970.

Friedman, Thomas L., *The Lexus and the Olive Tree*, New York, Anchor Books, 2000.

Fukuyama, Francis, „The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?", *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

Galbraith, James K., *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2012.

Galbraith, John Kenneth, *The Culture of Contentment*, Houghton Mifflin Company, 1992.

Gat, Azar, „The Return of Authoritarian Great Powers", *Foreign Affairs*, July/August 2007.

Gideon, Rachman, „Welcome to Berlin, The New Capital of Europe", *Financial Times*, October 23, 2012.

Grant, Wyn, Wilson, Graham K., (eds.), *The Consequences of the Global Financial Crisis. The Rhetoric of Reform and Regulation*, Oxford University Press, 2012.

Habermas, Jürgen, „Democracy, Solidarity and the European Crisis", *Social Europe Journal*, May 7, 2013.

Halimi, Serge, „Tyranny of the one per cent", *Le Monde Diplomatique*, English Edition, May 2013, http://mondediplo.com/2013/05/01tyranny.

Haseler, Stephen, *Super-State: The New Europe and Its Challenge to America*, I. B. Tauris, London, 2004.

Hatch, Walter F., *Asia's Flying Geese: How Regionalization Shapes Japan*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2010.

Heathcoat-Amory, David, *Confessions of a Eurosceptic*, Pen & Sword Politics, 2012.

Heisbourg, François, „The Union at Europe's Heart Is Frayed", *Financial Times*, January 21, 2013.

Hewitt, Gavin, *The Lost Continent: The Inside Story of Europe's Darkest Hour Since World War Two*, Hodder and Stoughton, 2013.

Hoogvelt, Ankie, *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*, Palgrave, London, 2001.

International Monetary Fund, *Navigating the Fiscal Challenges Ahead*, IMF Fiscal Monitor Series, Washington, May 14, 2010.

Johnson, Lyndon B., „Annual Message to the Congress: The Economic Report of the President", February 1, 1968, http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29104#axzz2jD15cfD9.

Kaplan, Robert D., „Anarchy and Hegemony", April 17, 2013, http://www.stratfor.com/weekly/anarchy-and-hegemony.

Katzenstein, Peter J. (ed.), *Anglo-America and Its Discontents: Civilizational Identities Beyond West and East*, Routledge.

Kennedy, Paul, *The Rise and the Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987.

Kennedy, Robert F., „Remarks at the University of Kansas, March 18, 1968" (transcribed from the original recording), http://www.jfklibrary.org/Research/Research-Aids/Ready-Reference/RFK-Speeches/Remarks-of-Robert-F-Kennedy-at-the-University-of-Kansas-March-18-1968.aspx.

Kerschner, Edward M., Huq, Naeema, „Asian Affluence: The Emerging 21st Century Middle Class", Morgan Stanley Smith Barney, June 2011, http://www.morganstanleyfa.com/public/projectfiles/35257b34-b160-45e4-980d-8bca327db92b.pdf.

Keynes, John Maynard, *The End of Laissez-Faire*. *The Economic Consequences of the Peace*, Prometeus Books, 2009.

Keynes, John Maynard, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, New York, Harvest/Harcourt, 1964 (1936).

King, Mervyn, „Leaving the Old Lady", *The Economist*, June 15, 2013.

Kirkhhoff, Arendt, „A Turn for the Worse", *Financial Times*, October 12, 2011.

Krugman, Paul, „Who Was Milton Friedman?", *The New York Review of Books*, vol. 54, no. 2, February 15, 2007.

Krugman, Paul, *End This Depression Now*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2012.

Kupchan, Charles A., „The Democratic Malaise. Globalization and the Threat to the West", *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

Lippmann, Walter, *The Public Philosophy*, The New American Library, New York, 1959.

Luce, Edward, *Time to Start Thinking: America in the Age of Descent*, Little, Brown, 2012.

Macartney, Huw, *The Debt Crisis and European Democratic Legitimacy*, Palgrave Pivot, 2013.

Mackinder, Harold J., *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996.

Maddison, Angus, *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press, 2007.

Mair, Peter, *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London, New York, 2013.

Mallaby, Sebastian, „Europe's Optional Catastrophe: The Fate of the Monetary Union Lies in Germany's Hands", *Foreign Affairs*, July/August 2012.

Marrero, Pilar, *Killing the American Dream: How Anti-Immigration Extremists Are Destroying the Nation*, Palgrave Macmillan, 2012.

Marsh, David, *Europe's Deadlock: How the Euro Crisis Could Be Solved – And Why It Won't Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013.

Marsh, David, *The Euro: The Battle for the New Global Currency*, Yale University Press, New Haven and London, 2011.

May, Simon, „The Passionate European's Case for Leaving the Union", *Financial Times*, January 17, 2013.

McCormick, John, *Why Europe Matters: the Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013.

McQuaig, Linda, Brooks, Neil, *The Trouble With Billionaires: How the Super-Rich Hijacked the World (and How We Can Take It Back)*, Oneworld Publications, 2013.

Meacher, Michael, *The State We Need. Keys to the Renaissance of Britain*, Biteback Publishing, 2013.

Minerd, Scott, „Too Low for Too Long", November 15, 2012, http://guggenheimpartners.com /perspectives/macroview/too-low-too-long.

Mirowski, Philip, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, Verso, 2013.

Mittelman, James H., *Contesting Global Order: Development, Global Governance, and Globalization*, Routledge, London and New York, 2011.

Mizruchi, Mark S., *The Fracturing of the American Corporate Elite*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2013.

Moravcsik, Andrew, „Europe After Crisis. How to Sustain a Common Currency", *Foreign Affairs*, May/June 2012.

Mourlon-Druol, Emmanuel, „The Euro Crisis: A Historical Perspective", June 2011, http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU007.pdf.

Münchau, Wolfgang, „Banking Union Will Not End European Crisis", *Financial Times*, October 21, 2012.

Noah, Timothy, *The Great Divergence: America's Growing Inequality Crisis and What We Can Do About It*, Bloomsbury Press, New York, London, 2012.

Nuttall, Chris, „Battle of the Speed Machines", *Financial Times*, July 10, 2013.

O'Connor, Sarah, „UK Trade: One-Way Traffic", *Financial Times*, August 22, 2013.

Peel, Quentin, „Do Not Expect A Merkel Win To Be Europe's Game Changer", *Financial Times*, August 26, 2013.

Philip, Stephens, „Transatlantic Free Trade Promises a Bigger Prize", *Financial Times*, February 15, 2013.

Plummer, Brad, „Here Comes Mario Draghi to Save Europe… Right?", *The Washington Post*, July 26, 2012.

Polanyi, Karl, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Massachusetts, 2001.

Quinlan, Joseph P., *The Last Economic Superpower: The Retreat of Globalization, the End of American Dominance, and What We Can Do About It*, McGraw-Hill, New York, 2011.

Rajan, Raghuram, „The True Lessons of the Recession: The West Can't Borrow and Spend Its Way to Recovery", *Foreign Affairs*, May/June 2012.

Rattner, Steven, „The Secrets of Germany's Success. What Europe's Manufacturing Powerhouse Can Teach America", *Foreign Affairs*, July/August 2011.

Reinhart, Carmen M., Rogoff, Kenneth S., *De data asta e altfel*, Editura Publica, București, 2012.

Reinhart, Carmen M., Rogoff, Kenneth S., *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press, 2009.

Reynié, Dominique (ed.), *L'opinion européenne en 2012*, Editions Lignes de Repères, Paris, 2012.

Risse, Thomas, „An Emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators", paper presented to the Annual Meeting of the EUSA, March 27-30, 2003, http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/030322_europe_public.pdf.

Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, 2011.

Rose, Ghideon, „Making Modernity Work: The Reconciliation of Capitalism and Democracy", *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

Sainsbury, David, *Progressive Capitalism: How to Achieve Economic Growth, Liberty and Social Justice*, Biteback Publishing, 2013.

Sassoon, Donald, „Foreword", in Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013.

Schäuble, Wolfang, „How to Protect EU Taxpayers Against Bank Failures", *Financial Times*, August 31, 2012.

Schäuble, Wolfgang, „We Germans Don't Want a German Europe", *The Guardian*, July 19, 2013, http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jul/19/we-germans-dont-want-german-europe.

Schröder, Gerhard, „Agenda 2010 – The Key to Germany's Economic Success", *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2012/04/agenda-2010-the-key-to-germanys-economic-success/.

Sikorski, Radoslaw, „I Fear Germany's Power Less Than Its Inactivity", *Financial Times*, November 29, 2011.

Sinn, Hans-Werner, Hau, Harald, „Eurozone Banking Union Is Deeply Flawed", *Financial Times*, January 28, 2013.

Skidelsky, Robert, „Inequality is Killing Capitalism", *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2012/11/inequality-is-killing-capitalism/.

Sommer, Michael, „A Marshall Plan For Europe", May 22, 2013, *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2013/05/a-marshall-plan-for-Europe/.

Soros, George, *Financial Turmoil in Europe and the United States*, PublicAffairs, New York, 2012.

Soros, George, „The Tragedy of the European Union", September 10, 2012, http://www.georgesoros.com/interviews-speeches/entry/the_tragedy_of_the_european_union/.

Soskice, David, „Divergent Production Regimes: Coordinated and Uncoordinated Market Economies in the 1980s and 1990s", in Herbert Kitschelt *et al.* (eds.), *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*, Cambridge University Press, 1999.

Spiegel, Peter, Barker, Alex, Chaffin, Joshua, „Call for Triple A Power Core in Eurozone", *Financial Times*, November 17, 2011.

Spiegel, Peter, Barker, Alex, „A Weekend to Save the Euro", *Financial Times*, October 20, 2011.

Stiglitz, Joseph E., „Lessons from the Global Financial Crisis of 2008", *Seoul Journal of Economics*, 23 (3), 2010.

Stiglitz, Joseph E., *Freefall: Free Markets and the Sinking of the Global Economy*, Penguin Books, 2010.

Stiglitz, Joseph E., *The Price of Inequality*, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2012.

Subramanian, Arvind, „The Inevitable Superpower: Why China's Dominance Is a Sure Thing", *Foreign Affairs*, September/October 2011.

Subramanian, Arvind, „Three New Lessons of the Euro Crisis", Project Syndicate, August 21, 2013, http://www.project-syndicate.org/commentary/what-the-eurozone-crisis-has-taught-economists-by-arvind-subramanian.

Tett, Gillian, „Fixing Finance, Wall Street and the Problem of Inequality", *Foreign Affairs*, July/August 2012.

Torreblanca, Jose Ignacio, Leonard, Mark, „The Continent-Wide Rise of Euroscepticism", European Council of Foreign Relations: http://ecfr.eu/page/-/ECFR79_EUROSCEPTICISM_BRIEF_AW.pdf.

Traynor, Ian, „Crisis for Europe As Trust Hits Record Low", *The Guardian*, April 24, 2013.

Verhofstadt, Guy, *Ieşirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, Comunicare.ro, Bucureşti, 2012.

Wallerstein, Immanuel, *Sistemul mondial modern*, Bucureşti, Meridiane, 1992.

Williamson, John, „The Impact of the Financial Crisis on Development Thinking", Max Fry Annual Lecture, University of Birmingham, October 13, 2010; http://www.iie.com/-publications/papers/williamson20101013.pdf.

Wolf, Martin, „Germany is a Weight on the World", *Financial Times*, November 5, 2013.

Wolf, Martin, „Germany's Strange Parallel Universe", *Financial Times*, September 25, 2013.

Wolf, Martin, „Mervyn King Has Lunch with the FT: Interview Transcript", *Financial Times*, July 5, 2013.

Wolf, Martin, „The Fed Is Right to Turn On the Tap", *Financial Times*, November 9, 2010.

Wolf, Martin, „The Perilous Journey to Full Recovery", *Financial Times*, January 30, 2013.

Zingales, Luigi, „German Banks on Top", July 18, 2013, http://www.project-syndicate.org/commentary/germany-s-taxpayers-finance-german-banks--mistakes-by-luigi-zingales.

* * *, „Autumn Renewal? Having Survived a Difficult Month, the Euro Zone Is Grappling with Its Taboos", *The Economist*, September 15, 2012.

* * *, „Charlemagne: Hobbling Behind America. The Euro Zone's Long Road to Recovery – or Decline", *The Economist*, May 25, 2013.

* * *, „Charlemagne: Waiting for Angela. The German Chancellor Has Big Decisions to Make, But Will Take Her Time", *The Economist*, September 28, 2013.

* * *, „Draghi Braves Berlin Bear Pit to Defend ECB's Bond-Buying Scheme", *Financial Times*, October 25, 2012.

* * *, „Economic Downturn Widespread Among States in 2009", BEA news release, November 18, 2010, http://www.bea.gov/newsreleases/regional/gdp_state/gsp_newsrelease.htm.

* * *, „EU Hawks Win Long-Term Budget Cut", *Financial Times*, February 9/10, 2013.

* * *, „Europe's Achilles Heel", *The Economist*, May 12, 2012.

* * *, „Exclusive Interview: Jürgen Trittin On Angela Merkel's European Policy And The Future Of Europe", August 3, 2013, *Social Europe Journal*, http://www.social-europe.eu/2013/03/exclusive-interview-jurgen-trittin-on-angela-merkels-european-policy-and-the-future-of-europe/.

* * *, „GDP per inhabitant ranged from 28% of the EU27 average in Severozapaden in Bulgaria to 343% in Inner London", Eurostat news release, February 24, 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-24022011-AP/EN/1-24022011-AP-EN.PDF.

* * *, „Germany Must Lead or Leave: George Soros' Plan to Save the Euro – Part 3: How We Got Here", Spiegel Online, September 11, 2012, http://www.spiegel.de/international/europe/george-soros-on-the-euro-crisis-germany-must-lead-or-leave-a-855270-3.html.

* * *, „Germany, Europe's Reluctant Hegemon", *The Economist* (Special Report), June 15-21, 2013.

* * *, „Greek Economy to Shrink 5%", *Financial Times*, April 25, 2012.

* * *, „Hobbling Behind America: The Euro Zone's Long Road To Recovery – Or Decline", *The Economist*, May 25, 2013.

* * *, „If Europe's Economies Are To Recover, Germany Must Start The Lead", *The Economist*, June 16, 2013.

* * *, „Looking to 2060: A Global Vision of Long-Term Growth", OECD Economics Department Policy Notes, No. 15, November 2012.

* * *, „New Record: Federal Reserve Owes More Than $2 Trillion in US Debt", August 20, 2013, http://rt.com/usa/fed-reserve-two-trillion-747/.

* * *, „Poland's Appeal to Germany – Sikorski: German Inaction Scarier than Germans in Action", *The Economist*, November 29, 2011, http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/11/polands-appeal-germany.

* * *, Standard Eurobarometer 76, Autumn 2011, Public Opinion in the European Union: First Results, December 2011.

* * *, Standard Eurobarometer 79, Spring 2013, Public Opinion in the European Union: Tables of Results, May 2013.

* * *, „State of the Union 2012: full transcript of President Obama's speech", guardian.co.uk, January 25, 2012, http://www.guardian.co.uk/world/2012/jan/25/state-of-the-union-address-full-text.

* * *, „The Driver and the Passenger", *The Economist*, October 15, 2013.

* * *, „The Great Deceleration", *The Economist*, July 27, 2013.

* * *, „The Holy Roman Empire: European Disunion Done Right", *The Economist*, December 22, 2012.

* * *, „The Nationalisation of Markets: The Rise of the Financial-Political Complex", *The Economist*, May 20, 2012.

* * *, „The Sleep Walkers: In the Eurozone, Desperately in Need of a Boost, No News is Bad News", *The Economist*, May 25, 2013.

* * *, „Transformations et diversité du capitalisme. Entretien avec Robert Boyer", *Esprit*, Novembre 2009.

* * *, „Verbatim of the Remarks made by Mario Draghi. Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank, at the Global Investment Conference in London: 26 July 2012", http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html.

* * *, „Voters Versus Creditors: Market Discipline Works When Other Controls Fail", *The Economist*, November 19, 2011.

* * *, „When Giants Slow Down", *The Economist*, July 27, 2013.

INDEX

A

Adenauer, Konrad, 222, 280
Admati, Anat, 85-86
Africa, 31, 116, 249
Africa de Sud, 14, 25
Akamatsu, Kaname, 175
Altman, Roger C., 151-152, 154
America de Sud, 249
America Latină, 30, 58
Andersen, Hans Christian, 85
Arabia Saudită, 14
Aron, Raymond, 169, 290
Ash, Timothy Garton, 162-163, 165, 187
Asia, 17-19, 25, 31, 102, 105, 107, 116-117, 175-176, 205, 224, 249
Attali, Jacques, 177

B

bailout, 51, 70, 73-74, 86, 133, 153, 157-158, 162, 183, 194, 199, 224, 236, 239, 257, 260, 272
Baltzell, Edward Digby, 123
Banca Centrală Europeană (BCE), 84, 153, 155-157, 159, 190, 198, 237, 242, 261
Bank of England, 71, 53, 84, 86, 230
Barker, Alex, 254-255, 278
Barroso, José Manuel, 173, 210, 274-275
Bauman, Zygmunt, 131, 134
Beck, Ulrich, 163, 179, 180, 194
Bentley, 64
Berggruen, Nicolas, 168, 188, 223-224
Bergsten, Fred, 228
Berlin, 161-162, 167-168, 176, 180, 186, 203, 224, 236, 280-281
Berlin, Isaiah, 120-121
Berman, Sheri, 127
Bernanke, Ben, 23, 156
Beveridge, William, 45
Bezemer, Dirk, 69-70
Blyth, Mark, 45, 179
Boston, 123
Boyle, David, 96, 103
Brazilia, 15, 17, 25, 31, 73, 107, 131, 233, 250
BRIC, 14-15, 25, 113, 116
Brooks, Neil, 95
Brown, Gordon, 55
Bruxelles, 161-162, 214, 271
Brzezinski, Zbigniew, 217
bubble, 12, 59, 68-69, 104, 232
Buchanan, Mark, 83-84
Buettner, Thies, 143
Buiter, Willen, 251
Bulgaria, 176, 233, 268-269
Bundesbank, 53, 178, 183, 203, 230, 236
Burbank, Jane, 27
Bush, George W., 34
Bush, George H. W., 34

C

Caldwell, Christopher, 239
Canada, 51, 167, 170, 253
Chaffin, Joshua, 254-255, 273
Chang, Ha-Joon, 116
China, 13-15, 16-18, 25, 30, 48, 50, 73, 89, 105-106, 111, 114, 116, 147,

170, 179, 187, 215, 224, 228, 233, 250, 251, 286-287, 289
Chrysler, 70
Citibank, 84
clasa de mijloc, 89, 91, 93-95, 96-98, 100-105, 131, 171
Clinton, Bill, 27, 34, 68, 228
Coffey, Dan, 79
Cohn-Bendit, Daniel, 140, 183, 235
Colbert, Jean-Baptiste, 116
Colin, Crouch, 34, 36-37, 134
Collier, Paul, 251-252
complexul financiaro-politic, 77-82, 87, 132
Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului, 139
confruntarea dintre capitalisme, 109-112
Consensul de la Washington, 27, 29-31, 52, 168
Cooper, Frederick, 27
Coreea de Sud, 117, 206
Crawford, Alan, 147, 164, 172, 176, 216, 223
criza euro, 12, 140, 143, 153, 160, 186, 194, 225-227, 229-230, 232, 241-242, 245-247, 251, 253, 272, 282, 291
criza grecească, 155, 190-194, 240, 256-262, 291
criza lumii dezvoltate, 12-13, 23-33, 140
crizele suprapuse ale Europei, 12, 25, 225, 279, 290
Czuczka, Tony, 147, 164, 172, 176, 216, 223

D

d'Estaing, Valéry Giscard, 204
da Silva, Luiz Inácio Lula, 131
Das, Arnab, 249
Davignon, Étienne, 104, 195
de Gaulle, Charles, 280
de Voogd, Leendert, 267
dezvoltare bazată pe export, 107
Dimoulas, Constantine, 20, 192, 257, 259
Dobrescu, Paul, 111, 179, 183, 196, 240
Draghi, Mario, 153, 157, 198
dublul privilegiu, 204-205
Duff, Andrew, 241
Duménil, Gérard, 38, 124
Duncan, Richard, 58
Duverger, Maurice, 128
Dyer, Geoff, 105

E

Eichengreen, Barry, 54
elita corporatistă, 121-123
Elveţia, 66-67
Estonia, 267-269
Eurogrup, 143
eurooptimism, 267-270, 272-274
euroscepticism, 213, 217, 222, 229, 270-275
„exorbitantul privilegiu", 76, 204-205

F

Feldstein, Martin, 82, 257-258
Ferguson, Charles, 81-82
Ferguson, Niall, 75, 77, 129
financializare, 12-13, 53-88, 132, 149, 192-193, 217, 288
financializare-dezvoltare, 131-135
Findlay, Mark, 83
flying geese, 175
FMI, 32, 117, 152, 153, 206, 208-209, 257, 259-261
Ford, 70
Forumul Economic Mondial de la Davos, 83
Fouskas, Vassilis K., 20, 192, 257, 259
Freeland, Chrystia, 102
Friedman, George, 279-280
Friedman, Milton, 34-36, 47
Friedman, Thomas L., 43
Fukuyama, Francis, 93, 97

G

Galbraith, James K., 80-81, 103-104
Galbraith, John Kenneth, 200
Gardels, Nathan, 168, 188, 223-224
Garten, Jeffrey, 27
Gat, Azar 50, 170
Geithner, Timothy, 77

General Motors, 70
Germania, 14, 27, 50-51, 53, 61, 67, 85, 104, 117, 128, 132-133, 140, 143, 146, 155, 158-159, 162, 164-172, 174-189, 193, 195, 197, 199, 201-206, 208-209, 211, 213, 215, 217, 222-224, 226, 234-238, 241, 246-247, 259, 266, 268-269, 271, 279, 281-284, 287, 289-291
Gideon, Rachman, 162
Glass-Steagal Act, 61, 68
Grant, Wyn, 60
Grecia, 159, 162, 166-167, 189-194, 199, 205, 209, 219, 240-241, 251-253, 256-262, 266-269, 290
Greenspan, Alan, 27, 59, 112

H

Halimi, Serge, 94
Hamilton, Alexander, 34
Hatch, Walter F., 175-176
Hau, Harald, 160
Hayek, Friedrich, 34, 45
Heathcoat-Amory, David, 229
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 39
Heisbourg, François, 280
Hellwig, Martin, 85-86
Henkel, Hans-Olaf, 197
Hobson, John, 45
Hong Kong, 65
Hoogvelt, Ankie, 26-27
Huq, Naeema, 105

I

India, 15-17, 25, 72, 105, 221, 233, 250-251, 286, 287
Indonezia, 14, 16-17
industrializare prin înlocuirea importurilor cu producția internă, 107-109
industrii *vs.* servicii, 64, 67, 72, 178, 210, 220
inegalitate, 15, 45, 80, 83, 89-106, 131-132, 239, 275
inteligheția, 120-121
Irlanda, 152, 159, 166, 190-191, 240, 251, 266, 268-269
Italia, 11, 133, 141, 159, 162, 166, 190, 217, 240, 247, 251-253, 257, 262, 268-269, 271, 290

J

J.P. Morgan, 83-84
Japonia, 27, 50, 65, 133, 166, 170, 175, 195, 205, 233, 286
Jintao, Hu, 186
Johnson, Lyndon B., 57
Junker, Jean-Claude, 143

K

Kaplan, Robert D., 283
Katzenstein, Peter J., 29
Kennedy, Paul, 108, 173-174
Kennedy, Robert F., 92
Kerschner, Edward M., 105
Keynes, John Maynard, 24, 35, 45, 242
King, Mervyn, 13, 71-72, 82, 86
Kirkhhoff, Arendt, 264
Kohl, Helmuth, 164, 231
Krugman, Paul, 23-24, 35, 83, 181-182, 191, 242
Kupchan, Charles A., 24, 52, 250

L

Lagarde, Christine, 133
laissez-faire, 36, 40, 45, 128
Landesbank, 158
Leeds University Business School, 79
Legea Dodd-Frank, 133
Lehman Brothers, 12, 23, 34, 155-156, 200
Leith, William, 83
Leonard, Mark, 271
Lévy, Dominique, 38, 124
Lippmann, Walter, 124
Locke, John, 45
Luce, Edward, 27-28, 34
lumea emergentă, 14, 49, 116, 129, 146-147, 166-167, 173, 187, 210, 215-216, 221, 233, 250-252, 285-287

Luther, Martin, 36

M

Macartney, Huw, 207-208
Mackinder, Halford J., 285
Madagascar, 253
Maddison, Angus, 18-19
Madrid, 162
Mair, Peter, 100
Mallaby, Sebastian, 71, 156, 189, 202
Malta, 267
Mann, Thomas, 163
manufacturing, 71, 131-132, 174, 178, 210, 216, 220
Marea Britanie (Regatul Unit, Anglia), 12, 27, 33, 35, 53, 59-61, 64, 66-67, 69, 73, 76, 95, 109, 115, 132-133, 144, 152, 166, 168, 174, 193, 208, 213, 215, 217, 229, 235, 243, 247, 262, 267-269, 271, 281, 289, 290
marea divergență, 92-96
Marrero, Pilar, 119
Marsh, David, 142-143, 164, 166, 178, 231, 235, 237, 282
Marx, Karl, 79, 294
May, Simon, 161
McCormick, John, 142, 145-147, 229, 240
McQuaig, Linda, 95
Meacher, Michael, 33, 55-56, 59, 66, 72
Merkel, Angela, 144-147, 155-156, 160, 162, 164, 172, 176, 187, 210, 216, 241, 243, 275
Mexic, 16, 25, 113
Mill, John Stuart, 45
Mishkin, Frederic, 82
Mittelman, James H., 47
Mizruchi, Mark S., 121, 124
modele de dezvoltare, 31, 107-118, 129, 135, 139, 144, 170, 180-181, 182, 186, 209-212, 216-217, 230, 234
Monet, Jean, 146
monetarism, 36-37
Moravcsik, Andrew, 236
Mourlon-Druol, Emmanuel, 245

N

neoliberalism, 33, 36-40, 43, 56, 63, 73, 86, 98-99, 102, 123-124, 133-134, 150, 201, 232, 209-210
Nixon, Richard 57
Noah, Timothy, 94-95
Nuttall, Chris, 65

O

O'Connor, Sarah, 168
Obama, Barack, 34, 70-71
Ochel, Wolfgang, 143
OECD, 14, 17, 104, 114, 147, 286

P

paradigma economică bazată pe credit, 56-59, 60-62, 68-69, 73, 79, 81, 92, 152, 196, 241, 261
Parker, George, 163, 260
Peel, Quentin, 163, 186
periferie, 11, 41, 52, 192, 203, 205, 249-253, 255, 261-262, 266-267, 271, 277-278, 283, 290
periferie financiară, 11, 141, 206, 258-259, 262
Petru cel Mare, 19
Philadelphia, 123
Piața Comună, 11, 139, 141, 180, 228,
Pinochet, Augusto, 37
Planul Marshall, 217-218, 260
Planul Marshall 2 (un plan Marshall pentru Europa), 157, 218-220, 279, 291
Plummer, Brad, 153
Polanyi, Karl, 128
Polonia, 113, 175-176, 214, 268-269, 271, 290
populism, 99-102, 272, 275
Portugalia, 159, 162, 166-167, 189-190, 193, 205, 251-253, 258, 268-269, 290
pregătire internă a dezvoltării, 31, 250-253, 277, 284-285, 287
Prodi, Romano, 172, 223
Prusia, 174-175

Q

Quinlan, Joseph P., 146

R

Rajan, Raghuram, 93
Rattner, Steven, 167
Război Mondial, al Doilea, 27, 36, 57, 128, 134, 217, 228, 237
Război Mondial, Primul, 169
Războiul Rece, 13-15, 26-28, 47, 49-50, 107, 109, 128-129, 132, 134, 170, 172, 174, 247, 285
RDG, 168, 177, 188
Reagan, Ronald, 33, 43
Reinhart, Carmen M., 74
relația stat-dezvoltare, 43-52
renaționalizarea deciziei politice, 212, 276-277
Rezervele Federale (SUA), 23, 53, 57-58, 153, 156-157
Ricardo, David, 34, 45
Risse, Thomas, 263
Rodrik, Dani, 30, 46, 107, 252
Rogoff, Kenneth S., 74, 151
România, 11, 32, 176, 194, 214, 268-269
Rose, Ghideon, 127
Roubini, Nouriel, 249
Royal Bank of Scotland, 13
Rubin, Robert, 27
Rusia, 14, 19, 25, 50, 65, 120, 128, 170, 176, 223, 233, 287

S

Sachs, Goldman, 84
Sachs, Jeffrey, 30-31
Sainsbury, David, 67
Sassoon, Donald, 20, 257
Schäuble, Wolfgang, 183, 242
Schröder, Gerhard, 134-135, 154, 156, 169, 188, 238
Schumpeter, Joseph, 34, 45
secolul lumii emergente, 11-20, 51, 129
Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, 174
sfera publică europeană, 263-265, 275-279
Sikorski, Radoslaw, 184
Sinn, Hans-Werner, 160
Skidelsky, Robert, 93
Slovacia, 176, 267-269
Slovenia, 267-269
Smith, Adam, 34, 36
Snell, Addison, 65
solidaritate, 11, 127, 141, 175, 180, 186, 194, 211, 213-214, 225, 230, 234, 240, 244, 262, 281-283, 291
Sommer, Michael, 157
Soros, George, 59, 155, 202-204, 231-232, 241
Soskice, David, 67
Spania, 35, 94, 159, 162, 166, 189, 191, 205, 219, 240, 251-253, 257-258, 266, 268-269, 271, 290
Spiegel, Peter, 254-255, 278
Steinbruck, Peer, 146
Stephens, Philip, 19
Stiglitz, Joseph, 24, 34, 77, 93-95
Stockholm International Peace Institute, 193
Strange, Susan, 29
Stubb, Alex, 254
SUA, 12-13, 17-19, 23, 25-34, 38-41, 43, 47-49, 50-51, 53, 56-58, 60-61, 65, 68, 70, 73-77, 80-82, 89, 91, 94-95, 98, 102, 108-111, 113, 115, 119-120, 124-125, 130-133, 142, 146-148, 150-152, 157-159, 166-167, 170, 172, 175, 191, 193, 195, 197, 200, 204, 208, 210, 215-218, 224, 227-228, 232, 240, 286-289
Subramanian, Arvind, 89, 106, 204-205
Suedia, 51, 66-67, 102, 167, 210, 266, 268-269, 290
Summers, Larry, 27, 82, 102

T

Taparelli D'Azeglio, Massimo, 262
Tett, Gillian, 81
Thatcher, Margaret, 33, 64, 145
Torreblanca, Jose Ignacio, 271
Tratatul de la Maastricht, 139, 177, 228, 232, 241, 261

Traynor, Ian, 275
Trichet, Jean-Claude, 84
Tsipras, Alexis, 239
Turcia, 14, 16, 25, 31, 73, 107-108, 113, 250

U

Ungaria, 175-176, 268-269
Uniunea bancară, 159, 203, 240-245
Uniunea Europeană, 11-12, 18-19, 65, 76, 110, 141, 155, 162, 173-175, 177, 180, 182, 184, 198, 216, 228, 236, 249, 251, 258, 260, 271-272, 282
Uniunea monetară, 166, 172, 203, 205, 228, 230-231, 236, 241
Uniunea Sovietică, 111, 173, 215, 228

V

Verhofstadt, Guy, 99, 133-134, 140, 149, 183, 235
von Mises, Ludwig, 45

W

Wall Street, 16, 60, 80, 94, 98
Wallerstein, Immanuel, 250
Warner, Andrew, 30
Williams, Raymond, 132
Williamson, John, 30, 109
Wilson, Graham K., 60

X

Xiaoping, Deng, 14, 112

Z

Zidul Berlinului, 18, 34, 161
Zingales, Luigi, 158-159
zona euro, 11-12, 17-18, 141, 151-153, 156, 158, 180, 185-186, 189, 191, 198, 202-203, 220, 222, 241-244, 245, 249, 252-258, 262, 271, 281, 283, 286, 290

ABSTRACT

This work has two separate levels of analysis. One focuses on what we might call Europe's superposed crises: the Euro crisis, the sovereign debt crisis, the emergence of the financial periphery, and the crisis of solidarity, as an essential dimension of the development model put forward by the EU. The book sets out from the premise that it is not possible to explain the European crisis convincingly unless one first presents and examines the crisis of the developed world, and not only for the obvious reason that Europe is a very important part of that world, a symbol of it. Both the crisis that broke out in the USA and the one that is gripping Europe have features in common. Both crises are financial crises and they arose against the backdrop of an increasingly pronounced tendency towards the financialisation of economic life. At the core of the crisis lies the banking crisis. Here, things seem to be carbon copies of each other. There are differences that ought not to lead us astray: in America the form in which the crisis surfaced was the real-estate bubble, in Europe it was the "sovereign debt" crisis. The hyphen linking the two is the *banking crisis*, which is the constant element and in fact the real cause of the crisis.

Consequently, the book has two main sections. In the first part there is a discussion of the crisis of the developed world, processes and tendencies, such as financialisation, the shrinking of the middle class, the accentuation of social inequality, the decline of the role of the elites, all of which lead to the central question: can we still speak of a capitalist society in the sense in which we understood the term up until only recently? Or are the transformations so profound that we find ourselves faced with a shift in the identity of capitalist society? The volume's answer to the latter question is yes: neoliberal capitalism is clearly different from classic capitalism, both in regard to its model of development and the social forces meant to drive social progress. We are dealing with an overall reconfiguration of the structure of developed society.

The second part is dedicated to Europe and its superposed crises. Naturally, this part employs the conceptual apparatus developed in the first part. The relationship with the periphery, the Euro crisis, and the widening of gaps within the Union, even at its summit, are all facets, "layers" of a structural crisis that has gripped Europe. They cannot be separated from each other. Each such crisis is given a self-contained chapter, in order to better understand what is happening in the European Union today. The superposition of these crises has created a far more complex situation. The crises interpenetrate and lead to the European crisis, to which there is seemingly no end in sight.

In the view put forward by the book, the EU also displays another, little grasped, peculiarity. It is a structure that has had four "births". Two were "official" and two were "unofficial", but no less important. Each has resulted in the emergence if not of "another Europe" then at least a *different Europe*. The first such birth took place in 1951 and led to the creation of the Common Market and then the European Union. The project adopted by "the six" gained credence. It gained credence because it stimulated growth, promoted a democratic system and created a new pole of global power. The Union's attractiveness is tied to all these achievements.

The second "birth", likewise official, was brought about by the Maastricht Treaty, signed in 1992, and its principal decision: the creation of a single currency. The moment represented a kind of coronation and, at the same time, a powerful re-launch of Europe. The world's second economic power had created its own currency, a tool of influence without which a power is ultimately unable to exercise its power (just as it cannot assert its power unless it has its own means of defence). The crisis of the developed world has, since 2010 – and therefore since its second phase – taken one form in particular: the *crisis of the Euro*. Naturally, this second birth, as a result of which we now live in a different Europe, is analysed separately.

The book also examines the two "unofficial" births. The first of these was the re-unification of Germany. Through this political process, Germany, already Europe's strongest economy, became even stronger. Europe's "locomotive" consolidated its position not merely as Europe's first economic power, but as a power that *left the rest of the continent behind*. Today, we quite simply cannot understand the Union's decisions unless we take into account Germany's position. For this reason, the work examines at length this change in Germany's status and the development of its positions over the last twenty-three years. In the specialist literature in particular, there has not been any serious examination of the impact of Germany's unification on the Union.

The second unofficial "birth" was the massive expansion of 2004, whereby the Europe of the fifteen became the Europe of the twenty-five (and a few years later the Europe of the twenty-seven). Was such an expansion opportune? From the geo-political point of view the answer is undoubtedly yes. The Union *recovered the continent*. As long as the Union expanded within Europe's most developed perimeter, there were no major problems. But when it expanded to regions with a different "level of development", problems began to emerge. First of all there appeared a problem paradoxical for an organisation with the Union's declared aims: the problem of the *periphery*. This was to become a long-term cause of suffering for the Union. The conjunction of the crisis and the single currency gave rise to an alarming expansion of the periphery and led to the emergence of a new reality and a new concept: the *financial periphery*. The emergence of the periphery redefines the whole life of the Union and, above all, it couches in new terms one of its founding ideas: *solidarity*.

The second level of analysis is expressed in the very title of the book: *A Decade to Last a Century: The Century of the Emerging World*. The book rests on the idea that the first decade of this century prefigures the evolution of the whole century. How can such a claim be justified? Firstly by the very fast rates at which the emerging states are developing. In just ten years they have enabled the emerging world to achieve fifty per

cent of world GDP at purchasing power parity. Perhaps the most important argument is that the emerging world has a number of advantages that *do not change from one decade to another*. It is made up of large countries, the size of continents; it has a numerous and mostly well-qualified population; it has significant natural resources; it has already accumulated experience of development in the context of globalisation; each country within this platoon of dynamic states has perfected its *own development strategy*, which the crisis has broadly confirmed; in other words, the emerging world is better prepared to cope with today's competition. All the above enable the author to speak of *long-term trends*, which will mark the century, rather than processes fuelled by favourable conjunctures.

The first decade of the century started out at an insane rate, with a speed of progress that changed the world within a very few years. The developed world's rates of development are expected to ease off, but on average they will still be double those of the developed world. This means that the gaps between the developed and the emerging world will continue to decrease. The century in which we find ourselves will witness the emergence of a new political reality: *the era of the emerging world*.

In the final years of the decade the crisis came, another moment of selection for the accumulations achieved over time. What did the crisis represent? It was a true test of what had occurred thitherto. Like a supreme court sitting in judgement on the process of development, the crisis made its ruling on the evolutions that had taken place in the previous decade and even the broader post-Cold War period. The crisis gave a pass to the countries included within the BRIC acronym, the emerging nations, in general. These had been less affected by the crisis. After 2009, they resumed their growth.

The author stresses that the decade that recently came to an end should not be judged only via the multitude of transformations that took place during it. The decade and the transformations it imposed inaugurated *long-term trends*. Only as the years pass will we be able to understand that we were contemporary with transformations that we were unable at the time to perceive to their full extent, with transformations that brought about new evolutions and new balances. In the specialist literature there is a debate as to whether the twenty-first century will be another American century or else a Chinese or Asian one. The present work supports the idea that it will be a *century of the emerging world*. Naturally, Asia is a symbol of that world. It remains to be seen whether the symbol will cover and speak on behalf of a world that is now being born or whether it will merely be its most dynamic part, recognised as such.

The book emphasises the idea that the decade in which we find ourselves is turbulent, but not seismic. It is a decade of realignments. During its course, major things will take place, but mainly in a quiet way: the realignments following the crisis and the passing of the baton between countries, groups of countries and even global regions will continue, but in a gradual way. The current decade is history's respite before new tensions and seismic transformations. If the first decade prefigured the century's overall evolution, the third will trace the lines of force and establish the *world's new economic hierarchy*, with the emerging countries placed at the top.

By the end of the next decade, China will account for twenty-eight per cent of global GDP, the US eighteen per cent, and the Euro zone twelve per cent. This is the new positioning of the poles of power in the century that has just begun.

RÉSUMÉ

Cet ouvrage propose deux axes d'analyses, sous-tendu chacun par deux prémisses différentes, respectivement a) l'Europe est en train de vivre des crises superposées et b) la première décennie du XXIe siècle préfigure l'évolution de tout le siècle.

Le premier axe aborde effectivement ce qu'on pourrait appeler les crises superposées de l'Europe : la crise de l'euro, la crise des dettes souveraines, l'émergence de la périphérie financière et la crise de la solidarité – cette dernière étant une composante essentielle du modèle de développement proposé par l'UE. Le livre part de la prémisse selon laquelle il est impossible d'expliquer de manière convaincante la crise européenne si l'on n'examine pas d'abord la crise du monde développé – et cela n'est pas uniquement lié au fait que l'Europe en est une partie très importante et un des symboles. La crise qui s'est déclenchée aux États-Unis et celle qui s'est installée en Europe présentent des traits communs. Dans les deux cas, il s'agit de crises financières, nées dans un contexte de plus en plus marqué par une tendance à financiariser la vie économique ; dans les deux cas, c'est bien la crise bancaire qui est au centre, et de ce point de vue les similitudes sont remarquables. Des différences existent également, comme par exemple le fait qu'en Amérique la crise s'est manifestée sous la forme de la *bubble* immobilière, alors qu'en Europe, elle a pris la forme des « dettes souveraines ». Leur point commun est représenté par *la crise bancaire*, soit l'élément constant et, en réalité, la véritable cause des deux crises.

Par conséquent, ce premier axe se compose de deux volets principaux. Le premier volet aborde la crise du monde développé, par le biais de processus tels que la financiarisation, le déclin de la classe moyenne, la hausse de l'inégalité sociale, le déclin du rôle des élites, qui conduisent tous à la question centrale : peut-on encore parler de société capitaliste, au sens où l'on entendait jusqu'il y a peu, ou bien assiste-t-on à un véritable changement d'identité de celle-ci ? L'ouvrage répond affirmativement à cette dernière question, le capitalisme néolibéral se différenciant nettement du capitalisme classique, tant pour ce qui est du modèle de développement, que pour des forces sociales censées assurer le progrès social. On a effectivement affaire à une reconfiguration d'ensemble de la structure de la société développée.

Le deuxième volet porte sur l'Europe et sur ses crises superposées. Bien évidemment, on convoque ici l'appareil conceptuel exposé dans la première partie de l'ouvrage. La relation à la périphérie, la crise euro, la hausse des écarts entre les pays de l'UE, voire même entre ses pays les plus développés – voilà autant de visages ou d'« étages » d'une crise structurale qui s'est emparée de l'Europe. On ne peut pas les séparer. Chacune de ces

crises est abordée dans des chapitres à part entière, pour mieux comprendre ce qui se passe aujourd'hui dans l'Union européenne. Leur superposition a engendré une situation bien plus complexe. Les crises s'interpénètrent et conduisent à la crise européenne, qui n'en finit pas de finir.

Selon l'auteur de l'ouvrage, l'UE présente une autre particularité, peu remarquée. Effectivement, sa construction a bénéficié de quatre « naissances », dont deux « officielles » et deux « non officielles », tout aussi importantes les unes que les autres. Chacune d'entre elles a été à l'origine sinon d'une « autre Europe », surêment d'une *Europe différente*. La première « naissance » remonte à 1951 et a débouché sur la création du Marché commun et ensuite de l'Union européenne. Le projet adopté par « les six » a porté ses fruits, pour avoir stimulé la croissance, promu un système démocratique et favorisé l'émergence d'un nouveau pôle de puissance mondiale. L'attraction qu'exerce l'UE vient de toutes ces réussites.

La deuxième « naissance », toujours officielle, est marquée par le Traité de Maastricht et par sa principale décision : l'adoption de la monnaie unique. Le Traité a représenté à la fois un couronnement et une forte relance de l'Europe. La deuxième puissance économique du monde créait ainsi sa propre monnaie, autrement dit un instrument d'influence en l'absence duquel une puissance n'est pas une puissance (au même titre que sa propre capacité de se défendre). À partir de 2010, c'est-à-dire dans sa deuxième partie, la crise du monde développé a pris une forme de prédilection : la crise euro. Il est donc tout à fait logique qu'on réserve une analyse à part entière à cette deuxième naissance, en vertu de laquelle l'Europe où nous vivons aujourd'hui jours est différente.

L'ouvrage présente également les deux naissances « non officielles ». La première, c'est la réunification de l'Allemagne. À la suite de ce processus politique, l'Allemagne, la « locomotive » de l'Europe, est devenue encore plus puissante. Elle a consolidé sa position, pour devenir une *puissance qui se détache nettement par rapport aux autres pays du continent*. Il est simplement impossible de nos jours de comprendre les décisions de l'UE si l'on ne prend pas en considération la position de l'Allemagne. C'est pourquoi l'ouvrage traite largement de ce changement intervenu dans le statut de ce pays et de la manière dont sa position a évolué les 23 dernières années, d'autant que la littérature spécialisée ne s'est pas penchée de manière systématique sur l'impact que la réunification de l'Allemagne a eu sur l'UE.

La deuxième « naissance » non officielle de l'UE est représentée par l'élargissement massif de 2004, suite auquel l'Europe des 15 est devenue l'Europe des 25 (et dans peu de temps l'Europe des 27). Cet élargissement a-t-il été opportun ? Du point de vue politique, oui indéniablement ! L'Union *a récupéré le continent*. Aussi longtemps que l'élargissement a concerné les pays les plus développés de l'UE, il n'a pas soulevé de problèmes majeurs. Par contre, lorsqu'il s'est étendu à des régions moins développées, les problèmes ont commencé à surgir. Le premier a été le problème de la *périphérie*, qui est paradoxal pour une construction animée par les buts déclarés de l'Union et qui constituera la souffrance à long terme dont celle-ci pâtira. La rencontre entre la crise et la monnaie unique a débouché sur l'extension inquiétante de la périphérie et sur l'apparition d'une nouvelle réalité et d'un nouveau concept : *la périphérie financière*. L'apparition de la

périphérie remet tout en question dans la vie de l'Union et reformule surtout l'une de ses idées fondatrices : celle de *la solidarité.*

Le deuxième axe d'analyse qu'explore cet ouvrage est annoncé par le titre : *Une décennie qui vaut un siècle. Le siècle du monde émergent*. L'ouvrage part de l'idée que la première décennie du XXIe siècle préfigure l'évolution de tout le siècle. Qu'est-ce qui justifie une telle affirmation ? D'abord, les rythmes soutenus de dévelopement des États émergents, grâce auxquels le monde émergent en est arrivé, en seulement 10 ans, à détenir 50 % du PIB mondial – exprimé en pouvoir d'achat. De ce point de vue, l'argument le plus important est peut-être celui que le monde émergent bénéficie d'atouts *qui ne changent pas d'une décennie à l'autre* : il est composé de pays de dimensions continentales ; sa population est nombreuse et, en règle générale, bien formée ; il dispose d'importantes richesses naturelles ; il a déjà accumulé une expérience du développement dans les conditions de la globalisation ; chaque pays de ce peloton d'États dynamiques a mis au point sa *propre stratégie de développement*, à laquelle la crise a plutôt rendu justice ; en d'autres mots, le monde émergent est mieux préparé à faire face à la compétition contemporaine. Tous ces aspects donnent raison à l'auteur lorsqu'il parle *des tendances à long terme*, qui marqueront notre siècle, et non pas de processus nourris par des circonstances favorables.

La première décennie du XXIe siècle a débuté par une période très mouvementée, avec des rythmes de croissance qui ont changé le monde en très peu de temps. Les rythmes de développement du monde émergent diminueront, mais ils continueront d'être deux fois plus importants, en moyenne, que ceux enregistrés par le monde développé. Ce qui signifie que les écarts entre le monde développé et le monde émergent iront en se réduisant. Notre siècle assistera à l'apparition d'une nouvelle réalité politique : *l'époque du monde émergent.*

La crise a éclaté à la fin de la première décennie de ce siècle ; il s'est bien agi d'un moment de réflexion et de sélection des acquis précédents. Qu'est-ce que la crise a représenté? Un véritable examen de ce qui s'était passé entre temps. Comme une véritable Cour suprême du processus de développement, la crise a jaugé les évolutions enregistrées pendant la première décennie de notre siècle, voire même à l'époque plus large de l'après Guerre Froide. Elle a donné une bonne note aux mêmes pays BRIC, aux pays émergents en général, qui ont bel et bien été affectés par la crise, mais dans une moindre mesure. Par ailleurs, après 2009, ces pays ont repris la croissance.

La décennie que nous venons de finir, souligne l'auteur de cet ouvrage, ne doit pas être jugée seulement du point de vue des transformations qui ont eu lieu. Cette décennie et les changements qu'elle a engendrés ont inauguré des tendances *à long terme* ; ce n'est que dans le temps long qu'on se rendra compte d'avoir été contemporains de transformations dont on n'a pas saisi la véritable dimension ; de changements qui ont ouvert la voie à de nouvelles évolutions et ont créé de nouveaux équilibres. Dans la littérature spécialisée, on débat pour savoir si le XXIe siècle est américain ou chinois, ou peut-être asiatique. Cet ouvrage soutient l'idée qu'il sera *le siècle du monde émergent*. Bien sûr, l'Asie en est un symbole. Il reste à voir si le symbole recouvre ce monde en train de naître et qu'il parle en son nom, ou bien s'il n'en est que la partie la plus dynamique, acceptée en tant que telle.

Cet ouvrage met en avant l'idée que notre décennie est mouvementée, mais non pas sismique. C'est la décennie des reconfigurations. Des événements importants auront lieu, mais pour la plupart de manière silencieuse, tranquille. Les reconfigurations engendrées

par la crise et par le transfert de leadership entre des pays, des groupes de pays, voire même des régions du monde suivront leur train, mais d'une manière progressive. Notre décennie est à l'image d'une trève que l'histoire prend avant de faire un autre effort significatif, avant de vivre l'expérience d'une autre transformation sismique. Si la décennie précédente a préfiguré l'évolution d'ensemble du XXIe siècle, la troisième décennie en verra se décanter les lignes de force et consacrera *la nouvelle hiérarchie économique du monde*, où les premières positions reviendront aux pays émergents.

À la fin de la décennie suivante, la Chine détiendra 28 % du PIB mondial, les États-Unis 18 %, et la zone euro 12 %. Voilà la nouvelle disposition des pôles du pouvoir au sein du siècle qui vient de commencer.